

De wording van staat en soevereiniteit in de Middeleeuwen : een rechtshistorische studie in het bijzonder met betrekking tot het Nedersticht

<https://hdl.handle.net/1874/360678>

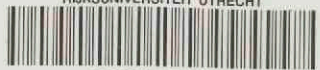
Handwritten text on a small paper label on the spine, possibly including a title or author's name.

qu.
92

9

DE WORDING VAN STAAT EN
SOUVEREINITEIT IN DE MIDDELEEUWEN

RIKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0386 7284

dis Recht 1942

**DE WORDING VAN STAAT EN
SOUVEREINITEIT IN DE MIDDELEEUWEN**

**EEN RECHTSHISTORISCHE STUDIE IN HET BIJZONDER
MET BETREKKING TOT HET NEDERSTICHT**

EERSTE DEEL

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN
DOCTOR IN DE RECHTSGELEERDHEID AAN
DE RIJSUNIVERSITEIT TE UTRECHT, OP GE-
ZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS L. VAN
VUUREN, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT
DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE, VOLGENS
BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSI-
TEIT TE VERDEDIGEN TEGEN DE BEDENKIN-
GEN VAN DE FACULTEIT DER RECHTSGE-
LEERDHEID OP WOENSDAG 25 NOVEMBER
1942, DES NAMIDDAGS TE DRIE UUR

DOOR

PETRUS WERNERUS ADAM IMMINK

GEBOREN TE STOLWIJK.

*Aan mijn Moeder
Aan mijn Vrouw*

Elke traditie heeft hare bekoring. Handelingen, welke door verscheidene opeenvolgende geslachten bij bepaalde gelegenheden plachten te worden verricht en zoo tot „mores" werden, boeien in hare herhaling door het samenbindende element, dat zij bevatten; sterker dan iets anders spreken zij tot ons historisch besef. Daarnaast evenwel heeft het traditioneele een bedenkelijke zijde, in het bijzonder, wanneer het handelingen geldt, waarin het gevoel een uitweg zoekt. Binnen het kader van de traditie verkrijgt immers het spontane gebaar steeds het uiterlijk van een schablone.

Wanneer ik dan, met eerbiediging van de traditie, op deze plaats uiting geef aan mijn gevoelens van dankbaarheid jegens allen, die mij bij de studie hebben geleid of terzijde gestaan, doe ik dit in het vertrouwen, dat zij het onder de schablone levende gevoel zullen willen herkennen.

Het spreekt vanzelf, dat mijn dankbaarheid in de eerste en allervoornaamste plaats uitgaat tot U, Hooggeleerde Rengers Hora Siccama. Het oorspronkelijke en baanbrekende karakter van Uw gedachten, dat aan Uw colleges zoo'n groote bekoring gaf, verleende aan de besprekingen, waartoe dit proefschrift later aanleiding gaf, een inspireerende kracht, die niet in woorden is uit te drukken. Ik kan slechts de hoop uitspreken, dat de geest van die gedachten in mijn werk vertolking heeft gevonden.

Voorts moge ik de andere Hoogleeraren van de Juridische Faculteit mijn oprechten dank betuigen voor hetgeen ik onder hun gehoor aan kennis en wetenschappelijk inzicht heb mogen vergaren. Ik reken het mij tot een voorrecht, hierbij ook de colleges van de oud-Hoogleeraren dezer Faculteit Naber, Suyling, C. A. Verrijn Stuart en Verzijl met erkentelijkheid te mogen gedenken.

Tenslotte past een woord van welgemeenden dank aan de ambtenaren van Rijks- en Gemeente-archief, zoomede van de Universiteits-bibliotheek te Utrecht. Slechts één naam wil ik hier afzonderlijk noemen, nl. dien van den heer P. J. C. G. van Hinsbergen, hoofdcommies aan het Rijksarchief te Utrecht, wien geen moeite te veel was om mij met het aanvankelijk zoo moeizame werk in de archivalia vertrouwd te maken.

Ce qui est réel, c'est le changement continu de forme: la forme n'est qu'un instantané pris sur une transition.

Henri Bergson.

INHOUD.

	pag.
INLEIDING	1
HOOFDSTUK I. De bisschoppelijke Raad	9
§ 1. De „grootte Raad”	9
§ 2. De bijzondere Raden	98
§ 3. Vervolg en samenvatting van het voorafgaande	126
HOOFDSTUK II. De bisschoppelijke jurisdictie	142
§ 1. Het Landrecht van ridders en knapen.	142
§ 2. De Kenning	179
§ 3. Kenning en Landrecht.	218
§ 4. De jurisdictie van den Raad	242
I. De rechtspraak van den „grooten Raad”	243
II. De rechtspraak van den Raad in engen zin	265
§ 5. Samenvatting	307
Lijst van de meest voorkomende afkortingen	310

INLEIDING.

Dat de indeeling van geschiedenis, welke dan ook, in tijdperken een kunstmatige bewerking is, die scheidingslijnen trekt waar deze in werkelijkheid niet bestaan, wordt tegenwoordig wel algemeen erkend. Steeds duidelijker is men gaan inzien, dat ieder verschijnsel, hoe „nieuw” het zich dan ook moge voordoen, slechts is te begrijpen in zijn „historische bepaaldheid”, m.a.w. ook zijn „geschiedenis” heeft. Men heeft langzamerhand leeren beseffen, dat het begrip „verandering” zelf reeds continuïteit veronderstelt en dat, hoezeer de verschijnselen naar den vorm deze ontdekking ook mogen logenstraffen, de materieele continuïteit in geen enkele historische verandering ontbreekt. Toch kunnen we onze tijdperken niet ontberen. Het menschelijk intellect is nu eenmaal zoo ingericht, dat het een beweging slechts kan bestudeeren door haar te zien als een opeenvolging van tal van statische fragmenten, door haar als het ware trapsgewijze te ontleden op dezelfde wijze als het film-apparaat de bewegingen ontleedt in een reeks van opeenvolgende fotografische beeldjes¹⁾. En, zooals men het stuk leven, dat men op het doek wil verbeelden, terwille van het vereischte overzicht en vooral ter accentueering van het onderscheid tusschen belangrijk en niet-belangrijk, verknipt in akten en deze weer in scènes, die elk weer uit een reeks fotografische beelden bestaan, zoo statiseert de historicus de geschiedenis van *het* leven in tallooze akten, scènes en beelden om, zoodra hij een aantal opeenvolgende beelden heeft kunnen aaneenrijen, te trachten ons in die opeenvolging de dynamiek weer te suggereeren. Ook hij scheidt het, naar zijn inzicht, belangrijke van het onbelangrijke en groepeert de feiten tenslotte volgens zekere perioden of tijdperken en wel in dier voege, dat de — gelet op de gevolgen — belangrijkste gebeurtenissen, d. z. de meest ingrijpende veranderingen, den overgang van het eene tijdvak naar het andere mankeeren. In zooverre verschilt dus hetgeen de historicus doet van het werk van den gewonen filmregisseur; terwijl de laatste zorgt, dat de climax in de verschillende akten

1) Bergson, aan wien dit beeld is ontleend, spreekt dan ook van „le mécanisme cinématographique de la pensée”. Zie o.a. *L'évolution créatrice*, p. 295.

zelve ligt, is de eerste er op uit juist daar, waar de spanning haar hoogtepunt bereikt, den filmband door te knippen, zoodat in de groote film van de geschiedenis der menschheid de climax vooral op de grenzen tusschen de perioden moet worden gezocht.

Een zoodanige climax, een verhooging van de spanning in het historisch gebeuren, was het complex van feiten, dat men het best kan aanduiden als den ondergang van het groote Frankische rijk. Daarmede werd een periode besloten, welke werd gekenmerkt door een éénhoofdig bestuur over het belangrijkste gedeelte van continentaal West-Europa, een bestuur, dat zich door een uitgebreid ambtelijk apparaat in de verschillende deelen des rijks deed gelden. De ambtelijke organisatie berustte in hoofdzaak op de indeeling van het rijk in graafschappen: de graven vormden de ruggegraat van het geheele systeem. Reeds toen het rijk zijn grootsten bloei had bereikt, werden in deze organisatie de kiemen voor haar ontbinding gelegd, nl. door het uitgeven van overheidsgezag in feodum, in leen. Of eigenlijk waren deze kiemen zelfs toen al lang aanwezig: zij lagen reeds besloten in het Merovingische beneficium, dat den weg voor het Karolingische feodum had bereid.

De feodaliseering van de samenleving had twee zeer belangrijke onmiddellijke gevolgen: in de eerste plaats het ontstaan van de nieuwe, feodale, personeele verhouding heer — man en in de tweede plaats de patrimonialiseering van het overheidsgezag.

In de patrimonialiseering van het overheidsgezag lag de voornaamste oorzaak voor het ontstaan van de landsheerlijkheid; de graven oefenden hunne functie niet meer uit als afzetbare ambtenaren van den Koning, c.q. Keizer, doch als diens mannen, aan wie de functie, met inachtneming van het leenverband, erfelijk was opgedragen. Het resultaat is overbekend: tal van graven, of liever tal van functionarissen, toegerust met grafelijke macht, werden geleidelijk maar zeker in hun gebied tot zelfstandige landsheeren, die veelal louter pro forma nog het gezag van Koning of Keizer als leenheer erkenden.

Het ontstaan van de personeele verhouding heer — man had tengevolge, dat de landrechtelijke begrippen van „land” en „volk” meer en meer werden ondermijnd. Naast de landrechtelijke „gemeenten”, d.i. naast de groepen van hen, die het naar landrechtelijke maatstaven in een zeker gebied te zeggen hadden, vormden zich thans feodale „gemeenten”, t.w. groepen van „mannen” van eenzelfden „heer”. De leden van deze „gemeenten” waren niet gebonden aan een bepaald territorium; waar

zij zich ook bevonden en hun woonplaats hadden, zij waren en bleven „man“ van den „heer“, aan wien zij hun „fides“ hadden gezworen. Deze „fideles“ werden door den heer bedeed met overheidsgezag in allerlei vorm; het landrechtelijk criterium van het grondbezit maakte steeds meer plaats voor dat van de fideliteit. Zoo ontstond een samenleving met een sterk monarchistischen inslag: de overheerschende tendens was gericht op de afleiding van alle gezagsuitoefening van den „heer“, nl. van den *landsheer*.

Langzamerhand echter zien wij daarnaast een andere, tegenstelde tendens opkomen en zich met toenemende kracht doen gelden, de tendens, die tenslotte het bekende dualisme van de 13de-, 14de- en 15de-eeuwsche samenleving heeft verwekt en aan de verschillende Statenvergaderingen het aanzijn heeft gegeven. Naast den monarchalen factor is thans een sterke republikeinsche factor aan den dag getreden. Ik zeg: *daarnaast*. Verdrongen is de monarchale factor nl. bijkans nergens. Het geheele tijdvak van de 13de tot en met de 15de eeuw wordt dan ook gekenmerkt door den, meest heftigen, strijd tusschen deze beide factoren, een strijd, die met naar tijd en plaats zeer verschillenden en ook zeer wisselenden uitslag wordt gestreden. Uit deze verscheidenheid evenwel treedt één ding duidelijk naar voren: het monarchale element is niet een reeds verzwakte rest van de oude feodale monarchie, maar een uiting van een de feodaliteit ontwassen landsheerlijkheid, die doelbewust tracht, niet slechts het republikeinsche geweld te stuiten, doch het volkomen te overwinnen en daarmede het dualisme weer uit de rechtsorde te doen verdwijnen ¹⁾. De landsheerlijkheid bevindt zich op weg naar de „Landeshoheit“, zooals Spangenberg het uitdrukte, d.i., in Nederlandsche terminologie, naar de soevereiniteit ²⁾.

Het is met name deze ontwikkeling, welke in de hierna volgende hoofdstukken nader zal worden onderzocht. De weg, waarlangs ik tot de hier genoemde bepaling van mijn onder-

1) N.B. Ik laat hier geheel in het midden, of en in hoeverre in de tijden vóór de feodaliseering een staatsrechtelijk dualisme bestond; het hier betoogde geldt uitsluitend de feodale samenleving en de tegenstelling heer — (feodale) „gemeente“, welke in die samenleving tot ontwikkeling kwam. De vraag naar den oorsprong van de *landrechtelijke* „gemeente“ valt buiten het bestek van deze studie.

2) Naar de door Mr. J. V. Rijpperda Wierdsma (Politie en Justitie, pft. Leiden 1937, p. 5) aangehaalde onderscheiding van Van de Spiegel in den zin van onbepaalde, volkomen, macht en niet in dien van eerste of opperste macht. De soevereiniteit in deze laatste beteekenis was kenmerkend voor de gewone landsheerlijkheid.

zoek ben gekomen, is te leerzaam om geheel onvermeld te worden gelaten. Het uitgangspunt was een onderzoek naar de geschiedenis der landsheerlijke domeinen, d. z. de bisschoppelijke tafelgoederen, in het Nedersticht. Naarmate ik mij in dat onderwerp verdiepte, werd het mij echter steeds duidelijker, dat die geschiedenis niet kon worden geschreven alvorens het thans bestaande gebrekkige inzicht in de wereldlijke jurisdictie der bisschoppen zou zijn verhelderd. Op hare beurt bleek deze evenwel niet met vrucht te kunnen worden bestudeerd, indien niet tevens de geheele staatkundige structuur van het Nedersticht binnen den kring der onderzoekingen werd betrokken. Met name zag ik mij voor de noodzakelijkheid geplaatst van een onderzoek naar den bisschoppelijken Raad. Daarmede kwam ik tot de overtuiging, dat een homogener en ook belangrijker resultaat te bereiken viel, indien ik mijn aanvankelijk doel liet varen en in de plaats daarvan de ontwikkeling van de landsheerlijkheid tot soevereiniteit als onderwerp koos. De geschiedenis der tafelgoederen kwam hiermede op de tweede plaats en kwam nu te figureeren als één van de onderdeelen, waaruit de geheele studie zou worden opgebouwd. Zoo werd dan inderdaad de hierbedoelde tendens, de wording van de soevereiniteit uit de landsheerlijkheid, gepaard met de opkomst van het moderne staatsbegrip, het hoofdthema van de onderhavige studie.

Het spreekt haast vanzelf, dat daarbij tevens de ontwikkeling van de tegengestelde tendens aan de orde zal moeten komen en dat de komende beschouwingen dus naast de wording van de soevereiniteit ook het ontstaan van de Statencolleges zullen moeten behandelen. Ieder, die zich met één van deze beide problemen bezighield, kwam tot de ontdekking, dat onvermijdelijk ook het andere in het onderzoek moest worden betrokken. Intusschen ligt het in de rede, dat zulks alleen voor de hoofdzaken geldt: in het hierna volgende ligt het accent op de ontwikkeling van de soevereiniteit en van het daarmede gepaard gaande moderne staatsbegrip.

Het onderzoek blijft in hoofdzaak beperkt tot het Nedersticht, d.i. dat gedeelte van het wereldlijk territoir van den bisschop van Utrecht, dat, althans in zijn lateren vorm, nagenoeg overeenkomt met de huidige provincie Utrecht. Mede ter vermijding van de dubbelzinnigheid, die in den naam „Utrecht” ligt opgesloten, zal hier consequent de benaming „Nedersticht” worden gebezigd.

De lezer zal zich wellicht afvragen, of met het Nedersticht als terrein van onderzoek voor dit doel wel een goede keuze werd

gedaan; het is immers haast algemeen bekend, dat de bisschoppen het op den weg naar de souvereiniteit minder ver hebben gebracht dan de meeste wereldlijke landsheeren. Dit laatste is zonder twijfel waar en het komt niet bij mij op, het te betwisten. Integendeel, juist die omstandigheid maakt het Nedersticht voor de bestudeering van het probleem in kwestie uitermate geschikt. Men kent iemand niet slechts aan zijn vrienden, doch ook aan zijn tegenstanders en wanneer het erom gaat bepaaldelijk van iemands kracht een indruk te krijgen, is de kennis van de kracht zijner tegenstanders een onschatbaar hulpmiddel. Zoo levert het Nedersticht ons in de machtsontplooiingen der Staten en vooral ook in de wijze, waarop de bisschoppen trachtten desniettegenstaande hun zucht naar vergrooting hunner autoriteit — wat bisschop David betreft mag men misschien spreken van een streven naar absolutisme — te bevredigen, uiterst waardevol materiaal. Dat de bisschoppen in hunne pogingen slechts in zeer betrekkelijken zin zijn geslaagd, dat de „Landeshoheit“ in het Nedersticht eerst haar intrede deed, nadat bisschop Hendrik van Beieren de temporaliteit aan een wereldlijk vorst had overgedragen, doet hieraan niets af. Immers: de wording van de souvereiniteit leeren we niet kennen uit het bereikte resultaat, maar uit de factoren, welke tot het resultaat hebben geleid, in het bijzonder uit de tendenzen, welke zich onafhankelijk van de concrete, door de toevallige psychologische en politieke factoren van het oogenblik bepaalde machtsverhoudingen in de maatschappij manifesteren. Deze tendenzen nu vallen in het Nedersticht even zoo goed waar te nemen als in territoria, waar zij vollediger dan hier de verwezenlijking van de souvereiniteit tengevolge hebben gehad. Zelfs zou zich de stelling laten verdedigen, dat zij hier, in den strijd tegen een zoo machtigen tegenstander, zich bij uitstek duidelijk afteekenen; duidelijker dan in gebieden, waar de tegenstand niet de inspanning van alle krachten vergde.

Het behoeft geen betoog, dat de hierbedoelde ontwikkeling op het geheele terrein van het publieke rechtsleven kan worden waargenomen. De omstandigheid, dat het terrein niet gemakkelijk is te overzien, maakt evenwel een beperking noodzakelijk; onze kansen op het verkrijgen van een helder inzicht zullen stijgen, naarmate we ons bepalen tot die gebieden, waar de groote lijnen zich het duidelijkst afteekenen. Deze gebieden, dat zijn dus die, waarop landsheer en gemeene land elkander het veelvuldigst ontmoeten, liggen bij de grenzen van het complex van rechten, waaruit de landsheerlijkheid als het ware is opgebouwd. Dit complex van rechten, de zgn. regalia, heeft

zich allengs gevormd door groepeerling van steeds meer, meestal naar den oorsprong koninklijke, rechten om een vaste kern, om het gezagsrecht, dat het hoofdbestanddeel van de taak der Frankische graven uitmaakte, in het kort: om de jurisdictie. De jurisdictie was het allervoornaamste steunpunt van de landsheerlijkheid en het behoeft dus niet te verbazen, dat de landsheeren bij hun streven naar de souvereiniteit dit steunpunt als een gewichtige uitgangstelling weten te waardeeren. Evenmin echter is het bevreemdend, dat de wederpartij de stellingen, welke zij in die omgeving bezet heeft, hardnekkig verdedigt. Uit een en ander volgt, dat een bestudeering van de jurisdictie belooft ons waardevol materiaal te zullen leveren. Dit geldt in de voornaamste plaats die jurisdictie, bij welke uitoefening de landsheer, i.c. de Bisschop, rechtstreeks is betrokken en die ik in het hiernavolgende met den naam van bisschoppelijke jurisdictie heb bestempeld. Tot deze jurisdictie reken ik de rechtspraak van het Landrecht van ridders en knapen en van een ander daaruit voortgesproten gerecht, dat ik ter onderscheiding ervan de Kenning heb genoemd, zoomede die van des Bisschops Raad. De geestelijke jurisdictie en de bijzondere vormen van rechtspraak als die van de leenbank blijven buiten beschouwing¹⁾.

Wat de gewone wereldlijke jurisdictie aangaat, zal voorts de strafrechtspraak in beginsel niet in het onderzoek worden betrokken. De reden daarvan ligt niet in de overweging, dat de kennis van deze rechtspraak voor het beoogde doel niet van belang zou zijn, doch voornamelijk in de noodzakelijkheid van beperking. Dat bij een keuze tusschen de burgerlijke en de strafrechtspraak de voorkeur aan de eerste werd gegeven, zal — nog afgezien van de omstandigheid, dat de kennis van de civiele jurisdictie in elk geval is vereischt voor het bepalen van de rechtspositie der domeinen — niemand verwonderen, die eenigermate thuis is in de bisschoppelijke judicialen en die mitsdien weet, welk een onuitputtelijke bron van gegevens deze registers voor de kennis van de civiele jurisdictie ople-

1) Een belangrijk deel van de geestelijke jurisdictie vormt de rechtspraak van den bisschoppelijken officiaal. Ik wil niet nalaten er hier op te wijzen, dat deze rechtspraak in tal van gevallen zuiver wereldlijke aangelegenheden aangaat, die alleen aan den officiaal ter berechting worden voorgedragen op grond van de omstandigheid, dat één der partijen een geestelijke (instelling) is. De procedure voor den officiaal was zeer „modern” en sterk Romeinschrechtelijk georiënteerd. Het komt mij dan ook voor, dat voor een onderzoek naar de receptie van het Romeinsche recht in het Nedersticht de bestudeering van deze rechtspraak onontbeerlijk is.

veren en hoe weinig zij bevatten met betrekking tot de boetstraffelijke en crimineele rechtspraak. Weliswaar zijn er andere bronnen, waaruit over deze laatste meer te leeren valt, maar geen van deze kan als kenbron met de judiciaalen op één lijn worden gesteld. Voorts zou het verkrijgen van een inzicht in de crimineele jurisdictie van de bisschoppen onvermijdelijk ook een onderzoek naar die van de stedelijke rechtbanken onder voorzitterschap van den maarschalk vereischen, een onderzoek, dat mij wel zeer ver van mijn eigenlijk onderwerp zou afvoeren. Dit scheen mij te minder wenschelijk, omdat de tegenstelling landsheer — gemeene land in de strafrechtspraak veel minder sterk tot uitdrukking komt dan in de civiele en het dus aan twijfel onderhevig moet worden geacht, of de te verkrijgen resultaten de moeite wel zouden loonen.

Bij de bestudeering van de jurisdictie bleek mij, zooals ik boven reeds aanduidde, dat deze slechts vruchten zou kunnen afwerpen, indien eerst de nevelen, waarin de bisschoppelijke Raad zich tot heden bevindt, zouden worden verdreven. Dit was ook in een ander opzicht voor ons doel noodzakelijk, aangezien zoowel de ontwikkeling van de landsheerlijkheid naar de souvereiniteit als de wording van de Statenvergadering ten nauwste met de geschiedenis van dien Raad zijn verbonden. Aldus wees zich de weg naar een goede indeeling van de stof als vanzelf. Vóór alles was een behandeling van den bisschoppelijken Raad vereischt. Eerst daarna kon op de dientengevolge verkregen basis een vruchtdragend onderzoek naar de jurisdictie worden begonnen.

Na de jurisdictie behooren de andere regalia, voorzoover te dezen van belang, aan een nadere beschouwing te worden onderworpen. Aangezien de tegenstelling landsheer — gemeene land zich hier vooral doet gelden, voorzoover de financieele zijde van die rechten aangaat, is het met name de zgn. mensa episcopalis, waarmede we ons zullen hebben bezig te houden. Hier kan dus de domeingeschiedenis, uiteraard in minder uitgewerkten vorm dan aanvankelijk was beoogd, een plaats vinden. Daarnaast eischen dan de naast die landsheerlijke domeinen opkomende nieuwe belastingen onze aandacht op: juist de moderniseering van de publieke financiën vormt een belangrijke episode uit den strijd om de souvereiniteit.

Hiermede is, zeer in het kort, de inhoud van hetgeen ik mij heb voorgesteld den lezer voor te zetten, aangegeven. Het eerste deel zal de hoofdstukken over den bisschoppelijken Raad en de bisschoppelijke jurisdictie bevatten; in het tweede deel zullen dan de hoofdstukken over de mensa episcopalis en

de „nieuwe" belastingen volgen. Ook zal in het tweede deel nog een hoofdstuk worden gewijd aan de overgangperiode, welke haar culminatiepunt vindt in de overdracht van de temporaliteit in 1528.

Deze opzet is er oorzaak van, dat mijn proefschrift — waartoe het eerste deel is bestemd — een samenvattende slotbeschouwing mist. Ik heb in de daardoor ontstane leemte trachten te voorzien door elk van de hoofdstukken met een samenvatting te doen besluiten. Van harte hoop ik, de behoeften van den lezer, in afwachting van de slotbeschouwingen, welke eerst aan het einde van het tweede deel zullen verschijnen, voorloopig te hebben bevredigd.

Een register van zaken zal eveneens in het tweede deel worden opgenomen.

HOOFDSTUK I.

DE RAAD VAN DEN BISSCHOP.

§ 1. De „grootte“ Raad.

Uit de tweede helft van de 15de eeuw kennen wij een bisschoppelijken Raad, die in vele opzichten groote overeenkomst vertoont met de landsheerlijke Raden uit de naburige gewesten. Dat in zijn samenstelling het geestelijk element sterker spreekt dan in de Raden der wereldlijke landsheeren, werkt niet bevreemdend; de Bisschop zelf was immers van „geestelijken“ huize. Aan een principieele gelijkstelling met die andere Raden staat deze omstandigheid niet in den weg. Bij vergelijking met de Raden in Münster, in Osnabrück en in Holland — wat dit laatste gewest betreft vóór de hervormingen van den Bourgondischen tijd —, kwam Dr. D. Th. Enklaar in zijn proefschrift ¹⁾ tot de conclusie, dat de Raad van den Utrechtschen Bisschop, althans van bisschop David van Bourgondië, zich van zijn soortgenooten in hoofdzaak onderscheidde door gemis aan rechterlijke competentie. Dit verschil is intusschen, bepaaldelijk voor ons onderwerp, van voldoende gewicht om een nauwkeuriger bestudeering van den Raad te rechtvaardigen. Dit klemte te meer, omdat — ook Enklaar wijst er op — de bisschoppelijke Raad zich wel met arbitrage bezighield, één der omstandigheden — wellicht de belangrijkste —, welke in Holland juist tot het ontstaan van een vaste competentie voor den grafelijken Raad hebben geleid. Indien zulks in het Sticht niet het geval is geweest, moet dit worden toegeschreven aan andere, ons nu nog onbekende, factoren, welke de ontwikkeling in het Sticht en in Holland in verschillende banen hebben geleid.

Is dus voor het verkrijgen van inzicht in de jurisdictie in het Nedersticht een onderzoek naar de ontwikkeling van den bisschoppelijken Raad reeds onvermijdelijk, ook uit een ander oogpunt doet zich voor ons de noodzaak daarvan gelden. Het staatsrechtelijk aspect van de latere middeleeuwen is onmis-

1) Landsheerlijk bestuur, p. 41, 42, 39.

kenbaar dualistisch; het wordt geheel beheerscht door de tegenstelling landsheer — gemeene land. Welnu, het is bekend, dat de landsheerlijke Raden in deze tegenstelling veelal een moeilijk te definieeren positie hebben ingenomen. Zij vertoonden vaak het karakter van een „tusschending” tusschen den vorst en de Staten, om met Enklaar te spreken¹⁾). Over het wezen van den Raad zegt dit intusschen niet veel en zoolang we omtrent dit wezen niet beter zijn ingelicht, zijn ook al onze pogingen om de allesbeheerschende tegenstelling landsheer — gemeene land te begrijpen tot vruchteloosheid gedoemd.

Om tweeërlei reden, èn met het oog op de jurisdictie, èn ter verkrijging van een goed inzicht in de tegenstelling landsheer — gemeene land, moet derhalve het onderzoek naar het wezen van den bisschoppelijken Raad worden ter hand genomen. De beide redenen geven echter tevens de grenzen aan, waarbinnen dit onderzoek zich zal bewegen. Zij vereischen nl. niet een gedetailleerde bestudeering van den Raad met betrekking tot zijn samenstelling. Noch voor een beter begrip van de jurisdictie noch voor dat van de zoojuist bedoelde tegenstelling is een kennis van den Raad tot in bijzonderheden noodig; voor beide is het voldoende, indien we een globaal begrip krijgen van den oorsprong, de ontwikkeling en de beteekenis van den Raad, mits dit begrip slechts duidelijk en welgefundeerd zij.

Alle eeuwen door zien wij den Bisschop bij zijn bestuurs- of andere rechtshandelingen nu eens geheel alleen optreden, dan weer met medewerking van anderen. Die medewerking van anderen komt in de bronnen, zooals we in het tweede deel zullen zien, in tweeërlei vorm voor. We zullen die vormen dan in overeenstemming met het spraakgebruik der bronnen onderscheiden als „consilium” en „consensus”. Het laatste woord duidt op een ingrijpender vorm van medewerking dan het eerste, het markeert een sterker vorm van afhankelijkheid, terwijl „consilium” eerder de associatie „vrijwilligheid” wekt. Dit neemt niet weg, dat zij ook wel eens door elkander worden gebruikt; in ieder geval schuilt in een vertaling dezer woorden met onderscheidenlijk „raad” of „advies” en „toestemming” het gevaar van een te moderne voorstelling van zaken. Het schijnt mij daarom het beste, beide onvertaald te laten en voorschands, ter volledige vermindering van het misleidende moderne woord „raad”, ook daar van „consilium” of, algemeener, van „medewerking” te spreken, waar de Middel-Nederlandsche bronnen het woord „rade” gebruiken. In het volgende deel zal

1) A. w., p. 29.

ik, zooals gezegd, op het karakter dezer beide vormen van medewerking nader ingaan. Te dezer plaatse moge ik op de daarbij te verkrijgen resultaten eenigszins vooruitloopen door erop te wijzen, dat de termen „consilium” en „consensus”, globaal genomen, een differentiatie in de naaste omgeving van den Bisschop tot uitdrukking brengen: het verleenen van medewerking in den vorm van consensus is in den regel één specifiek voorrecht van prelaten en kapittelen.

Deze differentiatie laat zich gereedelijk verklaren uit de bijzondere positie, welke den Bisschop-landsheer van de andere — wereldlijke — landsheeren onderscheidt. Zoowel de geestelijke als de wereldlijke landsheeren zijn tijdelijk gerechtigden met betrekking tot hunne hoogheidsrechten en alles wat daarmee samenhangt; in zooverre staan zij nagenoeg op één lijn. Wat den blijvend gerechtigde betreft, dengene voor wien zij dit complex van rechten a.h.w. administreeren, is er evenwel een sterk sprekend verschil: is in een wereldlijk vorstendom de blijvend gerechtigde het geslacht, de dynastie, waartoe de landsheer behoort, in een geestelijk vorstendom is het de kerk, i.c. de St. Maartenskerk¹⁾). Zooals de wereldlijke landsheer in bepaalde gevallen bij het nemen van beschikkingen is gebonden aan de toestemming van zijn naaste verwanten, zoo kan de Bisschop zekere handelingen rechtens niet verrichten zonder de toestemming van zijn kerkelijk-nabestaanden, in de eerste plaats dus van het kapittel zijner kathedraal. Zoo vormt dus het Domkapittel a.h.w. de „natuurlijke” kern van den bisschoppelijken Raad en het is deze positie ook na de scheiding van het aanvankelijk één geheel vormend vermogen der St. Maartenskerk blijven behouden. De uitbreiding van deze kern met de andere kapittelen en met de prelaten, de hooge geestelijkheid dus van het bisdom, brengt in haar „natuur” geen wijziging: hunne medewerking blijft de strekking houden van het toezicht der St. Maartens-kerk op den administrateur van haar vermogen, geheel analoog aan de contrôle der naaste verwanten op de administratie van het familie-vermogen door de wereldlijke landsheeren.

1) De duurzame factor werd door de canonisten ook veelal aangeduid met „bisschoppelijke waardigheid” of met „apostolische zetel”. De positie van den Bisschop ten opzichte van zijn kerk werd door hen bij voorkeur vergeleken met die van den voogd tegenover zijn pupil. Een sedert het eind van de 12de eeuw veel gebezigde formule luidt als volgt: „episcopus personam gerit tutoris, ecclesia vero gerit personam pupilli...” Zie G. de Lagarde, L'idée de représentation dans les oeuvres de Guillaume d'Ockham (Bull. of the Intern. Comm. of Hist. Sciences, IX (1937)), p. 433, n. 2 en 3.

Bij het onderzoek naar de vraag, welke figuren zich om deze kern hebben gegroepeerd en aldus tezamen met haar den bisschoppelijken Raad vormden, moet worden vooropgesteld, dat bisschoppelijke handelingen, welke aangelegenheden van huishoudelijk-kerkelijken aard betreffen, hierbij zooveel mogelijk buiten beschouwing moeten blijven. Het ligt in de rede, dat de Bisschop in dergelijke gevallen meestal of alleen of uitsluitend met medewerking van *geestelijken* placht te handelen. Ik acht het dan ook niet verantwoord, met Enklaar op grond van drie akten, welker inhoud zich geheel met zoodanige aangelegenheden bezighoudt, aan te nemen, dat de bisschoppelijke Raad in de eerste helft van de 12de eeuw uitsluitend uit de geestelijkheid is samengesteld¹⁾. Dit is van te meer belang, omdat het oorkondenmateriaal uit dien tijd ons in dit geval niet tot een „non liquet” dwingt, doch integendeel de aanwijzingen voor een geheel andere conclusie bevat.

Indien ik de stukken, welke kwesties van contentieuzen aard betreffen, hier even ter zijde laat, levert de 12de eeuw ons inderdaad geen akten, waarin met zooveel woorden de samenwerking van den Bisschop met leeken voor de totstandkoming van zijn rechtshandelingen wordt vermeld. Dit neemt intusschen niet weg, dat vele oorkonden, zij het dan ook indirect, van een zoodanige samenwerking doen blijken. Want wat zijn de zoo veelvuldig in de oorkonden voorkomende vermeldingen van de getuigen, welke bij het verrichten eener rechtshandeling aanwezig waren, anders dan even zoovele teekenen van samenwerking? Men zal hier wellicht willen opmerken, dat, toegegeven dat hier van samenwerking sprake is, het aandeel van de als getuigen optredende personen daarin dan toch van wel zeer ondergeschikte beteekenis is en dat het optreden van deze lieden meer dient om de authenticiteit der handeling buiten twijfel te stellen²⁾ dan om de handelende

1) A. w., p. 28. De bedoelde akten zijn Ob. U. 286, 290 (Zie over deze beide oorkonden evenwel Post, Eigenkerken, p. 232 v.v. en p. 100, n. 2) en 305. Zie voorts de oorkonden, vermeld door Heeringa in de inl. tot het 2de deel van het oorkbk. v. h. Sticht Utrecht, p. XIX. Ik merk hierbij op, dat ik onder huishoudelijk-kerkelijke handelingen een enger begrip versta dan Heeringa onder „zuiver kerkelijke handelingen”. Met de bijvoeging „huishoudelijk” bedoel ik die handelingen aan te duiden, waar uitsluitend geestelijken, geen leeken bij betrokken zijn. In dezen gedachtengang behooren dus de bisschoppelijke vergunningen voor het stichten van parochiekerken niet tot de huishoudelijk-kerkelijke handelingen.

2) Of ook wel om den nadruk te leggen op het plechtige karakter van de handeling. In het eerste geval treden de getuigen „probationis causa” op, in het tweede geval handelen zij „solemnitatis causa”.

persoon bij het verrichten der handeling zelve bij te staan. Men zal mij tegenwerpen, te ver te gaan met deze figuranten voor spelers van beteekenis, voor Raden te laten doorgaan. Uit het enkele voorkomen van een aantal personen als getuigen bij een zekere rechtshandeling kan niet meer worden afgeleid, dan dat zij een zekere rol spelen; deze rol kan inderdaad die van de meest onbeduidende figuranten zijn, doch evenzeer kunnen zij voor de geldigheid der handeling onmisbaar zijn¹⁾. Intusschen: steeds behooren de figuranten tot de spelers. Tot nu toe was mijn eenige bedoeling *dit* feit in het licht te stellen; het wijst in ieder geval op samenwerking, van welk gehalte deze dan ook zijn mag.

Thans kan een poging tot het vaststellen van dit gehalte worden gewaagd. Zooals voor dezen tijd te verwachten was, zijn de middelen daartoe niet in overvloed aanwezig en leveren zij, ieder op zichzelf beschouwd, geen doorslaand bewijs. Indien echter de weinige beschikbare gegevens in onderlingen samenhang worden gezien, verschaffen zij ons, naar het mij voorkomt, een voldoende mate van zekerheid.

Vooreerst levert de maatschappelijke hoedanigheid der getuigen ons een gewichtige aanwijzing. Bij beschouwing van de belangrijkste akten betreffende bisschoppelijke rechtshandelingen uit de 12de eeuw treft het ons, dat in al die stukken, bij verscheidenheid van personen, nagenoeg steeds dezelfde groepen van getuigen voorkomen²⁾. Voorop staat steeds de geestelijke groep, meestal gevormd door prelaten en kanunniken. Daarop volgen de leeken, in den regel uitdrukkelijk, soms echter ook stilzwijgend onderscheiden in „liberi“, „liberi homines“ of „nobiles“ — een enkele maal ook „principes“ — eenerzijds en „ministeriales“, in een vroeger tijdvak als „servientes“ betiteld, anderzijds. In de weinige gevallen, waarin de onderscheiding niet door deze benamingen tot uitdrukking is gebracht, kunnen we haar gemakkelijk vaststellen doordat de meeste namen en ook de stand van de dragers ervan ons van

1) Vgl. de vorige noot.

2) Men zie bijv. Ob. U. 313, 381, 411, 436, 444, 463, 465, 497. Hierbij zijn onechte of verdachte oorkonden, als Ob. U. 335, 345, 351, 374, 375, 378, buiten beschouwing gelaten. De meeste daarvan, zoo niet alle, zijn intusschen voor ons onderwerp van evenveel belang als de boven alle verdenking verheven stukken, aangezien de opsomming der getuigen toch in den regel aan een oorkonde uit het vermeende tijdvak is ontleend. Met betrekking tot Ob. U. 374 geldt bovendien nog, dat het stuk, ook indien het niet echt is, in ieder geval vóór 1179 is ontstaan. (Vgl. Oppermann, *Unters. z. Nordniederl. Gesch.*, II, p. 108).

elders bekend zijn¹⁾). Geestelijken, vrije edelen en ministerialen: vrijwel steeds zijn deze groepen alle drie onder de getuigen vertegenwoordigd. Dit wijst op een andere, gewichtiger, functie dan uitsluitend die van „getuige”. Ware het den Bisschop alleen om getuigen in den strikten zin van het woord te doen geweest, hetzij dan probationis hetzij solemnitatis causa, de naamlijsten aan het slot der akten zouden ongetwijfeld een veel toevalliger karakter hebben vertoond. Toevalligheid schuilt er ook thans in, zeer zeker, doch alleen voorzoover het de personen betreft. Het zal immers veelal van het toeval hebben afgehangen, welke personen zich op het desbetreffende oogenblik in des Bisschops omgeving bevonden. De aanwezigheid van de zoojuist genoemde groepen werd echter klaarblijkelijk niet aan het toeval overgelaten; men droeg zorg, dat bij belangrijke rechtshandelingen van den Bisschop elk dezer groepen was vertegenwoordigd. Deze zorg is uit de behoefte aan „getuigen” alleen niet te verklaren.

Teekenend is in dit verband ook het hierboven reeds ter sprake gekomen verschil in de hoedanigheid der getuigen naar gelang de akte een aangelegenheid van huishoudelijk-kerkelijken aard dan wel een andersoortige zaak betreft. In het eerste geval is er immers in den regel slechts sprake van geestelijke getuigen, terwijl in de andere gevallen de getuigen regelmatig worden gerecrueteerd uit de drie zoeven genoemde groepen. Het verschil ligt voor de hand, zeker; wat echter niet voor de hand ligt, is de *consequentie*, waarmede het in de keuze der getuigen tot uitdrukking wordt gebracht. Waarom zijn bij andere dan huishoudelijk-kerkelijke aangelegenheden — behoudens een hoogst zeldzame uitzondering²⁾ — steeds leekengetuigen vermeld en, sterker nog, waarom vergenoegt men zich in die gevallen niet met het noemen van eenige, eventueel representatieve, leeken — bijv. alleen nobiles of alleen zeer voor-
aanstaande ministerialen — en, tenslotte, waarom is hier ook steeds de groep der prelaten en kapittelen vertegenwoordigd? Voor deze consequentie is slechts één verklaring denkbaar: de aanwezigheid is niet slechts noodig om de verrichte hande-

1) Ik noem in dit verband slechts Ob. U. 463 (Henricus de Cuc is ons bekend als liber, de andere genoemde leeken zijn ministerialen) en 497 (Gerlacus — van Rhenen — castellanus behoort tot de liberi, de overige leeken zijn weer ministerialen). Vgl. Oppermann, Westd. Zschr., XXVII (1908), p. 201 en XXVIII (1909), p. 157, 158.

2) Bijv. de beschikking over het „land” (terra) Hoevelaken in 1132 (Ob. U. 341). Over deze akte zal uitvoerig worden gehandeld in het tweede deel, n.l. in het hoofdstuk over de mensa episcopalis.

ling met een zekere vormelijkheid te omgeven, noch ook om de bewijskracht van het stuk, dat de handeling relateert, te verhoogen, doch zij heeft bovenal beteekenis voor die handeling zelve, hangt samen met haar inhoud. Met andere woorden: de Bisschop handelt niet alleen in het bijzijn van de vertegenwoordigers der bewuste groepen, hij handelt ook en vooral met hunne medewerking, hij handelt, als „King in council”, in zijn Raad, in Rade.

De juistheid van het hier betoogde wordt bevestigd door de akten uit de volgende eeuw, die ons op dit punt ook rechtstreeksche inlichtingen verschaffen. In 1224 verleent de Bisschop „de consilio... priorum¹⁾ et fidelium nostrorum” aan het Duitsche huis een zeker voorrecht ten aanzien van de bisschoppelijke tolheffing²⁾. In het volgende jaar vervreemdt de Bisschop een tiend „de consilio et consensu priorum nostrorum et ecclesie sancti Martini Traiectensis et tam fidelium quam ministerialium nostrorum”³⁾. Weer een jaar later geeft de Bisschop „de consensu et consilio priorum, hominum et ministerialium ecclesie nostre” de jurisdictie van Muiden, Weesp en Diemen aan Gijsbert van Amstel „in pactum perpetuum et hereditarium”⁴⁾. Een afstand van tienden in 1227 geschiedt „de consilio priorum et ministerialium”⁵⁾. Het „consilium prelatorum et ministerialium” wordt vermeld in de akte van 31 Augustus 1230⁶⁾, waarbij de Bisschop stadsvrijheden verleent aan Zwolle. Het aantal dezer voorbeelden kan, wat de 13de eeuw betreft, nog zeer aanzienlijk worden uitgebreid⁷⁾. Voorloopig echter volsta ik met de hier aangehaalde; zij geven duidelijk te kennen, dat de Bisschop in de desbetreffende gevallen handelt met „consilium” van anderen en dat deze anderen, die hunne mede-

1) Onder „priors” placht men de prelaten te verstaan, en wel in het bijzonder de negen aartsdiakenen, t.w. de proosten van de vijf Utrechtsche kapittelen en voorts de proosten van Arnhem, Deventer, Emmerik en Oldenzaal. Vgl. Oppermann, Westd. Zschr., XXVIII, p. 159 j^o XXVII, p. 233. Voorts werden ook de dekens van de Utrechtsche kapittelen veelal tot de „priors” gerekend. Zie bijv. Ob. U. 545, 560. Bij uitzondering — Ganshof, Les ministeriales, p. 213, wees er reeds op in verband met Ob. U. 748 — werden de nobiles mede met dezen naam aangeduid. Behalve de door Ganshof geciteerde akte zijn te dezen van belang: Ob. U. 741, 742, 767 en (vermoedelijk) 737.

2) Ob. U. 724.

3) Ob. U. 737.

4) Ob. U. 748.

5) Ob. U. 767.

6) Ob. U. 803.

7) Zie de inl. van Heeringa tot Ob. U., II, p. XV v.v., p. XXIV en den index van plaatsnamen ald., p. 635.

werking verleenen, niet uitsluitend tot de groep der geestelijken, doch steeds ook voor een gedeelte tot de wereldlijke bevolking van het bisdom behooren. Het eenige, dat dank zij de sterk wisselende terminologie van de bronnen nog niet aanstonds kan worden uitgemaakt, is de vraag, uit welke elementen het leeken-bestanddeel is samengesteld. Wij zullen dus nog hebben te onderzoeken, of de differentiatie, welke in dit opzicht voor de 12de eeuw kon worden vastgesteld — nl. de onderscheiding in „nobiles” en ministerialen — ook geldt met betrekking tot degenen, die blijkens deze stukken van de 13de eeuw hunne medewerking bij rechtshandelingen van den Bisschop verleenen. Alvorens hiertoe over te gaan zullen wij echter goed doen, de tot nog toe ter zijde gelaten stukken betreffende handelingen van contentieuzen aard in oogenschouw te nemen.

In het begin van de 12de eeuw is er een ernstig geschil tusschen de kapittelen van den Dom en van Oudmunster — beide te Utrecht ¹⁾ — eenerzijds en Arnoldus Rothe en Heinricus de Kuch anderzijds over een predium tusschen Lek en Linge. Bisschop Burchard acht het wenschelijk, hieraan een einde te maken en beraadt zich te dien einde met zijn geestelijke en wereldlijke fideles: „meorum fidelium, tam clericorum quam laicorum, quanto ullum sanius inveniri potuit, inii consilium”. Als uitvloeisel van dit beraad brengt de Bisschop dan een verdeeling van het predium tot stand. Als getuigen treden in de desbetreffende akte ²⁾ geestelijken — prelaten en kanunniken — en dienstlieden — servientes — op.

Een oorkonde van 1131 ³⁾ bericht ons over een geschil tusschen een zekeren Giselbertus ⁴⁾ en de parochianen van Miland („Mi”). De twist loopt klaarblijkelijk over „nieuwe” broeklanden, welke de parochianen, bezitters van den oudhoevigen grond, als hun — gemeenen — grond („*terram suam*”) vindiceeren. Zij beklagen zich nu voor den Bisschop wegens door Giselbertus gepleegd geweld. Nadat deze hun klacht — „*clamor et querimonia*” — had gehoord, is in zijn tegenwoordigheid, „*astante clero et laico populo*” ⁵⁾, de grond met oordeel

1) Wanneer in den vervolge sprake is van den Dom, Oudmunster, St. Pieter, St. Jan of St. Marie zonder nadere plaatsaanduiding, betreft het steeds één van de *Utrechtsche* kapittelen.

2) Van 9 Aug. 1108 (Ob. U. 280).

3) Ob. U. 333.

4) Volgens Van Doorn, *Het oude Miland*, p. 16, was deze Giselbert wellicht een Abcoude.

5) Voor zooveel noodig vestig ik er de aandacht op, dat „*populus*” hier niets heeft uit te staan met „volk” in den hedendaagschen zin van het

aan hen toegewezen: „justo iudicio eis iudicatam et recognitam“. Als getuigen worden geestelijken en ministerialen vermeld.

Bij akte van 3 Juli 1159¹⁾ oorkondt bisschop Godefried, dat hij op verzoek van den abt van Mariënweerd aan de „domini“ en „possessores“ van het land Thurslac „per iudicium curie nostre et ministerialium beati Martini procerumque nostrorum“²⁾ het maken van een wetering door dat land heeft geconcedeerd. Getuigen: geestelijken, vrije edelen en ministerialen. Hoewel de gebezigde termen op de uitoefening van jurisdictie schijnen te wijzen, is het waarschijnlijk, dat we hier niet met een geval van contentieuze rechtspraak hebben te doen. Juist met het oog op de terminologie echter komt het mij wenschelijk voor het stuk op deze plaats te vermelden.

Zeer belangrijk is een oorkonde van 1168³⁾. Daaruit leeren we, hoe Henricus de Kuyc, miles, zich in de bisschoppelijke synode („in synodo nostra“) voor alle daar aanwezigen heeft beklaagd over het onrecht, hem door de bureu van Houweningen⁴⁾ in zijn aldaar gelegen goederen aangedaan⁵⁾. Het geschil vertoont een eenigszins ander karakter dan dat van 1131 tusschen Giselbertus en de bureu van Miland: kennelijk betreft het hier geen ongecultiveerden grond, welke volgens de bureu tot hunne gemeene gronden zou behooren, maar een erfgoed der Van Kuiks — een hof, een hoeve of wat het ook zijn mag — in de buurschap. Het komt mij niet onwaarschijnlijk voor, dat de bureu Henricus van Kuik met name in de aan zijn bezit verbonden buurschapsrechten hebben gelaedeerd. Nu de be-rechting. De Bisschop, die het zijn plicht acht, van klachten als deze kennis te nemen — „considerantes nostrum esse exaudire clamantes ad nos“ — heeft, na alles van de zaak te hebben

woord. Het kan het best worden vertaald met „gemeente“, d.i. de verzamel-naam voor hen, die op grond van zekere qualificaties iets hebben te zeggen, m.a.w. „stemgerechtigd“ zijn.

1) Ob. U. 427.

2) Met de „curia“ worden klaarblijkelijk de prelaten en kapittelen bedoeld, met de „proceres“ de „nobiles“. Deze — enge — beteekenis van „curia“ (= Hof) stelt de zeer nauwe band tusschen den Bisschop en zijn geestelijke „fideles“ in een helder licht.

3) Ob. U. 458. Vgl. over deze uitspraak Oppermann, Westd. Zschr., XXVII, p. 220.

4) „.... in villa, que Houninge dicitur, a villanis....“. „Villa“ is hier kennelijk buurschap; de villani zijn de bureu.

5) „.... de patrimonio, quod eum hereditario jure contingebat“. Even verder is er sprake van „allodium“; de procedure loopt dus niet over leengoed, maar over goed, dat ten landrechte werd bezeten.

gehoord, het oordeel besteed¹⁾ aan den graaf van Holland, „in cuius terra et potestate hec gesta sunt“. Na de kwestie te hebben onderzocht, heeft deze vervolgens gewezen²⁾ — en alle aanwezigen, zoowel geestelijken als leeken stemden met dit oordeel in —, dat aan Hendrik inderdaad onrecht was aangedaan. Diensvolgens heeft de Bisschop bevolen, dat Henricus in zijn rechten zal worden hersteld, daarbij allen, die zich aan het gepleegde onrecht hadden schuldig gemaakt, bedreigende met den ban³⁾. Getuigen worden in dit stuk niet genoemd.

Nog één voorbeeld uit de 13de eeuw: de bekende uitspraak van 1227 in het geschil tusschen het kapittel van St. Marie en den graaf van Gooi⁴⁾ over de tienden in het kerspel van Houten⁵⁾. In dit geding had het kapittel tegenover de stelling van den graaf, dat hij deze tienden van den Bisschop in leen hield, aangevoerd, dat het den eigendom ervan had verkregen door een schenking van zijn stichter, bisschop Koenraad. Het

1) Er staat: „quesivimus“, dus eigenlijk „gevraagd“, d.i. gemaand, gevorderd; in verband met het zeer formeele karakter van de procedure acht ik het evenwel gerechtvaardigd, hier het later voor deze handeling geijkte woord „besteden“ te bezigen.

2) „qui... dixit Henrico factam injuriam et nos illi debere facere justitiam“.

3) „Nos vero, dictante justicia, Henricum reinvestiri precepimus et omnes, qui ei injuriam irrogaverant, banno obligavimus.“ Deze ban is geen vredeban, doch de geestelijke ban. Deze wordt door de bisschoppen meermalen als bedreiging tegen eventueele overtreders van hunne bevelen in wereldlijke aangelegenheden, in het bijzonder op het gebied van de rechtspraak, gehanteerd. Dit is niet te verwonderen: in den persoon van den Bisschop zijn immers twee qualiteiten, een geestelijke en een wereldlijke vereenigd. Uit alles blijkt, dat we bij het uiteenhouden van die qualiteiten niet met een scheiding, doch met een onderscheiding hebben te doen; men denke slechts aan de samenstelling van den Raad. Het ligt dan ook in de rede, dat de bisschoppen zelf er niet steeds op waren bedacht, hunne beide qualiteiten gescheiden te houden, maar dat zij in tegendeel in verschillende gevallen zullen hebben getracht, de mogelijkheden, welke de eene qualiteit bood, met die van de andere aan te vullen. Op de beteekenis van deze dubbele functie der bisschoppen zal in het onderstaande nog nader worden teruggekomen.

4) De positie van de „graven“ van Gooi is nog verre van opgehelderd. Zie hierover o.a.: De heeren van het Gooi en Langerak tot het jaar 1375, door Hans Toll, bezorgd door R. Fruin, in Versl. en Med. O.V.R., V, p. 143 v.v. Men zal m.i. in ieder geval goed doen met steeds voor oogen te houden, dat het woord „graaf“ op zichzelf niets zegt, dat het met name niet behoeft te duiden op den bezitter van de hooge jurisdictie — later gewoonlijk van de landsheerlijkheid — in een „graafschap“. Men denke aan „dijkgraaf“, „houtgraaf“, „watergraaf“, enz. Vgl. Dr. S. Rietschel, Das Burggrafnamt und die hohe Gerichtsbarkeit in den deutschen Bischofsstädten während des frühen Mittelalters (1905), p. 1 v.v.

5) Ob. U. 757.

beriep zich daarbij op verjaring (*longi temporis praescriptio*). In verband met dit laatste nu, zoo oorkondt bisschop Otto in de hier bedoelde akte, „*lata est sententia pro capitulo a prioribus ecclesie Traiectensis et approbata a nobilibus, qui presentes erant, et a ministerialibus, quorum affuit multitudo, quod capitulum beate Virginis admitti deberet ad probationem quiete et juste possessionis, et postea similiter audiri deberet de probatione proprietatis*“. Het kapittel werd dus op bewijs gewezen, eerst van het bezit en vervolgens van den eigendom. Tot het leveren van dit bewijs produceert het kapittel dan een aantal geestelijken, die bereid zijn, zijn stellingen met den eed te staven. De graaf schold hun echter den eed kwijt¹⁾ en deed afstand van al zijn aanspraken. Nadat vervolgens de vredeban was uitgesproken, bevestigde de Bisschop het kapittel in zijn rechten op de tienden. Dit alles geschiedde in tegenwoordigheid van — „*presentibus et attestantibus*“ — een groot aantal prelaten en kanunniken, eenige vrije edelen — „*nobiles*“ —, een eveneens groot aantal ministerialen en tenslotte van schout en schepenen der stad Utrecht; de gebruikelijke toevoeging „*et aliis quampluribus*“ mogen wij wel verwaarloozen.

Al deze stukken — met uitzondering dan wellicht van dat van 1159 — toonen ons den Bisschop bij de uitoefening van contentieuze jurisdictie. Wat is dit voor een gerecht, waarvan hij zich daarbij bedient? Met wie werkt hij daarbij samen? De oorkonde van 1108 noemt als zoodanig de *fideles*, wereldlijke zoowel als geestelijke en uit de vermelding der getuigen blijkt ons, dat hieronder de ons reeds bekende drie groepen zijn te verstaan: geestelijkheid, vrije edelen en ministerialen. Ook de andere stukken spreken van geestelijken en leeken en ook daarin blijken, met één uitzondering, steeds de drie bewuste groepen te zijn bedoeld. De uitzondering vormt de akte van 1131, waarin onder de getuigen de vrije edelen ontbreken. Nog afgezien van de omstandigheid, dat hierdoor nog niet onomstootelijk vaststaat, dat zij ook ter terechtzitting hebben ontbroken, dat m.a.w. de „*laicus populus*“ in dit geval uitsluitend uit ministerialen bestond, mogen we toch in ieder geval uit de aangehaalde voorbeelden wel afleiden, dat dergelijke zittingen *in den regel* door vertegenwoordigers van alle drie de groepen werden bijgewoond. Dank zij de oorkonde van 1168 kunnen we ook uit anderen hoofde nog tot deze slotsom komen.

1) „Verdragen“ is in latere bronnen voor gevallen als deze de stereotype uitdrukking. Zie bijv. Joosting, Zeventuigsrecht, p. LXIII.

Dit bijzonder gewichtige stuk leert ons nl. ook den naam van deze vergaderingen kennen: „in synodo nostra” zegt de Bisschop. Inderdaad, de bisschoppelijke synode; dit is dus het gerecht, waarmede de Bisschop in de geciteerde gevallen te recht zit. En daartoe behooren in het tijdvak, waarin deze gevallen zich hebben voorgedaan, rechte ook de vrije edelen, de vrije vazallen van den Bisschop¹⁾.

Ook over de wijze, waarop de rechtspraak in de synode werd uitgeoefend, worden wij door de aangehaalde stukken eenigermate ingelicht. In geen ervan wordt gerept van een door den Bisschop zelf geveld oordeel. Daarentegen wordt in de twee laatstgenoemde oorkonden ondubbelzinnig gesproken van oordeelen, welke door *anderen* zijn gevonden of geweest. In de synodale beslissing van 1168 wordt uitdrukkelijk medegedeeld, dat het oordeel, zooals men het later placht uit te drukken, werd besteed aan den graaf van Holland en na door hem te zijn gevonden, door de overige aanwezigen werd bekrachtigd. In 1227 is de gang van zaken in wezen dezelfde: het oordeel wordt hier gevonden door de prioren der kerk²⁾ en bevestigd door de edelen en ministerialen. De Bisschop tenslotte maakt krachtens zijn heerlijk banrecht het vonnis executoriaal³⁾. De

1) Vgl. Oppermann, Westd. Zschr., XXVII, p. 261.

2) Zie noot 1 op p. 15.

3) Ik kan niet inzien, waarom de aan het slot van de oorkonde van 1227 vermelde „Fronung”, het uitspreken van den vredeban, „offenbar von dem Schultheissen Suederus — den schout van de stad Utrecht — vorgenommen worden (ist)”, zooals Oppermann meent. Dit zou het geval zijn geweest, indien het hier een voorbeeld van de rechtspraak door het stedelijk gerecht, door schout en schepenen dus, had betroffen. Daaraan valt evenwel klaarblijkelijk niet te denken; de samenstelling van het gerecht, het onderwerp van het geschil, dat immers niet tot de competentie van de schepenbank behoort, en de omstandigheid, dat het oordeel blijkbaar zonder rechtstreekse medewerking van de schepenen is tot stand gekomen, sluiten deze mogelijkheid ten eenen male uit. Uit alles blijkt, dat we te doen hebben met een door den Bisschop gepreseed gerecht en het zal dan ook de Bisschop zelf of één van diens hooge ambtenaren zijn geweest, door wien de vredeban zal zijn uitgesproken. In verband met dit laatste is het derhalve m.i. niet geheel uitgesloten, dat het door den schout van Utrecht is geschied, doch dan niet door dezen als zoodanig, maar als één van de aanwezige bisschoppelijke ambtenaren. Te dezen aanzien bevat het stuk intuschen niet de geringste aanwijzing, zoodat in het midden moet worden gelaten, welke persoon zich met de „Fronung” heeft belast. Van veel belang is het ook niet; essentieel is slechts, dat het in ieder geval niet de schout van Utrecht als voorzitter van de schepenbank is geweest, doch in beginsel de Bisschop als voorzitter van een geheel ander gerecht. — Zie Oppermann, Westd. Zschr., XXVIII, p. 177, 178. Oppermann wijst er op, dat dit het oudste geval van „Fronung” is, dat we in het Nedersticht kennen. Het volgende door hem aangehaalde voorbeeld van 1230 (Ob. U. 806) betreft

gang van zaken in de synodale jurisdictie doet dus sterk denken aan dien in de landrechtelijke procedure, waarin de „heer” of diens vertegenwoordiger de algemeene leiding heeft, doch waarin het oordeel wordt gevonden en gewezen door de „gemeente”. Dat hij bij de uitoefening van jurisdictie door de synode de normale was, valt, behalve uit de reeds aangehaalde akten, ook af te leiden uit een oorkonde, welke dateert uit de jaren tusschen 1156 en 1165 en waarin sprake is van een geschil, dat door een vonnis (judicium) „totius synodi generalis” werd beëindigd¹⁾. Na den inhoud van het judicium te hebben vermeld, zegt de Bisschop de in het gelijk gestelde partij zijn bescherming tegen eventueele inbreuken op haar aldus bevestigde rechten toe, daarbij overwegende: „quia igitur nostrum est justa confirmare, injusta vero studiose propulsare”. En in § 1 van de omstreeks denzelfden tijd vermoedelijk door den aartsbisschop van Keulen gedane uitspraak o.m. in het geschil tusschen den Bisschop en den graaf van Holland wordt bepaald: „De ecclesiis Afternacensibus impetet episcopus comitem in synodo sua et comes defendet se synodali clericorum judicio et laicorum. . . .”²⁾.

Op grond van de thans bekende gegevens mogen we nu ook, naar het mij voorkomt, een uitspraak van de synode zien in een akte van 1156 betreffende een geschil tusschen het kapittel van St. Jan en Hendrik van Hosterholte over den tiend van de kerk te Callantsoog³⁾. De Bisschop oorkondt daarin: „quod ego . . . querimoniam fratrum . . . audivi, cyrographum predecessoris mei bonę memorię Andreę episcopi, . . . perspexi, justiciam ipsorum cognovi, et ne idem Heinricus ipsos ulterius inquietaret, sed eandem decimam prius abjuratam abfusticaret, judicio quesito et judicato justicia dictante . . . effeci.” Als getuigen treden hierin op een aantal prelaten en kanunniken, laici nobiles et liberi en ministeriales. Uit de woorden „judicio quesito et judicato” blijkt, dat ook hier het oordeel niet door den Bisschop is gewezen, doch door anderen en wel op vordering van den Bisschop. Evenals in het geval betreffende de goederen te Houweningen loopt het geding over zaken buiten

wèl een geval van jurisdictie van het stadsgerecht; daarin wordt dan ook uitdrukkelijk vermeld, dat de vredeban door den schout is uitgesproken. De beteekenis van de aanwezigheid van schout en schepenen op de terechtzitting in 1227 zal in het hierna volgende nog worden besproken. Zie p. 48 v. v.

1) Ob. U. 422.

2) Ob. U. 428. Zie ook § 3.

3) Ob. U. 416.

het Sticht. Aangezien het evenwel een tiend betreft, en men geschillen over tienden, zeker in dien tijd, placht te rekenen te behooren tot de competentie van den geestelijken rechter, kunnen we deze procedure wat dit betreft niet op één lijn stellen met het zooveen bedoelde geding over de goederen van Hendrik van Kuik. Dat het een voorbeeld is van synodale jurisdictie, lijdt echter m.i. geen twijfel. Met iets minder stelligheid zou ik ook in de vergadering, ten overstaan waarvan in 1172 de kwestie tusschen het kapittel van St. Jan en Hendrik van Kuik over de advocatie over de goederen van het kapittel te Balgoyen werd bijgelegd¹⁾, een bijeenkomst van de synode willen zien.

Afgezien van den Bisschop omvat de synode de „gemeente” van het bisdom; deze bestaat uit de prelaten en kapittelen, de vrije edelen (vazallen) en de ministerialen. Tezamen worden deze allen aangeduid met den term „fideles”, welke alsdan in zijn ruimste beteekenis wordt gebruikt. In dezen zin treft men het woord „fideles” aan in de oorkonde van 1108 betreffende het geschil over het predium tusschen Lek en Linge²⁾. Daarnaast komt deze naam ook in een minder ruime beteekenis voor, nl. uitsluitend ter aanduiding van het leekenbestanddeel van de zooveen bedoelde „gemeente”: de vrije edelen en ministerialen. Een goed voorbeeld daarvan levert de bekende oorkonde van 12 Maart 1220 betreffende den verkoop van graafschap en ruminge te Utrecht door Albert van Kuik³⁾. De aanhef van deze akte luidt als volgt: „Dilectis in Christo prelati et fidelibus ecclesie Traiectensis, tam nobilibus quam ministerialibus necnon omnibus hoc scriptum inspecturis Albertus de Kuc salutem et dilectionem”. Beide beteekenissen wisselen elkander voortdurend af; geen van beide kan er aanspraak op maken de beteekenis te zijn. Ten hoogste zou men kunnen zeggen, dat de beperkte zin eenige voorkeur geniet, dat men onder de fideles wel in de eerste plaats de wereldlijke fideles verstond⁴⁾; steeds echter moet men voor ieder geval afzonderlijk nagaan, welke beteekenis aan het woord moet worden gehecht.

De fideles in den ruimen zin van het woord zijn al diegenen, die den Bisschop bij de uitoefening van het bestuur in eenigerlei zin medewerking verschuldigd zijn. Voorzover de fideliteit

1) Ob. U. 473.

2) Boven, p. 16. Zie voorts in dit verband Ob. U. 376, 934, 1014, 1019, 1041, 1157.

3) Ob. U. 673.

4) Althans in lateren tijd; oorspronkelijk schijnt het juist andersom te zijn geweest.

der leeken op militair terrein haar uitdrukking vindt, onderscheidt zij zich van die der geestelijke fideles. In een ander opzicht evenwel vertoont zij voor allen eenzelfde karakter; allen zijn zij gequalificeerd tot de jurisdictie¹⁾. Dit is geen voorwaarde voor, doch een uitvloeisel van de fideliteit. De verhouding van de fideles tot den „heer” is een ambtelijke; voor alles, wat de uitoefening van zijn taak van hem vereischt, kan de heer hun bijstand vorderen. Naast de zorg voor de militaire slagvaardigheid bestaat de belangrijkste taak van den heer in die voor de jurisdictie, in het zorgen, dat er, zoodra zulks gewenscht wordt, recht zal worden gedaan. Voor een zeer belangrijk deel draagt hij deze zorg over op zijn fideles door hun de jurisdictie over gedeelten van zijn gebied te concederen. Er blijft echter steeds een zeker gedeelte in zijn eigen handen berusten, al was het alleen maar, omdat de op hem rustende taak uiteraard ook het toezicht op de uitoefening ervan door zijn „mannen” medebrengt. Ook hierbij bedient hij zich van zijn fideles, nu echter niet door middel van delegatie zijner bevoegdheden, doch door zich met hen te beraden, door hen tot het uitspreken van een oordeel uit te noodigen. „Meorum fidelium . . . inii consilium”, zegt bisschop Burchard in 1108, als het erom gaat een ernstig geschil te beslechten²⁾. De fideles geven hun „consilium” als een formeel oordeel, „judicium” of „sententia” en de Bisschop bekrachtigt het. In dit verband komt ons de boven³⁾ aangehaalde oorkonde van 3 Juli 1159 zoo van pas. Ik merkte daarbij reeds op, dat het stuk zeer waarschijnlijk geen zaak van contentieuzen aard betreft. De abt van Mariënweerd heeft voor de domini en possessores van Thurslac, een onontgonnen land, ten aanzien waarvan hem klaarblijkelijk de zgn. grondheerlijkheid toekomt, een concessie tot het graven van een wetering aangevraagd. Van een wederpartij, die zulks zou hebben willen beletten, blijkt niets⁴⁾. De Bisschop willigt het verzoek in en verleent de concessie „per iudicium curie

1) Naar analogie van „gequalificeerd tot de jacht”. (Zie bijv.: Matth., De Jure Gladii, p. 340). Op deze qualificatie zal ik in het tweede deel uitvoerig terugkomen. Het eenige onderscheid, dat in dit opzicht tusschen geestelijke en wereldlijke fideles aanvankelijk nog bestond, was hierin gelegen, dat de eerstgenoemden niet tot persoonlijke uitoefening van jurisdictie bevoegd waren. Dit onderscheid is echter al vroeg verdwenen. Voor zooveel noodig vestig ik er de aandacht op, dat jurisdictie hier uitsluitend moet worden opgevat in den zin van de bevoegdheid om recht te vorderen; het betreft dus de taak van den rechter in Germaanschen zin, niet die van de rechtvindere.

2) Boven, p. 16.

3) P. 17.

4) Ook het ontbreken van een strafbedreiging is veelzeggend.

nostre et ministerialium beati Martini procerumque nostrorum", dus volgens het oordeel van zijn curia, waaronder de prelaten en kapittelen zijn te verstaan, van zijn ministerialen en van zijn „proceres", d. z. klaarblijkelijk de aanzienlijke vazallen, in andere stukken uit dezen tijd als „nobiles" aangeduid. Dit is dus de gebruikelijke vorm, waarin het beraad van den Bisschop met deze drie groepen van raadslieden plaats vindt: de Bisschop handelt volgens hun judicium, onverschillig of het een aan zijn oordeel onderworpen twistgeding dan wel een niet-contentieuze aangelegenheid betreft¹⁾; hij regeert „met oordeel"²⁾.

Onder voorzitterschap van den Bisschop in formeele vergadering bijeen vormen de drie categorieën van bisschoppelijke fideles of Raden de bisschoppelijke synode. Behalve de reeds besproken kwesties van justitieelen aard zien we den Bisschop in deze vergadering ook andere belangrijke rechtshandelingen verrichten³⁾. Ik behoef wel nauwelijks op te merken, dat de vermelding van vertegenwoordigers der drie categorieën in stukken betreffende rechtshandelingen van den Bisschop niet noodwendig tot de slotsom behoeft te leiden, dat de handeling in de synode is verricht. De synode was, zooals gezegd, een formeele vergadering, tot het bijwonen waarvan zonder twijfel alle hooge geestelijken, vrije vazallen en ministerialen der kerk werden geconvoceerd. Daarentegen zullen de meeste rechtshandelingen van den Bisschop zijn geschied in tegenwoordigheid van een betrekkelijk gering aantal vertegenwoordigers van iedere categorie, zonder dat daarvoor een zoo plechtige vergadering werd belegd. Men kan zeggen, dat die rechtshandelingen in den regel door den Bisschop werden verricht met

1) De hier beschreven vormen van verplichte medewerking worden veelal aangeduid als „consilium et auxilium". Zie bijv. Jansma, Raad en Rekenk. in Holl., p. 12 en de daar aangehaalde literatuur.

2) Hieruit blijkt de onhoudbaarheid van de opvatting van De Blécourt, uitgedrukt in de volgende woorden: „Maar de positie van den Souverein (Keizer, Koning, Hertog, Graaf) is nooit geweest die van een rechtsvoorredenaar, evenmin als die van den graaf-ambtenaar" (T. v. R. G., 10 (1930), p. 269, 270).

3) Ob. U. 225, 327. Zie ook de onechte oorkonde Ob. U. 223. Hierbij moge er de aandacht op worden gevestigd, dat in Ob. U. 225 — de erkenning door den Bisschop van de rechten der abdij van Echternach op een aantal kerken in Holland — noch van consilium, noch van consensus wordt gerept; er is alleen sprake van getuigen. Het staat echter wel vast, dat de aanwezigen ter synode in een dergelijke gewichtige zaak niet louter als „getuigen" zullen hebben gefungeerd. Dit stuk kan dus nog als een versterking van de in het voorafgaande aan dit punt gewijde beschouwingen gelden.

medewerking van geestelijken, vrije vazallen en ministerialen en slechts in bijzondere gevallen met de geestelijkheid, de vrije vazallen en de ministerialen, in de synode. De synode kan dus worden beschouwd als de plenaire vergadering van des Bisschops „grooten Raad“.

Intusschen: de synode is een diocesane vergadering, een vergadering van het bisdom als zoodanig en houdt dus geen verband met de gebieden, welke wij onder den naam van het Sticht als het wereldlijk territoir van den Bisschop kennen. In verband daarmee hadden wij, naar het schijnt, mogen verwachten, dat daarin uitsluitend zaken met een bij uitstek geestelijk karakter ter tafel werden gebracht. Blijkens het voorafgaande was dit echter geenszins het geval; de vergadering bleek zich integendeel ook met zuiver wereldlijke aangelegenheden bezig te houden. Men denke slechts aan de behandeling van het geschil tusschen Hendrik van Kuik en de bureu van Houweningen. Hier rijst echter de vraag, waarop deze rechtsmacht van de synode berust, of — in laatste instantie —, aangezien het hier gaat om een jurisdictie van den bisschoppelijken Raad in ruimen zin, krachtens welchen titel de Bisschop in gebieden, welke wel tot zijn bisdom, doch niet tot zijn wereldlijk territoir behooren, jurisdictie uitoefent in wereldlijke aangelegenheden. Men kan de vraag ook zóó stellen: hoe was precies de verhouding tusschen den Bisschop en hen, die in de verschillende deelen van het diocees de grafelijkheid bezaten?

Eenige tientallen jaren geleden is deze vraag voor het eerst uitdrukkelijk aan de orde gesteld. Zij vormt nl. één van de hoofdproblemen uit de bekende en in het bovenstaande reeds eenige malen aangehaalde „*Untersuchungen zur Geschichte von Stadt und Stift Utrecht*“ van Oppermann¹⁾. Ik moet hier vooropstellen, dat de oplossing van het probleem voor ons onderwerp niet van essentieel belang is en dat in verband daarmee een uitvoerige en diepgaande behandeling van de door Oppermann verkregen resultaten mij te ver van het ingeslagen pad zou afvoeren. De kwestie is echter van te groote beteekenis, om geheel onbesproken te worden gelaten. Ik zal daarom in het kort trachten weer te geven, tot welke conclusie Oppermann door zijn studiën werd geleid om dan, eveneens in het kort, na te gaan, in hoeverre deze in verband met de daarvoor aangevoerde belangrijkste argumenten aannemelijk schijnt.

1) Westd. Zschr., XXVII en XXVIII.

De conclusie dan, waartoe Oppermann in het tweede gedeelte van zijn „Untersuchungen“ — na eenige wijziging van het in het eerste deel betoogde — meende te mogen besluiten, laat zich in enkele woorden samenvatten: de Bisschop bezat in zijn diocees naast zijn geestelijke waardigheid hertogelijke macht. De grondslag voor deze macht vormt de „ducatus Frisionum“, het Friesche hertogdom, dat o.m. door Richthofen en Heck als realiteit aanvaard, door Waitz, Jaekel en Brunner evenwel verworpen, in deze theorie weer nieuw leven wordt ingeblazen. Na door Karel den Groote te zijn ingesteld en door zijn zoon Lodewijk den Vrome te zijn afgeschaffd, zou het door den Franschen koning Karel den Eenvoudige weer in eere zijn hersteld en door dezen aan bisschop Balderik, den man, die het oude Trajectum zijn in den Noormannentijd verloren gegaan aanzien trachtte te doen herwinnen, zijn opgedragen ¹⁾.

Het is mij niet mogelijk, deze hypothese — want ondanks het uiterst rijke materiaal, dat Oppermann in zijn korte beschouwingen verwerkt, draagt zijn conclusie onloochenbaar een hypothetisch karakter — te aanvaarden. De ervoor aangevoerde argumenten kunnen, voorzoover ik zie, slechts leiden tot de opvatting, dat de Bisschop in zijn diocees *zekere rechten* bezat *boven* de graven, een opvatting, die ik zonder voorbehoud deel, doch het bestaan van een hertogdom, samenvallend met het bisdom, hebben zij voor mij niet aannemelijk kunnen maken. Er kan, zooals reeds gezegd, geen sprake van zijn, dat de geheele redeneering van Oppermann, welke tot deze hypothese heeft geleid en waarin trouwens talloze andere kwesties zijn verwickeld, in het bestek van dit hoofdstuk aan een critische bespreking zou worden onderworpen. Evenmin is het doenlijk, hier in te gaan op alle consequenties, die door Oppermann aan zijn conclusie worden verbonden. Ik wil slechts volstaan met de belangrijkste bezwaren tegen zijn betoog te berde te brengen en te trachten het probleem zoo scherp mogelijk te stellen.

Vóór alles moet worden vastgesteld — ook Oppermann staat klaarblijkelijk op dit standpunt — dat aan de verschillende leenverhoudingen tusschen den Bisschop eenerzijds en de graven anderzijds, ook voorzoover deze als vaststaand moeten worden aangenomen, op zichzelf geen enkel argument kan worden ontleend. Zelfs indien het boven allen twijfel verheven mocht worden geacht, dat alle binnen het diocees gelegen

1) Westd. Zschr., XXVIII, p. 173, waar, blijkbaar bij vergissing, Karel de Kale wordt genoemd.

graafschappen van den Bisschop in leen werden gehouden — wat niet het geval is — dan nog zou dit niets zeggen ten aanzien van de vraag, of de Bisschop in zijn bisdom de functie van een dux Frisionum vervulde. De Bisschop zou in dat geval, zooals Oppermann met recht opmerkt¹⁾, tegenover de graven geen andere aanspraken bezitten dan die op de vervulling van hunne plichten als leenman; op grond van zijn positie als leenheer zou hij nimmer eenige rechten boven zijn leenmannen in de door hen bezeten graafschappen kunnen doen gelden. Voorzover zoodanige rechten kunnen worden aangetoond, moeten zij derhalve op een geheel anderen titel berusten.

Dat de Bisschop tegenover de graven inderdaad een superieure positie in dezen zin innam, blijkt uit de gegevens, welke wij bezitten met betrekking tot de jurisdictie van de synode. Verreweg het belangrijkste voorbeeld daarvan is de uitspraak in het geding tusschen Hendrik van Kuik en de bureu van Houweningen, omdat het hier om een bij uitstek wereldlijke aan gelegenheid gaat. Wat maakt Oppermann nu uit deze uitspraak op? Dit, „dass der Graf von Holland als Organ der Synode eine Amtsgewalt über die Reichsmannen des Bischofs hatte, die durch ihre Geburt zu Reichsdienst verpflichtet waren“²⁾. Ik kan het er met den besten wil niet uit lezen. Het stuk in kwestie geeft alleen te kennen, dat de graaf van Holland met nog eenige andere graven behoorde tot de deelnemers aan de onderhavige synode en dat de Bisschop aan hem — „in cuius terra et potestate hec gesta sunt“ — verzocht te dezen het oordeel te vinden. De aangehaalde tusschenzin wijst erop, dat daarin het *motief* is gelegen voor het verzoek van den Bisschop: het geschil betreft goederen in het graafschap Holland en handelingen, welke aldaar zijn verricht, en mitsdien is de graaf van Holland de aangewezen man om in dit geval het oordeel te formuleeren. Een zeer voor de hand liggende gedachtengang, te meer omdat de Bisschop alle reden had om de rechtspraak van de synode, d.w.z. de jurisdictie van hemzelf met zijn Raad, den Graaf niet noodeloos antipathiek te maken. Dat de Graaf hier zou optreden als „*orgaan*“ van de synode, blijkt uit niets: tusschen deelnemer aan en „*orgaan*“ van een vergadering kan een zeer groote afstand liggen. Ik neem tenminste aan, dat Oppermann met den overigens uiterst weinig zeggenden term „*orgaan*“ in ieder geval iets anders dan „*deelnemer*“ heeft willen uitdrukken. Wat voorts de „*Amts-*

1) Alsv., p. 160.

2) Westd. Zschr., XXVII, p. 220.

gewalt" aangaat, welke de Graaf over des Bisschops Rijksdienstplichtige mannen zou hebben: ik moet bekennen, dat ik er in deze akte geen spoor van heb kunnen vinden. Welke „Reichsmannen" zouden dan in dit geval aan die bijzondere macht van den Graaf zijn onderworpen? We zullen hen blijkbaar onder de partijen moeten zoeken, want overigens noemt het stuk niemand, tegenover wien de Graaf ook maar in de verste verte eenige macht uitoefent. Van deze partijen komen evenwel de bureu — villani — van Houweningen niet in aanmerking. Uit niets blijkt immers, dat zij Rijksdienstplichtig zijn. Rest ons dus Hendrik van Kuik. Deze behoort tot den stand der „nobiles" of „liberi homines" en zal als zoodanig inderdaad Rijksdienstplichtig zijn geweest. En over dezen zou de graaf van Holland een „Amstgewalt" hebben gehad? Het komt mij hoogst onwaarschijnlijk voor¹). Intusschen behoeven wij op deze kwestie niet verder in te gaan: hoofdzaak is, dat het uit de hier aan de orde zijnde akte in ieder geval niet blijkt. Uit het feit, dat iemand medewerkt aan de totstandkoming van een vonnis, kan toch in gemoede niet worden afgeleid, dat hij over partijen een „Amstgewalt" zou bezitten? En, wat zijn verhouding tot de andere aanwezigen aangaat, een oordeelwijzer behoort tot de *gerechtsgemeente*, is gemeentegenoot en staat als zoodanig niet boven de andere gemeentegenooten.

Voorts maakt Oppermann uit de bewuste uitspraak op, dat de synode, of liever de Bisschop, jurisdictie over allodiaal goed in zijn diocees zou bezitten. Ook dit kan ik er niet uit lezen. Waarover loopt het geschil? Hendrik van Kuik beklagt zich voor de synode „super injuria, que facta est ei in villa, que Houninge dicitur, a villanis de patrimonio, quod eum hereditario jure contingebat", dus over onrecht, hem door de bureu van Houweningen aangedaan in zijn, hem „jure hereditario" toebehoorend patrimonium. Op een andere plaats in hetzelfde stuk wordt dit patrimonium „allodium" genoemd. Hendrik is dus door de bureu in zijn allodiaal goed gelaedeerd. Op welke wijze dit is geschied, m.a.w. welk recht van Hendrik door de bureu was geschonden, blijkt nergens uit. Dat het over den eigendom van dit goed zou loopen, is onwaarschijnlijk. Meer voor de hand liggend schijnt het mij, dat de bureu inbreuk hebben gemaakt op eenig aan dien eigendom verbonden acces-

1) Het is trouwens in tegenspraak met hetgeen wij uit een hieronder te bespreken arbitrage tusschen den Bisschop en den graaf van Holland met betrekking tot de Rijksdienstplichtige „liberi homines" leeren; daaruit blijkt immers juist, dat de Graaf over hen geen „Amstgewalt" bezat. Zie hieronder, p. 30.

soir recht, waarbij vooral te denken valt aan die rechten, die een zekere zeggenschap in buurschapsaangelegenheden met zich brengen. Doch, zooals gezegd, de uitspraak laat zich hierover niet uit en zekerheid zullen we dus in dit opzicht wel nimmer kunnen krijgen. Daaruit vloeit echter tevens voort, dat de oorkonde ook geen steun kan geven aan de veronderstelling, dat den Bisschop in zijn diocees jurisdictie over allodiaal goed zou zijn toegekomen. Deze veronderstelling heeft trouwens ook, naar het mij voorkomt, weinig waarschijnlijk. De procedure over allodiaal goed behoort geheel tot de landrechtelijke sfeer en kan bezwaarlijk worden thuisgebracht in de jurisdictie van een geheel naar feodale beginselen samengestelden bisschoppelijken Raad. Deze jurisdictie pleegt steeds uitzonderings-jurisdictie te zijn: zij betreft speciaal die gevallen, die om hun bijzonder karakter voor behandeling door de gewone hetzij landrechtelijke hetzij feodale gerechten minder geëigend schijnen. Ook in de onderhavige procedure hebben we met een bijzonder geval te doen. Eén van de partijen immers is een van Kuik, een lid van een gravengeslacht en als zoodanig de gelijke van den graaf van Holland, tot wiens competentie het geschil in beginsel behoorde. Het komt mij dan ook zeer waarschijnlijk voor, dat deze factor van standsgelijkheid de eenige reden zal zijn geweest, waarom het geschil ter berechting aan den Bisschop met zijn Raad is opgedragen ¹⁾.

Een ander belangrijk punt in Oppermann's betoog vormt de positie van de „liberi homines”. Deze positie komt met name aan de orde in een stuk, waarvan de datum valt in de eerste jaren, misschien in de eerste decenniën, van de tweede helft der 12de eeuw ²⁾. Het bedoelde stuk, dat zijn auteur weliswaar verzwijgt, doch zonder twijfel op naam van den aartsbisschop van Keulen moet worden gesteld, behelst kennelijk een arbitrale uitspraak — van den Aartsbisschop — in een aantal geschilpunten, in hoofdzaak tusschen den Bisschop en den graaf van Holland. Eén van de punten betreft de „liberi homines”. De desbetreffende bepaling, voorzover te dezen van belang, luidt als volgt: „De liberis hominibus unde contentio est inter episcopum et comitem, de quibus comes dicit quod sui sint nativitate, et episcopus asserit quod regni sint et ad hoc nati sint, ut servitia expeditionis et curiarum regno exhibere debeant, uterque eorum sex liberos homines suos et sex ministeriales eliget, et illi jurabunt, quod bona fide debent veritatem asse-

1) „Par in parem non habet jurisdictionem”.

2) Ob. U. 428. Oppermann stelt deze oorkonde in Westd. Zschr., XXVII, p. 219, 220, op 1165, in Westd. Zschr., XXVIII, p. 158, 238, 239 op 1157.

rere, utrum hii liberi homines episcopi vel comitis de jure esse debeant, et cui prefati XXIII predictos liberos homines adixerint, hic eos sine contradictione obtinebit; . . .". Omtrent de woonplaats van deze liberi homines wordt in het stuk niets vermeld. Niettemin acht ik het waarschijnlijk, dat hier menschen bedoeld zijn, die in het graafschap Holland woonachtig zijn en in zooverre kan ik mij bij Oppermann, die blijkbaar ook van die veronderstelling uitgaat, aansluiten. Over de positie van die Hollandsche liberi homines nu zijn de Bisschop en de Graaf het niet eens. De laatstgenoemde beweert, dat zij door geboorte aan hem behooren; de Bisschop daartegenover geeft als zijn meening te kennen, dat zij aan het Rijk behooren en in verband daarmede jegens het Rijk tot krijgs- en hofdienst gehouden zijn. De Bisschop komt hier dus tegenover den Graaf op voor de belangen van het Rijk. In welke qualiteit? Niet in dien van leenheer, zegt Oppermann, immers: „Auf Grund des Lehnsverhältnisses hätte der Bischof niemals geltend machen können, dass die liberi homines dem Reiche gehören und durch ihre Geburt zu Kriegs- und Hofdiensten verpflichtet sind; er hätte die gräfliche Banngewalt über die liberi homines nicht bestreiten können, sondern sich einfach mit der Erfüllung der gräflichen Lehnspflichten begnügen müssen. Es erhebt sich also — zoo gaat hij verder — von neuem die Frage, auf welche von der Grafschaft unabhängige Wurzeln die bischöfliche Landesgewalt zurückzuführen sei, eine Frage, die nur durch eine Untersuchung der stiftischen Gerichtsverfassung gelöst werden kann." ¹⁾. Gaarne geef ik toe, dat een leenbetrekking tusschen Bisschop en Graaf hier niet als verklaring kan dienen. Maar wil dit nu ook zeggen, dat de Bisschop hier rechten wil doen gelden, welke een uitvloeisel zijn van zijn supra-grafelijke macht? Ik geloof het niet en wel op grond van het volgende. In de eerste — hoewel niet in de voornaamste — plaats betreft het geschil klaarblijkelijk niet de liberi homines in Holland, maar zekere bepaalde daartoe behoorende personen. Dit volgt uit de toevoeging „unde contentio est" en uit het even verder staande „hii liberi homines". Het belang daarvan wordt vooral duidelijk in verband met het tweede punt, waarop ik de aandacht wilde vestigen. Wat hebben wij onder „liberi homines" te verstaan? Ik doel hier nu niet op de vraag, in hoeverre de aldus genoemde personen dezelfde zijn als degenen, die we in andere stukken als „nobiles" zien aangeduid; deze kwestie komt hierna in een

1) Westd. Zschr., XXVIII, p. 160.

ander verband aan de orde. De vraag is hier slechts, of we den term „liberi homines” hier mogen vertalen met „vrijen” in den zin van de oude volksrechten, of, wil men liever, in landrechtelijken zin. Het antwoord daarop valt niet moeilijk te geven: de gebezigde terminologie stelt buiten twijfel, dat wij ons hier volkomen in de feodale sfeer bevinden. Het gaat niet over „vrijen” zonder meer, het gaat over vrije mannen *van* iemand, hetzij van den Koning, hetzij van den Graaf. De nadruk valt hier dus op „homines” op *mannen* en deze mannen heeten „vrij” in tegenstelling tot andere mannen, in het bijzonder wel tot ministerialen of dienstmannen, die niet „vrij” zijn¹⁾. Van landrechtelijk vrijen is hier geen sprake, die zijn immers niet *van* iemand. In dit licht wordt het ook duidelijk, hoe de commissie, welke tenslotte de kwestie zal moeten uitmaken, behalve uit „liberi homines” ook uit ministerialen kan zijn samengesteld; dit ware bij een geschil over landrechtelijk vrijen onbegrijpelijk geweest. Indien we nu bedenken, dat het recht op „mannen” op een personeele betrekking is gegrond en, zeker in den tijd, waaruit de hierbedoelde uitspraak dateert, aan geenerlei territoriale beperkingen onderhevig was, dan valt ook niet meer in te zien, hoe de bewuste bepaling uit de uitspraak een bewijs zou kunnen opleveren voor de supra-grafelijke positie van den Bisschop, laat staan voor de afleiding van die positie uit de hertogelijke waardigheid. Het eenige, wat in dit stuk wijst op de bijzondere plaats, welke de Bisschop in vergelijking met de graven inneemt, is de omstandigheid, dat hij de litigieuze „liberi homines” niet als de zijne vindiceert, maar als „mannen” van het Rijk. Hierop kom ik aanstonds nog terug.

Als ik goed zie, heeft Oppermann zich dus niet voldoen-

1) Het woord „homo” op zichzelf duidt in een verband als het hier bedoelde reeds op een feodale verhouding; het heeft immers hier niet de ruime beteekenis van *mensch*, doch de enge van *man*. De bijvoeging, waaruit blijkt, dat de homines in kwestie *van* iemand zijn, stelt de feodaliteit van de verhouding buiten allen twijfel. Dat in dit opzicht de „nobiles” van landsheerlijk allure zich niet onderscheidden van de hierbedoelde liberi homines, blijkt uit het feit, dat ook die nobiles *mannen* waren *van* iemand en wel *edele mannen*. Zoo worden nog in 1336 de graaf van Bentheim en de heer van Kuik „edele manne des Bisscops ende siins Ghestichts” genoemd. Zie hierna, p. 46.

Opmerkelijk is, dat ook de „liberi homines” van de Magna Carta naar het thans wel algemeene gevoelen tot de feodale wereld behooren. Zie o.a. P. Vinogradoff's opstel Magna Carta, C. 39, in Magna Carta commemoration essays, uitgeg. door H. E. Malden, M. A. (1917), p. 78 v.v. Een overzicht van vroegere en moderne opvattingen daaromtrent bij W. S. Gelinck, De liber homo in de Magna Carta, pft. Leiden 1929.

de rekenschap gegeven van de dubbelzinnigheid van den term „liberi homines". Het komt mij trouwens voor, dat ook in andere voor het hier behandelde probleem van belang zijnde gevallen Oppermann zich te veel heeft laten leiden door een bepaalde beteekenis van woorden, waarvan de zin geenszins zoo vast staat, dat zij zonder meer als aanduiding van vast omlijnde begrippen mogen worden gehanteerd. Ik denk hier in het bijzonder aan het woord „praefectus", op het voorkomen waarvan Oppermann zijn geheele systeem van de praefectuur heeft opgebouwd. Ik laat nu daar of „praefectus" een term is, welke bij voorkeur wordt gebezigd ter aanduiding van ambtenaren, wier functie zich vooral kenmerkt door haar militair belang of ook wel van anderen, wanneer men om welke reden dan ook het militaire gedeelte van hun taak in het bijzonder in het oog vat. Rietschel¹⁾ nam dit aan en volgens Gosses²⁾ laat de op de beschouwingen van Rietschel door Eckhardt³⁾ uitgeoefende critiek het militaire karakter van de als praefectus of als burggraaf aangeduide ambtenaren onaangetast. Dit laatste is in zooverre juist, dat Eckhardt den militairen kant van de functies dezer ambtenaren volmondig erkent; niettemin kan Eckhardt's betoog twijfel doen rijzen aan het rechtstreeksche verband tusschen den titel praefectus en het militaire karakter van het ambt. Volgens hem immers is sinds de 8ste eeuw „praefectus" een gewone aanduiding voor „graaf" ⁴⁾. In ieder geval gaat men m.i. te ver met uit het enkele gebruik van dezen term tot het bestaan van bepaalde ambtenaren met een nauwkeurig omschreven taak niet alleen op militair terrein, maar ook op dat van de jurisdictie te willen concludeeren. En dit is m.i. het geval, als Oppermann den „praefectus urbis" — van Wiltenburg(?) — en den praefectus Abba — te Dokkum — uit de Vita S. Bonifatii ziet als elementen van een Karolingische, in deze streken algemeen ingevoerde, praefectuur⁵⁾ en evenzoo wanneer hij aan het afwisselend gebruik van de woorden „castel-

1) Dr. S. Rietschel, Das Burggrafenamt und die hohe Gerichtsbarkeit in den deutschen Bischofsstädten, bijv. p. 319.

2) De organisatie van bestuur en rechtspraak in de landschap Drente (1941), p. 36.

3) Präfekt und Burggraf, Z. Sav. St. f. R. G. 46 (1926), Germ. Abt., p. 163—205.

4) P. 168 v.v. Zie ook Brunner-v. Schwerin, p. 222, met verwijzing naar Waitz.

5) Westd. Zschr., XXVII, p. 190 v.v. In zijn De vorming van het graafschap Holland (1915), p. 128, n. 3, gaf Dr. I. H. Gosses reeds te kennen, dat hij zeer sceptisch stond tegenover het hier door Oppermann geleverde betoog. Intusschen schijnen mij overeenkomstige bezwaren te gelden tegen de door Gosses zelf t.a.p. geconstrueerde praefectuur van de graven van Holland.

lanus" en „praefectus" ter aanduiding van den Utrechtschen burggraaf in de 12de eeuw de conclusie verbindt, dat hier twee verschillende bestuurssystemen elkander, al naar gelang van de politieke situatie, aflossen. Een uitvoerige bespreking van dit punt zou mij uiteraard te ver van den hoofdweg afvoeren; ik wil hier volstaan met de opmerking, dat praefectus urbis ook in andere steden als een gewone benaming voor den burggraaf voorkomt¹⁾.

Zijn derhalve eenerzijds de verschillende argumenten, waaruit het betoog van Oppermann is opgebouwd, naar mijn oordeel niet in staat om zijn hypothese van het bisdom-hertogdom Utrecht aannemelijk te maken, anderzijds rijzen tegen deze hypothese zelf zoodanige bedenkingen, dat aan haar, naar het mij voorkomt, geenerlei waarschijnlijkheid kan worden toegekend. Ik laat nu nog daar hetgeen door Waitz²⁾ en Jaekel³⁾ tegen het bestaan van een Friesch hertogdom in den Karolingischen tijd in het algemeen reeds te berde is gebracht — en door Oppermann niet is weerlegd —; slechts op twee punten wil ik de aandacht vestigen, die meer in het bijzonder gelden als bezwaren tegen de stelling, dat dit hertogdom zijn voortzetting zou hebben gevonden in het bisdom Utrecht. Vooreerst blijft in die stelling volkomen onverklaard en m.i. ook onverklaarbaar, hoe dit *Friesche* hertogdom ten deele zou bestaan uit niet-Friesche, nl. *Saksische* streken. Men denke in dit verband o.a. aan Salland, Twente en deelen van Gelderland. De onverklaarbaarheid hiervan springt te meer in het oog, als men bedenkt, dat daartegenover verschillende van oorsprong stellig Friesche streken, als de Ommelanden, Oost-Friesland en zelfs nog een deel van Friesland tusschen Vlie en Lauwers, nl. Achtkarspelen, niet tot het hertogdom zouden hebben behoord. Hoe is dit zgn. Friesche hertogdom aan deze merkwaardige grenzen gekomen? Want wij zullen in dezen gedachtengang moeten veronderstellen, dat de begrenzing van het diocees aan die van het hertogdom is aangepast. Immers, ware dit niet het geval, ware de afbakening van het bisdom anterior geweest aan die van het wereldlijk gebied, dan zou eerst recht niet meer zijn in te zien,

1) Hiermede wil ik niet gezegd hebben, dat de conclusies van Oppermann n.m.m. beslist onjuist zijn; het is zeer wel mogelijk, dat achter het verschil in benaming een politieke achtergrond ligt. De woorden zelf zijn echter m.i. te kleurloos, dan dat men aan het gebruik daarvan veel gewicht zou mogen hechten.

2) Deutsche Verfassungsgeschichte, V², in het bijzonder p. 38 v.v. 56, 57.

3) Die Grafen von Mittelfriesland aus dem Geschlechte König Ratbods (1895), p. 19, 30, 31.

hoe op den grondslag van het aldus begrensde gebied een Friesch hertogdom weder zou zijn herleefd. Een ander bezwaar zie ik in het volgende. Bij akte van 22 Mei 1046 droeg koning Hendrik III aan de Utrechtsche kerk en haar Bisschop op het graafschap Drente ¹⁾, nl. „comitatum, qui post obitum Gozlini ducis nostrę ditioni in Thrente visus est subjacere”. Door het overlijden van hertog Gozelinus, d.i. hertog Gozelo II van Neder-Lotharingen ²⁾, is het graafschap ter beschikking van den Koning gekomen en deze maakt van die gelegenheid gebruik om de blijkbaar in verband met de aanspraken van hertog Gozelo zonder effect gebleven schenking van hetzelfde graafschap achtereenvolgens door keizer Hendrik II en door koning Koenraad II in 1024 en in 1025 ³⁾ thans te effectueeren. De juridieke toestand, welke uit deze akte blijkt, is onvereinigbaar met het bestaan van een bisschoppelijk hertogdom, waartoe ook Drente zou hebben behoord. Niet alleen is het onaanneemelijk, dat de eene hertog graafschappen zou hebben bezeten binnen het hertogdom van den ander, doch bovendien had men toch mogen verwachten, dat het graafschap, zoodra het kwam te vacceeren, eo ipso aan den Hertog, i.c. den Bisschop en niet aan den Koning zou zijn vervallen.

De vraag blijft intusschen, waarop de wereldlijke macht, welke de Bisschop boven de graven blijkt te bezitten, dan wèl berust.

Het komt mij voor, dat wij ons op den meest vasten bodem bewegen, wanneer wij bij de beschouwing van dit probleem de geestelijke functie van den Bisschop als uitgangspunt aannemen. Wij moeten ons daarbij voor oogen houden, dat de Rijksgedachte, besloten in de conceptie van het Heilige Roomsche Rijk, in haar oorsprong een zendingsgedachte is, waarvan de verwezenlijking hand in hand ging met veroveringen op wereldlijk gebied. Dit samengaan van verovering en zending had natuurlijkerwijze tot gevolg, dat de Frankische en na hen de Duitsche koningen en keizers de kerkelijke centra als de voornaamste steunpunten van hunne politiek beschouwden. Aldus werden de bisschoppen de exponenten van de Rijksgedachte. Een bijkomstige, maar in de praktijk zeker niet onbelangrijke factor werd daarenboven gevormd door de omstan-

1) Ob. U. 201. Vgl. hierover laatstelijk Gosses, De organisatie van bestuur en rechtspraak in de landschap Drente, p. 18, n. 3, waarin deze op zijn vroegeren twijfel met betrekking tot de vraag, of het hier inderdaad het graafschap Drente betreft, is teruggekomen.

2) Gosses, a.w., p. 19.

3) Ob. U. 179 en 181.

digheid, dat de bisschoppen geen dynastie stichtten en derhalve een gewichtigen stimulans tot het voeren van een op zelfstandigheid tegenover het Rijk gerichte politiek misten. Dat de koningen en keizers de bisschoppen voortdurend, tot in de 13de eeuw, tegenover de expansiepolitiek van de wereldlijke vorsten hebben gesteund, is dan ook algemeen bekend en vindt met betrekking tot Utrecht in het bijzonder in het werk van Oppermann op nagenoeg elke bladzijde bevestiging. Voeg daarbij het feitelijke overwicht, dat de Bisschop als geestelijk heer tegenover de leekenvorsten bezat, en het is boven allen twijfel verheven, dat hij in zijn bisdom een vooraanstaande positie innam, welker invloed zich ook op wereldlijk terrein wel moest doen gevoelen. Daarbij was hij ook als louter wereldlijk heer door het bezit van verscheidene graafschappen in zijn bisdom een vooraanstaande figuur: quantitatief bezat hij meer dan de graven en in zooverre was hij primus inter pares.

Naast den Bisschop stond de synode, een vergadering van de aanzienlijkste geestelijken en leeken uit het diocees, welke in de belangrijkste aangelegenheden van geestelijken aard hare medewerking placht te verleenen. Met de hooge geestelijkheid en de ministerialen van de Utrechtsche kerk hadden ook de verschillende graven daarin zitting. Tezamen met de andere groepen vormden zij aldus des Bisschops Raad in geestelijke zaken. Stellen wij ons nu voor oogen, welke beteekenis de kerkelijke concilies of synoden in het algemeen in West-Europa voor de staatkundige ontwikkeling hebben gehad. Het is bekend, dat in het Frankische Rijk concilie en Rijksdag feitelijk samenvielen en dat de namen „placitum generale”, „conventus generalis” en „concilium” of „synodus” door elkander werden gebruikt ¹⁾. Volgens Hincmar ²⁾ bestonden deze vergaderingen uit twee curiën, een geestelijke en een wereldlijke, welke deels afzonderlijk, deels ook gezamenlijk vergaderden. Onder deze omstandigheden kan het ons niet verwonderen, dat de Utrechtsche synode zich ook wel met wereldlijke zaken bezighield, in het bijzonder dan, wanneer het aangelegenheden betrof, waarbij één of meer graven of daarmede gelijkgestelden waren betrokken. In dergelijke gevallen fungeerde de synode derhalve als wereldlijke Raad van den Bisschop. Dat deze praktijk door de koningen, c.q. keizers, zal zijn aangemoedigd, behoeft geen be-
toog. In dit licht moet m.i. ook de door Oppermann ³⁾ geciteerde

1) O. Hintze, Weltgeschichtliche Bedingungen der Repräsentativverfassung, Historische Zeitschrift, 143 (1931), p. 14, 15; zie ook p. 6.

2) Aangehaald door Hintze, t.a.p.

3) Westd. Zschr., XXVII, p. 240.

passage uit de in de 15de eeuw samengestelde *Chronica comitum et principum de Clivis et Marca, Gelriae, Juliae et Montium* betreffende de vazalliteit van den graaf van Kleef worden gezien. Volgens dat citaat zou de graaf van Kleef van Karel Martel¹⁾ het graafschap Teisterbant hebben ontvangen onder de voorwaarde, dat hij te dier zake vazal van den bisschop van Utrecht zou zijn. „Erat quippe — zoo leest men daar — *ecclesia illa olim tantae dignitatis et reverentiae, quod a nonnullis Francorum regibus et imperatoribus principes aliqui viciniore illius episcopo decreti essent vasalli, tutores atque officiales*”. En dan volgt een opsomming van de bezetting der hofambten van de verschillende hooge leenmannen van den Bisschop, die overeenkomt met de mededeelingen in het bekende, uit het midden van de 13de eeuw dateerende, *memoriale Adelboldi*²⁾. Ik geloof, dat de *Chronica* den werkelijken toestand volkomen correct weergeeft: èn de vazalliteit van de graven èn hunne functies als dapifer (de hertog van Brabant), venator, marscalcus enz. berustten — wat het eerste betreft zoo niet geheel, dan toch voor een aanzienlijk gedeelte — op de „dignitas” en de „reverentia” van de Utrechtsche kerk in verband met het streven der koningen en keizers om deze waardigheid zooveel mogelijk in eere te houden en, vooral, te doen houden.

In dit verband mag ik niet nalaten, nog eenigszins nader in te gaan op de positie van hen, die den Bisschop in de synode ter zijde stonden, m.a.w. van 's Bisschops fideles. In het licht van het zoo juist besproken samengaan van de missiegedachte van het eerst Frankische, later Heilige Roomsche Rijk met den veroveringsdrang der keizers of koningen verkrijgt deze een geheel nieuw aanzien. Missie en verovering drongen de bissdommen als wiggen in de nog ongekerstende en ononderworpen gebieden, „in partes infidelium”. In zijn dubbele taak van zending en veroveraar werd de Bisschop bijgestaan door zijn fideles, *clerici* zoowel als *laici*³⁾. Men roepe zich thans de tweeledige beteekenis van fides voor oogen: geloof en trouw. De bisschoppelijke fideles waren fideles in beiderlei zin: zij waren „Christi fideles”⁴⁾, d.w.z. geloovige Christenen, bezielde door de missiegedachte en zij waren fideles in den zin van getrouwen

1) Dus vóórdat in Oppermann's gedachtengang het Friesche hertogdom weder in het leven geroepen zou zijn.

2) Ob. U. 174. Zie over dit memoriaal Oppermann, *Westd. Zschr.*, XXVII, p. 239, 240, 260 v.v. en *Hansische Geschichtsblätter* 1911, p. 181, n. 6; Tenhaeff, *Diplomatische studiën*, vooral p. 115 v.v. en 183.

3) Zie hiervóór, p. 16.

4) Zie hierna, p. 51.

in den strijd tegen 's Bisschops, d.z. 's Keizers, vijanden. De tweeslachtige positie van den Bisschop weerspiegelt zich dus in die van zijn naaste omgeving, van zijn fideles, van zijn familia, van zijn „grooten Raad”. Wat de wereldlijke zijde ervan aangaat, vinden we de bevestiging ervan in zijn relatie tot het Rijk. In het bovenstaande zagen we immers den Bisschop tegenover den graaf van Holland aanspraak maken op de liberi homines, die „regni” waren. In verband hiermede schijnt de veronderstelling niet gewaagd, dat ook de bisschoppelijke ministerialen oudtijds Rijkministerialen zijn geweest¹). Verder op dit onderwerp in te gaan schijnt mij niet noodig; voor ons doel is de plaats, welke de bisschoppelijke fideles in de samenleving innamen, thans voldoende bepaald.

Wat de plaats van den Bisschop met betrekking tot de verschillende graven in zijn bisdom aangaat zou ik het zóó willen formuleeren, dat de Bisschop een zekere supra-grafelijke macht in het bisdom bezat en dat deze macht in laatste instantie berustte op zijn geestelijke waardigheid in verband met zijn positie in het Heilige Roomsche Rijk. Ten deele was deze macht belichaamd in de qualiteit van leenheer ten opzichte van de onderscheidene graven, ten deele ook ging zij daar boven uit, inzooverre de synode als des Bisschops „grooten Raad” een zekere jurisdictie uitoefende ook in die gebieden, die niet tot het wereldlijk territoir van den Bisschop behoorden.

Dat de meer en meer naar zelfstandigheid en onafhankelijkheid strevende graven de bestendiging van dezen toestand tenslotte niet gaarne zagen, ligt in de rede. Zij zullen vooral getracht hebben, de macht van de synode te breken, haar aanzien te verminderen door zich aan hunne verplichting tot het bijwonen der vergaderingen te onttrekken. Met recht veronderstelt dan ook Oppermann, dat de geheele vervalsching, waaraan het memoriale Adelboldi zijn ontstaan heeft te danken, geen andere bedoeling had dan deze verplichting te preciseeren: „Prenominati omnes feudales ecclesie in generali synodo episcopi tenentur et debent personaliter interesse, qui feodum suum a me receperunt et omagium et fidelitatem presterunt coram domino Henrico II, Romanorum imperatore invictissimo augusto . . .”; in deze zinsnede ligt de geheele beatekenis van het falsum²). De ontwikkeling van de onder-

1) Volgens Oppermann was dit althans ten deele het geval. Westd. Zschr., in het bijzonder XXVIII, p. 181.

2) In denzelfden zin ook Tenhaeff, a.w., p. 133. De daar besproken verder liggende bedoelingen doen hier niet ter zake.

deelen van het episcopaat naar territoriale zelfstandigheid was intusschen onweerstaanbaar en het behoeft ons dan ook niet te verwonderen, dat ons zoeken naar een tweede geval van bisschoppelijke jurisdictie over gebieden in het graafschap Holland vruchteloos blijft ¹⁾).

Het behoeft nu dus ook geen betoog meer, dat deze ontwikkeling van beslissende beteekenis was met betrekking tot de competentie van de synode. Zoodra de territoriale zelfstandigheid der graafschappen een feit is in dien zin, dat de Bisschop daar boven de graven geen rechten meer kan doen gelden, is ook de rechtsmacht der synode — d.i. immers in beginsel de rechtsmacht van den Bisschop — in wereldlijke aangelegenheden beperkt tot die gebieden, waar de Bisschop zelf later de landsheerlijkheid bezit, m.a.w. in hoofdzaak tot Nedersticht en Oversticht ²⁾). Het ware denkbaar, dat de synode zich met deze beperkte wereldlijke competentie zou hebben gehandhaafd, indien de tendens tot territorialiseering slechts een uitdrukking ware geweest van de eerezucht van enkele bepaalde graven. Dit was echter niet het geval; veeleer is deze tendens een machtige strooming, die zich algemeen en overal in West-Europa doet gelden en die eenige eeuwen lang de maatschappelijke en vooral de staatkundige ontwikkeling blijft beheerschen. Deze stroom maakt voor de poorten van het Sticht geen halt, doch dringt ook daar met onweerstaanbare kracht binnen om den loop der gebeurtenissen gedurende de eerstvolgende eeuwen te bepalen. Aan hem is het te danken, dat zich geleidelijk ook binnen deze grenzen een „volk" ontwikkelt, dat ook hier het begrip „vreemd" tenslotte niet meer begint bij de grenzen van het bisdom, maar bij die van het Sticht. Geleidelijk ziet men de neiging tot beperking van den invloed van „vreemde", d.i. buiten-Stichtsche heeren met betrekking tot de zaken van het Sticht sterker worden. Aan de eerste uitingen daarvan valt de wereldlijke jurisdictie van de synode ten offer. Men zou ook kunnen zeggen: voorzoover de behandeling van wereldlijke aangelegenheden betreft, wordt de synode gereformeerd en wel op territoriaal-Stichtsch grondslag. Aldus ontstaat de vergadering, welke wij, vooral in latere tijden, zoo veelvuldig tegenkomen onder den naam van kappittel-generaal.

1) Zie voor deze ontwikkeling Oppermann, Westd. Zschr., XXVII, vooral p. 261 v.v.

2) De andere gebieden, waarover nog langen tijd strijd is gevoerd, mogen hier buiten beschouwing blijven.

Voorzichtigheid is hier evenwel geboden. Het is met het woord „kapittel-generaal” al evenzoo gesteld als met „fideles” en tal van andere middeleeuwsche termen: het is dubbelzinnig, het wordt zoowel in engen als in ruimen zin gebezigd. In engen zin beteekent „kapittel-generaal” de vergadering van de hooge geestelijkheid van het bisdom, bestaande uit dezelfde leden als het *geestelijke* element van de synode. Wat dit element aangaat, heeft de synode geenerlei verandering ondergaan en, aangezien in huishoudelijk-kerkelijke aangelegenheden het geestelijk element ook in de synode in den regel de geheele „gemeente” uitmaakte, mogen we concludeeren, dat met betrekking tot de geestelijke competentie het kapittel-generaal de, ongewijzigde, voortzetting vormt van de synode. In dezen zin moet het dan ook worden opgevat, wanneer Oppermann zegt, dat de „statuta, per dominum Theodericum de Are, episcopum Traiectensem, in sancta synodo de consensu prelatorum et cleri edita anno Domini MCC nono”¹⁾, als het werk van het kapittel-generaal moeten worden beschouwd²⁾. Hetzelfde geldt

1) Ob. U. 595.

2) Westd. Zschr., XXVII, p. 234, 235; vgl. ook p. 255. Eveneens in dezen beperkten zin moet het worden verstaan in het proefschrift van Mr. A. J. van de Ven, Over den oorsprong van het aartsbisschoppelijk kapittel van Utrecht der Oud-Bisschoppelijke Clerezij, vooral p. 14 en 15—27. Ook Post, Gesch. Bisschopsverk., bezigt het woord uitsluitend in engen zin. Uit zijn beschouwingen blijkt evenwel, dat dit naar zijn meening ook de eenige beteekenis was, totdat de naam in het begin van de 16de eeuw werd overgenomen door de Statenvergadering. Zie te dezen aanzien hieronder, p. 129.

Het is *dit* kapittel-generaal, dat met de eigenlijke bisschopskeuze is belast, zooals achtereenvolgens door Van de Ven en Post overtuigend is aangetoond tegenover de meening van Tenhaeff (Diplomatische studiën, p. 140 v.v.), dat het generaal-kapittel eerst in 1267 zou zijn ontstaan en dat tevoren het recht tot de bisschopskeuze uitsluitend zou hebben berust bij de kapittelen van den Dom en Oudmunster. Met recht zien zij in de „universalis ecclesia” het kapittel-generaal in engen zin. Dat met die uitdrukking inderdaad de geheele hooge geestelijkheid van het bisdom wordt bedoeld en niet die van slechts twee kapittelen, blijkt duidelijk uit een akte van 1238 (Ob. U. 916), waarbij Amelius de Insula verklaart: „sub testimonio prelatorum et universalis ecclesie Traiectensis et consanguineorum et comparium nostrorum feodatorum” van zijn aanspraken op een tiend afstand te doen. Zie voorts het door Oppermann (a.w., p. 234) aangehaalde, door de „universalis ecclesia Traiectensis” in hetzelfde jaar tot den Bisschop gericht verzoekschrift, strekkende tot het nemen van maatregelen tegen de burgers van Emmerik, die de immuniteit van het kapittel dier stad hadden geschonden (Ob. U. 920), zoomede een oorkonde van 1245 (Ob. U. 1043), waarbij de Bisschop een door hem als elect gedane schenking van novale tienden bevestigt „de communi consensu . . . prelatorum et universalis ecclesie Traiectensis, necnon fidelium nostrorum consilio provido et maturo”. Vgl. ook Ob. U. 737 en 896. De laatsbedoelde oorkonde betreft een vrijstel-

met betrekking tot de oorkonde, waarin de term, bij mijn weten, voor het eerst wordt gebruikt, nl. die van 16 Juni 1229 betreffende de tot stand koming van het nonnenklooster Mariënschoot te Zennewijnen¹⁾). De hierboven bedoelde reformatie ligt evenwel geheel op wereldlijk terrein en daarom komen we tevens aan de ruime beteekenis van „kapittel-generaal”. In dezen zin blijkt het kapittel-generaal uit latere stukken, die in het hierna volgende nog zullen worden behandeld, naast de prelaten en kapittelen — dus het kapittel-generaal in engen zin — te omvatten de ridders en knapen en de stad Utrecht en nog later ook de andere steden van het Nedersticht²⁾). Wat is nu het verschil tusschen de wereldlijke elementen van dit kapittel-generaal en die van de synode? Laat ons, ter beantwoording van deze vraag, allereerst de ridders en knapen aan een nadere beschouwing onderwerpen.

We zagen in het voorafgaande, dat het wereldlijke element van de synode werd gevormd door de „nobiles”, d. z. de vrije „mannen” en door de ministerialen. In de verhouding tusschen deze beide groepen, die in de bronnen van de 12de eeuw steeds wèl van elkander worden onderscheiden, schijnt in de 13de eeuw geleidelijk verandering te komen. Alle schrijvers, die zich met de ontwikkeling van deze verhouding in het Nedersticht hebben beziggehouden³⁾, komen tot de slotsom, dat de verschillen langzamerhand geringer worden, totdat eindelijk in het laatst van de 13de eeuw de praktijk tusschen „nobiles” en „ministeriales” geen onderscheid meer maakt. Allen verklaren zij dit verschijnsel op dezelfde wijze, nl. uit het naar elkaar toegroeien van de beide groepen door geleidelijke nobilisering van de ministerialen en ministerialiseering van de nobiles. Formeel schijnt de laatstbedoelde tendens de overhand te

ling van de betaling van tol. Vergelijking met andere soortgelijke vrijstellingen doet de vraag rijzen, of hier in „tota ecclesia” misschien zelfs de wereldlijke fideles zijn begrepen. Voor een soortgelijk geval zie hierna, p. 53. — „Kapittel-generaal” is naar den naam een uitbreiding van *het* kapittel, d. i. van het Domkapittel. Dit wordt bevestigd door de plaats, waar het kapittel-generaal placht te vergaderen, n.l. de kapittelzaal van den Dom, (Hierna p. 51). We hebben dus te doen met een minder en met een meer uitgebreide kern van 's Bisschops Raad, naar gelang die uitbreiding alleen geestelijken of ook leeken omvat. Vgl. in dit verband ook p. 10, 11.

1) Ob. U. 789.

2) Het Oversticht wordt hier verder buiten beschouwing gelaten.

3) Fockema Andreae, Bijdr., V, p. 266 v.v.; Oppermann, Westd. Zschr., XXVIII, p. 155 v.v.; Ganshof, Etude sur les ministériales en Flandre et en Lotharingie (1927), p. 212 v.v. Enklaar, T. v. G. 43 (1928), p. 173 v.v., bepaaldelijk p. 176 v.v., sluit zich bij de opvatting van Oppermann aan.

hebben gehad, want in de terminologie der bronnen komt de ontwikkeling tot uitdrukking door de verdwijning van het woord „nobiles” en het steeds algemeener gebruik van den term „ministeriales”. Zoo zien we den Bisschop in toenemende mate handelen „de consilio (of „de consensu”) priorum et ministerialium”¹⁾, „prelatorum et ministerialium”²⁾ en, een enkel keer slechts, zelfs alleen „ministerialium”³⁾, terwijl de vermeldingen van de medewerking der „nobiles” bij zijn handelingen voortdurend spaarzamer worden om tenslotte geheel achterwege te blijven. Dit schijnt de meening van Oppermann⁴⁾, dat de „nobiles” zich op den duur voor het meerendeel hebben opgelost in den stand der ministerialen, te bevestigen. Ik zeg „schijnt”, het komt mij nl. zeer twijfelachtig voor. Hiermede wil ik niet ontkennen, dat de overgang uit den stand der „nobiles” naar dien der ministerialen zich zal hebben voorgedaan; wat mij evenwel niet juist toeschijnt, is de in Oppermann's redeneering opgesloten stelling, dat daarin *de* of althans de voornaamste verklaring voor het verdwijnen der „nobiles” uit de stukken moet worden gezocht⁵⁾. De aanzienlijksten van deze categorie laten m.i. duidelijk zien, dat de verklaring elders is te vinden. Tot die aanzienlijken behooren o.m. de graven van Holland, Gelre en Bentheim, allen landsheeren van buiten het Sticht gelegen graafschappen. Naast deze grooten waren er nog een aantal kleinere „nobiles”, die echter — men denke aan de heeren van Kuik — eveneens van landsheerlijk allure waren. Geen van deze landsheeren vel quasi is in den ministerialenstand terecht gekomen⁶⁾; zij bleven op zijn best de va-

1) Bijv.: Ob. U. 880; Sloet 741.

2) Bijv.: Ob. U. 803, 883, 932, 943, 956, 958, 1100; Cod. Dipl. Neerl., 2de S., IV, 2, p. 22, 23; V. Mieris, Chb., I, p. 392; V. d. Bergh, II, 415; De Fremerij, 164.

3) Ob. U. 817.

4) Westd. Zschr., XXVIII, p. 158 v.v. Eenigszins afwijkend Ganshof, a.w., p. 228, n. 9, die de waarde van het door Oppermann aan een charter van 1259 (V. Mieris, Chb., I, p. 333) ontleende argument m.i. terecht ontkent. Zie ook Enklaar, t.a.p.

5) Om exact te zijn: Oppermann spreekt in dit verband voortdurend van „liberi homines”, niet van „nobiles”. Het is mij niet geheel duidelijk, of hij hier toch nog een verschil aanwezig acht, in dier voege, dat de „nobiles” — als „Edelfreie” — de hoogere „Schicht” van de „liberi homines” vormen. Tegenover de argumenten, welke voor de gelijkwaardigheid van de door deze beide termen aangeduide begrippen pleiten, zou die opvatting, voorzoover ik zie, nergens steun in vinden.

6) Dit is uiteraard ook aan Oppermann niet ontgaan; hij zegt daarom t.a.p.: „In die landesherrliche Ritterschaft ist von allen diesen Geschlechtern keins übergetreten. Ihre Angehörigen sind als Reichsfürsten oder Bannerherren lehnsrechtlich über den früher einheitlichen Stand des

zallen van den Utrechtschen bisschop. Waarom nu komen deze „nobiles”, wier status dus in beginsel geen wijziging onderging, na 1200 sporadisch en reeds lang vóór 1300 in het geheel niet meer naast de ministerialen als bisschoppelijke Raden voor? Hierop is n.m.m. slechts één antwoord mogelijk: het is de voortschrijdende territorialiseering en van de graafschappen en van het Sticht, die hen uit de naaste omgeving van den Bisschop verwijderd.

Maar waar is dan de volgens Oppermann vrij talrijke groep der „liberi homines” gebleven, die het niet tot de landsheerlijke waardigheid vel quasi hebben weten te brengen? Ook in den hier weergegeven gedachtengang blijft toch ruimte voor de mogelijkheid, dat deze groep zich in die der ministerialen heeft opgelost. Zonder twijfel wordt deze mogelijkheid door het bovenstaande niet uitgesloten, doch niettemin komt zij mij onwaarschijnlijk voor. De door Oppermann aangevoerde argumenten voor zijn stelling, dat zich naast de potentieel-landsheerlijke „nobiles” nog een niet onaanzienlijke categorie van „liberi homines” zou hebben bevonden, zijn m.i. weinig overtuigend. Dat de Bisschop en de graaf van Holland ingevolge de reeds aangehaalde ¹⁾ arbitrale uitspraak van den aartsbisschop van Keulen elk zes liberi homines en even zoovele ministerialen moesten aanwijzen voor de verdere beslechting van hunne geschillen, zegt n.m.m. niet veel. Van meer belang acht ik het, dat van deze „liberi homines”, deze „untere Schicht” der „nobiles” in de oorkonden niets blijkt. Niet alleen wordt dit onderscheid in de stukken niet gemaakt, doch blijken daarin veeleer „nobiles” en „liberi homines” twee aanduidingen voor dezelfde maatschappelijke categorie te zijn ²⁾, maar ook onder de getuigen vinden wij hen nergens vermeld. Daar vinden we immers steeds weer de „nobiles”, met name de latere landsheeren vel quasi, en de ministerialen; van lieden, die tot geen van beide dezer groepen behooren — met uitzondering natuurlijk van de geestelijken — geen spoor. Dit is te merkwaardiger, omdat de „liberi homines”, ook al zouden zij dan de „untere Schicht” van de „nobiles” vormen, toch in ieder geval hooger in aanzien stonden, hooger werden gewaardeerd, dan de ministerialen: de door Oppermann zelf aange-

freiherrlichen Adels hinausgehoben. Nur dessen untere Schicht, die ihren Gerichtsstand vor dem gräflichen Landgericht hatte, nimmt Teil an der Bildung der landesherrlichen Ritterschaft”. Het komt mij voor, dat de hierin opgesloten gedachtengang op een vermenging van landrechtelijke en feudale elementen berust.

1) Boven, p. 29.

2) Zie boven, p. 10 en 41, n. 5.

haalde uitspraak van keizer Frederik d.d. 25 November 1165¹⁾ geeft den Bisschop het recht, op het slot Bentheim één „liber homo” te leggen en twee „ministeriales”. Men zou dus zeker onder de getuigen in bisschoppelijke akten ook wel eens eenige van deze „liberi homines” mogen verwachten. Anderzijds is het opmerkelijk, dat de bekende ministerialengeslachten uit de 13de eeuw ook reeds in de 12de eeuw als zoodanig voorkomen. Op grond van een en ander geloof ik niet, dat het contingent der „liberi homines” of „nobiles”, dat zich in den ministerialenstand heeft opgelost, van veel beteekenis kan zijn geweest. Ik herinner er in dit verband — voor zooveel noodig — nog aan, dat deze „liberi homines” figuren zijn uit de feodale maatschappij en niet mogen worden vereenzelvigd met vrijen in landrechtelijken zin. Men bedenke, dat de Stichtsche samenleving in zeer sterke mate was gefeodaliseerd. Alles wijst erop, dat deze feodalisatie zich in de allervoornaamste plaats in het kader van de dienstverhouding, van de ministerialiteit, heeft voltrokken. Aldus zullen inderdaad vele landrechtelijk vrijen in den ministerialenstand zijn terechtgekomen. De theorie van Oppermann, dat de ministerialen in het algemeen niet van onvrije herkomst zijn — zie ook Westd. Zschr., XXX, p. 409 v.v. — verdient dan ook m.i. stellig de voorkeur boven de opvatting van de oorspronkelijke onvrijheid van dezen stand. Het komt mij zelfs twijfelachtig voor, of hier wel van een samensmelting van vrije en onvrije elementen sprake is geweest. Alleen meen ik, dat Oppermann, door onvoldoende onderscheiding tusschen feodale en prae-feodale verhoudingen, den overgang van vrijen in de ministerialiteit, voor het Nedersticht althans, in een te late periode heeft gesteld. Om deze redenen behoeft het dan ook m.i. geen verbazing te wekken, dat de niet-landsheerlijke „liber homo” in het Sticht een zoo zeldzame verschijning is en dat de Stichtsche ridderschap zich uitsluitend of nagenoeg uitsluitend op de basis van de ministerialiteit heeft gevormd.

In dit verband moge er voorts nog de aandacht op worden gevestigd, dat de door Oppermann geschetste ontwikkeling hoogst merkwaardig mag heeten in het licht van hetgeen de geschiedenis der titulatuur in het algemeen ons leert. De regel is immers, dat de titels degenereeren, dat zij geleidelijk plegen af te dalen naar minder aanzienlijke bevolkingsgroepen. Is het op zichzelf reeds weinig aannemelijk, dat de „nobilis” van weleer op den duur met den geringer gewaardeerden titel van „ministerialis” genoegen zou hebben genomen, het wordt zulks

1) Ob. U. 449 (§ 11).

te meer, indien we bedenken, dat de aanduiding „nobilis” den weg van alle titels volgde en dat haar degeneratieproces een aanvang nam met hare toepassing op telgen van zeer vooraanstaande ministerialen-geslachten. Uit dit laatste blijkt immers overduidelijk, dat men destijds „nobilis” nog als een eeretitel voor een ministeriaal beschouwde ¹⁾.

Belangrijker dan de *samensmelting* van nobiles met ministerialen is dan ook m.i. het *uiteengaan* van deze beide groepen. Dit uiteengaan, zelf een gevolg van de territorialisering, is het vooral, dat den ministerialen in de 13de eeuw zulk een overheerschende plaats onder de leeken-Raden van den Bisschop bezorgt. Deze ontwikkeling gaat zoover, dat de termen „fideles” (in den engen zin) en „ministeriales”, „mannen” en „dienstmannen” nagenoeg tot synoniemen worden. In vele gevallen moet het gebruik van dergelijke termen naast elkander dan ook als een tautologie worden gekenmerkt. Misschien is dit reeds het geval in een stuk van 1225 ²⁾, waarin de Bisschop kennis geeft van de vervreemding van een tiend. Hij heeft daarbij gehandeld „de consilio et consensu priorum nostrorum et ecclesie sancti Martini Traiectensis et tam fidelium quam ministerialium”. Op een andere plaats in dezelfde oorkonde heet het evenwel, dat de Bisschop handelde „de consensu priorum nostrorum et ecclesie beati Martini, simul et ministerialium nostrorum”. Aangezien het hier twee op verschillende tijdstippen verrichte handelingen betreft, kunnen we niet met zekerheid tot een tautologie besluiten; waarschijnlijk is zij intusschen wel, ook al omdat wij hier anders naast den ons reeds bekenden ruimen en engen zin een derde beteekenis van „fideles”, nl. in den engsten zin van vrije vazallen met uitsluiting van de dienstlieden, zouden moeten vaststellen. Een soortgelijk voorbeeld levert ons een akte van 1242 ³⁾, waarbij de Bisschop het kapittel van Emmerik in het bezit van zijn tienden bevestigt en het bovendien nog eenige goederen schenkt, een en ander „de consilio ecclesie prelatorum Traiectensis, fidelium et ministerialium nostrorum”. Ook hieruit is niet met volkomen zekerheid een conclusie te trekken; het ontbreken van vrije vazallen naast de ministerialen in de getuigenlijst sterkt ons evenwel in het vermoeden, dat wij ook hier met een tautologie hebben te doen.

1) Vgl. te dezen overigens p. 254, n. 2.

2) Ob. U. 737 (onecht volgens Dr. F. Ketner, De oudste oorkonden van het klooster Bethlehem bij Doetinchem, 1932, p. 51 v.v.).

3) Ob. U. 982.

Wat het naast elkander voorkomen van de termen „mannen” en „dienstmannen” betreft, mag een tautologisch gebruik misschien worden aangenomen voor de overeenkomst tusschen Jan van Nassau en den graaf van Holland d.d. 24 Januari 1281¹⁾. De Elect verklaart daarbij, dat hij „bi ghemenen rade der prelate ende onser eclesien, der manne ende der dienstmanne des Stichtes, der scepene, des raets, ende der ghemeenre stat van Utrecht”, Muiden, Weesp, Diemen en Bindelmeerbroek c.a. aan den Graaf heeft verpand. Behalve met dat van den Elect werd dit charter bezegeld „metter capitele seghele, der stat seghel, ende der welghebornerer dienstliede van onsen lande”. Dit geeft sterk den indruk, dat met „manne ende . . . dienstmanne” hetzelfde is bedoeld als later met „welghebornere dienstliede”. Of liever, dat het woord „manne” zijn plaats in het stuk alleen heeft te danken aan de hardnekkigheid, waarmede oude formules zich ook bij verandering der feitelijke omstandigheden wisten te handhaven, aldus de herinnering aan vroegere toestanden nog levendig houdend. Wellicht in dit geval ook de herinnering aan een verdwenen maatschappelijke categorie? Neen, want de categorie was niet verdwenen, werd alleen *in deze omgeving* een steeds zeldzamer verschijning. In 1282 zien wij haar weer eens opduiken, nl. in de bekende overeenkomst over de goederen van Montfoort, waarbij elect Jan deze goederen tenslotte „loco ministerialis” aan Henric Rover verleent „de consilio praelatorum et quorundam nobilium virorum ecclesiae Trajectensis et ministerialium dictae ecclesiae ac scabinorum quorundam civitatis Trajectensis”²⁾. Dit stuk wordt door Ganshof³⁾ beschouwd als het laatste, waarin nog van eenig onderscheid tusschen „nobiles” en „ministeriales” zou blijken. Na dien zou dit onderscheid geheel zijn verdwenen. Is dit inderdaad het geval? Ik geloof het niet. Ik zie er dan nog van af, veel gewicht te hechten aan de woorden van een oorkonde d.d. 29 Juli 1315⁴⁾, waarin gesproken wordt van een „sententiam . . . coram universali ecclesia Trajectensi⁵⁾, coram vasallis et ministerialibus ipsius ecclesiae

1) V. d. Bergh, II, 414.

2) Matth., De Nob., p. 1065, 1066. In de een week na dagteekening der akte opgemaakte vertaling luidt de passage als volgt: „met rade der prylaten ende somme edelre manne der kerken van Utrecht ende dyenstmanne derzelve kerke ende somme scepen der stat van Utrecht” (Reg. Arch. H. v. M. 6).

3) A. w., p. 227.

4) Zie hierna, p. 53.

5) Vgl. p. 39, n. 2.

Trajectinae publice promulgatam", omdat hierin een verstarde formule gezien zou kunnen worden, overeenkomende met die, welke in het aangehaalde stuk van 1281 de „manne" en de „dienstmanne" naast elkander stelt. Onloochenbaar bewijs voor het voortleven van de onderscheiding tot ver in de 14de eeuw levert echter een akte van 27 Maart 1336¹⁾, uitgaande van den graaf van Gelre en op diens verzoek mede bezegeld door „edele lude onse huysghenoten²⁾ Simon, greve van Benthem ende heren Otten, here van Kuke, edele manne des Bisscops ende siins Ghestichts voersz." en overigens door een aantal ridders en knapen en eenige burgers. Naast de ridders en knapen nemen de graaf van Bentheim en de heer van Kuik dus een bijzondere positie in en deze bijzondere positie wordt tot uitdrukking gebracht door de aanduiding „edele manne". „Edele manne" des Bisschops (en van het Sticht) wel te verstaan, edele vazallen³⁾, als voor honderd en voor tweehonderd jaren: de karakteristiek van hunne verhouding èn tegenover den Bisschop èn tegenover de ministerialen — nu ridders en knapen genoemd — heeft in die eeuwen geenerlei verandering ondergaan. Ondanks het feit, dat aanzienlijke ministerialen-geslachten zich reeds in verschillende generaties met den titel „dominus" hebben gesierd, heeft men de notie, dat de „nobiles", de „edele manne" alleen in de kringen van de landsheeren en hun „huysghenoten"⁴⁾ moeten worden gezocht, in de eerste helft der 14de eeuw nog ongerept bewaard.

Dit sluit niet uit, dat het woord „nobiles" in dezen tijd vele malen naast den term „ministeriales" zal zijn gebezigd zonder dat de achtergrond der feiten er relief aan gaf. In de meeste gevallen zal het immers zijn aangewend in stereotype formules, die in vroeger tijden bijv. de samenstelling van een vergadering exact weergaven, thans echter tot anachronismen waren vervallen. Daar waar reeds lang de „nobiles" waren verdwenen of misschien nog slechts zeer sporadisch zich vertoonden, werden de aanwezigen, hoewel uitsluitend bestaande uit ministerialen, nog steeds aangeduid als „nobiles" en „ministeriales",

1) B. v. d. Spr., 1167.

2) Huisgenooten zijn zij, die tot eenzelfden stand behooren, dus *standgenooten*. De naam *kan* betrekking hebben op ministerialen, doch, zooals uit het hier geciteerde stuk blijkt, ook op nobiles. Elders (p. 65) zullen wij zien, dat ook stedelingen elkander als huisgenooten aanduiden. Het hangt geheel af van den stand van dengene, die over zijn „huisgenooten" spreekt. De meening van Ganshof, *Les ministeriales*, p. 237, dat de benaming „huisgenoten" karakteristiek zou zijn voor ministerialen, is dus niet juist.

3) Ook hier dus weer feodale terminologie. Vgl. hiervóór, p. 31, n. 1.

4) Vgl. noot 2.

als „mannen“ en „dienstmanne“. Dit wekt den indruk, dat men het begrip voor de onderscheiding had verloren, dat men „nobiles“ en „ministeriales“ als twee woorden voor hetzelfde begrip was gaan zien. Uit de akte van 1336 blijkt evenwel, dat deze indruk, althans voor dien tijd, niet juist is, dat men integendeel toen nog volledig begrip voor de onderscheiding bezat; de feitelijke omstandigheden, waarin dit begrip tot uitdrukking kan komen, waren echter tot de zeldzaamheden gaan behooren. Dat deze toestand op den duur een vervaging en tenslotte het verdwijnen van het onderscheid tengevolge moest hebben, ligt voor de hand; het bovenstaande strekt alleen om te doen zien, dat dit tegen het midden van de 14de eeuw nog niet het geval was ¹⁾.

Het geleidelijk verdwijnen van de „nobiles“ uit de stukken van de bisschoppelijke kanselarij moet op grond van het vorenstaande dus niet worden gezien als een uitvloeisel van de samensmelting van deze categorie met die der ministerialen, doch veeleer van een uiteengaan der beide categorieën. Dit verschijnsel is zelf weder een gevolg van de territorialiseering, welke zich ook en misschien wel in de eerste plaats deed gevoelen in de samenstelling van des Bisschops „grooten Raad“ en die zich op dit gebied het best laat omschrijven als de territorialiseering der synode, als de overgang van de synode naar het kapittel-generaal ²⁾). In de zoeven bedoelde formules, waarin naast de ministerialen nog de „nobiles“ blijven compareeren, formules, die in het bijzonder gebruikelijk blijven met betrekking tot het kapittel-generaal, bewaart dit laatste nog de herinnering aan zijn herkomst uit de synode. Een andere, niet minder teekenende reminiscens is het in, eveneens op het kapittel-generaal betrekking hebbende, stukken met Latijnschen tekst gebruikelijke woord „diocesis“ ter aanduiding van het *wereldlijke* gebied van den Bisschop, van het Sticht ³⁾.

1) Ik kan daarom ook niet met Enklaar — T. v. G., 49 (1934), p. 437 — aannemen, dat het verschil tusschen „nobiles“ en „ministeriales“ in Wstinc's tijd, in 1342, (reeds) geheel zou zijn vervaagd, althans voorzoover hij daarmee bedoelt, dat de *categorieën*, welke oudtijds door die namen werden onderscheiden, zouden zijn samengesmolten. De door hem aangehaalde voorbeelden bewijzen alleen, dat de *namen* promiscue werden gebruikt, dat nl. de titel „nobilis“ nu ook veelvuldig ter aanduiding van ministerialen werd gebezigd.

2) Dat deze overgang in wezen een kwestie van terminologie was, zal hieronder nog nader blijken.

3) Bijv.: „... in domo capitulari ecclesiae Trajectensis generali capitulo ecclesiarum Trajectensium... indicto, meique notarii publici ac testium infrascriptorum ad hoc specialiter vocatorum et rogatorum praesentia personaliter constitutus strenuus ac praepotens vir dominus Heynricus, dominus et

Het ligt in de rede, dat aan het gebruik van een term als „fideles”, waarmede men zoowel de „nobiles” als de ministerialen placht aan te duiden, geen bewijs kan worden ontleend voor de feitelijke aanwezigheid van deze beide groepen. Ook indien slechts vertegenwoordigers van één dier groepen bij een rechtshandeling assisteerden, kon men de aanwezigen als fideles aanduiden. Hieruit volgt, dat men, naarmate de desbetreffende stukken uit lateren tijd dateeren, onder de daarin genoemde „fideles” met steeds meer reden alleen ministerialen zal hebben te zoeken. Behoudens tegenbewijs zal men in stukken uit het laatst van de 13de eeuw het woord „fideles” — in engen zin en dus met uitzondering van geestelijken — gereedelijk door „ministeriales” kunnen vervangen 1).

Naast de geestelijkheid en de ridders en knapen of ministerialen ontmoeten we in het kapittel-generaal van het begin der 14de eeuw ook de stad Utrecht. Dit is een geheel nieuw element, dat we bij onze beschouwingen over de Raden van den Bisschop nog niet tegenkwamen. Is dan toch het kapittel-generaal iets geheel anders, een vergadering van geheel anderen aard

burggravius de Montfoerde, *Trajectensis dioecesis*, coram reverendo patre ac domino, domino Florentio episcopo Trajectensi, ac decano Trajectensi, aliisque pluribus praelatis ac Majoris, sancti Salvatoris, sancti Petri, sancti Johannis ac beatae Mariae, Trajectensium ecclesiarum, canonicis, necnon pluribus baronibus, militibus, militaribus, armigeris ac vasallis civitatis et *dioecesis Trajectensis*, necnon burgimagistris pluribusque aliis scabinis ac consulibus *Trajectensis dioecesis* ac opidorum de Amersfoerde, de Renen, de Bunscothen *dictae dioecesis*, aliisque viris et non modica multitudine ibidem ad generale capitulum congregatis, . . . proposuit atque dixit. . . .” enz. (Cursiveeringen van mij) Matth., *De Jure Gladii*, p. 131 v.v. (24 Aug. 1386). In Hollandsche bronnen heet het meestal: „in dat generael capitel van Utrecht, in tieghenwoerdicheyt miins liefs heren van Utrecht. . . ., der ecclesien, ridderen ende knapen, des raeds van Utrecht, der steden ende der manne des *Ghestichts van Utrecht*. . . .” (R. B. A. 1091 : 19 Sept. 1386). Zie ook V. Mieris, Chb., III, p. 727; en R. B. A. 2094: „soe wilt generael-capittel laten leggen bi der gemeenre ecclesien, baenroedsen, ridderen, knechten, stat ende steden des alinge *Gestichts van Utrecht*. . . .”. Men denke ook aan de uitdrukking „*miles Traiectensis dioecesis*” (Zie hierna, p. 72). Trouwens ook het woord „Sticht” of „Gesticht” is niet bepaald; ook dit is van geestelijken huize en duidt in beginsel wel op de geheele dioecese. Het is teekennend, dat de stukken betreffende het kapittel-generaal nog zeer lang aan dit woord vasthouden, terwijl in andere stukken aanduidingen als „*terra Traiectensis*” (reeds in het laatst van de 12de eeuw: Ob. U. 528), „land van Utrecht” en zelfs „*patria Traiectensis*” al heel gewoon zijn. Vgl. te dezen ook p. 81, n. 4.

1) Aldus in de oorkonden, vermeld bij V. d. Bergh, II, 384, 559: „in litteris nostris et prelatorum ac fidelium nostrorum”; „de consilio prelatorum ac fidelium nostrorum”.

dan eertijds de synode was en is er slechts toevallige overeenkomst door de identiteit van eenige leden der beide vergaderingen? Laat ons zien, wanneer we de stad voor het eerst in een dergelijke vergadering aantreffen.

Wij gaan daarvoor terug naar het jaar 1196. In dat jaar wordt het geschil tusschen het kapittel van St. Marie en de Utrechtsche burgers over een huis bij den Pons Urbanus (de St. Maartensbrug) tot oplossing gebracht. Het regest van de desbetreffende oorkonde ¹⁾ spreekt van een overeenkomst; het stuk behelst echter zonder eenigen twijfel een geval van arbitrage, waaraan dus wel een overeenkomst ten grondslag zal hebben gelegen, doch dat zelf het karakter ervan mist. Arbiters zijn drie prioren van de Utrechtsche kerk, nl. de proosten van St. Pieter en St. Jan te Utrecht en de proost van Elst ²⁾ en hun uitspraak — „ordinatio” — wordt nu bevestigd „per promissionem, data fide firmatam a decano et canonicis, ministerialibus sancti Martini et civibus, in presentia cleri Traiectensis et coram predictis ordinatibus (= arbiters, „zeggers”) huius compositionis”. Als getuigen worden, behalve een aantal prelaten en kanunniken, ministerialen, zoomede schepenen en raden der stad genoemd. Waren ook de „nobiles” tegenwoordig geweest, de vergadering zou sterk hebben doen denken aan een bijeenkomst van de synodale „gemeente”, uitgebreid met de Utrechtsche burgerij; nu vertoont zij meer overeenkomst met het latere kapittel-generaal.

Meer op een synode gelijkst de vergadering, waarin we in 1204 de Utrechtsche burgers aantreffen ³⁾. De behandelde zaak is van het grootste gewicht; zij behelst het sluiten van een overeenkomst tusschen den Bisschop en den graaf van Holland ter beëindiging van een aantal geschillen. Als bij deze verdragssluiting aanwezige getuigen worden vermeld: 1° de hertog van Lotharingen, de graven van Gelre en Are en Henricus van Kuik, 2° de proosten van Xanten, St. Pieter, Tiel, Oldenzaal en St. Marie en de dekens van St. Pieter, St. Jan en St. Marie, 3° de gemeene Utrechtsche ministerialen en 4° de gemeene Utrechtsche burgers. De plechtigheid vindt plaats te Utrecht in de St. Maartenskerk, waar de Graaf met de door hem

1) Ob. U. 529. Hierin tevens het oudst bekende optreden van den Utrechtschen raad. Zie hierover Oppermann, *Unters. z. Nordniederl. Gesch.*, II, p. 68, 69 en *Westd. Zschr.*, XXVII, p. 226 v.v.

2) Deze zou blijkens de bewoordingen van het hier aangehaalde stuk te dien tijde dus tot de aartsdiakenen hebben behoord. Vgl. overigens noot 1 op p. 15.

3) Ob. U. 567.

medegebrachte mannen de bepalingen van het verdrag heeft bezworen. Inderdaad hebben we hier n.m.m. met een diocesane synode te doen, welke in verband met het belang van de zaak ook de hertog van Lotharingen met zijn aanwezigheid opluistert. Uit de vermelding der getuigen hebben we reeds kunnen leeren, dat de vergadering door prelaten en kapittelen, door „nobiles” en door ministerialen werd bijgewoond. Geven de aanwezigheid dier groepen en het gewicht van de behandelde kwesties reeds een sterke aanwijzing ten gunste van onze stelling, de vermelding van de *gemeene* ministerialen — „*universis ministerialibus*” — geeft hier den doorslag. Hieruit mag immers worden afgeleid, dat aan de vergadering een convocatie is voorafgegaan, de oproeping van *alle* ministerialen. Dit nu geschiedde uiteraard alleen voor zeer plechtige vergaderingen als destijds de synode en later het kapittel-generaal ¹⁾. De onderhavige synode heeft voor ons doel bijzonder belang door de omstandigheid, dat ook de stad Utrecht, nl. de *gemeene* Utrechtsche burgerij eraan deelneemt. Moet deze deelneming nu als iets bijzonders, als een zoo spoedig mogelijk weer ongedaan gemaakte onregelmatigheid worden beschouwd of is de stad inderdaad in de synodale „gemeente” opgenomen? Deze vraag vereischt een verder onderzoek in de bronnen.

Den eersten keer na 1204, dat we de stad weer in een dergelijke vergadering ontmoeten, is in 1227 ²⁾, nl. bij de boven reeds besproken uitspraak in het geschil tusschen het kapittel van St. Marie en den graaf van Gooi. Terloops vestigde ik in het bovenstaande reeds even de aandacht op de aanwezigheid van schout en schepenen der stad op deze terechtzitting naast prelaten en kapittelen, vrije leenmannen („nobiles”) en ministerialen. De vergadering is dus op dezelfde wijze samengesteld — wat de *categorieën*, niet wat de *personen* betreft natuurlijk — als die van 1204; wij worden al wat meer vertrouwd met de verschijning van de stad in dit hooge gezelschap.

Zowel in 1204 als in 1227 troffen we ter vergadering, geheel overeenkomstig de oude gewoonte, ook „nobiles” aan. We zijn nu echter reeds een eind in de 13de eeuw gevorderd en het behoeft ons niet te verwonderen, als we nu spoedig op overeenkomstige vergaderingen stuiten, waarin het element

1) In een kapittel-generaal, gehouden op 19 Oct. 1387, met name ter beslissing van een geschil tusschen den Bisschop en den burggraaf van Montfoort, beklagt de laatste er zich over, dat in strijd met de gewoonte niet *alle* „barones, milites, armigeri et vasalli” waren opgeroepen (Matth, *De Jure Gladii*, p. 136).

2) Ob. U. 757; zie hiervóór, p. 18.

der „nobiles” ontbreekt. Zulk een vergadering is die, waarvan een akte van 12 December 1245¹⁾ melding maakt. In deze akte verklaart de Bisschop, dat voor hem „in figura iudicii”²⁾ was gekomen Ghyssebertus de Vechten, miles, aldaar te kennen gevende, dat hij twaalf morgen lands bij Amelisweerd aan de abdij van Oostbroek had verkocht. De overige in de oorkonde vermelde transacties, welke voortvloeiden uit het feit, dat deze grond een leen van Gijsbert van Amstel en een achterleen van den Bisschop was, laat ik onvermeld; zij doen hier niet ter zake. De akte wordt medebezegeld door een aantal prelaten; als getuigen worden voorts een vrij groot aantal ministerialen en tenslotte de schout en vijf schepenen van Utrecht genoemd. Deze personen zijn het dus blijkbaar, waarmede de Bisschop — „in figura iudicii” — te recht zat; de drie groepen, waartoe zij behooren, zijn dezelfde, die tezamen het kapittel-generaal heeten: prelaten (en kapittelen), fideles (of ministerialen) en de stad Utrecht.

Een volgend voorbeeld van de aanwezigheid der stad in gezelschap van prelaten en fideles in engen zin levert ons een stuk van 5 Juni 1248³⁾. Het betreft den strijd over het patronaatrecht van de kerk te Jutphaas, waarbij de stad zelve in zooverre betrokken was, dat één harer burgers behoorde tot degenen, die op dit recht aanspraak meenden te kunnen maken. De Bisschop wees in dit geschil naast de door partijen gekozen arbiters eenige „mediatores” aan. Dank zij de tusschenkomst van die bemiddelaars doen drie personen, waaronder de zooveel bedoelde Utrechtsche burger, in de Domkerk afstand van hunne aanspraken „in presentia prelatorum et canonicorum, ministerialium ecclesie et burgensium civitatis Traiectensis multorumque Christi fidelium”⁴⁾.

Bekend is voorts het optreden van de stad naast prelaten en fideles bij verschillende belangrijke rechtshandelingen in het laatste kwart van de 13de eeuw. Als belangrijkste noem ik slechts de verpanding van Muiden, Weesp, Diemen en Bindelmeerbroek c.a. aan den graaf van Holland in 1281⁵⁾. Hierboven⁶⁾ heb ik al gememoreerd, dat de daartoe strekkende akte,

1) Ob. U. 1060.

2) D.i.: in gebannen zitting.

3) Ob. U. 1172.

4) Zie hiervóór, p. 36.

5) V. d. Bergh, II, 414. Zie voorts nog ald., 380, zoomede de boven — p. 45 — reeds aangehaalde uitspraak d.d. 18 Juli 1282 in het geschil over de goederen van Montfoort (Matth., De Nob., p. 1065).

6) P. 45.

behalve door elect Jan, werd bezegeld „metter capitele seghele, der stat seghel, ende der welghebornerer dienstliede van onsen lande“. Belangrijk is in dit verband ook nog hetgeen hierop volgt: „Dit gheschiede ten Doeme in 't capittelhues in tjeghenwordichede der prelate ende der ghemeenre eclesien, der stat, ende der goeder liede van Utrecht. . . .“ Dank zij deze laatste zinsnede kan er geen twijfel aan bestaan, dat de in het stuk vermelde beslissingen in een vergadering van het kapittel-generaal zijn genomen: de kapittelzaal van den Dom was immers steeds de traditioneele vergaderplaats voor het kapittel-generaal. Tenslotte vestig ik nog de aandacht op den aanvang van de akte, waarin de Elect verklaart: „dat wi bi ghemenen rade der prelate ende onser eclesien, der manne ende der dienstmanne des stichtes, der scepene, des raets, ende der ghemeenre stat van Utrecht. . . .“ enz. Immers, ook de woorden „bi ghemenen rade“ wijzen op een vergadering van het generaal kapittel¹⁾.

Alvorens de beteekenis van de hier geciteerde stukken nader te bezien, doe ik hier nog eenige voorbeelden uit de 14de eeuw volgen, omdat we het voorafgaande dan in onmiddellijk verband kunnen brengen met hetgeen omtrent het kapittel-generaal in zijn definitieven vorm bekend is. Dezen vorm verkrijgt het nl. geleidelijk eerst in deze eeuw, evenals trouwens ook de naam „kapittel-generaal“ voor de hier aan de orde zijnde vergadering — dus in ruimen zin — voorzoover ik heb kunnen nagaan in stukken van de 14de eeuw voor het eerst wordt vermeld. Voor het laatste behoeven we intusschen niet zoo lang te wachten als met betrekking tot het eerste; reeds in het begin van deze eeuw komen wij den naam in den hier bedoelden zin tegen.

Dadelijk na zijn terugkeer uit de Vlaamsche gevangenschap deed bisschop Gui een generaal-kapittel „leggen“, om te weten of iemand binnen de grenzen van zijn wereldlijk gebied eenige hooge jurisdictie bezat. „Die ghemeen capitellaers overdroegen²⁾ ende wysden — zegt de Hollandsche Beka³⁾ — dat niemant geen hooch recht hadde in den Stichte voerseit dan die proest van Sinte Johan tot Mydrecht“. Heda⁴⁾ zegt met betrekking tot dezelfde aangelegenheid, na opgemerkt te hebben, dat de Bisschop trachtte de hooge jurisdictie van St. Jan

1) Vgl. het „universis“ in de zooeven besproken akte van 1204.

2) D.i.: besloten; een „overdracht“ beteekent steeds een besluit van een vergadering.

3) Matth., Anal., II, p. 200.

4) P. 231.

te usurpeeren: „primo sententiam praelatorum exegit, qui definerunt solam ecclesiam S. Johannis in ditione S. Martini habere jus gladii“. Deze beide mededeelingen schijnen niet geheel met elkander te kloppen: de eerste spreekt van een oordeel der „ghemeen capitellaers“, de tweede van een sententie der prelaten. Alleen wanneer het een kapittel-generaal in den engen zin van het woord, dus uitsluitend bestaande uit de geestelijkheid, had betroffen, zouden deze uitdrukkingen elkan- der bijna dekken. Bijna, want ook in dat geval moet men om overeenstemming te verkrijgen het onderscheid tusschen de prelaten en de overige in een kapittel-generaal vergaderde geestelijkheid verwaarloozen. Wij weten echter, dat dit kapittel-generaal niet alleen uit geestelijken bestond, doch dat daar ook leeken tegenwoordig waren. In een stuk van 29 Juli 1315¹⁾ deelen immers proost, deken en kapittel van Oudmunster mede, dat een „communis sententia“ was uitgesproken „coram universali ecclesia Trajectensi, coram vasallis et ministerialibus ipsius ecclesiae Trajectinae, domino nostro Episcopo hanc sententiam petente“. De tegenspraak tusschen de beide berichten is desnietteenstaande slechts schijnbaar. Ik behoef slechts te herinneren aan de in het voorafgaande²⁾ reeds vermelde uitspraak van 1227 van de synode in het geschil tusschen den graaf van Gooi en het kapittel van St. Marie over de tienden van het kerspel Houten. Daar heet het: „lata est sententia pro capitulo a prioribus ecclesie Traiectensis et approbata a nobilibus, qui presentes erant, et a ministerialibus, quorum affuit multitudo“. Dat in gevallen als dit het spraakgebruik het oordeel nu eens toeschrijft aan hen, die het hebben gevonden, dan weer aan hen, die het hebben goedgekeurd, aan de geheele gemeente derhalve, leert ons een vergelijking met de rechtspraak der dagelijksche gerechten van het Nedersticht. De bureu wijzen daar het vonnis, dat door één van hen wordt gevonden. In de desbetreffende stukken echter wordt het vaderschap van het oordeel afwisselend aan de(n) oordeelvinder(s) en aan de geheele burengemeente toegekend: hier is sprake van een oordeel van den buurman of van de buurraden, daar van een vonnis der bureu³⁾. Het-

1) Buch. ad Hed., p. 234. Hoewel het stuk van 10 jaren later dateert, komt het mij niet onwaarschijnlijk voor, dat het mede de „sententia“ van 1305 op het oog heeft. Dat het eerst in 1315 werd opgesteld, moet dan worden toegeschreven aan de concrete aanleiding, die was gelegen in een kwestie over de hooge jurisdictie te Haastrecht. Let op het „sacpius“ in de akte.

2) P. 18.

3) Bijv.: „....dat die buerman op die Vaert (d.i. Vreeswijk) een recht oirdell gewesen heeft“ (B. A. 202, fol. 87 vso); een „beroep.... van den

zelfde doet zich dus klaarblijkelijk met betrekking tot het kapittel-generaal voor. Evenals in 1227 hebben ook in 1305 de prelaten het oordeel gevonden; de rest van de gemeente heeft het dan bevestigd. Alleen de stad Utrecht missen we dus nog in dit gezelschap; noch door de beide kroniekschrijvers, noch door den steller van de Oudmunstersche oorkonde wordt zij genoemd.

Het verdient opmerking, dat de hier bedoelde sententie van het kapittel-generaal een sententia declaratoria is: zij strekt tot constateering van een regel van objectief recht. We hebben hier dus een daad van wetgeving, een soort van wijsdom, voor ons en het blijkt, dat ook te dezen aanzien, evenals met betrekking tot handelingen op het gebied van bestuur en rechtspraak, de Bisschop *met oordeel* van zijn „grooten Raad” handelt. Daarmede is de herkomst van het constitutioneele beginsel geopenbaard en valt een helder licht op oorsprong en wezen van de in lateren tijd gebruikelijke medewerking van de Staten bij landsheerlijke daden van wetgeving. Ik wil echter niet verder vooruitloopen op hetgeen hieromtrent in het tweede deel zal worden verhandeld; mijn bedoeling was alleen, te dezer plaatse het belang van de bewuste sententie voor een goed begrip van het constitutioneele beginsel te signaleeren.

Een stuk van 8 December 1322¹⁾ geeft wederom een voorbeeld van de rechtspraak van het kapittel-generaal. Het Duitse huis heeft voor den Bisschop zijn beklag gedaan over den gang van zaken bij een aantal procedures over de vraag, welk land met een bepaald stuk dijk was belast. Deze procedures hadden, zooals te dezen gebruikelijk, plaats gevonden met toepassing van het zeventuig ten overstaan van dijkgraaf en heemraden van de Lopikerwaard en het beklag van het Duitse Huis wilde dus zeggen, dat het bij den Bisschop van het laatste zeventuig in beroep kwam²⁾. Deswege heeft

scoute ende buere(n) in de Tollestege by Utrecht” (Rbr. v. U., II, p. 93); een „beroep.... van den scoute ende buer(r)aden in Louwenrecht by Utrecht” (Rbr. v. U., II, p. 117).

1) Gepubliceerd door Joosting in Versl. en Med. O.V.R., III, p. 608 (B. v. d. Spr. 540). Zie ook de aantekening van Joosting t.a.p.

2) De Blécourt (T. v. R. G. VIII—1928—, p. 353 v.v.), stelde tegenover de opvatting van Joosting zijn meening, dat het hier geen beroep betrof, maar dat hier juist de regel: de zevens zijn het hoogste recht, werd bevestigd. Dit is zonder twijfel juist, inzooverre de Bisschop met zijn Raden inderdaad uitmaakt, dat van een zeventuig geen redres is bij een ander zeventuig. Intusschen: hooger beroep van een zeventuig betrof het hier toch wel, n.l. beroep van het laatste zeventuig op den Bisschop. Ook in het vervolg zal nog blijken, dat *dit* beroep wel geoorloofd was, althans van zeventuig in *dijkzaken*.

de Bisschop dijkgraaf en heemraden van de Lopikerwaard „voor die meene ecclesie van Utrecht, borgemestere, scepene ende den raedt van Utrecht” ontboden om de klacht — het beroep — te hooren en vervolgens bij hun eed te verklaren of de zaken zich hadden toegedragen als in de klacht werd voorgesteld. Na beraad verschenen zij den volgenden dag wederom voor den Bisschop in diens „sael” en „seyden in antwoorde der ¹⁾ meenre provisore der ecclesien van Utrecht, die de ecclesie daertoe geset hadde, — want sy daer selve niet comen en mochte, — ende in antwoorden haren Gysebrecht van Ysselsteyne, haren Sweders heer van Abcoude, haren Boudekyns van Avezate, haren Jacobs van Lichtenberch, haren Everaerts Zuermons, ridere, Sweders van Vianen, dier borgemeyster, dier scepene ende des raeds van Utrecht ende anders des bester ende der wijster van onser stadt ende van onser lande van Utrecht: dat alle dinck alsoe gevallen ware, alse broeder Willem (van Oostrum, commandeur van het Duitsche Huis) geclaget ende vertellet hadde”. De Bisschop beried zich met „allen desen goeden luyden” over de vraag, wat te dezen recht was, waarop die „goeden luyden” „wyseden. . . . voir een oudt dijkrecht” ²⁾, o.m. dat iemand, wien de zevenen een dijk hebben toegewezen, dien dijk niet „voort op enen anderen (mochte) dingen”, met verzoek aan den Bisschop om dit oude dijkrecht te handhaven, d.w.z. dit in acht te doen nemen. „Hieromme — besluit de Bisschop — soo deledede wy mid rade ende mit wysinge alre onser goeder luyden, die hier voorseyt sijn, die heeren van der Duytscher Huus vry ende quyte van die voorseyde wade ende dijcke. . . .”. De opsomming van de aanwezigen schijnt onvolledig. Eerst worden immers alleen de gemeene ecclesie en de stad genoemd; uit het vervolg blijkt intusschen, dat ook de ridderschap hier vertegenwoordigd was. Ik acht het dan ook waarschijnlijk, dat onder „mene ecclesie” hier zoowel de ridders en knapen als de geestelijkheid dienen te worden verstaan ³⁾. Wie het oordeel heeft gevonden, wordt ons hier niet medegedeeld. Belangrijk is echter het slot van het stuk, waarin de Bisschop verklaart, het Duitsche Huis vrij van den dijk gewezen („gedeeld”) te hebben, „mit rade ende mit wysinge” van de aanwezigen. Deze woorden geven ons eenig inzicht in het karakter van een uitspraak, in het kapittel-

1) D.i.: in tegenwoordigheid van.

2) Ook dit oordeel heeft weer het karakter van een sententia declaratoria; zie boven.

3) Vgl. het slot van noot 2 op p. 39.

generaal tot stand gekomen. Niet de Bisschop, doch de anderen vinden en wijzen het oordeel. In zooverre vertoont de gang van zaken in het kapittel-generaal groote overeenkomst met de gewone landrechtelijke procedure. De Bisschop echter wijst eveneens, zij het ook geheel overeenkomstig hetgeen reeds door de anderen is geweest. Formeel „deelt” of wijst hij, materieel bevestigt hij. Practisch maakt het uiteraard geen verschil uit; voor ons inzicht in het wezen van de „gemeente”, waarmede de Bisschop hier samenwerkt, is het echter wel van belang, dat de raadsfunctie dier gemeente in de stukken nog tot uitdrukking komt.

De bekende schouwbrief voor den Lekdijk d.d. 12 Juli 1323 ¹⁾ werd door den Bisschop met de geestelijkheid, het gemeene land (in den engen zin: de ridders en knapen) en de stad Utrecht gezamenlijk vastgesteld. Bij uitzondering treffen we ditmaal naast de vijf Utrechtsche kapittelen nog enkele andere leden van de geestelijkheid aan, met name — naast den bisschop van Zuden ²⁾ — de vertegenwoordigers van de belangrijkste conventen ³⁾. Het gezamenlijk optreden van den Bisschop en de drie bestanddeelen van het kapittel-generaal heeft in dit geval een eenigszins eigenaardig karakter, doordat hier van consilium of consensus, van raad of van goedkeuring geen sprake is ⁴⁾. „Wi Johan, bi der ghenaden Goeds en des Stoels van Romen, gecoren bisscop t' Utrecht, en wi die ghemene ecclesi en die gheestelicke lude en dat ghemeene lant en die stat van Utrecht, maken cont allen luden, dat wi. . . over een syn ghedraghen in deser manieren, alse hierna volghet”, aldus luidt de aanhef van het stuk.

De justitieele functie van het kapittel-generaal komt weer tot uitdrukking in het „zeggen” van Reynoud, zoon van den graaf van Gelre, in het geschil tusschen den Bisschop en Zweder van Vianen d.d. 24 Juli 1324 ⁵⁾, o.m. betreffende de uitoefening

1) v. d. Water, II, p. 63 (B. v. d. Spr. 575). Ik vestig er hier reeds de aandacht op, dat ook dit weer een geval van wetgeving betreft. In deel II kom ik hierop terug.

2) Jacob van Denmercken, wjbbischop van Zuden. We zullen deze figuur in het onderstaande nog meermalen tegenkomen.

3) Een soortgelijke uitbreiding van het geestelijke lid der Staten zien we in 1469, wanneer in kapittel-generaal wordt beraadslaagd over de eischen, welke hertog Karel de Stoute heeft gesteld met betrekking tot de broeklanden tusschen Gooiland en Utrecht en tot de Gaasbeeksche goederen. (Burman, Utr. Jaarb., II, p. 536).

4) Met uitzondering dan van de medewerking van den graaf van Holland en diens Raad, die echter hier niet ter zake doet.

5) Matth., De Jure Gladii, p. 376 (B. v. d. Spr. 609).

der hooge jurisdictie. Te dien aanzien bepaalt Reynoud: „alse dat onse neve ¹⁾, bisschop t'Utrecht voorsz. alle hoghe rechte behouden zel in alle dien manieren, alse hem die twaalf, vier van der ecclesien, vier van den lande ende vier van der stadt van Utrecht toeseyden“ ²⁾).

Eveneens op het terrein van de justitie ligt het volgende voorbeeld. Bij brief van 4 October 1328 ³⁾ maande de graaf van Holland de verschillende markegenooten in Mastenbroek — met uitzondering van den heer van Voorst — aan, zich naar de wenschen van den Bisschop te schikken, zulks onder mededeeling, dat hij anders den Bisschop zal helpen hen daartoe te dwingen. De motiveering luidt als volgt: „want wi wel vermoeden ende weten ter warheyde, dat hi (nl. de Bisschop) altoes gherne van u redene nemen zal bi zinen Rade ende zinen Capittel“. Wat heeft men nu onder „zinen Rade ende zinen Capittel“ te verstaan? Het antwoord daarop vinden we in de verdragen, door den Bisschop „bi secghen“ van den Hollandschen graaf met eenige dier markegenooten aangegaan en waardoor aan de wederzijds begane vijandelijkheden een eind werd gemaakt. Van de verschillende daarop betrekking hebbende stukken bepaal ik mij op deze plaats tot den brief van Kampen d.d. 6 December 1329 ⁴⁾, waarbij de stad zich o.m. tot het volgende verbindt: „so wanneer de . . Bisscop te doene hevet tieghens zijn goede lude van Campen, des hi hem becroent, of zinen erve ⁵⁾ ofte clesien anghaet, of dat wi ons des Bisscops iet becronen, des zel wi comen mallic tieghens anderen voer die Ecclesie t' Utrecht recht te nemen ende recht te gheven na der ghewoente ende recht der . . Ecclesi ende der goeder lude van den lande, ende dat recht sal die Ecclesi ende die goede lude van den lande besceyden na der ghewoente ende den recht, daer dat goet gheleghen es, . . .“. Raad en Capittel — Ecclesie en goede luiden van het land: blijkens het laatste in

1) Een gewone onderlinge betiteling van de leden van landsheerlijke geslachten, of liever, van de „mobiles“ in den ouden zin. Zij waren elkanders „huisgenooten“. Vgl. echter p. 274, n. 3.

2) Naast elkander worden onderscheiden de ecclesiën, de stad (steden) en het land. Onder land (platteland) verstaat men de ridders en knapen, d.z. immers de „rechters“ van het platteland, m.a.w. zij, die het daar te zeggen hebben. Het verdient opmerking, dat in de hier bedoelde trits het land een restantbegrip is, een begrip dus, dat zich alleen negatief laat definieeren, nl. als datgene, wat niet is ecclesie of stad.

3) B. v. d. Spr. 844.

4) B. A. 432 (B. v. d. Spr. 897). Zie voor Hasselt en Zwolle B. v. d. Spr. 907 en 949.

5) In den zin van recht op den grond.

ieder geval prelaten en kapittelen met ridders en knapen. Men kan zich alleen nog afvragen, of men onder Raad en Capittel twee verschillende categorieën heeft te verstaan, in welk geval „Raad” zou slaan op de ridders en knapen, dan wel of deze termen hier tautologisch zijn gebruikt. Het eerste is mogelijk, het zou niet het eenige voorbeeld zijn van het aanwenden van den term „Raad” op de ridders en knapen; waarschijnlijker niettemin acht ik het laatste. Vooral de volgorde pleit voor de tautologie; ware hier inderdaad onder „Raad” de ridderschap te verstaan en onder „Capittel” prelaten en kapittelen, men zou zonder twijfel „Capittel” aan „Raad” hebben doen voorafgaan. Zoowel „Raad” als „Capittel” hebben hier dus een ruime beteekenis, omvattende twee leden van het kapittel-generaal. Misschien ook het derde?

Deze vraag brengt ons weer bij ons uitgangspunt; het ging er immers om, de positie van de stad Utrecht ten opzichte van de andere samenstellende deelen van het kapittel-generaal te bepalen. Daarvan nl. zal het antwoord afhangen op de vraag, of het kapittel-generaal — in den ruimen zin van het woord — mag worden beschouwd als de plenaire vergadering van des Bisschops „grooten Raad”, m.a.w. als de voortzetting van de synode, dan wel of het een vergadering met een geheel ander karakter is, die uitsluitend eenige overeenkomst vertoont met de synode, doordat beide vergaderingen eenige leden gemeen hebben. Voor een overzicht van de hierboven aangehaalde bronnen is het tijdstip gunstig; eenerzijds zijn wij ver genoeg in de 14de eeuw doorgedrongen om nu een deugdelijk houvast te hebben aan het kapittel-generaal in zijn bekende samenstelling, anderzijds zijn wij juist aangeland bij een tijdvak, waarin de uitkomsten van een langdurigen ontwikkelingsgang zullen worden gerealiseerd, zoodat een kleine rust hier zeer gelegen komt.

In 1204 zagen wij de stad deelnemen aan een synode. Reeds acht jaren tevoren maakte zij deel uit van een vergadering, die daarmede veel overeenkomst vertoonde, doch èn het ontbreken van de „nobiles” èn het feit, dat de stad Utrecht zelve in het behandelde geschil partij was, geven mij aanleiding, dit stuk voor de bepaling van ons standpunt buiten beschouwing te laten. We gaan dus uit van 1204. In 1227 verschijnt de stad in een geheel overeenkomstige vergadering. In beide gevallen betrof het kwesties, die voor den uit- en den inwendigen vrede van het Sticht van groot belang waren. Tusschen deze beide jaren is er in de ons overgeleverde akten, voorzooover

ik heb kunnen nagaan, slechts nog éénmaal sprake van een synode, n.l. in de verdachte oorkonde van 1217¹⁾, waarvan Dr. F. Ketner aanneemt, dat zij een vervalsching is uit het laatst van de 13de eeuw. Dit laatste is voor ons intusschen van niet zoo veel belang, aangezien het eschatokol van de oorkonde wel aan een echt stuk uit den aangegeven tijd zal zijn ontleend. Het is dus waarschijnlijk, dat in 1217 een vergadering van de dyocesane synode heeft plaats gevonden en dat zij werd bijgewoond door de in het eschatokol genoemde getuigen. Deze worden als volgt vermeld: „Testibus hiis”: (achtereenvolgens komen nu de namen van eenige prelaten, de graven van Holland, van Are en van Bentheim en twee kanunniken) „et universo, tam clero quam populo, in synodo nostra generali”. Veel wijsheid valt er dus voor ons doel uit dit stuk niet te putten: met „populus” kunnen zoowel de ministerialen alleen als tezamen met de burgerij van Utrecht zijn bedoeld. Is het laatste in verband met de reeds geciteerde stukken m.i. het meest aannemelijk, een nieuwe aanwijzing voor de deelneming van Utrecht aan de synode wordt ons door deze akte niet verschaft.

Ook zonder nieuwe aanwijzingen mogen we evenwel naar mijn meening op grond van de gegevens van 1204 en 1227 tot de conclusie komen, dat de stad reeds in het begin van de 13de eeuw deel uitmaakte van de synodale „gemeente”. Het is mogelijk, hoewel niet bewijsbaar, dat de stad niet aan elke synodale vergadering in het eerste kwart dier eeuw heeft deelgenomen; dat zij er *in beginsel* bij behoorde, dat zij *bevoegd* was er te verschijnen, is m.i. niet voor betwisting vatbaar. Ware zij daartoe niet bevoegd geweest, hare aanwezigheid in de twee eenige vergaderingen van dezen aard, welker deelnemers nauwkeurig zijn omschreven, bij de behandeling van onderwerpen, welke niet specifiek Utrechtsche stedelijke, doch veel algemeener belangen raakten, zou op geenerlei wijze zijn te verklaren.

Na 1227 verdwijnt de synode, zooals we die in het voorafgaande leerden kennen, uit onzen gezichtskring. Dit wil niet slechts zeggen, dat we geen vergaderingen meer onder dezen naam tegenkomen²⁾. Ook de vergaderingen zelf, de vergaderingen dus van den Bisschop met de prelaten en kapittelen, de

1) Ob. U. 645. Met betrekking tot de verdachtheid zie de aldaar vermelde plaatsen.

2) De naam blijft nog wel voortbestaan, doch slechts ter aanduiding van vergaderingen, welke zich uitsluitend met geestelijke zaken bezighouden. Voor ons doel heeft de geschiedenis van die „synode” — synode in den modernen zin dus — geen belang.

„nobiles”, de ministerialen en de stad Utrecht, vinden we in de stukken niet meer terug. Daarentegen ontmoeten we op onzen verderen weg door de 13de eeuw wel vergaderingen, die zeer sterk aan de synode doen denken, doch door het ontbreken van de „nobiles” een meer territoriaal karakter hebben ¹⁾ en dan ook zonder eenigen twijfel als een geterritorialiseerde voortzetting van de synode moeten worden aangemerkt, een voortzetting, welke we in de 14de eeuw zien aangeduid met den naam van kapittel-generaal. Onder kapittel-generaal verstaat men dan de plenaire vergadering van de prelaten en kapitellen, de ministerialen, later ridders en knapen genoemd en de stad Utrecht. Uit de stukken blijkt echter niet steeds, of we met een plenaire vergadering hebben te doen dan wel met een bijeenkomst van een aantal vertegenwoordigers van de drie genoemde categorieën. Daarom zal in het hierna volgende gemakshalve steeds van „kapittel-generaal” worden gesproken, als er van samenwerking tusschen de drie groote groepen sprake is, onverschillig of zulks geschiedt in een „kapittel-generaal” in den strikten zin van het woord of in een minder plechtige bijeenkomst. Voor ons onderwerp is immers alleen het materiele criterium van belang; we mogen daarom, mits we er ons van bewust blijven, ter wille van een eenvoudiger terminologie wel tegen het formeele zondigen.

In dezen zin zagen we het kapittel-generaal het eerst optreden in 1245, terwijl een kapittel-generaal in de strikte betekenis van het woord voor het eerst met zekerheid voor 1281 kon worden vastgesteld. Moeten we nu hieruit afleiden, dat het kapittel-generaal tusschen 1227 en 1245 is ontstaan? Ik geloof het niet. Een dergelijke conclusie zou m.i. de betekenis van de ontwikkeling miskennen. Als uitvloeisel van de territorialiseering zal zij zich zeer geleidelijk hebben voltrokken. Het zal zich zonder twijfel reeds vroeg hebben voorgedaan, dat de „nobiles” bij het verrichten van rechtshandelingen door den Bisschop ontbraken. Dit zal vooral het geval zijn geweest met betrekking tot die zaken, welke hun als van weinig belang voorkwamen, dus in de eerste plaats ten aanzien van kwesties van zeer plaatselijk Stichtsch karakter. In dergelijke gevallen waren dan alleen geestelijken en ministerialen ter assistentie aanwezig. De territorialiseering nu zal zich vooral hebben geuit als een tendens tot uitbreiding van deze gevallen door een steeds bewuster waardeering van bestuurs- en andere zaken als intern Stichtsche aangelegenheden, als behoorende tot de

1) Immers de „nobiles” waren juist diocesaan.

„huishouding” van de verschillende deelen van het Sticht. Indien men bedenkt, dat deze ontwikkeling zich over een tijdsverloop van twee tot drie eeuwen uitstrekt, dan wordt het duidelijk, dat zij slechts zeer geleidelijk, veelal haast onmerkbaar, moet hebben plaats gegrepen. Dan behoeft het ons ook niet te verwonderen, wanneer we in de 12de eeuw al voorboden van het kapittel-generaal aantreffen¹⁾ en dat de 14de eeuw ons nog reminiscenties aan de vroegere synode te zien geeft.

Ik meen in het voorafgaande aannemelijk te hebben gemaakt, dat het kapittel-generaal is te beschouwen als de territorialiseerde „gemeente” van de vroegere synode. Intuschen behoeven we met de daar aangevoerde argumenten nog niet tevreden te zijn. Wij kunnen nl. de proef op de som nemen door na te gaan of er inderdaad continuïteit bestaat tusschen de materie, waarmede het kapittel-generaal zich bezighoudt en die, welke eertijds in de synode de onderwerpen voor de beraadslagingen verschafte. Eerst dan kan trouwens de filiatie tusschen kapittel-generaal en synode in materieel opzicht als volkomen bewezen worden beschouwd. Welnu, het leveren van deze proef valt niet zwaar. Hoe gering in aantal ook de stukken zijn, die ons getuige doen zijn van de werkzaamheid der synode, zij leveren alleszins voldoende gegevens voor een vruchtbare vergelijking met hetgeen het kapittel-generaal ons van zijn werkzaamheden doet zien.

In de synode dan blijkt de Bisschop zeer belangrijke rechtshandelingen te verrichten. Zij moet, zooals wij reeds zagen, worden beschouwd als de plenaire vergadering van allen, die de jure als des Bisschops Raden zijn aan te merken en het ligt dus in de rede, dat zij den Bisschop bij het verrichten van de gewichtigste bestuurshandelingen assisteert. Een goed voorbeeld daarvan is de verdragssluiting met den graaf van Holland in 1204. Dit voorbeeld is juist ook daarom zoo goed, omdat het ons in staat stelt de vergelijking met het kapittel-generaal op een zoo zuiver mogelijken grondslag op te stellen. Wat zien wij immers in het laatst van dezelfde eeuw, in 1281, gebeuren? Wederom wordt een verdrag met Holland gesloten, wederom is het een plechtige vergadering, welke den bezitter van de bisschoppelijke waardigheid, ditmaal een elect, assisteert en deze vergadering is het kapittel-generaal!

Enkele waardevolle inlichtingen geven de beschikbare stuk-

1) Misschien de op p. 16 aangehaalde oorkonde van 1131 (Ob. U. 333) en de vergadering van 1196, waarin de stad voor het eerst als deelneemster is vermeld. (Zie boven, p. 49).

ken ons met betrekking tot het optreden van de synode in contentieuze aangelegenheden. Wij konden daaruit leeren, dat zich uit de beraadslaging van den Bisschop met zijn Raad in dergelijke zaken een zekere justitieele competentie voor de synode op wereldlijk terrein had ontwikkeld. In het vorenstaande¹⁾ zijn vier gevallen van de uitoefening der synodale jurisdictie besproken. Twee ervan betroffen oneenigheden tusschen hooge geestelijken eenerzijds en wereldlijke aanzienlijken anderzijds, de twee andere hadden betrekking op geschillen tusschen een „heer“ en een burengemeenschap. In elk geschil dus ten minste één machtige partij, zelf bezitter van jurisdictie over min of meer uitgestrekte gebieden: de aangewezen rechter is de Bisschop, d.w.z. de Bisschop in zijn Raad. Doordat de Bisschop bij de behandeling van dergelijke geschillen zijn Raad om een oordeel vraagt en het gegeven oordeel regelmatig door hem wordt bevestigd, krijgt de procedure een landrechtelijk, immers een dualistisch karakter; juridiek gezien ligt hierin de kiem van de tegenstelling, welke zich in deze eeuwen ontwikkelt en die in de 15de eeuw haren hoogsten bloei zal bereiken, de tegenstelling Bisschop (landsheer) — Staten. Eénmaal zien wij den graaf van Holland een oordeel vinden, dat dan door de overige aanwezigen wordt bekrachtigd, een anderen keer zijn het de prelaten, die een oordeel aan de vergadering ter bekrachtiging voordragen. Een vaste regel schijnt op dit punt niet te bestaan, tenzij dan misschien deze, dat het oordeel wordt besteed aan hem of hen, die geacht kan (kunnen) worden met de zaak het best op de hoogte te zijn²⁾.

Nu het kapittel-generaal. De meeste van de hiervóór gegeven voorbeelden van het optreden daarvan lagen juist op het gebied van de jurisdictie. Daaruit is ons gebleken, dat ook het kapittel-generaal op dit gebied een zekere competentie bezit, blijkbaar in de voornaamste plaats ten aanzien van geschillen, waarbij de Bisschop en zijn kerk rechtstreeks betrokken zijn. De competentie van het kapittel-generaal in deze zaken wordt trouwens in 1329 door Kampen — en eveneens door Zwolle en

1) P. 16, 17.

2) Bovendien acht ik het niet onwaarschijnlijk, dat het oordeelvinden, voorzoover het geen zaken betrof, welke voor een forum privilegiatum, hetzij van de geestelijken, hetzij van de „nobiles“, hetzij van de ministerialen thuis behoorden, was voorbehouden aan de prelaten en de „nobiles“ en dat de rest van de aanwezigen als ommestand fungeerde, die slechts had te bevestigen. In dat geval zouden dus in het kapittel-generaal voor dergelijke zaken alleen de prelaten als oordeelvinders zijn overgebleven. De stukken sluiten, voorzoover ik kan nagaan, deze mogelijkheid in ieder geval niet uit.

Hasselt — uitdrukkelijk erkend¹⁾. Daarnevens treedt het ook op bij het toezicht van den Bisschop op de uitoefening van de jurisdictie door zijn ambtenaren met hunne gerechtsgemeenten, zooals het ter verantwoording roepen van dijkgraaf en heemraden van de Lopikerwaard in 1322 ons duidelijk te zien gaf. Uit latere gegevens blijkt, dat het toezicht op de rechtspraak eigenlijk als de functie van het kapittel-generaal op justitueel gebied moet worden beschouwd²⁾. Voorts konden we constateeren, dat het ook hier niet de Bisschop is, die het oordeel vindt en wijst, doch dat zulks de taak is van hen, met wie hij te recht zit. In 1305 waren het klaarblijkelijk de prelaten, die het oordeel vonden en door de overige aanwezigen deden bekrachtigen. Intusschen, hoezeer de procedure materieel een landrechtelijk aanzien vertoont, formeel heeft zij nog sporen van haar ouden, strikt monarchalen aard behouden³⁾. In 1322 wijst („deelt“) de Bisschop „mit rade ende mit wysinge“ van het generaal kapittel en in 1328 rept de graaf van Holland van het recht, door den Bisschop te doen „bi zinen Rade ende zinen Capittel“.

De overeenkomst met de jurisdictie van de synode is frappant. In beide gevallen een materieel landrechtelijke procedure met, formeel, nog kenteekenen van monarchale afkomst. In beide gevallen ook een competentie, die naar haren oorsprong niet landrechtelijk kan worden verklaard, doch een typisch monarchaal karakter vertoont. Het toezicht op de uitoefening der jurisdictie, of, ruimer nog, het ervoor zorg dragen, dat overal in zijn gebied goed recht gedaan wordt, is karakteristiek voor de werkzaamheid van den „heer“, behoort tot zijn uitsluitende competentie⁴⁾. Slechts uit deze competentie van den „heer“, d.w.z. van den „heer“ in zijn Raad en i.c. van den Bisschop in zijn Raad, is die van de synode en eveneens die van

1) Zie hiervóór, p. 57. Belangrijk is in dit verband ook de arbitrale uitspraak van Zweder van Abcoude en Gijsbrecht van Yselstein d.d. 22 Mei 1330 tusschen den Bisschop en den heer van Voorst. (B. v. d. Spr. 939). Daarin wordt o.m. bepaald, dat de Bisschop met zeven stelen mag bezweren, dat zij, die aan gene zijde van den IJsel wonen, „sculdech zijn te comen voer die Ecclesi van Utrecht, so wanneer dat si becroeent werden van den Bisscop om zake, die des Ghestichtes ernfisse ende heerlicheyt aneghaen, alse verre als ghedaghet weerden van der Ecclesi als recht is. . . .“

2) Zie hierover verder de laatste paragraaf van het volgende hoofdstuk.

3) Ter voorkoming van misverstand: de — feodale — Raad is, tegen den achtergrond van het landrecht een moderne instelling; zijn oudste vorm is echter „monarchaal“ en het toenemende „republikeinsche“ karakter ervan, naar den vorm althans ontleend aan het landrecht, doet zich in de feodale maatschappij als iets nieuws kennen.

4) Vgl. De Monté ver Loren, Bezit en eigendom, p. 39 v.v.

het kapittel-generaal te verklaren. Naast elkander hebben synode en kapittel-generaal niet bestaan; na het midden van de 13de eeuw is van rechtspraak door de synode naast die van het kapittel-generaal geen spoor te bekennen. De eerste is in de laatste overgegaan, of liever: „synode” en „kapittel-generaal” zijn twee namen voor dezelfde vergadering, althans voorzoover deze termen in den hierbedoelden zin worden gebezigd en uiteraard behoudens het wegvallen van de nobiles.

Het komt mij voor, dat de continuïteit tusschen de werkzaamheid van het kapittel-generaal en die van de synode, voorzoover zij is te beschouwen als die van den Bisschop in zijn Raad, nu wel als bewezen mag worden beschouwd. Slechts op één punt moet, zoo mogelijk, nog wat meer klaarheid worden gewonnen; de plaats van de stad Utrecht in synode of kapittel-generaal is n.l. nog niet geheel duidelijk. Wel is in het vorenstaande komen vast te staan, dat de stad in de eerste helft van de 12de eeuw deel uitmaakte van de synodale „gemeente” en dat zij later ook één van de drie groepen vormt, waaruit het kapittel-generaal is samengesteld; dit neemt echter niet weg, dat zij toch, althans in de laatstbedoelde vergadering, een andere plaats schijnt in te nemen dan de beide andere groepen. Men zou dit tenminste kunnen afleiden uit de omstandigheid, dat de bronnen in verschillende gevallen, waarin zij toch kennelijk doelen op de werkzaamheid van het kapittel-generaal, de stad naast de beide andere categorieën niet vermelden. Met name valt dit te constateeren waar het gaat om de uitoefening der jurisdictie. Ter illustratie behoef ik slechts enkele van de hierboven al besproken stukken in herinnering te brengen. In de oorkonde van 29 Juli 1315¹⁾, uitgegaan van proost, deken en kapittel van Oudmunster, is sprake van een sententie, uitgesproken „coram universali ecclesia Trajectensi, coram vasallis et ministerialibus ipsius ecclesiae Trajectinae”. De stad wordt niet genoemd. Toch weten wij uit de andere op deze gebeurtenis betrekking hebbende stukken, dat deze sententie werd gewezen door het kapittel-generaal. Wij weten eveneens, dat het hier niet een zaak betrof, van de behandeling waarvan de stad als zoodanig om eenigerlei reden zou zijn uitgesloten. Niet veel later immers zien wij in een volkomen analoog geval — de uitoefening van de hooge jurisdictie in het Sticht — de stad wel naast de anderen vermeld. Wanneer n.l. de Bisschop zich bij den graaf van Holland beklagt over de inbreuken van Zweder van Vianen op zijn jurisdictie, zegt hij

1) Boven, p. 53.

o.a.: „Item so heft hare Sveder enen man ghehanghen in enen gherechte, daer die heerlicheyt of toghewyst wart den Bisscop voerseit met vollen vonnesse synre ecclesien, syns lants ende siere stat" ¹⁾). Het is zelfs niet onmogelijk, dat met deze woorden op de uitspraak van het kapittel-generaal in 1305 wordt bedoeld. Het kan echter ook zijn, dat hier dezelfde uitspraak wordt bedoeld, als in de volgende passage uit het „zeggen" van Reynoud van Gelre d.d. 24 Juli 1324 ²⁾ „alse dat onse neve, bisscop t' Utrecht voorsz. alle hoghe rechte behouden zel in alle dien manieren, alse hem die twaalf, vier van der ecclesien, vier van den lande ende vier van der stad van Utrecht toesyden". Hoe dit ook zij, uit een en ander blijkt voldoende, dat ook de stad Utrecht in kwesties als deze placht mede te spreken.

Een ander voorbeeld geeft ons het verdrag tusschen den Bisschop en de stad Kampen d.d. 6 December 1329 ³⁾, waarin partijen o.m. beloven, ingeval de Bisschop zich over de stad heeft te beklagen wegens aantasting van goederen van hemzelf of van de kerk of voor het geval de stad over den Bisschop haar beklag wenscht te doen, te zullen komen voor de „Ecclesie" te Utrecht om daar recht te geven en recht te nemen „na der ghewoente ende recht der . . Ecclesi ende der goeder lude van den lande", volgens oordeel van „die Ecclesi ende die goede lude van den lande". Ook hier wordt van de stad geen melding gemaakt, terwijl er zonder eenigen twijfel sprake is van de jurisdictie van het kapittel-generaal. Dit laatste voorbeeld is eigenlijk nog belangrijker dan het eerste, omdat het, in tegenstelling daarmee, geen concreet geval betreft, doch in het algemeen duidt op de competentie van het kapittel-generaal.

Tegenover de hier aangehaalde gevallen staat weer een akte van 5 Juli 1329 ⁴⁾, houdende een overeenkomst tusschen den Bisschop en de stad Utrecht. De overeenkomst behelst een belofte van wederkeerigen bijstand ingeval van oorlog en in het bijzonder in den oorlog tegen Jan van Lichtenberch. In dit stuk geeft de stad te kennen, dat zij zal deelnemen aan een eventueel door den Bisschop tot stand te brengen zoen, indien hij daarbij te werk gaat „bi rade siinre ecclesien van Utrecht, bi sinen welgheboren luden ende onsen huusghenoten van sinen Ghestichte" ⁵⁾ ende si dat riden voer et beste". Voorts zal de

1) B. A., 207, fol. 25

2) Boven, p. 56.

3) Boven, p. 57.

4) Bijdr. en Med. H. G., IX, p. 55 (nr. XIV).

5) T. w. hunne standgenooten in het Sticht, m.a.w. de burgers van de andere Stichtsche steden. Dat de stedelingen ook de burgers van *andere*

stad den Bisschop genoegdoening geven voor zijn klachten jegens haar „bi segghen ende goeddunken der ecclesie van Utrecht, dier welgheborenre lude ende onser huusghenoten van den Ghestichte“. Tweemaal komen hier de het kapittel-generaal samenstellende groepen ter sprake. Eerst betreft het een kwestie niet van justitie, maar van politie: het sluiten van vrede door den Bisschop met medewerking — „bi rade“ — ¹⁾ van het kapittel-generaal. De volgende passage echter is het, die ons te dezer plaatse het meest interesseert; zij heeft betrekking op de jurisdictie van het kapittel-generaal. De stad onderwerpt zich voor wat de tegen haar door den Bisschop geuite klachten aangaat, aan het „segghen“ (de arbitrage) van deze vergadering. Deze onderwerping vertoont overeenkomst met die van Kampen aan het oordeel van „die Ecclesi ende die goede lude van den lande“. Het verschil is, dat nu naast kerk en welgeborenen ook de stad Utrecht wordt genoemd. Moet hieruit worden opgemaakt, dat de stad hiermede implicite de voorwaarde stelde, dat het normale gerecht van kerk en welgeborenen voor dit bijzondere geval ook met haar „huusghenoten“ moest worden uitgebreid? Of hoe moet het onstandvastig spraakgebruik anders worden verklaard?

De verschillende gevallen, waarin we de stad hebben zien deelnemen aan de rechtspraak van het generaal kapittel, sluiten het aannemen van een uitzonderingstoestand op grond van een tijdelijke machtspositie van de stad uit. Zij hebben ons integendeel kunnen leeren, dat de stad sinds het begin van de 13de eeuw zonder twijfel *gerechtigd* was aan de vergaderingen van het kapittel-generaal deel te nemen, ook bij de uitoefening der jurisdictie. Dat zij niettemin in het spraakgebruik der bronnen meermalen wordt veronachtzaamd, moet dan ook naar mijn oordeel in de allervoornaamste plaats worden toegeschreven aan de archaïstische tendenzen, welke zich met betrekking tot de bij de kanselarijen gangbare terminologie in den regel doen gelden. De stad was nu eenmaal een nieuwelinge in het eerbiedwaardige gezelschap van des Bisschops „grooten Raad“ en het officieele spraakgebruik had moeite, zich aan den modernen toestand aan te passen. Daarnevens echter zullen ook de feitelijke omstandigheden tot de handhaving van het verouderde spraakgebruik hebben bijgedragen.

steden als hunne *huusgenooten* betitelden, is hoogst opmerkelijk; duidelijk komt daarin tot uitdrukking, dat de naam *standsrechtelijke* beteekenis heeft (Vgl. ook p. 84, n. 4).

1) Vgl. p. 10.

In dit verband is van belang, dat in een vroeger stuk, van de stad Utrecht afkomstig, waarin deze zich beroept op de competentie van het kapittel-generaal, de stad *niet* wordt genoemd. Ik denk hier aan het klaagschrift, dat het stadsbestuur in 1298 opstelde in verband met haar appèl op de Curie tegen bisschop Willem ¹⁾. Zij beschuldigt daarin den bisschop o.m. van het feit, dat hij jegens haar met schending van de „consuetudines civitatis et terre Trajectensis” is opgetreden: „nam secundum dicte civitatis et terre Trajectensis consuetudinem inveteratam et approbatam, et juramentum in vestro introitu, pater reverende predictae, prestitutum, bella, nec diffidationes ministerialibus et subditis vestris indicere debetis, nisi prius, convicti coram ecclesia Trajectensi ac ministerialibus et terre inquilinis de delictis suis seu culpis, satisfacere denegarent, . . .”. Met volkomen recht heeft, naar het mij voorkomt, Berkelbach van der Sprenkel ²⁾ in de hierbedoelde vergadering het kapittel-generaal gezien: daarop wijst alleen reeds de omstandigheid, dat we voor lateren tijd onomstootelijke bewijzen hebben voor de competentie van het kapittel-generaal in deze kwesties. Evenals in den brief van Kampen worden hier echter alleen de geestelijken en de ministerialen genoemd ³⁾.

De stad was weliswaar in de vergadering van het kapittel-generaal opgenomen, doch blijkbaar niet geheel op gelijken voet met de beide andere categorieën. Van hetgeen tijdens de bijeenkomsten van deze vergadering in de 13de en in het begin van de 14de eeuw plaatsgreep, is te weinig bekend dan dat wij ons omtrent de verhouding der verschillende categorieën onderling staande die bijeenkomsten een eenigermate omlijnd beeld zouden kunnen vormen. Indien wij echter de enkele gegevens, die ons ten dienste staan, in verband brengen met hetgeen wij *buiten* die formeele bijeenkomsten kunnen ontdekken, dan is het verkrijgen van eenige voorstelling van die verhouding toch niet uitgesloten.

Roepen wij ons nog eens de uitspraak der synode van 1227 in het geding tusschen den graaf van Gooi en het kapittel van St. Marie in herinnering ⁴⁾. De vergadering — toen nog synode — bestaat, zooals we weten, uit prelaten en kanunniken, „nobiles” en ministerialen en tenslotte schout en schepenen der

1) Bijdr. en Med. H. G., IX (1886), p. 36 v.v.

2) Geschiedenis van het bisdom Utrecht van 1281 tot 1305, pft. Utrecht 1923, p. 87, 88.

3) Met „terre inquilini” zijn m.i. eveneens de ministerialen bedoeld: de „goede luiden van den lande”.

4) Boven, p. 18.

stad Utrecht, m.a.w. uit de drie categorieën, welke sinds een kwart eeuw de „gemeente” van de synode uitmaken. Het geheel staat onder voorzitterschap van den Bisschop. Wat is nu het aandeel van elk der genoemde categorieën in hetgeen in deze zitting wordt verricht? De desbetreffende akte laat ons dienaangaande gelukkig niet in onzekerheid. Het oordeel — het betreft een rechtsgeding — wordt gevonden door de „prie-res”, d. z. de prelaten¹⁾, m.a.w. door de eerste categorie; vervolgens wordt het bevestigd — „approbata” — door de „nobiles” en de ministerialen, dus door de tweede categorie. Nadat de graaf van Gooi zijn wederpartij daarop het aan haar opgedragen bewijs had kwijtgescholden, werd de vredeban uitgesproken, waarna tenslotte de Bisschop het kapittel van St. Marie als de in het gelijk gestelde partij in het bezit van de zaken in geschil bevestigde. De eenige handeling, waarvan niet wordt vermeld, door wien zij werd verricht, is het uitspreken van den vredeban. In het voorafgaande is reeds uiteengezet, dat dit in beginsel des Bisschops werk was en dus of door hem persoonlijk of door een zijner ambtenaren namens hem zal zijn geschied²⁾. In ieder geval kan het uit den aard der zaak niet zijn gedaan door de schepenen van Utrecht³⁾, noch ook door den schout als vertegenwoordiger der stad. Uit een en ander volgt, dat schout en schepenen aan de eigenlijke handeling niet hebben deelgenomen. Althans niet officieel. In werkelijkheid zullen zij wel mede hebben beraadslaagd, zullen zij zich niet hebben bepaald tot toezien en aanhooren. Officieel echter was hun optreden beperkt tot het aanwezig zijn, het bijwonen der vergadering zonder eenige medezeggenschap.

Richten wij thans den blik op hetgeen buiten deze formeele vergaderingen van den bisschoppelijken Raad placht te geschieden met betrekking tot de rechtshandelingen van den Bisschop. De gewone gang van zaken blijkt daar door de veranderde positie van de stad geen wijziging te hebben ondergaan. Werd de Bisschop vroeger bij zijn handelingen geassisteerd door geestelijkheid, „nobiles” en ministerialen — tezamen de oude synodale „gemeente” uitmakend — na het verdwijnen van de „nobiles” uit zijn allernaaste omgeving handelde de Bisschop in den regel met medewerking van geestelijkheid en ministerialen⁴⁾. Slechts in enkele, in het algemeen zeer gewich-

1) Zie noot 1 op p. 15.

2) P. 20, n. 3.

3) Het banrecht is immers geheel van heerlijken huize.

4) Zie boven, p. 40, 41.

tige, gevallen zien wij naast deze beide groepen ook de stad optreden; normaal is dit evenwel niet.

Een en ander leidt tot de slotsom, dat de stad inderdaad een bijzondere positie innam in den „grooten Raad” van den Bisschop. Misschien kan deze positie het best worden gekarakteriseerd door het woord „raad” in den modernen zin van advies. In beginsel nl. schijnt de werkzaamheid van de stad zich tot het geven van advies te hebben bepaald; van medewerking op den voet van hetgeen door de beide andere groepen van den bisschoppelijken Raad werd gepraesteerd, was klaarblijkelijk alleen in uitzonderingsgevallen sprake. Naast de andere Raden vertoont de stad zich meer als een quasi- of semi-Raad met beperkte bevoegdheden ¹⁾. Zoo kan zij dan worden gezien als de onderste trede in de hiërarchieke ladder, op welke hoogste sport de Bisschop staat. Immers, in het bovenstaande hebben wij reeds gezien, dat ook de beide andere groepen van den Raad niet gelijkwaardig zijn in hunne functie als zoodanig; dat de prelaten en kapittelen weder een trede hooger staan dan de „nobiles” en de ministerialen ²⁾.

In dit licht bezien is het niet te verwonderen, dat het oude spraakgebruik zoo hardnekkig heeft standgehouden. Weliswaar bleef het eenigermate bij de omstandigheden ten achter, doch de veranderingen, welke de omstandigheden hadden ondergaan, waren ook niet van dien aard, dat zij een radicale wijziging in de terminologie konden rechtvaardigen. *In naam* bleef men dus maar bij het oude.

In het zoeven behandelde werd terloops de aandacht gevestigd op het hiërarchisch verband, bestaande tusschen den Bisschop en de verschillende groepen van zijn grooten Raad. Wat de verhouding van die groepen onderling betreft, moet dit niet zoo worden opgevat, dat de eene groep rechtstreeks boven de

1) De Monté ver Loren, Bezit en eigendom, p. 228, n. 2 en p. 239, n.l. ziet, wat Holland aangaat, ook de machtige leenmannen, die de Graaf met het oog op het politiek belang van een zaak oproept, als quasi-Raden, nl. tegen den achtergrond van de Raden in *engen* zin. Daarmede komt het hier in den tekst betoogde niet in strijd; men houde alleen voor oogen, dat de achtergrond van dit betoog wordt gevormd door den Raad in *ruimen* zin.

2) Zie in dit verband Lousse, La formation des ordres dans la société médiévale (Recueil Louvain, 44), p. 85: „Les ordres sont des „rangs” dans la société. . . .”. Merkwaardig met het oog op het bovenstaande is ook het door Lousse t.a.p. aangehaalde spraakgebruik in het Brabant van de 14de en 15de eeuw, waarin de geestelijkheid en de adel als „les deux ordres supérieurs” of „les deux premiers ordres” werden aangeduid. Men denke in dit verband ook aan de benaming „tiers état”.

andere zou zijn geplaatst, doch uitsluitend in dien zin, dat er belangrijke verschillen bestaan met betrekking tot de mate, waarin zij deel hebben aan het bisschoppelijk bestuur ¹⁾). Overigens zijn zij onderling niet gesubordineerd; de onderlinge verhouding moet worden gekenmerkt als coördinatie. Komt het hiërarchisch element der verhouding dus bij vergelijking van de groepen onderling niet tot zijn recht, des te beter teekent het zich af, indien men de groepen achtereenvolgens beschouwt in het licht van hare betrekking tot den Bisschop. In dit licht bezien zijn zij hem alle hun raad en bijstand verschuldigd, treden zij alle op als zijn Raden tot het verleenen van medewerking bij zijn rechtshandelingen, zijn zij echter tevens in dit opzicht van zeer verschillend gehalte. Dit verschil in gehalte, deze juridieke differentiatie, hangt ten nauwste samen met de feitelijke machtsverhoudingen. Het spreekt dus vanzelf, dat een verschuiving in de verhoudingen niet zonder invloed op die differentiatie kon blijven, dat, concreter uitgedrukt, de groeiende beteekenis van de steden in het algemeen en van de stad Utrecht in het bijzonder zich ook ten aanzien van de hiërarchie der bisschoppelijke Raden moest doen gevoelen. Het behoeft geen betoog, dat een zoodanige ontwikkeling zich zeer wel uitsluitend in materieel opzicht kan voltrekken, terwijl formeel alles bij het oude blijft. Welnu, in dezen zin zien wij den toestand zich in het Nedersticht ontwikkelen.

Met deze ontwikkeling gaat echter een andere gepaard, die in wezen nog veel ingrijpender is. Een verschuiven der elementen in een bepaalde hiërarchie, het veranderen van de rangorde dier elementen kan voor het beeld van die hiërarchie van groote beteekenis zijn, voor haar wezen is zulks niet van belang; na de verandering is zij even zoo goed een hiërarchie als tevoren. M.a.w.: een monarchale hiërarchie als die van den Bisschop en zijn Raden blijft monarchaal, ook al vinden in haar boezem de meest ingrijpende verschuivingen plaats. Dit wordt geheel anders, als de elementen zich uit de hiërarchie gaan losmaken, als zij zichzelf een zelfstandige, niet van den monarch afhankelijke waarde gaan toekennen en het zoover brengen, dat die waarde ook door anderen, ja zelfs door den monarch, wordt erkend. Dit nu is de strekking van die andere, laatstbedoelde ontwikkeling, welke zich in het Nedersticht

1) Lousse, t.a.p., drukt ongeveer hetzelfde uit, als hij, onmiddellijk vóór het in de vorige noot geciteerde, zegt: „Il n'y a pas de hiérarchie véritable, car ils (t.w. „les ordres”) ne sont pas subordonnés les uns aux autres. Mais il ne peut y avoir d'autre part aucune égalité, ni d'honneurs, ni de droits, parce qu'il n'y a pas d'abord d'équivalence de services”.

aan onze oogen voordoet. Langzaam maar zeker gaan de verschillende categorieën, waaruit des Bisschops groote Raad is samengesteld, de groepen van het kapittel-generaal dus, een meer en meer zelfstandig leven leiden, zich steeds verder losmakend uit de monarchale hiërarchie, totdat zij tenslotte, staande naast, of liever, *legenover* den monarch, een geheel nieuw, republikeinsch, element in de samenleving vormen¹⁾.

Tal van concrete oorzaken kunnen voor de verschillende fasen in dezen tweeledigen ontwikkelingsgang worden gesignaleerd; in laatste instantie moet de geheele evolutie in hoofdzaak worden gezien als een uitvloeisel van het territorialiseeringsproces. In het hierna volgende zal ik nog gelegenheid hebben dit nader toe te lichten; bepalen wij ons voorschands tot het beschouwen van de verschijnselen, waarin de ontwikkeling — en hierbij heb ik vooral de hierboven in de tweede plaats aangeduide op het oog — zich manifesteert.

Tot nog toe hebben de aangehaalde bronnen ons niet verder gevoerd dan 1330. In het bovenstaande gaf ik reeds te verstaan, dat omstreeks dien tijd een nieuwe fase in de ontwikkeling haar intrede doet, nl. die, waarin de zich in de voorafgaande tijdvakken openbarende tendenzen zich gaan realiseeren. Het spreekt intusschen vanzelf, dat hiermede geen scherp van elkander afgescheiden perioden zijn bedoeld. Ook het jaartal 1330 heeft in dit opzicht geenerlei beteekenis; het werd in het voorafgaande slechts als eindpunt gebezigd, omdat de bronnen van lateren datum zich beter leenen voor een schets van een verder ontwikkelingsstadium. Het wordt dan ook alleen bepaald door den datum van het jongste reeds aangehaalde stuk en zegt ook niets omtrent de dagteekening van het eerste nu te behandelen stuk van lateren datum. Dat dit eerst van 14 jaren later dateert, is dus ook niet verwonderlijk; het is integendeel zeer begrijpelijk, aangezien dan juist een andere bisschop den Utrecht-

1) Misschien moet het optreden van den Domdeken als voorzitter van het kapittel-generaal als een eerste symptoom van die ontwikkeling worden aangemerkt. Zoals men weet was de Domdeken de aangewezen plaatsvervanger van den Bisschop. Als zoodanig zal hij aanvankelijk — wanneer heb ik niet kunnen nagaan — de voorzittersplaats hebben ingenomen. Toen zijn voorzitterschap permanent was geworden, was een belangrijk beletsel voor de ontwikkeling van het kapittel-generaal naar een zelfstandig, onafhankelijk bestaan weggevallen.

Dat de Domdeken de Staten in beginsel als plaatsvervanger van den Bisschop beschreef, blijkt ook uit het feit, dat de Overijselsche Staten ook later nog door of namens den Bisschop werden beschreven en dat zij vergaderden onder voorzitterschap van den Bisschop of diens vertegenwoordiger (Fockema Andreae, Bijdr. IV, p. 223).

schen zetel heeft ingenomen en het tijdstip, waarop dit geschiedde, algemeen als een keerpunt in de 14de eeuwse historie van het Nedersticht wordt beschouwd. En inderdaad, indien men volstrekt een jaartal wenscht ter markeering van de verschuiving, welke zich in de 14de eeuw in de verhoudingen voordoet, dan is 1341 ¹⁾ daartoe het meest geschikt.

Zooals hierna nog zal worden besproken, beleefde het kapittel-generaal gedurende de ambtsperiode van bisschop Jan van Diest geen voorspoedige jaren. Door andere, machtige, „buitenlandsche“, invloeden geheel op den achtergrond gedrongen, had het zich moeten vergenoegen met een zeer bescheiden rol in het bestuursdrama van het Nedersticht. Het behoeft geen betoog, dat deze rol slechts noode werd aanvaard en het is begrijpelijk, dat zij, gezien uit het oogpunt van die andere invloeden, veelal een beslist oppositioneel karakter aannam. Het is dan ook symptomatisch, dat reeds spoedig na het optreden van bisschop Jan van Arkel, van den man, die er in velerlei opzicht in slaagde zich aan de invloeden van buiten af te ontworstelen, het kapittel-generaal meer van zich doet spreken. De Bisschop gaat orde op zaken stellen en het kapittel-generaal is hem daarbij behulpzaam. De gang van zaken herinnert sterk aan de gedragslijn van bisschop Gui in 1305, toen hij na zijn gevangenschap weder in het Nedersticht was teruggekeerd en blijkbaar ook behoefte gevoelde orde op zaken te stellen. Men oordeele slechts naar hetgeen in het kapittel-generaal met betrekking tot den heer van Abcoude en den burggraaf van Montfoort geschiedde.

Blijkens een notariale akte d.d. 9 Juli 1344 ²⁾ verklaarde heer Zweder van Abcoude, „miles Traiectensis diocesis“ ³⁾ op dienzelfden dag „in loco capitulari ecclesie Traiectensis, capitulo ad ipsius instanciam indicto, coram universo clero et populo ibidem esistenti“, dat hij alle goederen, welke hij bezat in de stad Rhenen, op den Heymenberg ⁴⁾ en in de Neude bij Rhenen, c.a., in leen hield van den Bisschop en van de Utrechtsche kerk. Heelemaal van harte ging dit blijkbaar niet en heer Zweder heeft dan ook aanvankelijk niet gearzeld, den „buitenlandschen“ invloed, die onder de regeering van bisschop Jan van Diest zoo'n groote beteekenis had, in den persoon van den graaf van Holland, tegen Bisschop en kapittel-generaal in het

1) Het jaar, waarin bisschop Jan van Arkel werd gekozen.

2) R. B. A. 761.

3) Zie boven n. 3 op p. 47.

4) D.i. de Grebbeberg.

geweer te roepen. Den 20sten September van hetzelfde jaar verschenen beide partijen, d.w.z. de Bisschop ter eene zijde en de heer van Egmond met nog enkele „vreende“ van den graaf van Holland ter andere zijde, „in den capitel t' Utrecht“, nl. voor „die prelaten ende die ecclesie van Utrecht, die aensaghen den twist ende den onraet, dien den Ghesticht van Utrecht comen mocht van den twie, die is tuschen min here van Utrecht aen die ene side ende tuschen den here van Abcoude aen die ander side, alse van den nyen tyende bi Heymenberch ende in 't nye lant bi der Horst“. Om dit „onraet“ te vermijden en „om die sonderlinghe vreenscap, die min here van Hollant hevet ten Ghesticht“, stelden prelaten en ecclesie den Bisschop een „vriendelicheit“¹⁾ voor, hierin bestaande, dat door zes scheidslieden, drie door den Graaf en drie door de ecclesie aan te wijzen, een waarheid zou worden gevonden met betrekking tot het bezit²⁾ van de in geschil zijnde tienden. Mochten de scheidslieden het niet eens worden, dan zou de Graaf hetzij alleen, hetzij met een door hem uit de ecclesie te kiezen prelaat, „des segghens een overman wesen“. Op dit voorstel „seide min here van Utrecht, dat hij 't gheerne doen woude, sent hem dat die ecclesie riede voer 't beste“³⁾. Uit het stuk blijkt helaas niet, of we hier te doen hebben met een kapittel-generaal in den engen zin, alleen bestaande uit de geestelijkheid, dan wel met een uitgebreid kapittel-generaal, waarin ook de ridders en knapen zoomede de stad Utrecht zitting hadden. Wel blijkt eruit, dat men te Utrecht nog wel degelijk met den graaf van Holland rekening heeft te houden. Dit neemt niet weg, dat deze regeling, hoewel op zichzelf getuigend van een overwicht van den Graaf, ten overstaan van de „ecclesie“ tot stand kwam en dat de Bisschop haar op raad van die ecclesie aanvaardde⁴⁾.

1) In dit verband: een minnelijke regeling, bestaande in een compromis.

2) Uitdrukkelijk wordt bepaald, dat de zegslieden „van den eyghendom deer tienden ghenē machte en hebben te ondervienden of te segghen“.

3) Arch. Dom. 3386. Hierop hebben drie posten in de 3de rekening van Florens van Boechorst — rentmeester en baljuw van Amstelland, Waterland en den Zevank — betrekking (Hamaker, Rek. Holl., I, p. 337). De eerste ervan luidt aldus: „Item des Zatersdages voer sinte Lambrechts dach (11 Sept.) reet haer Florans mit mijns heren brieve van Hollant an den bisscop van Utrecht, dat hi capittel legghen wilde jeghen mijns heren raed van Hollant, die daerbi comen zouden...“ Hieruit blijkt, dat de graaf van Holland in zekeren zin nog de competentie van het generaal-kapittel erkende.

4) Hoe de uitspraak der zegslieden heeft geluid, is mij niet bekend. Misschien heeft zij ten grondslag gelegen aan de overeenkomsten tusschen den Bisschop eenerzijds en Zweder en Gijsbert van Abcoude anderzijds d.d.

Het voorbehoud, dat de zegslieden alleen over het bezit zullen oordeelen en niet over den eigendom, schijnt erop te wijzen, dat het kapittel-generaal zich niet bevoegd achtte, de beslissing ten petitoire aan het ordinaris gerecht te onttrekken.

Een ander voorbeeld van de werkzaamheid van het kapittel-generaal vinden wij in een oorkonde van 3 November 1345 ¹⁾, waarin de dekens van den Dom, St. Pieter, St. Jan en St. Marie bekend maken: „dat Sweeder van Montfoirde quam voor onsen lieven here Jan van Arckel, bisscop t' Utrecht ende voor (hier is een woord uitgevallen; vermoedelijk „ons" of „die ecclesie" of iets dergelijks) in ²⁾ eenen gemeijnen capittel, dat daertoe geleet was, daer riddersen ende knapen ende anders veel gueder lude van der stadt ende van den lande van Vuytrecht bi waren, ende verghiede ende beliede hum, dat hy gheenre-hande hoge gherichte in den lande van Montfoerde en heeft ende hum gheenre hooger gherichte onderwynden en sal tot dierre tyt toe, dat hy se onsen heere den Bisscop voirscreven mit alzulcke betoen afwint, dat die ecclesi van Vuytrecht mit riddere ende knapen van den lande van Vuytrecht bekennen ende wisen, dat hum de voorseyde hooge gherichte mit rechte toebehoiren, . . . " ³⁾. In verschillende opzichten is dit stuk van belang. In de eerste plaats is het een bewijs te meer van het streven van dezen bisschop om alles, wat tijdens zijn voorganger hetzij tengevolge van verpanding hetzij door usurpatie aan de rechten van Bisschop en Kerk was onttrokken, weder terug te winnen, zoomede van de omstandigheid, dat het kapittel-generaal daarbij nog dezelfde functie vervult als in 1305. Voorts levert het stuk ons een nieuw voorbeeld van de achterstelling van de stad ten opzichte van de andere groepen, welke met haar het kapittel-generaal vormen. In tegenstelling tot die

26 Nov. 1345 (V. Mieris, Chb., II, p. 700; Matth., De Jure Gladii, p. 403), waarbij van de zijde der Abcoudes o.m. werd beloofd, dat zij zich in het Sticht geen hooge jurisdictie zouden aanmatigen.

1) R. B. A. 770.

2) Matth., De Jure Gladii, p. 124, waar deze oorkonde is gedrukt, laat „in" weg en leest: „ende voer eenen gemeijnen capittel. . . ." Het hs. — een afschrift — heeft echter „in" en uit het slot van de akte blijkt ook, dat de kapitelen ter zitting tegenwoordig waren.

3) De beslissing van het kapittel-generaal is *possessoir*: zij laat den Bisschop in het bezit van de hooge jurisdictie. Intusschen heeft het kapittel-generaal hier ook de uitspraak ter petitoire aan zich voorbehouden, zooals blijkt uit de woorden: „dat die *ecclesi* van Vuytrecht mit riddere ende knapen van der lande van Vuytrecht bekennen ende wisen. . . ." De vergadering heeft Montfoort in hare macht en heeft hem klaarblijkelijk genoopt, op deze wijze afstand te doen van zijn aanspraak op berechting van het petitoir door het Landrecht.

groepen wordt de stad als zoodanig niet genoemd: wij hooren alleen, dat er behalve de kapittelen en de ridders en knapen nog „veel gueder lude van der stadt ende van den lande van Vuytrecht“ aanwezig waren.

Nu breekt een periode aan, waarin we de groepen van het generaal kapittel veelal afzonderlijk zullen zien optreden. Dit geldt in het bijzonder met betrekking tot de geestelijkheid en de stad Utrecht, de groepen, die tijdens het bewind van bisschop Jan van Diest feitelijk de oppositie tegen den toenmaligen gang van zaken belichaamden en waaraan dus wel in hoofdzaak het herstel van het kapittel-generaal in zijn ouden luister moet worden toegeschreven. Eén van de belangrijkste symptomen van dezen tijd is de bij deze groepen zich steeds sterker openbarende neiging om onderling contact te zoeken en aldus buiten den Bisschop om of zelfs ook desnoods in weerwil van den Bisschop zekere belangen van het „land“ te behartigen. Ter toelichting van een en ander mogen de volgende voorbeelden dienen.

Onder dagteekening van 7 Augustus 1350 oorkonden burgemeesteren, schepenen, raad en gemeene oudermannen der stad Utrecht, dat zij met heer Gijsbrecht, heer van Abcoude en van Gaasbeek, een overeenkomst hebben gesloten, waarbij zij hem hebben beloofd: „alse waer dat sake, dat hi of ziin lude, woenaftich binnen zinen gherechten, of zine manne ende lantsaten, woenaftich binnen den palen des lants van Utrecht, lantrechts te doen hadden voer onsen here den Bisscop of voer zine ecclesien van Utrecht ende hem des nyet en gheschiede, dat wi hem daerin te helpen comen zellen binnen den palen des lants mit alle onser machte, op ons selfs cost, dat hem lantrecht ghedaen werde“¹⁾. Op het eerste gezicht schijnt deze belofte nogal eigenaardig. Waarom zou de heer van Abcoude steun noodig hebben om eventueele geschillen door het Landrecht te doen berechten, en, zoo deze al noodig is, hoe komt hij er dan toe dien steun bij de stad Utrecht te zoeken, die zelf niet aan de jurisdictie van dat gerecht deelneemt en wier burgers er niet aan onderworpen zijn? De verklaring blijkt tenslotte niet zoo moeilijk. De geschillen tusschen den Bisschop en den heer van Abcoude over de goederen in en nabij Rhenen zijn weliswaar, zooals we reeds zagen, in 1345 bijgelegd, doch klaarblijkelijk niet tot tevredenheid van den laatstgenoemde²⁾.

1) Reg. stad 258. Van zijn kant beloofde de heer van Abcoude de stad te zullen bijstaan in de bescherming van hare privilegiën (ald. 257).

2) Vgl. bijv. R. B. A. 982, waaruit blijkt, dat de oneenigheden ook in 1366 nog niet tot een bevredigend einde zijn gebracht.

Deze verlangde blijkbaar een uitspraak van het Landrecht van ridders en knapen, een wijze van berechting, waartegen de Bisschop zonder twijfel zijn bezwaren had en die hij dan ook tot nog toe nog steeds met succes had omzeild. Van waar dit verschil in appreciatie van een procedure voor het Landrecht? Men behoeft slechts bij Heda ¹⁾ te lezen, op welke wijze de „gemeente“ van het Landrecht veelal werd geformeerd om deze vraag terstond te kunnen beantwoorden. In een later geval zullen we dan ook zien hoe hardnekkig Bisschop en wederpartij konden vasthouden, de eerste aan zijn eisch, dat de zaak buiten het Landrecht zou worden afgedaan, de laatste aan zijn standpunt, dat hij *recht* had op berechting door het Landrecht ²⁾. Voorts zullen we daarbij leeren, dat de Bisschop in zoo'n geval de voorkeur gaf aan behandeling van de zaak door of namens het kapittel-generaal en daarmede zal het dan tevens duidelijk zijn, welken invloed de stad te dezen kon doen gelden. Want de weigering van den Bisschop om iemand landrecht te doen, werd op klachte van de zich verongelijkt voelende partij door het kapittel-generaal beoordeeld ³⁾. Koos dit de zijde van den Bisschop, dan was den klager alle kans om de zaak alsnog voor het Landrecht te brengen ontnomen. Stelde daarentegen het kapittel-generaal hem in het gelijk, dan moest de Bisschop tenslotte wel zwichten, omdat hem anders een algemeene staking zijner „mannen“ boven het hoofd hing ⁴⁾. Onder deze omstandigheden ligt het dus in de rede, dat de heer van Abcoude er prijs op stelde, zich voor de eerlang door hem weder in te stellen vordering den steun van de stad Utrecht te verzekeren.

Bij zijn streven om de zware schulden van het Sticht zoo spoedig mogelijk te delgen had bisschop Jan van Arkel de hulp van zijn fideles niet kunnen ontberen. Met name had hij van den proost van St. Pieter en voorts van eenige aanzienlijke ministerialen niet onbelangrijke bedragen geleend, waarvoor hij hun verschillende ambten had verpand. Blijkbaar evenwel hebben deze heeren zich nogal eigenmachtig ten aanzien van

1) P. 293: „Rogati a partibus, prout quaelibet ad horam pronunciandae sententiae, plures curribus navibusque adducere poterat, eo faciebat causam suam justiore, melioremque“. Zie ook Enklaar, Landsheerlijk bestuur, p. 51, 52. Vgl. tevens hetgeen Fockema Andreae, Bijdr., IV, p. 363, zegt met betrekking tot het gerecht van baljuw en mannen in Kennemerland.

2) Zie hierna, p. 91.

3) Dit is de consequentie van de omstandigheid, dat de jurisdictie van het kapittel-generaal zich uit dien van Bisschop en Raden heeft ontwikkeld. Vgl. hierboven, p. 63.

4) Zie hierna, p. 81.

de aldus aan hen toevertrouwde rechten gedragen, want in 1352 zien wij uit een in dat jaar tot stand gebrachten zoen, dat de Bisschop tegen hen ten strijde was getrokken. Deze zoen is het werk van den raad der stad Utrecht, die, met den heer van Abcoude, des Bisschops zijde had gekozen. De desbetreffende uitspraak van den raad, vervat in een akte d.d. 12 September 1352¹⁾, komt in hoofdzaak hierop neer, dat de bewuste crediteuren van alle door hen bezette ambten afstand moeten doen. Alleen de sloten ter Horst en Stoutenburg mogen zij nog behouden, totdat hunne vorderingen zijn voldaan. Zoodra de betaling zal hebben plaats gevonden, moeten zij deze sloten weer aan den Bisschop overleveren, of: „ghebrake ons heren des Bisschops, so souden si se leveren tot des Ghestichts behoef der ecclesien ende onser stat van Utrecht”. Voorts zal de stad nu de personen aanwijzen, die door den Bisschop tot het bedienen der bedoelde ambten zullen worden aangesteld, zulks totdat uit de opbrengst dier ambten alle crediteuren van den Bisschop zullen zijn voldaan. De stad speelt dus een gewichtige rol. Niet alleen zal zij, voor het geval de lossing tijdens een sedis vacantia mocht plaats hebben, tezamen met de ecclesie de sloten ter Horst en Stoutenburg ten behoeve van het Sticht in ontvangst nemen, doch bovendien heeft zij, zoolang de schulden van den Bisschop niet volledig zijn betaald, in feite de benoeming van de belangrijkste landsheerlijke ambtenaren in haar hand. Behoeft het eerste, zooals wij nader zullen zien, nog niet uit een afzonderlijk optreden van de stad te worden verklaard, het tweede punt mag zonder twijfel als een goed voorbeeld daarvan worden beschouwd.

Tot degenen, die tegen den Bisschop hadden gestreden, behoorde ook de burggraaf van Montfoort, die blijkbaar had gehoopt langs dien weg zijn aanspraken op de hooge jurisdictie te kunnen realiseeren. In een akte van 13 Mei 1353²⁾ maakt hij bekend, met de wederpartij een „minlicker effeninge” te zijn overeengekomen. Daarbij heeft hij zich o.m. verbonden, zich nooit meer hooge jurisdictie te zullen aanmatigen, „tenzi bi bevelinghe des Bisschops voersz. off zynre nacomelingen, ende goetduncken zynre stadt van Utrecht”. Voorts heeft hij beloofd op vermaan van den Bisschop het huis van Montfoort ter beschikking van den Bisschop te zullen stellen, wanneer deze het in het belang van het Sticht noodig heeft; daartegenover zal alsdan de Bisschop beloven bij brief, „besegelt mit zynen

1) R. B. A. 873.

2) Matth., De Nob., p. 813.

segel ende mit zynre stadt segel van Utrecht tot enen oirconde", dat hij hem het huis weer zal teruggeven, zoodra hij het „van noetsaken zyns Gestichts" ontberen kan. De burggraaf belooft verder de stad Montfoort te zullen ontmantelen „na goetduncken der stadt van Utrecht" en haar nooit weer te zullen versterken „tenzy by wille des Bisschops, die is in der tyt, ende goetduncken zynre stadt van Utrecht". Vooral uit dit stuk blijkt duidelijk, dat de stad Utrecht als een zelfstandige bondgenoot van den Bisschop wordt beschouwd, die niet alleen ter wille van haar landsheer, doch ook voor eigen zaak den strijd heeft aangeboden.

In een oorkonde van 27 Mei 1354¹⁾ geeft de Bisschop te kennen, dat hij „in tegenwoordicheyt onser ecclesien van Utrecht, onser goeder lude van den lande ende steden" heeft beloofd, het huis ter Eembrugge nimmer op eenigerlei wijze van het Sticht te zullen vervreemden, voorts daaruit niemand te zullen beoorlogen, „wy en hadden 't eerst vervolcht voor die ecclesie, voer riddersen, knapen ende steden van onsen lande, also wy mit rechten sculdich waren te doen". Daarenboven heeft hij beloofd op het huis altoos een burger van Utrecht te zullen zetten, om het met zijn en des Bisschops „gesinde" te bewaren. Ingeval van sedis vacantia of gevangenschap van den Bisschop zullen dezen het huis houden en bewaren ten behoeve van het Sticht en het aan niemand overleveren, „tensy by willen onser ecclesien ende der stadt van Utrecht voerghe-noempt". Al wederom gaat de Bisschop hier een verplichting aan jegens de stad Utrecht afzonderlijk, een verplichting wel te verstaan, die hem niet in de uitoefening zijner rechten met betrekking tot de stad beperkt, doch in het bestuur over het land. De belofte wordt afgelegd in een kapittel-generaal²⁾: de bijzondere positie van de stad Utrecht wordt dus ook daar, in den „grooten Raad", erkend. Evenals in 1352 met betrekking tot Horst en Stoutenburg zien wij nu ten aanzien van Eembrugge de ecclesie en de stad Utrecht aangewezen om den eventueel afwezigen Bisschop te vertegenwoordigen.

Hoewel we in deze stukken steeds de stad afzonderlijk zien optreden, blijkt er toch wel uit, dat daarnevens ook de ecclesie een gewichtige plaats inneemt. Het nu aan te halen stuk zal ons doen zien, dat de ecclesie zich evenzeer zelfstandig weet te doen gelden. Dit stuk is een oorkonde van 12 November

1) Matth., De Nob., p. 354 j^o. 799. (R.B.A. 897).

2) Het blijkt, dat Utrecht niet meer de eenige stad is, welke daar zitting heeft; ik kom daarop in het onderstaande nog terug.

1355¹⁾, waarin de Bisschop verklaart, dat hij zijn „ghemeynre ecclesien van Utrecht" beloofd heeft:

1° „dat wi gheenrehande orloghe noch grote zaken, daer ghesien is orloghe of te comen in hindernisse der voerseider ecclesien of ons lants van Utrecht, beghinnen of aennemen of sellen, ende, gheviel ons enigherande orloghe, dat God verbieden moet, daer en sel wi bestant, vrede noch zoen of gheven noch aengaen, noch gheenrehande tractaet daerof hebben noch houden, tensi bi wille, consent ende goetdunken onser ecclesien voerseit, of dergheenre, die si daer toe setten ende vûeghen sellen".

2°, dat hij de ecclesiën en de geheele geestelijkheid, de stad en het Sticht van Utrecht „in haren rechte ende vryheit houden ende beschermen" zal, „ende hem²⁾ ende rydderen ende knapen ende al onsen luden, arme ende ryke, ons Ghestichts lantrecht doen" zal steeds wanneer zulks aan hem zal worden verzocht, „sonder enich ydel of onnutte vertrec boven lantrecht".

Tenslotte erkent hij, dat de door de ecclesiën verleende financieele hulp „van graciën ende van ghenen rechte" was gegeven, „ende dat wi hem alsulke hulpe van ghenen rechte eyschen en sellen noch en moghen".

De verplichtingen, welke de Bisschop bij deze akte op zich neemt, zijn geenszins nieuw. Zonder eenigen twijfel was de Bisschop al van ouds niet gerechtigd, beslissingen van oorlog of vrede te nemen zonder medewerking van zijn „grooten Raad", en was hij eveneens van ouds al verplicht geweest hen, die zulks verzochten, landrecht te doen geworden. Incidenteel kwam zulks, wat het eerste betreft, reeds ter sprake in de overeenkomst van 1329 tusschen den Bisschop en de stad Utrecht³⁾. De ontwikkeling der landsheerlijkheid eenerzijds en die van de territorialiteit anderzijds echter leiden ertoe, dat de onderdeelen van den „grooten Raad" ernaar streven een en ander zooveel mogelijk vast te leggen. Voorshands doen zij dit nog in hoofdzaak onafhankelijk van elkander, al naar gelang zich daartoe een gunstige gelegenheid voordoet. Een zoodanige gelegenheid bood in het bijzonder de verleening van financieelen of militairen bijstand. Zoo zien wij dan ook in dit geval de ecclesiën partij trekken van de omstandigheid, dat de Bisschop hare financieele hulp had ingeroepen. Dat men zich daarbij

1) Arch. Dom 3390.

2) Nl. de ecclesiën.

3) Zie hierboven p. 65.

niet altijd bepaalde tot het vastleggen van oude gewoonten, doch ook wel pogingen aanwendde om den Bisschop ook verplichtingen te doen erkennen, waaraan hij tevoren niet was gebonden, zal in een volgend hoofdstuk blijken ¹⁾).

Bij akte van 15 Maart 1363 ²⁾) belooft de Bisschop de stad Utrecht met betrekking tot het slot Vredeland ongeveer hetzelfde als hij in 1354 ten aanzien van Eembrugge deed, en wel uit hoofde van het aandeel, dat de stad heeft gehad in de lossing van het huis uit de pandschap. Hij verbindt zich uit het huis nimmer iets tegen de stad te zullen ondernemen, tenzij zij hem kennelijk geweld en onrecht aandeed, „daer wi van hem ghene besceyt of ghecrighen en consten bi onser ecclesi, riddere ende knapen ende onsen andren steden van onsen lande“ ³⁾). Voorts heeft hij haar „in den capittel voer onse ecclesien van Utrecht“ beloofd, het slot nooit van het Sticht te zullen vervreemden, „ten waer bi wille ende goetduncken onser ghemeenre ecclesien ende des raets onser stat van Utrecht vorghenoemt“.

Het jaar 1364 levert een paar voor ons onderwerp zeer belangrijke stukken. Nu wij eenig inzicht hebben verkregen in de tendenzen, welke zich zoo nu en dan in een akte een uitweg baanden, kan het ons niet verwonderen, dat deze latente krachten zich eerst recht manifesteerden, toen de bisschopsstoel na de overplaatsing van bisschop Jan van Arkel naar Luik in April 1364 gedurende eenige maanden onbezet bleef. Nu was de gelegenheid voor een behoorlijke omschrijving van de bisschoppelijke plichten daar. De kapittelen haastten zich dan ook een stuk op te stellen, dat de akte van 12 November 1355, die blijkbaar in hunne oogen veel te weinig bevatte, zou kunnen aanvullen. Van de vele punten, welke deze nieuwe oorkonde — d.d. 11 Mei 1364 ⁴⁾) — bevat en waaronder er ook verscheidene zijn, die het geestelijk beheer betreffen, zal ik slechts de belangrijkste noemen. In termen, welke sterk doen denken aan de desbetreffende bepaling in Wstinc's rechtsboek van den Dom ⁵⁾), wordt de verplichting van den Bisschop vastgelegd om, daartoe door den Domdeken gedaagd, in het kapittel-generaal te verschijnen en ieder, die zulks van hem vordert, recht te

1) Nl. in hoofdstuk III in het tweede deel.

2) Reg. stad 310; gedr.: Matth., De Jure Gladii, p. 288.

3) M.a.w. voor het kapittel-generaal, waarin nu behalve Utrecht ook andere steden zitting hebben.

4) Matth., De Nob., p. 780.

5) P. 5 (2).

doen „de consilio et assensu hujusmodi capituli universalis“¹⁾. Verschijnt hij, na driemaal gedaagd te zijn, niet, dan moet voorziening worden gevraagd bij den Paus of bij den aartsbisschop van Keulen. Vermoedelijk heeft men hier alleen aan de geestelijke jurisdictie gedacht; anders is niet in te zien, waarom men de andere, door Wstinc vermelde en ook in de praktijk gebruikelijke remedie: staking van alle justitieele werkzaamheden door de bisschoppelijke ministerialen²⁾, niet zou hebben vermeld. Een andere bepaling verbiedt den Bisschop eenigen leek te straffen, „nisi ministerialibus ad hoc vocatis, consilio“³⁾ et deliberatione ipsorum prae habitis secundum consuetudinem patriae“⁴⁾. Voorts mag de Bisschop noch sloten, noch lande-

1) Hier wijkt de tekst niet onbelangrijk van die uit het rechtsboek van den Dom af; die luidt immers: „secundum sententiam et decretum hujusmodi capituli“. Het is opmerkelijk, dat ook nu nog het spraakgebruik blijkt te weifelen tusschen „sententia“ eenerzijds en „consilium“ en „consensus“ („assensus“) anderzijds. Daaruit blijkt, dat de eigenlijke functie van het kapittel-generaal bij de uitoefening van jurisdictie als hier bedoeld, die haar uitdrukking vindt in „consilium“ en „consensus“, nog steeds niet geheel is vergeten.

2) Wstinc. t.a.p.: „et capitulum mandabit omnibus ministerialibus ecclesiae, quod nullus eorum ad ipsius Episcopi requisitionem sententiam dicitet vel auxilium prestat, donec sententiae paruerit“. In de hierna te bespreken overeenkomst tusschen de kapittelen en de stad Utrecht wordt deze sanctie wel vermeld.

3) Ook hier „consilium“, ditmaal gebezigd voor een oordeel van het Landrecht van ridders en knapen. Op het belang hiervan kom ik nog terug.

4) Met het woord „patria“ doet nu de derde Latijnsche benaming voor het Nedersticht haar intrede. Wij hebben reeds als zoodanig leeren kennen: „diocesis Traiectensis“ en „terra Traiectensis“; thans voegt zich daarbij „patria (Traiectensis)“.

Zooals in het bovenstaande (p. 47, n. 3) al is uiteengezet, is het woord „diocesis“ tengevolge van de territorialiseering dubbelzinnig geworden. Naast die van „bisdom“ heeft het de beteekenis van wereldlijk territoir van den Bisschop gekregen en werd het zelfs in een nog engeren zin gebruikt, nl. ter aanduiding van het wereldlijk territoir aan deze zijde van den IJssel, dus van het Nedersticht. Het woord stamt geheel uit de sfeer van den Bisschop en diens naaste — geestelijke — omgeving; het geeft de territorialiseering als het ware alleen van de zijde van den Bisschop-landsheer te zien. Eenigszins anders is het gesteld met de benaming „terra“ of, wat ook wel eens voorkomt, „territorium“. Niet alleen is deze naam van wereldlijken oorsprong, doch bovendien — en in verband daarmee — laat hij meer gezichtspunten toe: hij past zoowel in de sfeer der onderzaten als in die van den landsheer. Meer kan men er echter ook niet van zeggen; de woorden „terra“ en „territorium“ ontberen elke gevoelswaarde en men kan er niets in bespeuren, wat zweemt naar een band, die de bewoners van de „terra“ samenbindt. Dit gevoelselement spreekt eerst in het woord „patria“. Eerst hiermede geven de „onderzaten“ te kennen, dat het land, waarin zij samenwonen, meer voor hen is dan het territorium van een bepaald heer, dan het fundament van een zekere materieele belangen-

rijen („praedia“) ¹⁾ noch wereldlijke gerechten verpanden zonder „consensus“ van de kapittelen. Den kastelein van Diepenheim mag zijn ambt niet worden opgedragen alvorens hij zijn eed „in capitulo“ heeft gedaan ²⁾. Tenslotte nog deze gewichtige bepaling, welke ik in haar geheel overneem: „Item quod officciati, consilarii vel ejus robas portantes episcopi Trajectensis, vel alterius cujuscunque, debeant exire capitulum, quum tractatur de causis propriis dignitatis episcopalis, vel etiam ipsius Episcopi, vel alterius privati“. Vooral door deze laatste bepaling ³⁾ heeft het lijstje van beperkingen, waaraan de Bisschop zich tot nog toe uitdrukkelijk moest onderwerpen, een belangrijke uitbreiding ondergaan; belangrijk hier vooral in kwalitatieven zin. Immers, juist in deze toevoeging komt aan het licht hoezeer de verhoudingen bezig zijn te veranderen. Zij is nl. niet te rijmen met het oorspronkelijk karakter van het kapittel-generaal, althans voorzoover zij betrekking heeft op de ambtenaren, Raden enz. van den *Bisschop*, aangezien het geheele kapittel-generaal van origine niets anders is dan des Bisschops „grootte Raad“. Het spreekt vanzelf, dat met „consilarii“ hier niet de leden van het kapittel-generaal of liever de individueele leden van de het kapittel-generaal samenstellende goepen zijn bedoeld, doch de hierna te bespreken Raden in engen zin. Deze laatsten zijn echter van huis uit slechts gequalificeerden uit den grooten Raad. Dat het woord „officiati“ hier in beperkten zin en niet ook ter aanduiding van de mi-

gemeenschap. Het is nu het „vaderland“, het land, niet van een heer, maar van de vaders, m.a.w. van de onderzaten zelve. De gevoelsinhoud van het woord „patria“ harmonieert dus geheel met het in dezen tijd zich ontwikkelende nieuwe vertegenwoordigingsbegrip. In het kort: met het woord „patria“ is de territorialisatie, gezien van den kant der onderzaten, ook terminologisch geconsolideerd.

Zeer vroeg komt het woord „patria“ al voor in een stuk van Gelderschen oorsprong. In een akte van 22 Januari 1201 (Ob. U. 554) deelt de graaf van Gelre n.l. mede te hebben gezworen den aartsbisschop van Keulen, den bisschop van Utrecht en den hertog van Lotharingen in de geschillen over de koningskeuze te zullen bijstaan, „nominatim autem ad patrie defensionem“.

Ook in den Frankischen tijd kende men de woorden „terra“ en „patria“ als synoniemen (Waitz, Deutsche Verfassungsgeschichte, IV², p. 574, n. 3 en 4 en p. 581, n. 3). Ik behoef hier niet te betoogen, dat tusschen „patria“ in den Frankischen tijd en „patria“ in de 14de eeuw, i.c. ter aanduiding van het Nedersticht, geen continuïteit bestaat.

1) Vgl. p. 84, n. 1.

2) Reeds in 1331 hebben de kapittelen den Bisschop een daartoe strekkende belofte doen afleggen. Vgl. hierna p. 119, n. 4.

3) De strekking: bevordering van onpartijdigheid bij de te nemen beslissingen, is duidelijk.

nisterialen in het algemeen is gebezigd, behoeft geen betoog. Uit een en ander vloeit voort, dat een voorschrift als het hier bedoelde eerst kon worden opgesteld in een tijd, waarin de raadsfunctie van het kapittel-generaal zeer op den achtergrond was geraakt, waarin m.a.w. deze vergadering zich reeds vrij ver van haar oorspronkelijk karakter had verwijderd en een sterk republikeinschen inslag had gekregen.

Deze verandering komt nog sterker tot uitdrukking in een stuk, dat slechts een week jonger is, t.w. een oorkonde van 18 Mei 1364¹⁾, waarin prelaten en kapittelen zoomede de stad Utrecht verklaren: „pro bono publico civitatis et territorii Traiectensis, ut omnibus fiat iusticia” met elkander overeenstemming hebben bereikt omtrent „quandam dispositionem et conformitatem pacis et concordiae civitatis et territorii predictorum”, waarvan zij dan den Middel-Nederlandschen tekst doen volgen. Deze tekst behelst de volgende punten. In de eerste plaats moet de eed der bisschoppen worden opgevat, alsof elk der daarin voorkomende punten afzonderlijk ware bezworen. Voorts zal de Domdeken, wanneer iemand aantoot, dat de Bisschop, zijn vicaris²⁾ of zijn maarschalk geweigerd heeft hem landrecht te doen, den Bisschop of zijn desbetreffenden ambtenaar „te capitel roepen ende vermanen, alse ghewoenlic is”. Wordt aan dezen oproep, nadat hij drie maal is geschied, niet voldaan, „zo zel 't ghemene capitel eyschen ende vermanen riddere, knapen ende dienstmanne van den lande, dat si gheen recht voer hem (d.i. den Bisschop of zijn ambtenaar) en wizen noch hem ghene hulpe en doen, ter tyd toe, dat hi recht dede of ghedaen hadde alse ghewoenlic is”³⁾. Voor het geval iemand zich niet aan dit bevel mocht storen, zal men hem, „of hij's te doen creghe, ghene hulpe weder doen om recht te vercrighen, noch gheen capitel om zinen wille doen legghen, ter tijd toe, dat hij 't ghebetert hadde. Ende tieghen den Bisscop zoud men voertvaren alse ghewoenlic is”. Hierop volgen de bekende bepalingen, inhoudende, dat de Bisschop niemand mag vangen of ter dood doen brengen alvorens deze door zijn competenten rechter is veroordeeld, t.w., geestelijken door den geestelijken rechter en leeken door de schepenbanken van Utrecht, Amersfoort, Rhenen, Het Gein of Vredeland; voorts, dat de Bisschop

1) Arch. Dom 3392. Ook Reg. stad 326. Gedrukt: Matth., De Nob., p. 776.

2) Vermoedelijk sede vacante.

3) Vgl. voor deze sanctie hierboven p. 81, n. 2. In Luik werd deze sanctie reeds vastgelegd in de „Paix de Fexhe” van 18 Juni 1316. Zie: Eugène Polain, La vie à Liège sous Ernest Bavière, in Bulletin de l'institut archéologique liégeois, 62 (1938), p. 56.

met zijn ridders en knapen overal binnen het Sticht mag terechtzitten waar hij wil. Als laatste punt komt dan de bepaling, dat de Bisschop geen sloten, landerijen ¹⁾ of geestelijke of wereldlijke gerechten mag verpanden zonder consent van de ecclesiën. Mocht de handhaving van de hier omschreven punten in rechte noodig blijken, dan zullen partijen de daaruit voortvloeiende kosten ieder voor de helft dragen, t.w. de ecclesie de eene helft en de stad Utrecht „mitten ghenen, die van den steden van den Ghestichte van Utrecht mitter stat voerseyt dit anenamen“, de andere helft. Tenslotte wordt nog het volgende overeengekomen: „Ende waer 't dattet van den lande yemant anehinge, zo zel men hem ditselve recht doen, alse voerscreven is, op sinen cost, ten ware of't lant dit voerseide verbant mit ons aenname ende verzekerde, zo zoude die ecclesie staen ten derden penningh, die steden ten derden penning ende 't lant ten derden penning, oec wien 't van ons allen anehinghe“.

Duidelijk komt in dit stuk tot uitdrukking, dat geestelijkheid en stad zich niet uitsluitend beijveren de eigen belangen te dienen, doch dat zij het algemeen welzijn van het land op het oog hebben: „bonum publicum civitatis et territorii Traiectensis“ ²⁾. Even duidelijk laat het ons zien, dat zij daarbij niet handelen in de functie van bisschoppelijke Raden, niet met of namens den Bisschop, doch zelfstandig, uit eigen hoofde en tegen den Bisschop. Beide kwamen we hen reeds eerder in deze functie tegen, nu echter zien we hen voor het eerst zich met elkander verbinden om door een nauwkeurige omschrijving van de landsheerlijke verplichtingen voor vrede en eendracht van stad en land te waken ³⁾. Zeer opmerkelijk is de wijze, waarop de mogelijkheid van eventueele opneming van anderen in het verbond wordt voorzien. De steden zullen tezamen met Utrecht als één partij worden beschouwd ⁴⁾. Voorts houdt men reke-

1) Nl. „lant“; dit staat hier kennelijk voor het „praedia“ uit de akte van 11 Mei 1364.

2) Ook Post wees er reeds op, dat de beide hier aangehaalde akten verder strekken dan behartiging van eigen belangen en ziet er dan ook terecht uitingen van een „standenpolitiek“ in (Gesch. Bisschopsverk., p. 103, 104).

3) Let wel: de geestelijkheid en de stad waken voor den vrede en de rust (eendracht) van het land, bewegen zich dus op een terrein, dat bij uitstek des landsheeren is. Duidelijker kan het ontstaan van een nieuw vertegenwoordigingsbegrip en daarmee van een dualistische staatsinrichting nauwelijks tot uitdrukking komen.

4) Zij maken niet uit eigen hoofde deel uit van het kapittel-generaal, maar als stand (vgl. het „huisgenooten“ op p. 65, n. 5); uit de hier aangehaalde

ning met de mogelijkheid, dat ook het „land“, d. z. de ridders en knapen, tot het verbond zullen toetreden¹⁾. In dat geval zullen de eventueel te maken onkosten gelijkelijk over de drie groepen: de geestelijkheid, de steden en het land, worden omgeslagen. Dit neemt intusschen niet weg, dat ook voor het geval het „land“ niet tot deelneming geneigd mocht blijken, de plattelanders individueel toch de bescherming van het bondgenootschap zullen genieten; alleen zullen zij alsdan persoonlijk de kosten moeten dragen.

Men ziet: voor het „ontstaan“ van een „Statenvergadering“ is niet veel meer noodig. Slechts behoeft de ridderschap nog tot het verbond toe te treden en zal de termijn van tien jaren, waarvoor het nu is aangegaan, dienen te worden vervangen door een onbepaalden tijdsduur, en we zullen de vergadering van het kapittel-generaal ook Statenvergadering mogen noemen.

De tien jaren, waarvoor de overeenkomst van 1364 zou gelden, zijn nog niet lang verstreken, als ook deze laatste stappen op den weg naar den zgn. „Ständestaat“ worden gezet. Dit geschiedt nl. bij den bekenden „Landbrief“ van 17 Mei 1375²⁾. De onmiddellijke aanleiding voor dezen brief was een bede, welke den Bisschop — thans Arnoud van Hoorn — door de ecclesie, ridders en knapen en steden van het Nedersticht was toegestaan voor het inlossen van de verpande sloten en gerechten. De Bisschop begint dan ook met te erkennen, dat deze bede hem „om rechter gonste willen“, „mer van genen rechte“ is gegeven en belooft dan voor zich en zijn opvolgers nimmer eenig morgengeld, huisgeld of andere „gemeyne scattinge“ meer te zullen vergen. De rest van den brief behelst, met eenige uitbreiding, ongeveer hetzelfde als de zoo juist besproken akte van 1364. De Bisschop belooft de sloten en gerechten nooit meer te zullen bezwaren of van het Sticht te vervreemden, een ieder landrecht te zullen doen — behoudens geestelijken, die voor hun eigen rechter zullen terecht staan — en niemand te zullen arresteeren, noch zijn goed te zullen aantasten, „ten waer dat hi mit rechte ende mit oordele eerst verwonnen waer“, en voorts geen oorlog te zullen beginnen: „wy en hadden 't eerst vervolget by onser ecclesien, ridderen, knapen ende

bepalingen blijken dan ook ten duidelijkste de bedoelingen van partijen om de *standen*, d.w.z. de groepen van het kapittel-generaal aan elkander te verbinden; het oogmerk lag veel verder dan een eenvoudig verdrag tusschen de vijf kapittelen en de stad Utrecht.

1) Zie vorige noot.

2) V. d. Water, I, p. 29.

steden van Uytrecht also van outs recht is ende geweest heeft". Naast deze reeds bekende bepalingen komen enkele nieuwe voor. In de eerste plaats betreffen deze de bisschoppelijke ambtenaren, met name de kasteleins op de sloten en de justitieele ambtenaren¹⁾. Te dien aanzien belooft de Bisschop, dat hij als zoodanig slechts welgeborenen zal aanstellen „wel ghegoedet in den Gestichte²⁾ ende geboren uyt den Gestichte³⁾". Uit deze woorden blijkt weer eens, hoe de opkomst van de Statenvergaderingen slechts als een bepaald aspect van de territorialiseering kan worden begrepen. Het stuk, dat, wat het Nedersticht betreft, ons a.h.w. de geboorte van de Statenvergadering doet zien, is tegelijkertijd een manifestatie van de territoriale zelfstandigheid. Verder moeten die ambtenaren „in den Capitel voer die ecclesy, voer riddersen, knapen, stadt ende steden des Gestichts van Uytrecht, tot behoef des ghemeyns Gestichts van Uytrecht voersz." bij eede en bij hun open brief beloven, dat zij de aan hen toe te vertrouwen sloten en ambten niet zullen bezwaren voor meer dan „een jaer benoemder pensi, die redelic is". In geval van sedis vacantia moet deze belofte ter zelfder plaatse worden afgelegd ten behoeve van den toekomstigen Bisschop. Overigens behoudt de Bisschop zich het recht voor, zijn ambtenaren door anderen te vervangen als hem dit belieft. Wat de rechtspraak aangaat, belooft de Bisschop tenslotte nog, dat hij in zaken, waarin welgeborenen partij zijn, het oordeel slechts aan welgeborenen zal besteden en dat tegen de te zijnen overstaan gewezen oordeelen slechts door de in het ongelijk gestelde partij beroep mag worden ingesteld⁴⁾.

De nieuwe bepalingen hebben dus vooral de strekking ervoor te waken, dat op de rechten der welgeborenen geen inbreuk

1) „Borchsate ende ambochtslude".

2) D.i. het Nedersticht.

3) M. a.w. zij moeten behooren tot de *ridderschap van het Nedersticht*. Ook in Holland wordt omstreeks dezen tijd aandrang op den landsheer uitgeoefend om hen, met wie hij het land zal besturen, te kiezen uit degenen, die in het land geboren en gegoed zijn. Vgl. Jansma, Raad en Rekenk. Holl., p. 35. Zie ook, voor eenigszins lateren tijd, de huwelijksvoorwaarden van Jacoba van Beieren en Jan van Touraine, V. Mieris, II, p. 342, aangehaald door Jansma, a.w., p. 51. Zie ook hierna, p. 105 n. 1. We zien hier naast de „land"vorming ook een „volks"vorming. Het verdient zeer de aandacht, dat deze volksvorming niet berust op een afstammingsbeginsel, doch uitsluitend afhankelijk is van de geboorte in het bewuste „land". Daaruit blijkt dat de „land"vorming primair is; dat m.a.w. ook in dit opzicht de criteria volkomen zijn geterritorialiseerd.

4) Bedoeld is hier blijkbaar het beroep op den Roomsche Koning. Zie hierna, p. 255.

zal worden gepleegd. Zij moeten dus zonder twijfel worden toegeschreven aan de deelneming van ridders en knapen aan het verbond tusschen geestelijkheid en stad. Verbond? Maar in den geheelen Landbrief is toch van een verbond geen sprake? Neen, de Landbrief spreekt inderdaad met geen woord over een verbond tusschen de drie groepen van het kapittel-generaal. Daartoe zou trouwens ook weinig reden zijn geweest; de brief is immers niet van het kapittel-generaal, maar van den Bisschop uitgegaan. Dat daarin niet van een verbond wordt gerept, ligt dus in de rede en zegt niets met betrekking tot de vraag, of er destijds iets van dien aard bestond, ja dan neen. Niettemin geeft de inhoud van het stuk ons dienaangaande voldoende zekerheid. Zonder onderlinge overeenstemming zouden de groepen van het generaal kapittel er niet in geslaagd zijn, den Bisschop deze punten te doen beloven. De brief is kennelijk door die groepen in onderlinge samenwerking opgesteld en aan den Bisschop ter bezegeling voorgelegd. De hierboven weergegeven vóórgeschiedenis van den Landbrief en vooral de laatste phase daaruit, belichaamd in de overeenkomst tusschen de kapittelen en de stad Utrecht van 1364, laten hieromtrent geen twijfel over. Deze Landbrief is niet veel meer dan die overeenkomst, aangevuld met de verlangens van een derde partij, nl. van de ridders en knapen, van het „land”, welks deelneming reeds in 1364 werd voorzien. Deze deelneming is nu een feit geworden en de drie categorieën van het kapittel-generaal, de drie *Staten*, mogen wij nu wel zeggen, hebben zich vereenigd om het algemeen welzijn van het land te behartigen, niet meer in een van den Bisschop afgeleide qualiteit, doch in een eigen hoedanigheid, als vertegenwoordiging¹⁾ van het gemeene land, „des ghemeyns Gestichts van Uytrecht”²⁾.

Den naam „Staten” zien wij in dezen tijd nog niet in zwang komen. De aanwezigen in de vele vergaderingen van het kapittel-generaal, waarvan wij na 1375 melding zien gemaakt, worden gedurende de eerstvolgende 50 jaren nog regelmatig met de groepsnamen aangeduid: prelaten en kapittelen, ridders en knapen, stad en steden. Voorzoover ik heb kunnen nagaan, worden deze groepen voor het eerst in 1426 als de drie Staten

1) Hiermede is dus bij slot van rekening een nieuw, republikeinsch, begrip „vertegenwoordiging” ontstaan, dat is voorbeschikt het oude, monarchale vertegenwoordigingsbegrip te verdringen. Zie boven, p. 84, n. 3. Met deze feitelijke ontwikkeling gaat een doctrinaire gepaard. Zie daarvoor de reeds (p. 11, n. 1) aangehaalde studie van De Lagarde.

2) Voor de beteekenis van dit „land” zie men overigens p. 292.

aangeduid en wel in een oorkonde van den 24sten Augustus van dat jaar. Het Sticht levert in dezen tijd een beeld van groote verwarring¹⁾. In het begin van het vorige jaar was Zweder van Culemborg door den Paus tegen den zin der Staten tot Bisschop benoemd. Bij zijn inkomst in Utrecht had de terugkeer van eenige ballingen aldaar een oproer verwekt, waaraan o.a. burgemeester Beernt Proys ten offer was gevallen. Bisschop Zweder, te dier zake en ook om andere feiten voor het kapittel-generaal gedaagd, weigerde daar te verschijnen en de Staten zeiden hem deswege de gehoorzaamheid op²⁾. De zoeven bedoelde oorkonde³⁾, welke een solidariteitsverklaring van Herman en Gijsbert van Lokhorst met de Staten behelst, verhaalt daaromtrent het volgende. Na erop te hebben gewezen, dat Zweder zich zoowel tegen de Lichtenbergers als tegen de Lokhorsten had gekeerd en hun tegenstanders had gesteund „omme die kercke⁴⁾, lande, stat ende steden van Utrecht te drucken ende onse heren mage, vriende, die stad ende partiie grondeliken cleyn te maken ende te vernederen”, vertelt de oorkonde ons, „dat onse here die bisscop van Utrecht vorscr. overmits den nederslage, bloetstortinge, crachten ende gewelden, die gescieden opten dach sinre incoempst, alse voirsr. is, ende omme andere bloetstortinge ende onrechten in den landen gesciet tegens den lantrechten ende den lantbrief, die onse here die Bisscop besworen ende geloift heeft te houden, bezaect ende besproken is geweest voor die ecclesie, riddere, knapen, stad ende steden 's lants van Utrecht ende also verre vervolght na den rechten van den landen ende uitwisinge des landtbriefs vorscr., dat onsen here den Bisscop overmits sinre versumenisse ende ongehoirsamheiden des landrechts voirsz. ontogen ende nedergeleecht siin bi *den dryen Staten*⁵⁾ vorscr. alle rechten geestlick ende weerlick, leendiensten, mandiensten ende alle gehoirsamheit in der kerken, stad ende lande van Utrecht vorscr.”⁶⁾. Herman en Gijsbert van Lokhorst ver-

1) De geschiedenis van deze periode is uitvoerig beschreven door De Hullu, *Gesch. Utr. Schisma*, en voorts door Post, *Gesch. Bisschopsverk.*, p. 126—163, waarnaar ik voor beter begrip van de hier in het kort vermelde feiten moge verwijzen.

2) De Hullu, p. 44, 45; zie ook de aldaar (p. 45, n. 2) aangehaalde oorkonde d.d. 21 Oct. 1425, Reg. stad 702. Gedr.: *Matth., Anal.*, V, p. 490 (met onjuisten datum).

3) Reg. stad 704. Gedr.: De Hullu, p. 103.

4) Dit woord ontbreekt in de uitgave van De Hullu.

5) *Cursiveering van mij.*

6) Volgens Post, a.w., p. 154, waren de kapittelen hierbij te ver gegaan. Afgezien van de omstandigheid, dat we hier niet met een handeling van

klaren zich hiermede solidair en vervolgen dan: „Ende off dat dairomme off anders also gebuerde ende men des overquame tot eniger tiit, voor orbair, noot ende nutschap der kercken, 's lants, stadt ende steden van Utrecht voirsch., so die lande zonder rechten staen, dat onse heren mage, vrende end die stad van Utrecht — te weten die nu de stad regeren ende ynnehebben — mitten *dryen Staten*¹⁾ om die kercke, lande, stat ende steden te berechten, elken totten sinen te behelpen ende te beschermen, een ordinancie maecten, ende enen voecht, ruwaert ofte momber koren ende setteden samelick off die meredeell van den *Staten*¹⁾ vorscr., so hebben wy geloeft ende geloven den vromen ende eerbaren onsen lieven heren ende neven heren Johan borchgrave van Montforde, heren Johan van Vianen, here tot Noordeloes ende heren Johan van Rinesse ende van Rinouwen ridder, ende der stad van Utrecht — te weten die de stat nu ynnehebben ende regeren — ende elken besondere, dat wij mitten *dryen Staten*¹⁾ off mitten meerendeel van hem ende mit onzen heren magen ende vrienden vorscr. dien voecht, ruwaerd ofte mombair bistandich, behulpich wesen sellen ende dairynne voortgaen mit recht, mit reden, mit appellacien, mit adhesien ende anders mit allen wegen²⁾, dat sy ende wy dat gedoen kunnen, ende desen onsen here den Bisscop vorscr. weeren ende wederstaen sellen overmits siinre ongehoirsamheit ende om der saken wil voirsch. ende ons hierin nummermeer deylen ofte verscheiden van den voecht ofte mombor ende van den *Staten*³⁾ ofte den meerdeel van hem noch van allen onsen heren magen ende vrenden vorscr., also lange als wy leven zullen ende mit hem hierynne truweliken raden ende daden mit helen gronde ende goeden herten, sonder argelist”.

Het zal niet toevallig zijn, dat juist in een tijd, waarin hun

de kapitelen alleen, doch van de Staten te doen hebben, kan die meening niet worden onderschreven. Niet alleen kent, zooals we zagen, ook het rechtsboek van Wstinc — waarop Post zich beroept — deze sanctie, doch bovendien verklaart de Bisschop in den Landbrief met zooveel woorden: „Ende waer 't sake, dat wy Aernd bisscop voersz., of onse nakomelingen, enich van desen voersz. punten verbraken, of niet en hielden, so kennen wy, dat niemant voer ons noch voer onse ambochtsluden schuldich is te rechte te staen, noch te dienste te komen, noch ons hoersamich te wesen, ter tyt toe, dat wy alle dese voersz. punten vol ende al gehouden hadden”. Blijkens den boven aangehaalden brief hebben de Staten geheel in overeenstemming hiermede gehandeld.

1) Cursiveering van mij.

2) De Hullu heeft „voegen”.

3) Cursiveering van mij.

alliantie zoo sterk op de proef wordt gesteld, de naam „Staten” voor de groepen van het kapittel-generaal begint op te duiken¹⁾. In den strijd tegen bisschop Zweder moest blijken, of de drie groepen, die zich in 1375 hadden aaneengesloten in het belang van den vrede en de eendracht van het land, inderdaad in staat zouden zijn zich tot dat doel ook eensgezind en met succes tegen een „ongehoorzamen” — d.i. aan het landrecht ongehoorzamen — bisschop te verzetten. Het moest nu blijken, of „het gemeene land” een realiteit was dan wel of het niet anders dan een pretext voor een incidenteele samenwerking tusschen groepen met toevalligerwijze corresponderende belangen was geweest. Het bleek een realiteit; het verloop van dezen strijd wees uit, dat deze drie groepen met overigens zoo uiteenlopende belangen zich inderdaad van den hen verbindenden factor, het „land”, waren bewust geworden. Het is dan ook een veelbeteekenende omstandigheid, dat de kracht, waarop Zweder van Culemborg voornamelijk steunde, zich buiten de grenzen van het Sticht bevond en dat zij identiek was met de macht, die, door reactie, de doorwerking van het territorialiseeringsproces in het Nedersticht had bevorderd. Deze kracht immers was belichaamd in den graaf van Holland en het was dan ook vooral tegen den Hollandschen — buitenlandschen — invloed, dat de strijd der Staten was gericht en dat zelfs de Lokhorsten en Lichtenbergers zich nu konden vereenigen. Het „land” manifesteerde zich en het is dus niet te verwonderen, dat de exponenten, door middel waarvan deze manifestatie plaats vond, nu ook met een algemeenen naam, als „de Staten” werden aangeduid.

Uit het voorafgaande volgt reeds, dat het opkomen van dezen naam niet als een teeken van het ontstaan der Statenvergadering of ook maar als een symptoom van een belang-

1) Ook in Holland schijnt de naam voor het eerst in dezen tijd te worden aangetroffen; zie daarvoor Jansma, Raad en Rekenk. Holl., p. 59, 194. Ook daar zal dit wel samenhangen met de binnenlandsche twisten. Overigens vestig ik er ten overvloede de aandacht op, dat, naar uit het vorenstaande gebleken is, men in het Nedersticht — en hetzelfde geldt voor Holland — reeds veel vroeger van „Staten” kan spreken. Vgl. hierna, p. 105, n. 1. Over de verbreiding van het woord „status” en de daarvan afgeleide benamingen vgl. Lousse, La formation des ordres dans la société médiévale (Recueil de trav., publiés p.l. membres des Conf. d’Hist. et de Phil. à l’Université de Louvain, 44) p. 65, n. 2 en denzelfde, Het ontstaan van de middeleeuwsche standencolleges. Schrijvers en methoden (Hist. Tschr., Tilburg, XIV—1935), p. 234, 235, waar hij er terecht op wijst, dat het „een onmethodisch en overigens heelemaal onvruchtbaar procédé zou... zijn, te trachten den datum van het ontstaan der Standencolleges vast te stellen, door het opsporen van de vermelding van hun naam in de bronnen”.

rijke verandering in haar structuur of beteekenis mag worden beschouwd. Wellicht ten overvloede moge dit hier nog een bevestiging vinden in enkele voorbeelden van de werkzaamheid van het kapittel-generaal uit de jaren tusschen 1375 en 1426.

Ingevolge den Landbrief moeten de kasteleins der bisschoppelijke sloten zoomede des Bisschops justitieele ambtenaren ¹⁾ — waarmede wel in het bijzonder de maarschalken schijnen te zijn bedoeld — in het kapittel-generaal plechtig beloven hunne sloten of ambten niet dan in zeer beperkte mate te zullen bezwaren. Met betrekking tot het kasteleinschap van het huis Stoutenburg en het maarschalkambt van Amersfoort en Eemland zien wij zoodanige beloften afleggen in de jaren 1379, 1383 en 1393 ²⁾; in het laatstgenoemde jaar legt ook de kastelein van Vredeland in de bedoelde vergadering zijn belofte af.

In de oudste kameraarsrekening der stad Utrecht vinden we onder het jaar 1380 de volgende vermelding ³⁾: „Item worden dre boden uutghesent, alse enen an den heer van Abcoude, enen an den heer van Culenborch, ende enen an den borchgrave van Montfoerde, dat si comen zouden tot Vrouwenklooster, alse zi deden, utghenomen die heer van Abcoude, daer die heren van der ecclesi ende die raet van der stat waren, roerende van 's ghemeens lants orbaer”. De drie genoemde heeren zijn de voornaamste vertegenwoordigers van de ridderschap. Men heeft dus in Vrouwenklooster een officieuze conferentie van kapittelen, ridderschap en stad Utrecht gehouden om zaken van landsbelang te bespreken; de constellatie, welke den Landbrief in het leven riep, is onveranderd gebleven.

Den 24sten Augustus 1386 is het kapittel-generaal in een belangrijke vergadering bijeen ⁴⁾. In die vergadering verschijnt nl. de burggraaf van Monfoort, zeggende, dat de Bisschop hem ten onrechte beticht van inbreuk op des Bisschops hooge jurisdictie. Hij, de burggraaf, oefent immers de hooge jurisdictie te Montfoort en andere plaatsen rechtmatig uit, omdat hij en zijn voorgangers deze reeds honderd jaar en langer van de Utrechtse kerk in leen hebben bezeten. Hij verzoekt derhalve, dat hem deswege *landrecht* of „*Keizerrecht*” zal worden gedaan. Daartegenover handhaaft de Bisschop zijn standpunt, zich be-

1) „Ambochtslude”.

2) Matth., De Jure Gladii, p. 115 en 138 (Reg. stad 418; Arch. Dom 3395); R.B.A. 1061; Matth., a.w., p. 292.

3) Cod. Dipl. Neerl., 2, II, 1, p. 122.

4) Het notarieel verslag hiervan is gedrukt bij Matth., De Jure Gladii, p. 131.

roepende op een van den burggraaf zelf afkomstigen brief, dat deze zich aan inbreuk op zijn — 's Bisschops — hooge jurisdictie heeft schuldig gemaakt, weshalve hij van den burggraaf genoegdoening eischt. Deze houdt echter ook zijnerzijds aan het eenmaal ingenomen standpunt vast. De Domdeken vraagt hem nu „si super hujusmodi impositis sibi et expressis vellet stare ordinationi seu pronuntiationi generalis capituli ecclesiarum Trajectensium ac baronum¹⁾, militum, militarium, ministerialium ac vasallorum civitatis et dioecesis Trajectensis²⁾”. De burggraaf blijft echter halsstarrig; hij antwoordt: „quod a communi jure seu patriae³⁾ nullatenus vellet resilire” en verzoekt wederom, dat hem landrecht of Keizerrecht zal worden gedaan; „et — zoo teekent de notaris, die op verzoek van den burggraaf van het verhandelde een „publicum instrumentum” heeft opgemaakt — quia idem dominus Episcopus et alii plures sibi hoc facere denegarunt, seu saltem distulerunt, protestabatur idem dominus Heynricus seu burggravius de Montfoerde de justitia sibi denegata, de quo conquereretur loco et tempore oportunis”.

In het bovenstaande heb ik reeds op dit geval gezinspeeld⁴⁾. De Bisschop gaat ervan uit, dat hem bij uitsluiting van anderen — behoudens misschien van den proost van St. Jan — de hooge jurisdictie in het geheele Nedersticht toekomt en dat, wanneer een ander zich in dit gebied een dergelijk recht aanmatigt, dit een feitelijke inbreuk op zijn hoogheidsrechten, op zijn „heerlijkheid”, beteekent, waaraan geen recht ten grondslag kan liggen. In verband daarmee beklagt hij zich deswege volgens de oude gewoonte voor het kapittel-generaal. De burggraaf daarentegen beroept zich erop, dat hij rechtmatig de hooge jurisdictie in zijn gebied uitoefent en meent, dat de betwisting daarvan behoort plaats te vinden voor het ordinair gerecht, i. c. het Landrecht van ridders en knapen⁵⁾. Het kapit-

1) Onder „barones” verstaat men nu niet meer uitsluitend de oude „nobiles”, maar tevens de zeer aanzienlijken uit vroegere ministerialengeslachten, die in het bezit van eenigerlei hooge jurisdictie zijn. Zie ook hierna, p. 254, n. 2.

2) „Civitas et dioecesis Trajectensis”: „Stad en Lande” van Utrecht.

3) Zie p. 81, n. 4.

4) P. 76.

5) Zijn beroep op het Keizerrecht naast het landrecht zal wel beteekenen, dat hij de subsidiaire rechtskracht van het Romeinsche recht — de „Keizerlijke rechten” — naast het landrecht erkent. Vgl. p. 296. Hij wil in ieder geval „recht”, zooals dit voor een *ordinaris* gerecht kan worden verkregen en niet een uitspraak van het kapittel-generaal, waarvan men zich klaarblijkelijk den extra-ordinaris oorsprong nog wel herinnert. Zie ook p. 272.

tel-generaal stelt hem echter in het ongelijk. De burggraaf beschouwt dit als rechtsweigering en behoudt zich voor zich daarover te gelegener tijd en plaats te beklagen. De voorliefde van den burggraaf voor de jurisdictie van het Landrecht is, zooals ik hierboven¹⁾ reeds heb uiteengezet, verklaarbaar. Dit neemt niet weg, dat de hier door het kapittel-generaal uitgeoefende jurisdictie niets nieuws beteekent; we kwamen reeds verschillende soortgelijke gevallen tegen. Wel schijnt deze jurisdictie zich in den loop van de 14de eeuw krachtiger te hebben ontwikkeld. Dit kan althans worden opgemaakt uit de omstandigheid, dat bisschop Gui in 1305 na de uitspraak van het kapittel-generaal nog een oordeel van het Landrecht noodig heeft geacht.

In een brief van 19 September 1386²⁾, waarbij Splinter van Loenresloot verklaart, zich met den Bisschop te hebben verzoend en belooft het huis te Loenresloot niet sterker te zullen maken dan het nu is en het steeds als een open huis van het Sticht te zullen houden, lezen wij: „Ende alle dese voerscreven punten ende gheloefden, zo hoe die hiirvoer bescreven staen, hebbe ic in dat generael-capitel van Utrecht in tieghenwoerdicheyt miins liefs heren van Utrecht voerscreven, der ecclesien, riddersen ende knapen, des raeds van Utrecht, der steden ende der manne des Ghestichts van Utrecht, voer mi ende voer miin nacomelinghen geloeft, ghezekert ende mit opherechten vingheren ten heylighen ghesworen truweliken ende ganseliken te houden ende nerghent in te verbreken in enigherwiis”.

Geheel in de lijn van den Landbrief handelen „ecclesien, riddersen, knapen, stat ende steden des lants van Utrecht”, als zij in een ongedateerd stuk³⁾ — dat in ieder geval stamt uit de ambtsperiode van bisschop Frederik van Blankenheim, dus uit het tijdvak van 1393—1423 — een „declaratie” geven op de bepalingen in Wstinc's rechtsboek⁴⁾ vastgelegd met betrekking tot het vervolgingsrecht van den Bisschop in criminalibus, voorzover dit recht vanwege den Bisschop door diens maarschalk wordt uitgeoefend.

Den 8sten November 1400⁵⁾ verklaren Hendrik, heer van Vianen en zijn vrouw Heylwigis in het kapittel-generaal, ten behoeve van den Bisschop en de Utrechtsche Kerk afstand te doen van de hooge jurisdictie „castri, oppidi et territorii de

1) P. 76.

2) R.B.A. 1091.

3) R.B.A. 1210.

4) P. 59 (4).

5) V. Mieris, Chb., III, p. 727 (niet geheel correct; vgl. R.B.A. 1660).

Ameyda". Tevens erkennen zij, dat het slot van Ameyde is en behoort te zijn een open huis van het Sticht. Ook dit stuk levert ons geen nieuws.

Bij brief van 16 Maart 1420 ¹⁾ stelt bisschop Frederik aan den heer van Gaasbeek den eisch, de stad Wijk en de sloten Abcoude en Duurstede te zijner beschikking te stellen voor den op handen zijnden oorlog met hertog Jan van Beyeren. Den volgenden dag antwoordt de heer van Gaasbeek hierop, dat hij niet kan aannemen, dat hertog Jan den Bisschop of diens onderzaten eenig geweld of onrecht zou willen aandoen, doch, voor het geval zulks toch geschied mocht zijn, geeft hij den Bisschop in overweging „generael capittel (te) laten leggen bi der gemeenre ecclesien, baenroedsen ²⁾, riddersen, knechten, stat ende steden des alinge Gestichts van Utrecht" en daar zijn „gebreck daerop (te) doen, als van outs gewoenliken is geweest" ³⁾. Hij beroept zich daarbij op den Landbrief. Den 19den Maart schrijft de Bisschop weer aan den heer van Gaasbeek ⁴⁾. Hij begint met erop te wijzen, dat het door hertog Jan jegens Hagestein zoodoende jegens de burgers van Utrecht en Amersfoort gepleegd geweld notoir is en gaat dan voort: „Ende om welker gebreken wille voersz. wij ende onse stat van Utrecht ende van Amersfoort generael capittel doen leggen ende gehadt hebben, daerby verbaet waren alle diegene, die men daer sculdich was by te verbaden, ende daer gaven wy die gewelde ende gebreke, die ons ende den onsen geschiet syn als voersz. is, apenbaerlic te kennen, als dat behoerlic was, ende daer is ons geantwert eendrachtelic van der ecclesien, riddere ende knapen, stat ende steden, dat wy die saken wolden doen vervolgen an hertoge Jan van Beyeren, dat geschiet is, ende hadde ons daeraff bescheit mogen wedervaeren, dat souden wy geerne genomen hebben, ende en mocht ons dat niet wedervaren, so wolden sy ons dairynne bystendich wesen, ende doen dat sy ons sculdich weren te doen." Aangezien hem nu van den Hertog geen „bescheit" is wedervaren, maant hij den heer van Gaasbeek andermaal tot het voldoen aan zijn verplichtingen. Ook deze stukken bevatten niets, wat het vermoeden van ingrijpende veranderingen zou kunnen wekken.

Tenslotte nog een charter van 23 October 1423 ⁵⁾. Bisschop

1) R.B.A. 2093.

2) Hetzelfde als „barones", vgl. noot 1 op p. 92.

3) R.B.A. 2094.

4) R.B.A. 2095. Een derde en laatste aanmaning in R. B. A. 2097.

5) Arch. Dom 3401. Gedr.: De Hullu, Gesch. Utr. schisma, p. 93.

Frederik van Blankenheim is nog geen veertien dagen tevoren overleden. Prelaten en kapittelen hebben Gijsbert van Vianen van Rijsenburg en Gijsbert van Nijenrode tot mombers over het Sticht aangesteld¹⁾. Zij deden dit „in tegenwoordicheit riddersen ende knapen, stad ende steden des lants van Utrecht aen beyden zijden der Yselen, die alle samentlic met ons (nl. de prelaten en kapittelen) baden denselven Ghijsbrecht ende Ghijsbrecht, dat sy dese momberscap ende bevelinge aennemem wouden“. Bij de uitoefening van hunne taak moeten zij voortdurend den eveneens door prelaten en kapittelen aangestelden vicaris-generaal en de deputaten der ecclesiën, ridderschap, stad en steden raadplegen, althans wat het Nedersticht aangaat. Hetgeen met betrekking tot het Oversticht werd bepaald kan hier achterwege blijven²⁾. Mochten zich zoodanige omstandigheden voordoen, „dat dair in den Stichte ende lande voirschr. grote zware lastige zaken gevielen, dat sellen sij den generael capitteel aenbrengghen ende nae uutwysinge des capitteels dairinne voirtvaren“. Het zoeven genoemde charter, waarin de hier aangehaalde brief van prelaten en kapittelen — van denzelfden datum — is geïnsereerd, behelst de akte, waarbij de beide mombers verklaren, dat zij „bij bevelinge“ van prelaten en kapittelen en „om beden wille“ van de ridderschap en de steden Utrecht en Amersfoort het momberschap over Neder- en Oversticht hebben aanvaard. Bij de bespreking van deze benoemingen merkt Post³⁾ het volgende op: „De kanunniken zorgden dus niet meer alleen voor het bestuur van het Sticht sede vacante: de ridderschap en steden lieten zich gelden bij het aanstellen van de wereldlijke bestuurders van het Sticht en de vicaris-generaal had deputaten van de Staten naast zich“. Deze opmerking suggereert, dat de uit het aangehaalde stuk blijkende invloed van de wereldlijke groepen van het kapittel-generaal op het bestuur van het Sticht gedurende een sedis vacantia iets nieuws is. Naar mijn oordeel ten onrechte. Het komt mij veeleer voor, dat de bedoelde groepen dezen invloed reeds in het begin van de 14de eeuw bezaten en dat in dit opzicht juist bijzonder weinig is veranderd. Na het overlijden van bisschop Gui, in 1317, werd voor den duur van de sedis vacantia het bestuur over het Sticht eveneens in handen van een mom-

1) Den 11den October waren Jan van Renesse en Gijsbert van Vianen van Rijsenburg als zoodanig gekozen. Vgl. hierover Post, *Gesch. Bisschopsverk.*, p. 130, 131. Zie ook Burman, *Utr. Jaarb.*, I, p. 280.

2) Zie daarvoor de geheele akte bij De Hullu, t.a.p.

3) A. w., p. 131.

ber gelegd, nl. van Zweder van Abcoude. In de desbetreffende oorkonde d.d. 30 Mei 1317¹⁾ berichten prelaten en kapittelen aan alle vazallen, ministerialen, ambtenaren, schepenen, raden, burgers en alle andere „homines”²⁾ van de Utrechtsche kerk aan beide zijden van den IJsel, dat zij eendrachtig tot momber voor het geheele Sticht in wereldlijke aangelegenheden hebben gekozen Zweder van Abcoude, ridder, „in quem communiter tam vasalli quam ministeriales terrae”³⁾ Trajectensis ut et cives totius civitatis ibidem direxerunt vota sua offerentes liberaliter et promittentes firmiter eidem in omnibus potenter assistere”. Deze zinsnede is dubbelzinnig; zij kan zoowel duiden op een vóór de keuze te kennen gegeven wensch als op een daarna verleende bekrachtiging of goedkeuring van de vazallen, ministerialen en burgers. Voor beide uitleggingen valt wel iets te zeggen. Voor de eerste pleit hetgeen wij omtrent de verkiezingen der bisschoppen weten: de keuze was aan de prelaten en kanunniken⁴⁾; bij het doen daarvan plachten dezen echter terdege rekening te houden met de door leeken — in het bijzonder de graven van Holland en Gelre⁵⁾, doch ook en met het voortschrijden van den tijd in steeds sterkere mate de ministerialen en de stad Utrecht — te berde gebrachte wenschen. De andere uitlegging⁶⁾ verdraagt zich echter eveneens goed met de bijzondere positie, welke prelaten en kapittelen in het Sticht innemen. Zij zijn het, die in eerste instantie den Bisschop vervangen en wanneer zij als zoodanig optreden, fungeeren de overige bisschoppelijke Raden dus als de Raden van prelaten en kapittelen. In die functie kunnen zij zoowel een aan hen voorgedragen oordeel bekrachtigen als zelve een oordeel vinden om dit te *doen* bekrachtigen. Hetgeen wij in het voorafgaande met betrekking tot de werkzaamheid van den Raad hebben geleerd, schijnt er intusschen op te wijzen, dat het laatste wel zeer gebruikelijk

1) Matth., Anal., V, p. 393 (B. v. d. Spr. 356).

2) Let op deze oude terminologie.

3) „Terra Trajectensis”; men kan twifelen, of deze uitdrukking hier vertaald mag worden met het gebruikelijke „land van Utrecht”. Het betreft hier immers het geheele Sticht, aan beide zijden van den IJsel, en heeft hier derhalve veeleer dezelfde beteekenis als — in vele gevallen — „dyocesis” (vgl. noot 3 op p. 47).

4) Het kapittel-generaal in engen zin.

5) Het komt mij voor, dat de vraag, in hoeverre het optreden van deze graven bij de bisschopsverkiezingen wellicht een *rechtsgrond* had en niet uitsluitend op hunne machtspositie berustte, nog te weinig onder het oog is gezien.

6) Deze heeft Berkelbach van der Sprenkel in het in n. 1 aangehaalde regest aanvaard.

was. Op grond van een en ander verdient m.i., zoolang geen andere gegevens in de tegenovergestelde richting wijzen, de uitlegging „wensch” de voorkeur boven „bekrachtiging”.

Van groot belang is het overigens voor de hier aan de orde zijnde kwestie niet, welken uitleg men kiest. In ieder geval immers blijkt uit het aangehaalde stuk, dat ook in 1317 de ridders en knapen, zoowel als de stad (steden) invloed op de aanstelling van een mombler uitoefenden. Alles wijst erop, dat ook in dat jaar de verkiezing heeft plaats gevonden in een kapittel-generaal, niet in den beperkten, door Post bedoelden zin, maar in den zin van een vergadering van prelaten en kapittelen, ridders en knapen, zoomede de stad Utrecht. De gang van zaken vertoont in vele opzichten zooveel overeenkomst met dien in 1423, dat voor het aannemen van een verandering van eenige beteekenis geen ruimte is. Ook in dit opzicht dus geeft de ontwikkeling in het tijdvak van 1375—1426 ons geen nieuws te aanschouwen.

Werd in het voorafgaande aanvankelijk steeds gesproken over de prelaten en kapittelen, de ridders en knapen en de stad Utrecht als de categorieën, waaruit het kapittel-generaal was samengesteld, later was er in dit verband meer dan eens sprake van „steden” of, gebruikelijker, „stad en steden”. Wanneer ook andere steden tot het kapittel-generaal zijn toegelaten, is mij niet bekend. Aangezien een onderzoek daarnaar buiten het bestek van deze beschouwingen ligt, moge ik mij tot de volgende opmerkingen bepalen.

Het komt mij voor, dat in 1324 de stad Utrecht nog het eenige stedelijke „lid” was van het kapittel-generaal. Het generaal kapittel, waarin de Bisschop in 1322 dijkgraaf en heemraden van de Lopikerwaard had ontboden¹⁾, bestond uit geestelijken, ridders en knapen en de stad Utrecht. De uit 1323 dateerende schouwbrief voor den Lekdijk²⁾ werd door dezelfde groepen in samenwerking met elect Jan in het leven geroepen. Tenslotte vermeldt een zeggen van Reynoud van Gelre d.d. 24 Juli 1324³⁾ een uitspraak van twaalf personen: vier van de ecclesiën, vier van het land en vier van de stad Utrecht. Ook later, als naast Utrecht andere steden aan de vergaderingen van het kapittel-generaal plegen deel te nemen, wordt Utrecht nog wel eens alléén genoemd, blijkbaar omdat die stad op dat oog-

1) Boven, p. 54.

2) Boven, p. 56.

3) Boven, p. 65.

blik van de steden de eenig aanwezige was. In het eerste kwart van de 14de eeuw is het stilzwijgen, dat de ter zake dienende bronnen over die andere steden bewaren, echter zoo consequent, dat het vermoeden van onbevoegdheid er een groote mate van waarschijnlijkheid door verkrijgt.

In 1354 belooft de Bisschop met betrekking tot het huis ter Eembrugge o.m., dat hij daaruit niet zal oorlogen, tenzij hij voor de ecclesie, ridders en knapen en de steden van het land van Utrecht geen recht heeft kunnen krijgen¹⁾. De belofte zelf wordt ook in tegenwoordigheid van deze groepen gedaan en de brief wordt mede bezegeld door de stad Rhenen. In dat jaar maakte dus Rhenen deel uit van het kapittel-generaal en we mogen aannemen, dat zulks ook wat Amersfoort betreft het geval was. In 1386 wordt Bunschoten genoemd²⁾. Wijk zien we als, „lit onses (nl. 's Bisschops) Gestichts van Utrecht" opgenomen bij een akte van 10 Maart 1449³⁾, iets minder dan een maand nadat de stad door Jacob van Gaasbeek aan bisschop Rudolf was overgedragen⁴⁾.

§ 2. De bijzondere Raden.

We hebben ons nu een voorstelling gevormd van den ontwikkelingsgang, welken het kapittel-generaal heeft doorlopen. We hebben gezien, dat deze vergadering, voortgekomen uit de diocesane synode, de traditie van de „gemeente" dier synode als des Bisschops Raad voortzette en dat zij zich, dank zij de voortschrijdende territorialiseering — waaraan haar ontstaan zelf reeds moet worden toegeschreven — heeft ontwikkeld tot de latere Statenvergadering. Daarbij leerden wij de verschillende groepen kennen, waaruit het kapittel-generaal was samengesteld en vooral ook het verschil in functie, dat tusschen die groepen onderling bestond. Telkens weer was in die beschouwingen sprake van des Bisschops *grooten* Raad, een uitdrukking, die de aanwezigheid van nog een anderen, kleinen Raad veronderstelt. Laat ons dus thans nagaan, of en in hoeverre er voor die veronderstelling inderdaad reden bestond.

Wij gaan daarvoor terug naar de eerste helft van de 13de eeuw, den tijd dus, waarin de ontwikkeling van het kapittel-

1) Boven, p. 78.

2) Matth., De Jure Gladii, p. 131.

3) R.B.A. 3430, gedeeltel. gedr. bij Matth., De Jure Gladii, p. 409.

4) R.B.A. 3423; gedr.: Matth., De Nob., p. 803.

generaal uit de synodale gemeente zich ten volle realiseert. Dat wil dus zeggen, dat we voorshands de „nobiles“ buiten beschouwing laten: de vergadering, waaraan we onze aandacht wijden, bestaat uit de prelaten en kapittelen, de ministerialen en de stad Utrecht.

Verschilden, zooals gezegd, deze groepen onderling belangrijk in waarde met betrekking tot de functie, welke zij in den „Raad“ als geheel vervulden, ook binnen de afzonderlijke categorieën was geen sprake van gelijkwaardigheid, althans wat de beide eerstgenoemde aangaat — ten aanzien van de stad gelden uiteraard andere maatstaven. In de groep der prelaten en kapittelen hadden de prelaten zonder eenigen twijfel het overwicht, alleen reeds door het aanzien, dat zij genoten. Aanzien en macht waren het ook, die in de groep der wereldlijke fideles een zekere differentiatie teweegbrachten. Machtige ministerialen als de heeren van Amstel, die al in de 12de eeuw pogingen aanwendden om zich uit het bisschoppelijk dienstverband los te maken¹⁾ en wien reeds in de eerste helft van de 13de eeuw de titel „nobilis vir“ wordt gegund²⁾, weten uit den aard der zaak aan hunne inzichten meer kracht bij te zetten dan de vele houders van kleine dienstleenen, die met hen door denzelfden, weinig kleurrijken naam van ministerialen — oudtijds „servientes“ — of dienstlieden werden aangeduid. Het ligt in de rede, dat de Bisschop er zijn belang in zag, in het bijzonder met dergelijke heeren rekening te houden en dat, voorzoover hij dit inzicht eens tijdelijk mocht verliezen, die heeren meestal wel over de middelen beschikten om het hem weder in herinnering te brengen. De gang van zaken is hier in ieder geval als overal elders: de Bisschop vertoont de neiging, de aanzienlijksten en/of machtigsten uit zijn „grooten Raad“ — om het kapittel-generaal nu eens zoo te noemen — tot zijn bijzondere raadslieden te kiezen.

De getuigenlijsten der oorkonden geven ons reeds eenige aanwijzing met betrekking tot de vraag, wie het meest in aanmerking komen om voor bijzondere Raden van den Bisschop te worden aangezien. Het is nl. opvallend, hoe, temidden van een overigens sterk wisselend gezelschap, enkele figuren vrijwel steeds als „getuigen“ bij de rechtshandelingen van den Bisschop blijken aanwezig te zijn. We zijn intusschen niet ge-

1) Ob. U. 462.

2) Fockema Andreae, Bijdr., V, p. 268. Ook de titel „dominus“ begint in dezen tijd voor de „milites“ (ridders) onder de ministerialen gebruikelijk te worden. Zie ook Ganshof, Les ministeriales, p. 227, 228.

heel en al op deze getuigenlijsten, die uiteraard slechts zeer betrekkelijke zekerheid en veelal niet meer dan een vermoeden kunnen geven, aangewezen. In enkele gevallen worden de door ons gezochte functionarissen expressis verbis aan ons voorgesteld.

In de eerste plaats denk ik in dit verband aan de uitspraak van den pauselijken legaat Koenraad, bisschop van Portus, d.d. 26 Januari 1226, in een geschil tusschen bisschop Otto en den graaf van Holland¹⁾, o.m. betreffende de vraag, welk aandeel ieder van hen zal hebben in het maken van de zeven sluizen in den Wendeldijk, d.i. den Spaarndam²⁾. Partijen blijken het niet eens te zijn over den inhoud van een op dit punt reeds eerder — te Duisburg ten overstaan van den toenmaligen aartsbisschop van Keulen en den legaat — gegeven beslissing. Aan vier met name genoemde „homines” van den graaf van Holland wordt nu de keuze gelaten om hetzij door hun eed het standpunt van den Graaf te bevestigen hetzij aan vier „consiliarii” van den Bisschop, die destijds te Duisburg aanwezig waren, op te dragen, onder eede te verklaren, wat toen ter tijd is uitgemaakt. Ook deze bisschoppelijke consiliarii worden met name genoemd; het zijn de proosten van St. Pieter en St. Jan³⁾ en voorts Gijsbert van Amstel en Arnold Loef. Uit het feit, dat zij vroeger bij de uitspraak te Duisburg aanwezig waren en uit de omstandigheid, dat zij in het bijzonder als consiliarii episcopi worden aangeduid, blijkt wel, dat zij tot de voornaamste raadslieden van den Bisschop in dien tijd moet worden gerekend. Deze meening vindt volkomen bevestiging in de zoo-even bedoelde getuigenlijsten. Indien wij de oorkonden van de eerste helft der 13de eeuw doorloopen, dan zien wij, dat gedurende die halve eeuw regelmatig een Gijsbert van Amstel aanwezig is bij de door den Bisschop verrichte rechtshandelingen, in het bijzonder voorzooveel die het Nedersticht of daarin gelegen goederen betreffen⁴⁾. Ook Arnold Loef komt

1) Ob. U. 740.

2) Zie hierover Mr. S. J. Fockema Andreae, Het hoogheemraadschap van Rijnland. Zijn recht en zijn bestuur van den vroegsten tijd tot 1837 (1934), p. 29—34.

3) In hoeverre de raadsfunctie met het aartsdiaconaat kan samenhangen, is moeilijk na te gaan. In de aangehaalde oorkonde worden zij als proost vermeld en niet als aartsdiaken. Dit is evenwel gebruikelijk en zegt dus niet veel.

4) Gijsbert II, III, IV. Ob. U. 551, 582, 590, 598, 605, 611, 613, 642, 673, 707, 721, 737, 738, 740, 741, 757, 764, 784, 801, 816, 841, 846, 862, 906, 932, 955, 973, 1014, 1019, 1060. De cursieve nrs. betreffen het Oversticht; evenzoo in de volgende noten.

gedurende een geruimen tijd — ongeveer twintig jaren achtereen — als een vaste getuige in de bisschoppelijke akten inzake Nederstichtsche aangelegenheden voor¹⁾. Wat de geestelijke consiliarii betreft komen we tot een soortgelijk resultaat. De proost van St. Pieter is vooral na 1223 een onder de getuigen bij handelingen van den Bisschop zeer op den voorgrond tredende figuur²⁾; die van St. Jan in den tijd, waaruit de onderhavige akte dateert, eveneens³⁾. De laatstgenoemde proost schijnt intusschen, vermoedelijk tusschen 1230 en 1240, zijn plaats als bijzonder raadsman van den Bisschop te hebben ingeruimd voor den deken van hetzelfde kapittel; deze laatste wordt dan, naast de proosten van St. Pieter en van Tiel — ook deze behoort kennelijk tot de naaste omgeving van den Bisschop⁴⁾ — vrij regelmatig in de bisschoppelijke stukken als getuige vermeld⁵⁾.

Een volgend stuk, dat ons zekerheid geeft met betrekking tot de identiteit van bisschoppelijke Raden in engeren zin, is een akte van 19 December 1241⁶⁾, betreffende de vergrooting van de area van het kapittel van Oudmunster bij de St. Michaëlskapel. Elect Otto verklaart in dit stuk, tot deze vergrooting besloten te hebben „de consilio fidelium nostrorum Everardi prepositi Tylensis, Gisilberti sancti Johannis decani et Gisilberti de Amestelle, militis.” De proost van Tiel, de deken van St. Jan en Gijsbert van Amstel: de verschillende gegevens bevestigen dus de door elk afzonderlijk gewekte vermoedens volkomen.

De eerste helft van de 13de eeuw levert tenslotte nog een derde stuk van dezen aard op: een oorkonde van 23 Mei 1243⁷⁾, waarbij de reeds genoemde elect „de consilio fidelium nostrorum Everardi prepositi Tylensis, Gisilberti decani sancti Johannis in Traiecto, et Stephani de Langdhorp militis”, het kapittel van Oudmunster in het bezit van de ingevolge de oorkonde van 19 December 1241 uitgebreide area bevestigt. De proost van Tiel en de deken van St. Jan zijn ons als Raden in engeren zin reeds bekend. Steven van Langdhorp of Lanc-

1) Ob. U. 582, 605, 611, 613, 673, 684, 707, 730, 737, 741, 748, 757, 764.

2) Zie: Ob. U. 721, 730, 737, 740, 748, 757, 763, 784, 801, 868, 869, 883, 897, 906, 932, 943, 945, 1014, 1019, 1060, 1102, 1134, 1143.

3) Ob. U. 721, 730, 737, 740, 757, 763, 784, 801.

4) Ob. U. 897, 906, 956, 957, 992, 1014, 1060, 1102, 1114, 1157.

5) Ob. U. 868, 943, 945, 955, 956, 957, 1014, 1019, 1060.

6) Ob. U. 973.

7) Ob. U. 995.

horst¹⁾ komt tusschen 1230 en 1255 verschillende malen als getuige voor²⁾).

Met deze uitkomsten voor oogen kunnen we ook anderen, wier namen opvallend frequent in de bisschoppelijke akten voorkomen, met een vrij groote mate van waarschijnlijkheid onder de Raden van den Bisschop rangschikken. Zoo hebben zonder twijfel Gerard van Dolre³⁾ en, later, zijn zoon Bernard⁴⁾ tot de Raden in engeren zin behoord. Hetzelfde mag worden aangenomen met betrekking tot Steven van Beusichem⁵⁾ zoomede tot vader en zoon van Wulven, die beiden Albert heetten⁶⁾. Onder de Overstichtsche ministerialen schijnen Walter Radinck⁷⁾, Folcker van Coevorden⁸⁾, Arnold van Ruinen⁹⁾ en na 1230 vooral Pelegrim van Putten¹⁰⁾, Gijsbert van Bukhorst¹¹⁾ en Zweder van Voorst¹²⁾ een bijzondere plaats te hebben ingenomen.

Het ligt in de rede, dat ingeval van borgstelling en arbitrage de Bisschop zijn borgen en arbiters bij voorkeur uit zijn Raden koos. En uit hoofde van het aanzien, dat zij reeds par droit de naissance genoten en door den rechtstreekschen invloed, welken zij op het wereldlijke bestuur van het Sticht uitoefenden, kwamen zij zoowel voor het één als voor het ander het meest in aanmerking. In het voorafgaande wees ik reeds terloops op een geval, waarin de Bisschop drie zijner Raden als arbiters aanwees; thans mogen nog enkele voorbeelden volgen,

1) Merkwaardig is de afwisseling van „dorp” en „horst” in dezen naam. Beide termen kunnen de beteekenis van een kleine menschelijke vestiging hebben; in beide schijnt ook een associatie met een verhevenheid in het landschap te liggen. Denk aan de verwantschap dorp-terp.

2) Ob. U. 816, 818, 823, 828, 829, 884, 970, 992; Sloet 765.

3) Tot 1235: Ob. U. 605, 737, 740, 748, 784, 829, 852, 862, 883. In de overeenkomst tusschen den Bisschop en den graaf van Gelre d.d. 19 October 1225 (Ob. U. 738) wordt hij met Gijsbert van Amstel en Arnold Loef als arbiter van wege den Bisschop aangewezen.

4) Na 1227: Ob. U. 784, 829, 841, 852, 862, 883, 906, 932, 943, 956, 1019, 1060, 1102, 1134, 1174.

5) Ob. U. 611, 721, 730, 737, 748, 757, 784, 797, 801, 829, 846, 945, 956, 1014, 1019, 1134, 1161, 1174.

6) Ob. U. 529, 582; 598, 605, 611, 642, 684, 721, 737, 748, 757, 784, 818, 883, 906, 955.

7) Waarschijnlijk vader en zoon: Ob. U. 486, 550, 586, 589, 601, 711, 803, 816, 869, 945, 1014, 1114, 1115, 1116.

8) Tot 1215: Ob. U. 586, 589, 597, 601, 620.

9) Ob. U. 568, 575, 589, 597, 601, 620, 644, 1114.

10) Ob. U. 803, 816, 869, 903, 945, 963, 992, 1014, 1115, 1116, 1180.

11) Ob. U. 803, 859, 860, 1014, 1114, 1115, 1116, 1157.

12) Ob. U. 803, 816, 859, 860, 888, 945, 970, 1014, 1180.

vooral ter bevestiging van de veronderstelling, dat de zoo juist genoemde personen tot des Bisschops Raad in engeren zin behoorden. In een akte van den graaf van Gelre d.d. 5 Mei 1258 ¹⁾, relateerende het met den Bisschop gesloten vredesverdrag, worden als borgen voor den Bisschop acht ministerialen genoemd, te weten Bernard van Dolre, Gysbert uten Goy, de schenk Hubert en de maarschalk Zweder, wat het Nedersticht betreft en Herman van Voorst, Hendrik van Almelo, de schout van Twente en de schout van Salland ²⁾ met betrekking tot het Oversticht. In een volgend verdrag tusschen dezelfde landsheeren — d.d. 27 Juli 1265 ³⁾ — wijzen beide partijen voor de bijlegging van eventueele geschillen acht arbiters aan; van 's Bisschops wege worden genoemd: Gijsbert van Amstel, Gijsbert uten Goy, Hendrik van Almelo en Gijsbert van Bukhorst ⁴⁾, alle vier bisschoppelijke ministerialen.

Het ligt uiteraard niet in mijn bedoeling, bij deze beschouwingen over den bisschoppelijken Raad naar volledigheid te streven. Zulk een streven zou een geheel afzonderlijke, diepgaande studie vereischen, een studie, die mij ver buiten het bestek van dit werk zou voeren. Hoe wenschelijk ook op zichzelf een uitgebreide en tot in de details gaande kennis van dit belangrijke bestuursapparaat moge zijn, ter bereiking van het door mij gestelde doel mag en moet op dit gebied met een globaal overzicht worden volstaan. Dit doel vordert in hoofdzaak inzicht in het wezen van den Raad — zoowel in ruimen als in engen zin — en in verband daarmede een tot de hoofdzaken beperkt begrip omtrent de samenstelling ervan. Ik mag er mij daarom van versoond achten, het onderzoek naar de vraag, welke personen in de eerste helft van de twaalfde eeuw deel uitmaakten van den Raad in engeren zin, nog verder uit te strekken. Wat voorts de verdere ontwikkeling aangaat, zal deze vraag slechts dan aan de orde worden gesteld, wanneer zulks voor een goed begrip van de te behandelen kwesties noodig is. Alvorens wij ons in die verdere ont-

1) Sloet 807.

2) Deze schouten zijn de latere drosten. Zie o.a. Fockema Andreae, Bijdr., IV, p. 186 v.v. Laatstelijk Gosses, De organisatie van bestuur en rechtspraak in de landschap Drente, p. 47, 48.

3) Sloet 882.

4) Hendrik van Almelo komt in dezen tijd ook herhaaldelijk als getuige in bisschoppelijke akten voor; bijv. in de oorkonde van 20 Juni 1265 betreffende de vervreemding van de tienden van Nyenhuis (Brom 1586) en in die van 23 Juni 1277 inzake de verpanding van het slot ter Horst, den tol en de jurisdictie te Rhenen c.a. (V. Mieris, Chb., I, p. 392).

wikkeling verdiepen, moge ik echter nog op een paar punten de aandacht vestigen.

Opmerkelijk is de onmiskenbare omstandigheid, dat de Raden in engeren zin naast de algemeene functie, waarmede zij als zoodanig zijn belast, veelal nog een bijzonder ambt in de bisschoppelijke bestuursorganisatie of in de organisatie van des Bisschops hofhouding bekleedden¹⁾. Steven van Beusichem bijv. was des Bisschops schenk (pincerna), Bernard van Dolre was klaarblijkelijk Gijsbert van Vechten als kameraar opgevolgd. In het aangehaalde verdrag van 5 Mei 1258 komen naast Bernard van Dolre, den kameraar dus, als borgen voor de schenk Hubert — waarschijnlijk evenals zijn voorganger een Beusichem —, de maarschalk Zweder en de schouten van Twente en Salland. De eveneens tot het gezelschap behoorende Gijsbert uten Goy wordt eenige jaren later als maarschalk genoemd²⁾. We zullen zien, dat ook in lateren tijd het optreden in een raadsfunctie veelal met het bekleeden van een ander belangrijk ambt samengaat.

In het voorafgaande werd een enkele maal melding gemaakt van ministerialen en Raden uit het Oversticht in tegenstelling tot die uit het Nedersticht. Het schijnt mij niet overbodig nog even bij dit punt stil te staan. De ministerialen van den Bisschop waren zijn „mannen”. Een modern equivalent daarvoor bestaat niet; onder alle voorbehoud met betrekking tot de verschillen in positie zou ik hen ambtenaren willen noemen. Uit dit man-zijn vloeit voort, dat zij overal, waar de Bisschop ambten te vergeven had, konden voorkomen, dus niet alleen daar, waar de Bisschop als landsheer de wereldlijke macht uitoefende, doch ook op het territoir van andere landsheeren, bijv. voor het beheer van de daar gelegen goederen der St. Maartenskerk. Uit tal van stukken blijkt dan ook, dat de Bisschop zoowel in Holland als in Gelre — om bij deze beide buurlanden te blijven — ministerialen bezat. Het spreekt intusschen wel vanzelf, dat het gros der bisschoppelijke ministerialen binnen de grenzen van des Bisschops wereldlijk territoir, dus in het Sticht, moet worden gezocht. Hoewel deze ministerialen den Bisschop allen gelijkelijk hun „consilium” verschuldigd zijn, ligt het voor de hand, dat de groepen, die bij de onderscheidene bisschoppelijke rechtshandelingen medewerking verleenen, in samenstelling zeer verschillen naar gelang die

1) Dit stemt overeen met hetgeen van elders bekend is. Vgl. Schröder, RG., p. 652.

2) In 1265 (Heda, p. 218) en 1267 (Sloet 298; vgl. Brom 1622).

handelingen aangelegenheden van het Oversticht of van het Nedersticht betreffen en dan meestal ook respectievelijk in het Over- of in het Nedersticht worden verricht. Was er dus van ouds te dezen aanzien reeds een zekere onderscheiding, het is niet aan twijfel onderhevig, dat deze onder invloed van de territorialiseering der samenleving geleidelijk het karakter eener scheiding is gaan aannemen. Aan het eindpunt van deze ontwikkeling, die in den loop van de 14de eeuw is voltooid, staan de territoriale ridderschappen, waarin uitsluitend diegenen worden opgenomen, die in het desbetreffende gewest „wonaftich, ghetuynt ende ghetymmert” zijn¹⁾. Dan is de deelneming van ministerialen aan bisschoppelijke rechtshandelingen, die betrekking hebben op een gewest, waarin zij niet woonachtig en gegoed zijn, uitgesloten. Dit geldt voor de gewone ministerialen. Met betrekking tot de Raden in engeren zin heeft zich deze territoriale ontwikkeling niet voltrokken. Weliswaar zien wij den Bisschop in zaken betreffende het Oversticht bij voorkeur met zijn Overstichtsche Raden samenwerken en volgt hij in Nederstichtsche aangelegenheden een overeenkomstige gedragslijn, doch deze gedragslijn leidt niet, als ten aanzien van de gewone ministerialen, tot de vestiging van een beperkte en uitsluitende competentie. Evenals in de stukken van de 12de en 13de eeuw blijft de medewerking van Raden uit het eene gebied aan rechtshandelingen, welke het andere territoir betreffen, uitzondering²⁾; deze uitzonderingen blijven echter ook later voorkomen. Dientengevolge zien wij deze Raden en de massa der ministerialen zich op den langen duur steeds meer van elkander verwijderen. Op het eerste gezicht schijnen het de Raden in engeren zin te zijn, welke zich afscheiden, in werkelijkheid echter zijn het de ministerialen die zich bewegen en wel van den Bisschop — en daarmede ook van de Raden — af. Bij hen gaat het ambtelijk element, dat bij de anderen blijft overheerschen, geleidelijk vervagen en zoo groeien dan de Raad in ruimen zin en de Raad in engen zin meer en meer uit

1) Rbr. v. U., II, p. 123 en hiervoór p. 86. Het behoeft geen betoog, dat de ridderschappen zich al lang kunnen hebben geconsolideerd vóórdat de naam „ridderschap” gebruikelijk wordt. Daarom is de uitspraak van Jansma, Raad en Rekenk. in Holl., p. 52, n.l. naar aanleiding van het voorkomen van dezen term in den zoen van Woudrichem (1419): „de beteekenis hiervan is, dat de adel in staatsrechtelijken zin als corporatie, als stand buiten het Raadsverband begint op te treden”, misleidend. Zie ook ald., p. 194. Te dezen geldt hetzelfde als met betrekking tot het gebruik van den naam „Staten”; vgl. p. 90, n. 1.

2) Zie de noten op p. 100, 101 en 102.

elkander, totdat alleen de laatste nog ten volle op den naam van Raad aanspraak kan maken en de eerste zich voornamelijk tot den exponent van den tegenhanger der landsheerlijke macht, van het gemeene land, heeft ontwikkeld. De divergeerende lijnen, welke hun oorsprong vinden in den eenen, grooten bisschoppelijken Raad, loopen dus tenslotte uit in den landsheerlijken Raad eenerzijds en de Statenvergadering anderzijds.

Zijn de gegevens, welke de 13de eeuw voor de kennis van den Raad in engeren zin oplevert, tamelijk schaarsch, in de 14de eeuw beginnen de bronnen wat rijkelijker te vloeien en krijgen wij, niet slechts voorzooveel de samenstelling maar ook wat de werkzaamheid van dien Raad betreft, vasteren grond onder de voeten. Voor het eerste gedeelte dier eeuw kunnen wij trouwens reeds gebruik maken van hetgeen Dr. J. W. Berkelbach van der Sprekel in een korte studie over den bisschoppelijken Raad tijdens het bewind van de bisschoppen Gui van Avesnes en Frederik van Sierck aan het licht heeft gebracht¹⁾. De resultaten, waartoe het onderzoek van Berkelbach voor deze periode leidde, komen, naar het mij voorkomt, met de voorafgaande beschouwingen overeen. Weliswaar spreekt Berkelbach niet met zooveel woorden van een onderscheid tusschen Raad in ruimen en Raad in engen zin, dit neemt intusschen niet weg, dat het onderscheid in feite in zijn betoog ligt opgesloten. Dit is met name het geval, waar hij de aandacht vestigt op de medewerking, welke bij bisschoppelijke rechtshandelingen door onderscheidene groepen als het Domkapittel, de vijf kapittelen, de fideles, de prelaten en dienstmannen, m.a.w. door categorieën van het generaal kapittel, van den „grooten Raad”, wordt verleend²⁾. Berkelbach meent evenwel in dit verband niet van „Raad” te mogen spreken, omdat deze groepen z.i. geen van alle als een Raad in bruikbaren vorm kunnen worden beschouwd. Dit standpunt is m.i. onhistorisch. In de eerste plaats is de vraag, of een instelling al dan niet bruikbaar is, een kwestie van appreciatie, die niets heeft uit te staan met de vraag, of die instelling in een bepaalden tijd op een bepaalde plaats heeft bestaan. Ten tweede hangt de mate van bruikbaarheid eener instelling niet alleen af van de wijze, waarop zij is samengesteld, maar evenzeer van de werkzaamheden, waarmee zij wordt belast. Een groote vergadering is zonder twijfel

1) T. v. G., 51 (1936), p. 64 v.v.

2) P. 70, 71.

weinig geschikt om als Raad in dagelijksche aangelegenheden te dienen; men kan haar echter niet onbruikbaar noemen, indien haar medewerking slechts in bijzondere gevallen is vereischt. Daar komt nog bij, dat de bezwaren tegen groote groepen zich vooral doen gelden, wanneer deze groepen alleen in plenaire zitting tot medewerking bevoegd zijn. Dit laatste nu was, wat de normale medewerking van de kapitelen en van de ministerialen aangaat, zeker niet het geval; de Bisschop verrichtte zijn handelingen in samenwerking met degenen, die op het desbetreffende tijdstip aanwezig waren. Uit een en ander volgt, dat een aprioristische voorstelling van het begrip „Raad”, gebaseerd op hedendaagsche doelmatigheidsvoorstellungen, niet tot een deugdelijk resultaat kan leiden. Steeds moet uit de feitelijke omstandigheden worden afgeleid, of we met een „Raad” hebben te doen of niet en daarbij zal de *functie* den doorslag moeten geven. In het onderhavige geval moet deze vraag, naar ik meen te hebben aangetoond, bevestigend worden beantwoord, wat, als ik goed zie, ook door Berkelbach, implicite, is gedaan.

Wat nu den Raad in engeren zin aangaat, vinden we in de beschouwingen van Berkelbach sterke gelijkenissen met het voorafgaande: nog steeds blijken als Raden in engeren zin enkele prelaten en eenige invloedrijke ministerialen op den voorgrond te treden. Zooals in verband daarmee te verwachten was, ontmoeten we daaronder geslachten, welke ook in de vorige eeuw verschillende bisschoppelijke Raden hebben geleverd: Yselstein (een tak van de Amstels) en Vianen (gesproten uit het huis Beusichem). In de periode van bisschop Gui schijnen in ieder geval de Domproost en de deken van St. Pieter, de heeren van Yselstein, Vianen en Linschoten en vermoedelijk ook Zweder van Abcoude en Hendrik Borre van Amerongen tot de bisschoppelijke Raden in engen zin gerekend te moeten worden. Voorts kon Berkelbach met betrekking tot de ambtsperiode van bisschop Frederik met zekerheid vaststellen, dat in 1319 de proosten van Arnhem en St. Jan zoomede de ridders Gijsbrecht van Yselstein en Zweder van Abcoude tot de Raden behoorden ¹⁾. De functie van den laatstgenoemde als bisschoppelijken Raad zoowel ten tijde van Gui van Avesnes als van Frederik van Sierck wordt bovendien waarschijnlijk gemaakt door de omstandigheid, dat hij in 1317 na den dood van bisschop Gui tot mombler over het Sticht werd aangesteld ²⁾.

1) P. 71; vgl. Reg. B. v. d. Spr. 420 en de door Berkelbach, t.a.p., aangehaalde nrs.

2) Vgl. p. 96.

Gedurende de laatste decennia van de 13de en de eerste helft van de 14de eeuw bereikt de Hollandsche invloed in het Nedersticht een aantal hoogtepunten. Die invloed was bij tijden zóó groot, dat Gosses meende de periode van 1305—1345 het best te kunnen karakteriseeren door te spreken van de „Ver-nedering van den bisschop”¹⁾. Zonder twijfel zijn er in die jaren tal van dingen geschied, die bij ons den indruk wekken, dat de bisschoppelijke waardigheid destijds wel zeer in het gedrang is geraakt. De vraag is intusschen gewettigd, of wij niet geneigd zijn, de verhoudingen al te zeer door hedendaagschen bril te bezien en of in verband daarmede het beeld, dat ons bij de waardeering van die verhoudingen voor oogen staat, wel geheel betrouwbaar is. De groote beteekenis van den invloed der Hollandsche graven op de ontwikkeling der gebeurtenissen in het Nedersticht in het laatst van de 13de²⁾ en in de eerste helft van de 14de eeuw is buiten kijf; het gaat echter om de interpretatie van dit feit. Gosses nu heeft het n.m.m. te veel geïnterpreteerd als de inmenging van een buitenlandsch staatshoofd in Nederstichtische zaken en heeft, dus doende, de omstandigheid, dat het territorialiseeringsproces ook in den aanvang van de 14de eeuw nog niet was voltooid en dat mitsdien zoowel Holland en Gelre als het Nedersticht toentertijd als afzonderlijke „staten” nog steeds in statu nascendi verkeerden, niet tot haar recht doen komen. Het mag bij de beoordeeling van dezen tijd toch zeker niet uit het oog worden verloren, dat de graven van Holland en Gelre van ouds als behoorende tot de belangrijkste vazallen en klaarblijkelijk tot de allervoornaamste Raden van de Utrechtsche kerk³⁾ gewend waren een zeer grooten invloed op het wereldlijk bestuur van het geheele bisdom, voorzoover de Bisschop daarin zeggenschap had, en dus ook op dat van het Sticht — de eerste vooral wat het Nedersticht, de tweede meer in het bijzonder voorzooveel het Oversticht betrof — uit te oefenen. De territorialiseering had

1) Gosses en Japikse, Handboek der Staatk. Gesch. v. Nederl., 2de dr. (1927), p. 169. Voor de periode van bisschop Jan van Diest leze men: Het middelpunt in de geschiedenis der Nederlandsche gewesten van Mr. S. Muller Fzn. (Schetsen uit de Middeleeuwen, 1900, p. 1—26).

2) Men leze voor deze periode, vooral wat de laatste regeeringsjaren van Jan van Nassau aangaat, Berkelbach van der Sprenkel, Geschiedenis van het bisdom Utrecht van 1281 tot 1305, pft. Utrecht 1923, p. 38 v.v. Berkelbach spreekt, t.a.p., van de feitelijke onderwerping van het Sticht aan Holland.

3) Al in het midden der 12de eeuw worden zij tot de „homines” der Utrechtsche kerk gerekend. Vgl. Oppermann, Westd. Zeitschr., XXVIII, p. 219 en hiervóór, p. 25 v.v.

de tendens, dezen invloed steeds geringer te doen worden; na het voorafgaande behoeft dit geen nader betoog. Het ligt evenwel in de rede, dat de graven dezen gang van zaken niet gaarne zagen, doch integendeel alles in het werk stelden om de voor hen zoo ongunstige ontwikkeling te stuiten en, bij onvermijdelijk verlies van rechtstreeksche medezeggenschap, te trachten, zulks door vergrooting van indirecten invloed te compenseren. Het welslagen van zoodanige pogingen was uit den aard der zaak steeds van de op een concreet tijdstip bestaande machtsverhoudingen afhankelijk en zoo zien we dan de 13de en 14de eeuw, wat het Sticht betreft, gekenmerkt door een met telkens wisselend succes gevoerden strijd om de macht in wereldlijke aangelegenheden. Zoolang evenwel het Nedersticht — hetzelfde geldt voor het Oversticht, doch dat ligt buiten ons gezichtsveld — zich in staatkundig opzicht nog niet volledig had ontwikkeld tot een „land”, zoolang kon deze strijd ook niet het karakter hebben van een reeks van aanslagen op de Nederstichtsche zelfstandigheid door vreemde mogendheden. Zeker, in de eerste helft van de 14de eeuw beginnen de machtsontploffingen der graven meer en meer het karakter van zoodanige aanslagen aan te nemen, niet door toedoen van die graven, maar door de omstandigheid, dat de territorialisering van het Sticht dan haar voltooiing nadert. Dit neemt niet weg, dat de banden tusschen het Sticht en de graven in dit tijdperk nog niet zoozeer zijn geslaakt, dat de grafelijke invloeden zonder meer als buitenlandsche invloeden mogen worden gekenschetst: deze periode heeft alle kenmerken van een overgangstijd en biedt daarom den historicus naast vele belangwekkende gegevens ook vele mogelijkheden tot verwarring. Het komt mij voor, dat wij den toestand in het bewuste tijdvak aldus mogen karakteriseeren: de graven zijn met betrekking tot het Sticht *op weg* om „vreemde” staatshoofden te worden, maar, hoewel deze ontwikkeling in het midden van de 14de eeuw haar eindpunt bijna heeft bereikt, zij zijn het nog niet geheel. Weliswaar hebben zij reeds lang geleden aan alle rechtstreeksche zeggenschap van den Bisschop met betrekking tot hunne „landen” een einde weten te maken, het besef evenwel, dat zij des Bisschops vazallen en hofambtenaren zijn en als zoodanig in beginsel tot zijn Raden behooren, is in dezen tijd zoowel bij henzelf als bij den Bisschop nog levendig. Het feit, dat de bisschoppen in verschillende gevallen de hulp van één van hen inriepen, mag dan ook niet eenzijdig op rekening van hunne politieke zwakheid worden geschreven, ook al moge dan waar zijn, dat een dergelijk beroep veelal zeer wel paste in de

politiek van hem, tot wien het was gericht en zelfs, dat het wellicht niet altijd spontaan zal zijn geschied.

In dit verband rijst de vraag, tegen wien de hierboven bedoelde strijd om de macht in het Sticht door de graven eigenlijk werd gevoerd. Anders gesteld: waar hebben we het medium te zoeken, waarin het territorialiseeringsproces zich openbaarde? Inderdaad zien we den Bisschop somtijds tegenover de graven als den voorvechter voor de zelfstandigheid van het Sticht. Als zoodanig leeren we een bisschop als Jan van Arkel kennen. Daartegenover echter zien we ook bisschoppen als Frederik van Sierck en Jan van Diest, die men zich moeilijk als corypheeën van een Stichtsche zelfstandigheidspolitiek kan denken. Niettemin gaat het proces ook in de ambtsperioden van deze bisschoppen voort, zij het dan ook met minder snelheid dan tijdens den voortvarenden Jan van Arkel. De feiten, waarin deze ontwikkeling zich manifesteert, moeten dus worden gedragen door een substraat, dat althans goeddeels onafhankelijk is van de karaktertrekken en persoonlijke relaties van hem, die op een zeker tijdstip den bisschopsstoel bekleedt.

Bij de bespreking van den Raad in *ruimen* zin hebben wij het antwoord eigenlijk al gevonden: dit substraat wordt belichaamd door het kapittel-generaal, tenminste door belangrijke groepen uit het kapittel-generaal. In de eerste plaats zijn het de prelaten en kapittelen, die alles in het werk stellen om de territorialiseering van het Sticht te bevorderen. Daarnaast treffen we al spoedig ook de stad Utrecht aan, eerst afzonderlijk, later met de prelaten en kapittelen verbonden. Nog later vereenigt zich met hen ook de ridderschap en die vereeniging mag als de voltooiing van het proces worden beschouwd. Nu eens naast dan weer tegenover den Bisschop zien wij hen den strijd voor de territoriale zelfstandigheid van het Sticht aandoen. Steeds leidt hun politiek tot beperking, op zijn minst omschrijving, van de rechten der bisschoppen. Op die wijze en ook langs anderen weg trachten zij de invloeden van buiten af zooveel mogelijk te weren. Is het te verwonderen, dat deze strijd zich ook veelal manifesteert als een strijd tusschen de Raden van den Bisschop in *ruimen* zin tegen de Raden in engeren zin, m.a.w. tusschen kapittel-generaal en bijzondere Raden? Het spreekt wel vanzelf, dat de graven van Holland en Gelre zich niet bepaalden tot het beïnvloeden van de bisschopskeuze, doch zich voortdurend ook veel gelegen lieten liggen aan de samenstelling van de naaste omgeving der bisschoppen, derhalve aan de benoeming van de Raden in engeren zin. Het behoeft geen betoog, dat een dergelijke beïnvloeding, zoolang zij beperkt

blijft tot de *personen*, welke als Raden van den Bisschop optreden, uit rechtshistorisch oogpunt geen nieuwe gezichtspunten oplevert. Dit zou echter veranderen, wanneer onder invloed van de graven geheel nieuwe instellingen zouden zijn geschapen of bestaande ingrijpend waren veranderd. Wij moeten er ons dus steeds rekenschap van geven, of zich het een dan wel het ander heeft voorgedaan.

De vorenstaande uitweiding was noodig voor het verkrijgen van een goed begrip van de stukken, waarin zich de hierbedoelde invloeden van buiten af manifesteren. Zoo'n stuk is in de eerste plaats de bekende overeenkomst tusschen den Bisschop en den graaf van Holland d.d. 2 September 1320¹⁾, waarbij de eerstgenoemde zich o.m. verbindt, bij het wereldlijk bestuur slechts te zullen handelen in overleg met een aantal door hem op verzoek van den Graaf benoemde Raden. Deze Raden zijn de proosten van Arnhem, St. Jan en Songhies²⁾, voorts Jan van Arkel, Zweder van Abcoude, Simon van Benthem, Gerrit van Raephorst, ridders, Mr. Hendrik, des Bisschops klerk, Hendrik van Diepenheim en Willem (van Duvenvoerde) 's Graven kamerling. Moeten we in dit gezelschap nu een speciale commissie zien, door den Graaf in het leven geroepen en door den Bisschop noodgedwongen als adviseerend college naast zich aanvaard? Of is wat hier gebeurt niet anders dan de uitwerking van des Graven invloed op de *samenstelling* van een reeds bestaand college van bisschoppelijke Raden? Zonder eenigen twijfel is dit laatste het geval. Ten minste drie — en zeker niet de minst belangrijke — van deze op instigatie van den Graaf aangestelde Raden waren reeds als zoodanig in functie, nl. de proost van Arnhem, die van St. Jan en Zweder van Abcoude; in het bovenstaande kwamen wij hen in 1319 als Raden van den Bisschop tegen. In hoeverre zulks met de andere leden van het gezelschap het geval was, kan ik niet nagaan; we mogen echter wel aannemen, dat in ieder geval de proost van Songhies, Simon van Benthem, Gerrit van Raephorst en Willem van Duvenvoerde hun aanzijn als bisschoppelijk Raad wel uitsluitend aan den invloed van den Graaf te danken hebben gehad³⁾. De vraag, wie een be-

1) V. Mieris, Chb., II, p. 240, 241 (B. v. d. Spr. 455, 456, 457).

2) Mr. Johannes de Florenche.

3) De positie van de Duivenvoordes is overbekend. Wat den proost van Songhies (Jan van Florenche), Simon van Benthem en Gerrit van Raephorst aangaat, blijkt uit het slot van de rekening van den rentmeester van Zeeland over 1318 (23 Maart 1318—30 April 1319), dat zij tot de Raden van den Graaf behoorden. Ook Willem van Duvenvoerde („den camerlenc“) komt

paalde functie bekleedt, is echter een vraag van politiek en boezemt den rechtshistoricus als zoodanig weinig belang in; voor hem is in beginsel alleen de *functie* van beteekenis. Uit het feit nu, dat tenminste drie leden van het bewuste college reeds tevoren behoorden tot den bisschoppelijken Raad in engen zin, blijkt overtuigend, dat in 1320 geen nieuwe functies in het leven werden geroepen, doch dat het uitsluitend ging om de bezetting van bestaande functies. Het is trouwens zeer wel mogelijk en zelfs waarschijnlijk, dat ook bij de benoeming van hen, die reeds vóór 1320 in des Bisschops Raad zitting hadden, de invloed van den Graaf van Holland een rol heeft gespeeld; voor ons onderzoek is dit in beginsel onverschillig. Slechts moge ik er nogmaals de aandacht op vestigen, dat Zweder van Abcoude waarschijnlijk reeds tot de Raden van bisschop Gui heeft behoord en dat hij tijdens de door diens dood ontstane sedis vacantia door prelaten en kapittelen, met goeddunken van vazallen, ministerialen en van de stad Utrecht, tot „gubernatorem, defensorem, et mamburnum generalem in temporalibus per omnes terras et districtus jamdictae ecclesiae Trajectensis” werd gekozen¹⁾. Hieruit blijkt niet alleen, dat Zweder tevoren reeds in het wereldlijk bestuur van het Sticht een vooraanstaande plaats moet hebben ingenomen, doch tevens, dat hij ook het vertrouwen van het kapittel-generaal bezat.

Het jaar 1321 brengt nieuwe mutaties; de overeenkomst van 1320 wordt vervangen door een andere, waarbij de Bisschop de verplichting op zich neemt, het bestuur uit te oefenen in overleg met den Graaf en met de door hem aangewezen raadslieden, t.w.: den bisschop van Zuden²⁾, den proost van St. Jan, den deken van St. Marie, Ricout van Heeswijk, destijds nog kanunnik, later proost van St. Pieter, Jan van Arkel, Gijsbert van Yselstein, Zweder van Abcoude, den landcommandeur van de Duitsche Orde, Simon van Benthem, ridders, Zweder van Vianen, knaap en drie met name genoemde burgers van Utrecht³⁾. Het heeft er allen schijn van, dat de vorige samenstelling van het raadscollege niet naar den smaak van het kapittel-generaal is geweest: het gezelschap heeft zeer kennelijk een sterker Utrechtschen inslag gekregen. Opmerkelijk is het

hier trouwens in die functie voor (Hamaker, *Rek. Zeel.*, I, p. 201). Vgl. Jansma, *Raad en Rekenk. in Holl.*, p. 18, n. 1 en p. 19.

1) *Matth., Anal.*, V, p. 393 (B. v. d. Spr. 356). Zie boven, p. 96, 107.

2) Jacob van Denmercken, wijbisschop van Zuden.

3) V. Mieris, *Chb.*, II, p. 269, 270 (B. v. d. Spr. 491, 492).

optreden van de Utrechtsche burgers; klaarblijkelijk is het de stad nu ook gelukt zich in den Raad in engen zin te doen vertegenwoordigen. Intusschen schijnt de functie van de stad — of van degenen, die haar vertegenwoordigen — in dezen beperkten Raad van overeenkomstige beteekenis te zijn als destijds in den „grooten Raad“: haar opteden blijft beperkt tot bijzondere gevallen en slechts zelden ontmoeten we haar bij de vele rechtshandelingen, welke de Bisschop met medewerking van zijn Raad in engen zin verricht.

Uit de overeenkomst van 1321 blijkt niet — evenmin trouwens als uit die van 1320 —, of het daarin genoemde gezelschap met uitsluiting van anderen de voltallige bisschoppelijke Raad uitmaakt ¹⁾. Dit is echter zeer onwaarschijnlijk. Al is het dan waar, dat deze raadslieden in engeren zin hunne medewerking bij het bestuur plegen te verleenen, ook wanneer dit bestuur betrekking heeft op een gewest, waarin zijzelve niet woonachtig of gegoed zijn, het is niet aan te nemen, dat de Bisschop bij het bestuur van het Oversticht zich uitsluitend van de medewerking van Nederstichtsche, of zelfs Hollandsche, Raden zou hebben bediend. Veeleer zal hij zich voor zijn desbetreffende regeeringsdaden bij voorkeur van de instemming van Overstichtsche geestelijken, edelen en steden hebben vergewist. Teekenend is in dit verband de omstandigheid, dat Zweder van Abcoude, toen hij tot momber over het geheele Sticht werd aangesteld, voor de zaken van het Oversticht den proost van Deventer en Zweder van Voorst naast zich zag geplaatst. De opsomming in de akte van 1321 is dus niet limitatief: zij geeft slechts uitdrukking aan een voorwaarde, door den Hollandschen graaf aan zijn toezegging van steun aan het bisschoppelijk bestuur verbonden ²⁾. Het is inderdaad zeer wel moge-

1) Alleen de woorden „bi sinen ghemenen rade voersz.“ aan het slot van de akte d.d. 2 September 1320 (B. v. d. Spr. 455; zie hiervoor p. 111, n. 1) zouden daarop kunnen wijzen.

2) Hierin ligt m.i. het zwaartepunt van de overeenkomsten van 1320 en 1321: zij behelzen de voorwaarden, waarop de graaf van Holland bereid is aan zijn verplichtingen van vazal te voldoen; de eisch, dat de Bisschop zal „werken bi“ de aangewezen raadslieden, is gegoten in den vorm van een voorwaarde, van welker vervulling de steunverleening afhankelijk is. 1320: „so gheloven wi (de Graaf) hem (den Bisschop) alsulke stucken, als hi met desen Rade voersz. overeendraghen zal, sonder arghenlist, dat wi daerin hulpere zullen ende sterken“. „Ende waer dat zake, dat die Bisscop voersz. enich orloghe beghinnen wilde, daer hi onse hulpe toe begherde, des en soude hi niet beghinnen, het en ware bi ons selfs rade, ende bi sinen ghemenen rade voersz., ende so wat wi hem daerin rieden, dat soudent wi hem helpen enden na onser macht, als wi sculdich sien te doene, sonder

lijk ¹⁾, dat destijds naast de genoemde personen en naast de ongenoemde Overstichtsche raadslieden ook nog andere, eveneens ongenoemde, Nederstichtenaars van den Raad des Bisschops deel uitmaakten.

Hoe dit ook zij, in ieder geval zien wij eenige jaren later in dezen Raad weer nieuwe figuren op den voorgrond treden, met name Hendrik van Loenersloot, deken van St. Jan, Steven van Zuilen en Arnold van Yselstein. Daarentegen zijn dan de proost van St. Jan, de deken van St. Marie, Jan van Arkel, de Landcommandeur van de Duitsche Orde en Simon van Benthem nagenoeg uit ons gezichtsveld verdwenen. Hiermede is dan het door Gosses ²⁾ gesignaleerde „consortium“ vrijwel geconstitueerd. Dit consortium, dat bestaat uit den bisschop van Zuden, den proost van St. Pieter, den deken van St. Jan, Zweder van Abcoude, Gijsbert en Arnold van Yselstein en Steven van Zuilen, ontmoeten we nu verder steeds bij alle bisschoppelijke rechtshandelingen, althans bij die, waaraan financieele consequenties zijn verbonden. Het zijn de leden van dit gezelschap, waarbij de Bisschop geld opneemt of die bij leening van derden als zijn borgen optreden; zij zijn het ook, die aanwezig zijn bij het afhooren der rekeningen van bisschoppelijke ambtenaren en die een belangrijke rol spelen bij de rechtspraak van den Bisschop. Op de beide laatstgenoemde punten zal ik in volgende hoofdstukken nog nader terugkomen.

Het jaar 1328 levert met betrekking tot deze Raden een paar merkwaardige stukken. Allereerst een akte van 16 Mei ³⁾, waarbij de Bisschop verklaart te hebben gezet en te zetten: den deken van St. Jan „in onser officialiteit van onsen bisdom van Utrecht“, Zweder van Abcoude „in onser tollen tot Renen, op onsen huyze ter Hurst ende in onsen ambuchten, die daer toe behoren“, Arnold van Yselstein „op onsen huze te Stoutenberch ende in 't scoutambocht van Amesfoerde, van Eemland ende in anders den scoutambochten, die toit dien ambochte be-

arghelist“. 1321: de Graaf belooft den Bisschop „te wisen, te helpen raden, te staerken ende te volstaen... van allen dinghe, die hi doen zal bi onsen rade ende bi rade (volgen de namen der aangewezen raadslieden), die wi bi hem gheset hebben, hem te wisen ende te raden, of bi een deel van dien dertienen voirseyt, die ons hemelichste zien (= het naast zijn), die hi te sinen rade eyschen zal“. M.a.w.: den steun, welken de Graaf den Bisschop uit hoofde van de leenverhouding verschuldigd is, wil hij nog wel verleen, maar dan moet ook zijn invloed op het bestuur van het Sticht gewaarborgd zijn.

1) En ook waarschijnlijk; vgl. hieronder, p. 119.

2) Handboek, p. 170.

3) V. Mieris, Chb., II, p. 456 (B. v. d. Spr. 820).

hoiren", en Steven van Zuilen „in al onser rentemeestersam-
 bocht an deser zide der Ysel, uutghenomen onse gruuthuus
 t'Utrecht med dien dat den huze toebehoirt" ¹⁾, een en ander
 „voir eenre summe van drien dusentich ponden suarter Tor-
 noise, die zi ons ghelient hebben. . .". Daarnevens een akte,
 van 31 Augustus ²⁾, waarbij de Bisschop mededeelt: „dat wi
 hebben ghenomen tot onsen rade" Gijsbert en Arnold van Ysel-
 stein, Zweder van Abcoude, Steven van Zuilen en voorts de
 twee burgemeesters en de twee overste oudermannen van
 Utrecht, „so wie dat si siin, die van der stat rade siin van
 Utrecht ³⁾. Hij belooft daarbij: „dat wi bi derre vorseider rade
 werken zelen, als van onsen werliken gherechten in onsen
 lande van Utrecht tusschen der Node ende Bodegrave ⁴⁾" en „so
 wat ambachtsman dat wi zetten zelen in onsen werliken ghe-
 rechten tusschen der Node ende Bodegrave, dat wi dat doen
 zelen bi rade ende consent deser voerghenoemder, die hiirvoer
 bescreven staen, sonder alrehande archeit". Merkwaaardig zijn
 deze stukken vooral daarom, dat het in beide gevallen be-
 noemingen betreft van lieden, die reeds sedert langeren of
 korteren tijd in de desbetreffende functies zijn aangesteld. Bij
 akte van 16 Maart 1326 ⁵⁾ verklaarde de Bisschop een zeker
 bedrag schuldig te zijn aan Zweder van Abcoude, ter zake
 waarvan: „wi heren Sveder here van Apecoude vorseit t'on-
 derpande hebben gheset ons huis ter Horst mit alle dien ghe-
 rechten, die daertoe horen, ende dat halve gherecht van Renen
 ende ons tolhuis te Renen ende al ons tol te Renen". In een
 brief van 1 Maart 1325 ⁶⁾ had de Bisschop reeds verklaard, dat
 hij Arnold van Yselstein voor den duur van zijn — nl. des
 Bisschops — leven had „gheset" op zijn huis Stoutenberg „ende
 in onsen scoltambacht van Amersfoerde ende van Emeland mit
 alle dien gherichten, die daertoe horen". Blijkens een schuld-
 bekentenis van denzelfden datum ⁷⁾ was ook deze aanstelling

1) Het gruihuis was reeds verpand aan den bisschop van Zuden en
 voorts, behoudens diens recht, aan den Utrechtschen burger Hendrik van
 Leeuwenberg (B. v. d. Spr. 585, 691).

2) Muller, Reg. en Rek., I, p. 176 (B. v. d. Spr. 835).

3) Uit deze toevoeging blijkt, dat de bedoelde burgemeesters en ouder-
 mannen q.q. in den bisschoppelijken Raad werden opgenomen.

4) Deze uitdrukking, die de vroegere grenzen van het Nedersticht met
 Gelre en Holland aangeeft, placht nog lang nadat Bodegraven Hollandsch
 was geworden, ter aanduiding van het land van Utrecht te worden gebezigd.

5) Muller, Reg. en Rek., I, p. 22 (B. v. d. Spr. 698).

6) Muller, Reg. en Rek., I, p. 19 (B. v. d. Spr. 635).

7) Muller, Reg. en Rek., I, p. 20 (B. v. d. Spr. 636).

in wezen een verpanding uit hoofde van een door Arnold aan den Bisschop geleende som gelds. Tenslotte was het rentmeesterambt van het Nedersticht reeds bij akte van 30 Mei 1325¹⁾ verpand aan Steven van Zuilen. Iets dergelijks valt te constateeren met betrekking tot het andere aangehaalde stuk: de personen, welke daarbij tot Raden van den Bisschop worden benoemd, hebben wij, met uitzondering van de burgemeesters en oudermannen der stad Utrecht, allen reeds in die functie ontmoet. Blijkbaar is het met deze stukken als met zoovele uit dien tijd: door hunne bewoordingen wekken zij den indruk een nieuwen toestand te scheppen, in feite evenwel doen zij niet veel anders dan reeds bestaande verhoudingen bevestigen. Het eenige voor ons wezenlijk nieuwe bevat de laatstgenoemde akte van 31 Augustus 1328, doordat zij de stad Utrecht als zoodanig, immers bij wege van hare regeering, een plaats in den bisschoppelijken Raad — in engen zin — verschaft. De officieuze vertegenwoordiging van de stad in dit college is dus thans in een officieele omgezet. *

Uit de aangehaalde stukken blijkt tweeërlei gebondenheid van den Bisschop: hij is niet vrij in de keuze van zijn Raden en voor het overige is hij blijkens zijn steeds weer herhaalde beloften gehouden, bij de uitoefening van het bestuur niets te doen zonder overleg met die Raden of althans met bepaalde, zeer op den voorgrond tredende, figuren uit zijn Raad. Het ligt in de rede, dat het een zoowel als het ander ten nauwste samenhangt met de politieke constellatie en met de persoonlijkheid van den Bisschop. Uit rechtshistorisch oogpunt zou het steeds wisselende resultaat van den op dit gebied gevoerden strijd niet interessant zijn, ware het niet, dat de inzet van dien strijd juist de territorialiseering van het Sticht was en in verband daarmee de successen van de eene of van de andere partij een versnelling of een vertraging van dat proces betekenden. De persoon van den Bisschop speelt in het hier aan de orde zijnde stadium nauwelijks een rol. Partijen zijn de graven van Holland en Gelre eenerzijds, meest ieder voor zich, soms echter ook met elkander verbonden, en het kapittel-generaal — voorshands in hoofdzak de geestelijkheid en de stad Utrecht — anderzijds. Het eerste doel van deze partijen is de samenstelling van den bisschoppelijken Raad in engen zin. De graaf van Holland tracht daarin zooveel mogelijk van zijn eigen mannen — overigens tevens mannen van het Sticht — te doen

1) Muller, Reg. en Rek., I, p. 28 (B. v. d. Spr. 657).

opnemen, in het algemeen met veel succes¹⁾). Dank zij de wederpartij echter bevat de Raad — en ik doel hier uitsluitend op dat gedeelte ervan, dat blijkens de stukken mede aan de touwtjes trekt — ook nog een aantal figuren, die geenszins als stroomannen van den Hollandschen graaf zijn te beschouwen. Van de stedelijke vertegenwoordiging is dit zonder meer duidelijk; wat de geestelijken onder de Raden betreft, dient rekening te worden gehouden met de mogelijkheid, dat zij hetzij persoonlijk, hetzij door hun geslacht, met den Graaf in relatie staan en kan dus niet terstond worden gezegd, dat zij moeten worden aangemerkt als vertegenwoordigers van de meerderheid der prelaten en kapittelen. Intusschen kunnen wij uit anderen hoofde vaststellen, dat Hendrik van Loenresloot, de deken van St. Jan, zeker niet tot de handlangers van den Graaf zal hebben behoord. Blijkens het proces-verbaal van stemopneming bij de verkiezing van den opvolger van wijlen bisschop Gui heeft hij immers niet op den Hollandschen candidaat, den bisschop van Zuden, maar op Jacob van Oudshoorn, den candidaat van Holland's vijand, Domproost Florens van Jutphaas, gestemd²⁾). Het kapittel-generaal heeft dus kans gezien, zich althans nog eenigermate tegenover den Graaf te handhaven.

Een uiterst belangrijke rol spelen in dezen strijd de financiën. De groei der landsheerlijkheid, het ingewikkelder en daarmee kostbaarder worden van de administratie, hebben ertoe geleid, dat de traditioneele financieele hulpbronnen, de tafelgoederen, ontoereikend zijn geworden. De tekorten worden gedekt door leeningen, waarvoor de mensa episcopalis in den ruimsten zin de onderpanden levert. Deze onderpanden verschaffen den crediteur, behalve de opbrengst, somtijds niet onaanzienlijke macht, met name wanneer zij, zooals veelal het geval is, uit gewichtige ambten bestaan. Mede met het oog daarop ligt het in de rede, dat voor het verstrekken van de noodige leeningen in de eerste plaats de Raden van den Bisschop in aanmerking kwamen. Aangezien ook de graven van Holland en Gelre van ouds tot deze Raden behoorden en wel tot de voornaamste, behoeft het niet te verwonderen, dat we hen meermalen in het

1) Zie in dit verband de oorkonde van 18 April 1322 (V. Mieris, Chb., II, p. 281; B. v. d. Spr. 505), waarin de Graaf den bisschop van Zuden, Gijsbrecht van Yselstein, Zweder van Abcoude en Zweder van Vianen zijn „mannen” noemt. Uit tal van oorkonden blijkt voorts, dat zij deel uitmaken van 's Graven Raad.

2) Matth., Anal., I, p. 127. Zie overigens over deze verkiezing: Post, Gesch. Bisschopsverk., p. 91 v.v.

bezit van belangrijke onderpanden aantreffen ¹⁾). Evenmin echter behoeft het verwondering te wekken, dat tegen beleening van voor de verdediging van het Sticht gewichtige sloten of ambten aan deze graven verzet rees, een verzet, dat groeide, naarmate de gedachte van de territoriale zelfstandigheid zich sterker deed gelden. Dank zij de groeiende kapitaalkracht in de steden zijn — naast de geestelijkheid — deze het vooral en is het aanvankelijk meer in het bijzonder de stad Utrecht, waarin het verzet zich manifesteert. In het begin komt dit voornamelijk hierin tot uitdrukking, dat de stad a.h.w. met de graven en andere aanzienlijken gaat concurreeren in het verstrekken van leeningen. Later doet zij zich, zooals we gezien hebben, tezamen met de kapittelen, ook nog op een andere wijze gelden, nl. door den Bisschop in de beschikkingsbevoegdheid over bepaalde zaken aan banden te leggen. De kapittelen hadden in dit opzicht reeds een belangrijk machtsmiddel in handen, doordat ingrijpende beschikkingen over de bisschoppelijke tafelgoederen niet rechtsgeldig konden geschieden dan met hun consent ²⁾). Het resultaat van dit alles was, dat een bisschop met een weinig krachtige persoonlijkheid als Jan van Diest zich nagenoeg alle zeggenschap in temporalibus zag ontnomen, terwijl over zijn hoofd heen de strijd om de macht werd gestreden door de graven van Holland en Gelre eenerzijds en het kapittel-generaal anderzijds. Hoewel niet machteloos, blijkt de laatstgenoemde partij toch voorshands de zwakkere.

Het „consortium”, waarin beide partijen weliswaar zijn vertegenwoordigd, doch dat toch onmiskenbaar sterk onder Hollandschen invloed staat, ziet zijn macht voortdurend toenemen. Haar toppunt bereikt deze macht door de bekende akte van verpanding d.d. 12 December 1329 ³⁾). Na erkend te hebben, aan het „consortium” een bedrag van 6000 pond zwarte Tournoyen schuldig te zijn, verklaarde de Bisschop daarbij: „Ende om die meerre zekerheyde, des so heb wi hem in die hand gheset onse ende ons Ghestichts huse, als de Horst, Stoutenborch, tolle, gruit, tiende ende erve, van allen renthen ende werlic gherecht, die wi ende onse Ghesticht hebben an des zide der Yselen, die

1) Veelal daarbij vertegenwoordigd door hunne fideles — men denke naast de in den tekst genoemde gevallen bijv. aan de benoeming van Simon van Holland tot maarschalk (Muller, Reg. en rek., I, p. 33, 34; B. v. d. Spr. 679, 680) —; een enkele maal echter treden zij zelve als pandhouders op; vgl. hierna, p. 120.

2) Zie hoofdstuk IV, § 4, in het tweede deel.

3) Muller, Reg. en Rek., I, p. 272, nr. 255 (B. v. d. Spr. 900). Zie over deze overeenkomst Muller, Schetsen, 1900, p. 12.

vrielic op te boeren ende te keren in dese voerseyde scoud, ende gheven hem meenlic macht te setten ende te ontsetten alle ambachslude, als maerescalc, rentmeester, al rechten ende al renthe op te boren. Oec gheve wi hem macht, alle weerlic zaken bi hemzelve te enden, die ons ende onsen Ghesticht angaen an des zide der Yselen, ende zoenen te maken buten ons, het en waer dat si ons daertoe ropen wouden. . . .". Dit alles totdat de bewuste schuld zou zijn voldaan. Behalve door den Bisschop is het stuk bezegeld door den Domdeken, de proosten van Arnhem en St. Jan en den deken van St. Pieter. We zullen hierin eenige van de niet tot het „consortium" behorende Raden van den Bisschop hebben te zien.

Deze akte beteekende dus practisch den volledigen afstand van de geheele wereldlijke macht in het Nedersticht; zoolang de schuld niet was afgedaan, zou de Bisschop slechts bij de gratie van zijn Raden, althans van de Raden - schuldeischers, iets hebben in te brengen. Deze gang van zaken zal zonder twijfel door de kapittelen en ook door de stad Utrecht met leede oogen zijn aangezien. In dit licht moet dan ook m.i. de akte van 31 Juli 1330 ¹⁾ worden gezien, waarbij de kapittelen den Bisschop toestemming geven tot verpanding van tafelgoederen tot een bedrag van 12.000 pond zwarte Tournoysen, zulks met inachtneming van enkele opmerkelijke bepalingen. In de eerste plaats mogen de crediteuren geen buitenlanders zijn; zij moeten voortkomen uit het wereldlijke gebied van den Bisschop ²⁾. Voorts moet het geld onmiddelijk ³⁾ worden afgedragen aan een aantal met name genoemde vertegenwoordigers der kapittelen, dus niet aan het „consortium". Tenslotte zal met dit geld allereerst worden voldaan hetgeen de Bisschop aan de leden van het „consortium" schuldig is. De strekking van een en ander is duidelijk; de kapittelen streven naar beperking van invloeden van buiten af en trachten te dien einde de machtspositie van de Hollandsche vazallen in den bisschoppelijken Raad te verzwakken ⁴⁾.

1) B. v. d. Spr. 948.

2) „dumtaxat hominibus sue dyocesi sueque temporalis jurisdictioni subiectis". Voor de beteekenis van „dyocesis" in dit verband zie noot 3 op p. 47.

3) „immediate".

4) Ook bij andere gelegenheden trachten de kapittelen een tegenwicht te vormen. Als compensatie voor de door hen verleende medewerking voor den aankoop van het slot Diepenheim belooft de Bisschop den 8sten April 1331 (B. v. d. Spr. 1003) „quod cum aliquem officiatum vel castellanum temporalem poni vel amoveri in castro nostro in Dyepenhem contigerit vel opus fuerit, hoc indicto ad hoc capitulo in universali ecclesia Traiectensi de

Mogen de kapittelen er inderdaad in geslaagd zijn de vazallen van den Hollandschen graaf een oogenblik terug te dringen, zij waren bij slot van rekening tegen de Hollandsche macht niet opgewassen. Eenige jaren later blijken de graaf van Holland en zijn zoon, de graaf van Zeeland, tot mombers over het Nedersticht te zijn aangesteld ¹⁾. Door wien? Blijkbaar door den Bisschop ²⁾, die zich, machteloos als hij was, deze oplossing wel zal hebben laten opdringen. De rechtsgrond ervoor lag weer op financieel terrein. In 1334 hadden nl. de graven van Holland en Gelre alle schuld van den Bisschop op zich genomen, ieder voor de helft. Onder dagteekening van 31 Juli 1334 sloten de beide graven te dier zake een overeenkomst ³⁾, waarin werd bepaald, dat zij zouden hebben en houden „alle die heerheid ⁴⁾, steden, borghen, land ende vesten ende soe wat dairtoe behoerende es“, in het Sticht en wel in dier voege, dat de graaf van Holland zich het Nedersticht zag toegewezen en de graaf van Gelre het Oversticht. De graven hebben dus nu de bestuursmacht in het Sticht onmiddellijk in handen. Toch geeft de wederpartij het niet op. In 1335 zien wij Utrecht bezig, de schulden van den Bisschop af te lossen; burgemeesteren, raad en gemeene stad hebben daartoe den graaf van Holland „omme jonsten wille, die zi hebben dat Ghestichte van Utrecht in sinen stane te houden ende onsen here den biscop van Utrecht ute siere scout te helpene ende in sinen stane weder te bringhene ende omme goede jonste wille te crighene mit ons (nl. den graaf van Holland) ende mit onsen lande“, een zekere som geleend om „des Biscops scoud te verlegghene“. De graaf belooft deswege in zijn brief van 9 Februari 1335 ⁵⁾, waaraan ook het voorgaande citaat is ontleend, dat hij gedurende den geheelen tijd, dat het Nedersticht zich in zijn „monbairscip ende bedrive“ zal bevinden — „alsoe als die biscop van Utrecht voirsz. in onse handen gezet hevet“ — der stad en hare burgers „jonstich ende vordeliken“ zal zijn, voorzoover die burgers jegens hem en zijn onderzaten „ombroekich“ zullen zijn. Klaarblijkelijk had Utrecht het nog niet zoover kunnen brengen, dat

consilio ipsius ecclesie universalis faciemus et facere promittimus. . . .’ Zooals we in het bovenstaande (p. 82) reeds zagen, kan deze akte worden beschouwd als een voorlooper van de oorkonde van 11 Mei 1364, waarbij de kapittelen vaststelden, waartoe de nieuwe Bisschop gehouden zal zijn.

1) Zie de hierna te noemen akte van 9 Febr. 1335.

2) De in de vorige noot bedoelde akte zegt het ook met zooveel woorden.

3) V. Mieris, Chb., II, p. 564 (B. v. d. Spr. 1123).

4) D.i. heerlijkheid.

5) V. Mieris, Chb., II, p. 560, waar: 1334. Febr. 10 (B. v. d. Spr. 1132).

de voorgedij van den Graaf een einde nam. Toch schijnt deze maar zeer kort meer te hebben geduurd. Ruim een maand later moet zij reeds zijn beëindigd, naar ik meen te mogen opmaken uit een oorkonde van 17 Maart 1335¹⁾, waarin bisschop Jan den graaf van Holland belooft, dat hij het Nedersticht „ghenen landsheren verzettten” zal, „noch an ghenen landshere bringhen, noch an niemant onder haren name of van hare wegghen” dan aan zichzelf, „also verre als ons die Grave voirsz. helpen wille, ten ware bi sinen wille ende bi sinen rade”. Deze belofte wijst erop, dat de Bisschop of weer in het bezit van de temporaliteit was getreden, of op het punt stond zulks te doen.

Dank zij den Hollandschen steun en dank zij de zwakke persoonlijkheid van Jan van Diest voeren de bijzondere Raden of liever een zekere groep uit de bijzondere Raden tijdens de ambtsperiode van dezen Bisschop den boventoon in de bestuurszaken van het Sticht. Door hunne activiteit werd de werkzaamheid van het kapittel-generaal geheel in de schaduw gesteld. Wij hadden reeds gelegenheid om op te merken, dat hierin na den dood van bisschop Jan en bepaaldelijk met het optreden van zijn opvolger Jan van Arkel verandering kwam. Dit wil niet zeggen, dat deze Bisschop niet ook aanzienlijke en invloedrijke bijzondere Raden naast zich heeft gehad, deze waren er zonder twijfel, doch daarnevens doet nu het kapittel-generaal weer meer van zich spreken. Na het voorafgaande behoeft het geen verwondering te wekken, dat dit gepaard gaat met een verzwakking van den Hollandschen — en wat het Oversticht aangaat van den Gelderschen — invloed. Het lijdt geen twijfel, dat de persoonlijkheid van dezen Bisschop te dezen van belang is geweest, evenals trouwens de binnenlandsche toestanden in Holland en Gelderland; toch mag de ontwikkeling in deze periode, waarvan we reeds getuige zijn geweest, slechts ten deele aan die factoren worden toegeschreven. Misschien komen we de werkelijkheid het meest nabij, indien we zeggen, dat deze factoren tezamen het kapittel-generaal in de gelegenheid stelden, de gebeurtenissen te beheerschen, m.a.w. de territorialiseering tot voltooiing te brengen.

Na de periode van bisschop Jan van Diest vinden we in de bronnen uit de 14de eeuw niet veel meer, dat ons inzicht in de hoedanigheid en de taak van de bijzondere Raden kan verhelderen. We weten, dat zich onder bisschop Jan van Arkel wederom een soort „consortium” had gevormd, bestaande uit Zweder

1) V. Mieris, Chb., II, p. 571 (B. v. d. Spr. 1144).

uter Lo — eerst kanunnik ten Dom, later proost van St. Pieter en nog later Domproost —, Johan heer van Culemborch, Hendrik van Vianen, Johan van Culemborch, heer van Woudenberg, Gijsbert van Sterkenburg en Jacob van Lichtenberch, en dat het aan deze combinatie langzamerhand was gelukt, de belangrijkste ambten van het Nedersticht in pand te verkrijgen ¹⁾. We weten echter ook, dat het dit consortium minder voorspoedig is gegaan dan zijn voorganger onder Jan van Diest; bijgestaan door Gijsbrecht, heer van Abcoude en van Gaasbeek en de stad Utrecht, wist de Bisschop het gezelschap in 1352 met geweld tot rede te brengen en hen van alle door hen bezette ambten — met uitzondering van het kasteleinschap van Horst en Stoutenburg — afstand te laten doen ²⁾.

Voorts leeren we in 1356 den zoeven genoemden heer van Abcoude en Gerrit van den Vene, proost te Arnhem, als Raden van den Bisschop kennen ³⁾. De Bisschop en de graaf van Holland kiezen dan nl. uit elkanders Raden ieder twee personen om als hunne eigen Raden op te treden. Dientengevolge treden alsdan ook de Hollandsche Raden Arnoud, heer van Yselstein en meester Dirk van Thienen tot den Raad van den Bisschop toe. In 1363 zien we Gijsbrecht van Abcoude en den proost van Arnhem tezamen met Zweder uter Lo, toen reeds Domproost, Gijsbrecht van Nyenrode en nog eenige ministerialen den zoen tusschen den Bisschop en den heer van Voorst mede bezegelen ⁴⁾. Behoudens een enkele vermelding van bisschoppelijke Raden ⁵⁾ levert de 14de eeuw verder, voorzoover ik heb kunnen nagaan, niet veel meer op, dat voor ons doel van belang zou

1) In het begin van 1349 ontvingen Johan van Culemborch, heer van Woudenberg en Hendrik van Vianen onderscheidenlijk het schoutambt van Eemland met het huis Stoutenburg en het rentmeesterambt van het Nedersticht, behoudens enkele uitzonderingen, in pand (R.B.A. 820, 821). Den 18den Juli 1349 treedt het geheele gezelschap op als borg voor den Bisschop (R.B.A. 835, 836). Jacob van Lichtenberch en Hendrik van Vianen komen trouwens, tezamen met Robbrecht van Arkel en Hubrecht den Schenk, al in 1346 als schuldeischers van den Bisschop voor (R.B.A. 780).

2) R.B.A. 873; vgl. R.B.A. 882.

3) R.B.A. 914; de Bisschop en de graaf van Holland oorkonden o.m.: „In den eersten hebben wy ghecoren elc tue manne uute des anders Rade, alse wij Johan bisscop t'Utrecht. . . . uute ons liefs neven Raed hertoghe Willems heren Aernoude, here van Yselsteyne ende meyster Dirike van Thienen, onse Raed te wesene; ende wy hertoghe Willem. . . . uute ons liefs neven Raed des bisscops van Utrecht heren Ghisebrechte here van Apcoude ende heren Gheride van den Vene, proefst tot Arnhem, onse Raed te wesene”.

4) R.B.A. 966.

5) Zie bijv.: Muller, Reg. en Rek., II, p. 707, 708.

kunnen zijn. Aangezien hier ook geen volledigheid wordt nastreefd, doch slechts een poging wordt aangewend om door steekproeven een voor ons doel voldoende voorstelling van het instituut der bisschoppelijke Raden te verkrijgen, kunnen wij hier met een gerust geweten van deze eeuw afscheid nemen.

Wij nemen thans een proef in het begin van de 15de eeuw, in de ambtsperiode van bisschop Frederik van Blankenheim. Uit de jaren tusschen 1403 en 1421 zijn tamelijk veel recessen van bisschoppelijke ambtenaren bewaard, waarin telkens vermeld is, wie bij het afhooren van de rekening tegenwoordig waren. In het voorafgaande is reeds opgemerkt, dat het afhooren van de rekeningen geschiedde ten overstaan van bisschoppelijke Raden en in verband daarmede geven de bedoelde recessen ons een kans, iets naders omtrent den Raad in engen zin in dezen tijd te weten te komen. Dat de ambtenaren hunne rekening en verantwoording inderdaad ten overstaan van bisschoppelijke Raden plachten te doen, blijkt ten overvloede uit het feit, dat zulks in de hierbedoelde stukken meermalen uitdrukkelijk wordt vermeld. Als bijv. den 5den October 1404 de rekening van des Bisschops vicaris Willem van Renen, proost van Emmerik, wordt afgehoord, zijn daarbij tegenwoordig „unse (nl. 's Bisschops) Raide ende vrynde die eerbare her Alaert praest unser kircken t'sunte Marien, her Evert Foeck deken tot Oudemünster t'Utrecht, Dirc Borre van Amerongen unse maerschalk tot Emelant, Ghisebrecht van Loe unse kokenmeyster ende anders gueder lude genoech" ¹⁾). En in 1411 bij een soortgelijke gelegenheid: „unse Raide ende vriende die eerbare her Evert Foeck deken onser kercken tot Oudemunster, onse officiaal te Utrecht, her Henric Honberg, choerbisscop onser kercken van Utrecht, Coeneman van Furpach, Gysbert van Loe ende anders gueder lude genoech" ²⁾). Uit een aantekening van 23 Juni 1409 ³⁾ blijkt, dat Coeneman of Coeman van Furpach des Bisschops „overste kemerlinc” was. Behalve de hier genoemde vinden we in het boven bedoelde tijdvak nog de volgende personen bij het afhooren van verschillende reke-

1) B.A. 371, p. 9. In hetzelfde jaar worden in een ander stuk als leden van den bisschoppelijken Raad genoemd („drie uut onsen Rade”): Amelys uten Enge, ridder, Jacob van Zulen en Dirck Borre (Burman, Utr. Jaarb., I, p. 45).

2) Alsv., p. 60. Gysbert van Loe komt nog voor: p. 11, 12, 13, 14, 16, 17, 34, 35, 39, 48, 54, 71.

3) Alsv., p. 48. Zie ook p. 54.

ningen aanwezig: den vicaris Willem van Renen ¹⁾, Johan van Vianen van Beverweerde ²⁾, Herman van Randenrode ³⁾, Rutger van Doornik, des Bisschops hofmeester ⁴⁾, Melis uten Eng ⁵⁾, Jacob van Zuilen ⁶⁾, Hendrik van Gent, tollenaar te Utrecht ⁷⁾, Steven van Roir, des Bisschops huismaarschalk ⁸⁾, Evert Freyse, rentmeester van het land van Utrecht ⁹⁾, Hendrik uten Holte, priester ¹⁰⁾, Gerard Borre, schout en rentmeester van Vollehove ¹¹⁾, Gerbert ten Bussche, rentmeester in Salland ¹²⁾, Herman van Wytmen, dijkgraaf in Salland ¹³⁾, Godert Vetkoper, deken van St. Jan ¹⁴⁾, Jan van Zuilen ¹⁵⁾, Herman van Steenre ¹⁶⁾, Wolter van den Velde ¹⁷⁾, Herman van Keppel, ambtman van Salland ¹⁸⁾, Johan, burggraaf van Montfoort ¹⁹⁾ en Willem van Montfoort, heer tot Latum ²⁰⁾. In een akte van 3 April 1413 ²¹⁾, houdende een minnelijk „gescheyt” tusschen den Bisschop en de stad Utrecht, worden als Raden vermeld: Herman van Lokhorst, Domdeken, Gerrit Weert, proost te Arnhem, Arend van Tricht, proost van St. Jan, Evert Foeck, deken van Oudmunster, Lodewijk van Montfoort, Jan van Renesse, Melis uten Eng, Hendrik van Zuilen van Nyeveld, Rutger van Doornik, hofmeester, Steven van Roir, huismaarschalk, Jacob van Zuilen, Johan van der Meer, maarschalk, Evert Freyse, rentmeester 's lands

1) Alsv., p. 11, 12, 13, 14, 17, 34, 35, 48, 54, 71, 74.

2) Alsv., p. 11.

3) Alsv., p. 11, 12, 13, 14, 48.

4) Alsv., p. 11, 12, 14, 17, 34, 35, 48, 54.

5) Alsv., p. 9, 12, 13, 74.

6) Alsv., p. 9, 54.

7) Alsv., p. 9.

8) Alsv., p. 12, 14, 48, 54. Het huismaarschalkambt is een hof- of huisambt, zulks in tegenstelling tot bijv. het zoeven genoemde maarschalkambt van Eemland, dat een bestuursambt is („bestuur” in den ruimen zin van „jurisdictie”).

9) Alsv., p. 13, 16, 17, 74.

10) Alsv., p. 14, 39.

11) Alsv., p. 17, 39.

12) Alsv., p. 35 („in Salland” is doorgeschrapt), 39.

13) Alsv., p. 35.

14) Alsv., p. 39.

15) Alsv., p. 54.

16) Alsv., p. 54.

17) Alsv., p. 54.

18) Alsv., p. 71. Ambtman, drost en schout zijn in Salland en Twente verschillende namen voor denzelfden functionaris. Vgl. Fockema Andreae, Bijdr., IV, p. 186 v.v.

19) Alsv., p. 84, 86.

20) Alsv., p. 84, 86.

21) R.B.A. 1900; gedrukt: Burman, Utr. Jaarb., I, p. 120.

van Utrecht en Bernt Proys. Verscheidene van de boven reeds genoemde Raden vinden we hieronder terug. Melis uten Eng zien we bovendien nog eens als Raad vermeld in een stuk van 4 Juni 1421 ¹⁾) en wel tezamen met Dirk van Zuilen, toen ter tijd maarschalk, Hendrik Ledebuer en Florens van Kijffhoeck, beiden ritmeesters van den Bisschop en van de stad Utrecht.

Het meest opvallend in dit lijstje is de omstandigheid, dat het meerendeel der Raden naast de raadsfunctie nog een openbaar of een hofambt bekleedt. Op den voorgrond treden vooral de vicaris, de keukenmeester en de hofmeester, doch ook de huismaarschalk en de rentmeester van het land van Utrecht komen bij het afhooren der rekeningen herhaaldelijk voor. Sinds de 13de eeuw is er dus niet veel veranderd: nu zoo goed als destijds worden de Raden in engen zin voor een groot gedeelte gevormd door hen, die niet slechts door een feodalen, maar daarenboven door een bijzonderen ambtelijken band aan den Bisschop zijn verbonden. Alleen zien wij hier een grooter aantal hof- of huisambten vermeld. Hoewel dit voor het wezen der zaak niets uitmaakt; heeft het practisch toch wel eenige beteekenis. Hierboven had ik al gelegenheid erop te wijzen, dat bij de Raden in engen zin niet steeds een strenge scheiding werd in acht genomen, naar gelang de te behandelen aangelegenheid het Neder- dan wel het Oversticht betref. Dat deze praktijk tengevolge van de territorialiseering geen verandering onderging, moet, naar het mij voorkomt, in de voornaamste plaats worden toegeschreven aan de positie, welke de bezitters van hofambten in den Raad innemen. Het bewijs voor deze stelling leveren de bovenaangehaalde recessen: figuren als de keukenmeester, de hofmeester en de huismaarschalk verrichten hunne taak onverschillig of het een Nederstichtsch dan wel een Overstichtsch ambtenaar is, wiens rekening moet worden gehoord. Hun ambt bindt hen niet aan een bepaald territoir, doch uitsluitend aan den Bisschop; zij zijn dus nagenoeg steeds in des Bisschops nabijheid. Doordat de Bisschop voorts bij de aanstelling van deze ambtenaren een grootere mate van vrijheid bezit dan met betrekking tot de benoeming van hen, die openbare ambten bekleeden, ligt het in de rede, dat ook uit dien hoofde hunne medewerking vaker werd ingeroepen dan die

1) R.B.A. 2253. Zie ook nog een in het volgend hoofdstuk te bespreken akte d.d. 20 Mei 1410 (Matth., De Jure Gladii, p. 401), waarin genoemd worden „heer Johan van Vianen van Beverweerde, heer Johan van Zuylen, heer Johan van Schonauwen, heer Melis uten Eng, heer Johan van Lymbekke, ridders, Jacob van Zulen, Johan van Clarenborch, Goitschalck van Winsen, onse vrienden van onsen Rade”.

van de andere Raden. Zoo zijn het dus vooral de huisambten, die den Raad in engen zin maken tot een rem op het territoria-
liseeringsproces en die bijgevolg in belangrijke mate hebben
bijgedragen tot het uiteengaan van de beide Raden van den
Bisschop, tenslotte culmineerend in de tegenstelling Staten—
Raad.

Zagen wij bij vergelijking met het verleden, dat de structuur
van den Raad in engen zin weinig of geen verandering heeft
ondergaan, wanneer we nu den blik in tegenovergestelde rich-
ting wenden, dan ontdekken wij ook daar geen symptomen van
wijziging. Integendeel: indien wij de door Enklaar aan het slot
van zijn proefschrift gepubliceerde lijst van bisschoppelijke
Raden ¹⁾ — uit de tweede helft van de 15de eeuw — eens verge-
lijken met het bovenstaande lijstje uit het tijdvak tusschen 1403
en 1422, dan kunnen wij slechts concludeeren, dat de structuur
van dezen Raad de geheele 15de eeuw door dezelfde blijft. Dit
neemt niet weg, dat de zoeven aangeduide ontwikkeling, het
groeien van de tegenstelling met de Staten, in versneld tempo
voortgaat. En zoo zien we dan onder het bewind van bisschop
David van Bourgondië den nu traditioneel geworden strijd van
de Staten tegen buitenlandsche invloeden met hernieuwden
gloed oplaaien.

§ 3. *Vervolg en samenvatting van het voorafgaande.*

Veel is er na het voorafgaande niet meer te „vervolgen”.
Wat den „grooten Raad” aangaat waren wij in § 1 aangeland
bij de Staten; in zekeren zin mag het eindpunt geacht worden
daarmede te zijn bereikt. Het ligt niet in mijn bedoeling de ge-
schiedenis van de Staten te behandelen dan alleen voorzoover
zulks met het oog op de zich daartegen afteekenende ontwik-
keling van de soevereiniteit der landsheeren strikt noodzakelijk
is. Hieruit vloeit voort, dat fragmenten van die geschiedenis
over de verschillende hoofdstukken verspreid zullen worden
aangetroffen. Wat voorts de bijzondere Raden aangaat, kan nu
verder in hoofdzaak worden volstaan met de verwijzing naar
hetgeen te dezer zake reeds is gepubliceerd, met name in het
meergenoemde proefschrift van Enklaar ²⁾. Slechts een enkel
punt komt nog voor eenige bespreking te dezer plaatse in aan-
merking. Het verdient nl. m.i. aanbeveling, dat de continuïteit

1) Landsheerl. Bestuur, p. 168 v.v.

2) Landsheerl. Bestuur, p. 30 v.v.

tusschen het kapittel-generaal van 1426, waarvan wij de verschillende groepen voor het eerst met den naam „Staten” zagen getooid en de Statenvergadering van het eind der 15de eeuw even, zij het ook schetsmatig, wordt aangeduid.

Enkele voorbeelden zullen daartoe voldoende zijn, temeer, omdat in het volgende hoofdstuk nog verschillende in dit opzicht van belang zijnde gegevens — zij het dan ook alleen op justitieel gebied — ter sprake zullen komen.

Den 3den Januari 1427 wordt Rudolf van Diepholt door de kapittelen, ridders en knapen, stad en steden van het land van Utrecht, „*tanquam tres Status per quos ecclesia et patria* ¹⁾ Trajectensis a longis retroactis temporibus recte fuerant recta et conservata”, in het kapittel-generaal gekozen tot momber — „*mamburnum, tutorem ac gubernatorem*” over het Sticht ²⁾). De naam „Staten” is dus reeds ingeburgerd. Overigens schijnen de hier weergegeven woorden erop te wijzen, dat het republikeinsche vertegenwoordigingsbegrip bezig was het monarchale te verdringen. Zij geven uitdrukking aan een opvatting, die als een voorbode kan worden beschouwd van de later zoo algemeen aanvaarde doctrine, volgens welke de Staten de vertegenwoordigers waren van het gemeene land en de landsheer geacht werd in opdracht van de Staten te handelen. Niettemin geven de woorden de feiten voor dezen tijd niet geheel juist weer en bevatten zij onmiskenbaar een element van zelfoverschatting. De reden daartoe zal wel zijn gelegen in de groote verantwoordelijkheid, welke de Staten in den strijd tegen den door den Paus benoemden Bisschop op zich hadden genomen. In deze bijzondere omstandigheid zal ook de verklaring zijn te vinden voor het feit, dat het proces-verbaal van de verkiezing in niets doet vermoeden, dat er verschil was tusschen de bevoegdheid der kapittelen eenerzijds en die van de andere Staten anderzijds. Bij andere gelegenheden kwam dit verschil immers duidelijk tot uitdrukking ³⁾. In het onderhavige geval echter was het initiatief geheel van de twee wereldlijke Staten uitgegaan ⁴⁾; dientengevolge zullen deze zich bij de verkiezing als gelijkgerechtigd met de kapittelen hebben beschouwd.

1) Zie p. 81, n. 4.

2) Matth., Anal., V, p. 440 v.v. Wat het Oversticht aangaat was dit al den 6den Oct. 1426 door ridderschap en steden geschied. Op dienzelfden dag hadden trouwens ridders en knapen van het Nedersticht en de stad Utrecht zich daarbij reeds aangesloten (Matth., a.w., p. 436); de geestelijkheid had het toen echter nog niet aangedurfd.

3) Zie hierboven, p. 96.

4) Vgl. n. 3.

Op 9 Januari 1449 heeft de raad van Utrecht met gemeene morgenspraak van de gilden besloten „dat men die begonnen capittel op onsen heer van Utrecht van de gebreke, die 't gemeene lant ende onser stat andragende syn, ende sonderlinge der heerlicheyt van Montfoerde, voert vervolgen sell na den rechten 's lants, die onse heer belooft heeft. . . .”¹⁾ De stad heeft zich over den Bisschop te beklagen en doet zulks in het generaal kapittel, geheel overeenkomstig de ons bekende praktijk.

Onder dagteekening van 21 Mei 1461²⁾ maakt bisschop David bekend: „dat voor ons, voor onse drie Staten 's lants van Utrecht, ende onse mannen hierna beschreven, in een generaal capittel gekomen is onse lieve neve Johan, borchgrave van Montfoerde, heer tot Purmerende etc. . . .” en dat hij dezen desverzocht met de goederen van Montfoort heeft beleend³⁾. Terzelfder tijd heeft de burggraaf in het generaal kapittel „in tegenwoirdicheit der eerbaire prelaten ende ecclesien, riddersen, knapen, stadt ende steden⁴⁾ des Gestichts van Utrecht” gezworen, zich in alle opzichten te zullen houden aan den zoen, in 1387 door bisschop Arnoud van Hoorn tusschen bisschop Florens van Wevelikhoven en den toenmaligen burggraaf Hendrik gemaakt. De belangrijkste bepaling van dien zoen hield in, dat de burggraven geen hooge jurisdictie hadden en zich deze ook niet zouden mogen aanmatigen. Ook destijds reeds moest dit in het generaal kapittel worden bezworen⁵⁾.

In 1479 wordt door de Staten in het kapittel-generaal de klacht behandeld van iemand, wien de maarschalk volgens zijn zeggen geen landrecht heeft willen doen⁶⁾.

Als laatste voorbeeld vermeld ik hier den brief van Daniël van Bouchout d.d. 18 Juli 1481⁷⁾, waarbij deze verklaart, door den Bisschop te zijn aangesteld tot maarschalk van het Overkwartier, als zoodanig „in den generael capittell der drier Staten des Gestichts van Utrecht gepresentiert” en door hen krachtens den landbrief tot het ambt te zijn toegelaten⁸⁾.

1) Burman, Utr. Jaarb., II, p. 126.

2) Matth., De Jure Gladii, p. 152.

3) Burman, Utr. Jaarb., II, p. 423.

4) Stadsarch., I, 31, fol. 12vso. Burman leest ten onrechte „stadt ende Staten”.

5) R.B.A. 1102: „in 't generael capitel t' Utrecht voer die ecclesie, riddersen, knapen, stat ende steden, aen des Bisscops hant, toe behoef der kerken ende des Gestichts van Utrecht.”

6) Burman, Utr. Jaarb., III, p. 424.

7) Alsv., p. 490.

8) Het voorschrift van den Landbrief, dat de „borchsate ende ambochts-

Al deze voorbeelden doen zien, dat de „Staten” na 1426 geheel dezelfde zijn als de ecclesiën, ridders en knapen, stad en steden van vóór dien tijd en dat hunne plechtige vergaderingen zoo vóór als na dat jaar met den naam van kapittel-generaal worden bestempeld. Hiermede is tevens de onjuistheid aange- toond van de opvatting van Post ¹⁾, dat de Statenvergadering den „alouden naam” (nl. van het kapittel-generaal) overnam, „gelijk zij ook de groote kapittelzaal van den Dom als vergaderzaal gebruikte”. De Statenvergadering is het kapittel-generaal en er is dus van het overnemen van den naam geen sprake, laat staan, dat zulks, zooals Post schijnt te meenen, eerst in het begin van de 16de eeuw zou zijn geschied. Post is klaarblijkelijk op dit dwaalspoor geraakt door de dubbelzinnigheid van den term „kapittel-generaal”, een dubbelzinnigheid, welke, zooals we zagen, reeds in de 13de eeuw bestond. In het boek van Post is uitsluitend sprake van het kapittel-generaal in engen zin, dus van de vergadering der prelaten en kapittelen. In beginsel is tegen een zoodanige beperking uiteraard geen bezwaar, mits men zich daarvan bewust is. Blijkbaar evenwel was Post met de ruime beteekenis van „kapittel-generaal” niet bekend, zoodat hij overal, waar hij het woord tegenkomt, dit in engen zin interpreteert. Dit leidt noodwendig tot de — onhistorische — gevolgtrekking, dat de Statenvergadering op een zeker oogenblik zoowel den naam als de vergaderzaal van het kapittel-generaal zou hebben overgenomen.

Indien wij nu het voorafgaande overzien en trachten de voor- stellingen, welke er in besloten liggen, in het kort onder woorden te brengen, dan komen wij tot de volgende samenvatting.

Naast zijn geestelijk gezag bezat de Bisschop binnen de grenzen van zijn bisdom aanvankelijk ook een zeker supra- grafelijk gezag op wereldlijk terrein. De uitoefening van dit gezag, dat zijn grondslag vond in de bijzondere positie, welke de Bisschop in het „Heilige Roomsche Rijk” bekleedde, geschiedde met medewerking van de „gemeente” van het bis-

lude” in het generaal kapittel moeten zweren de hun toe te vertrouwen sloten en ambten niet te zullen bezwaren voor meer dan een jaar „benoemder pensi” (p. 86) komt er dus op neer, dat het kapittel-generaal deze ambtenaren, door den Bisschop „gepresenteerd”, tot hunne ambten moet „toelaten”. De Bisschop benoemt, de Staten laten toe.

1) Gesch. Bisschopsverk., p. 182, 183. Terecht daarentegen schreef Enklaar in zijn Landsheerl. Bestuur, p. 45, dat het kapittel-generaal de vergadering is, „waaruit . . . de drie Staten 's lands van Utrecht zich ontwikkelen”.

dom¹⁾. Deze „gemeente“ bestond uit drie groepen: de hooge geestelijkheid, de nobiles en de ministerialen. De geestelijkheid nam ten opzichte van den Bisschop dezelfde plaats in als de dynastie met betrekking tot den wereldlijken landsheer; overigens werd de „gemeente“ van het bisdom gevormd door hen, die gequalificeerd waren tot de jurisdictie²⁾. Van een vertegenwoordiging in den modernen zin van het woord is hier geen sprake; de nobiles en ministerialen kunnen alleen in zoverre als een vertegenwoordiging van de leeken uit het bisdom worden aangemerkt, als ook de landsheer de vertegenwoordiger is van zijn onderzaten³⁾. Zij allen, des Bisschops fideles, staan met den Bisschop op één lijn, maken tezamen met hem de publieke macht uit⁴⁾. Als zijn fideles zijn zij den Bisschop o.m. medewerking bij zijn rechtshandelingen verschuldigd. Zij vormen den bisschoppelijken Raad in den ruimsten zin van het woord. De formeele vergadering van dezen „grooten Raad“ is de diocesane synode.

Van beslissende beteekenis voor de ontwikkeling van het wereldlijke gezag van den Bisschop is de territorialiseering van de samenleving, het zich vormen van de verschillende „landen“. Nu we het geheel beter kunnen overzien, zullen wij goed doen, onze kennis van dit verschijnsel nog eenigermate te preciezeren.

De „landvorming“, waarvan wij uit de stukken van de 12de tot en met de 14de eeuw een indruk hebben gekregen, vertoont twee zeer verschillende aspecten. Slechts één daarvan is in de voorafgaande beschouwingen op den voorgrond getreden, niet omdat het op zichzelf beschouwd belangrijker zou zijn dan het andere, doch uitsluitend omdat het voor ons onderwerp van het meeste belang is. Dit aspect is het feodale, dat zijn meest pregnante uitdrukking vindt in het ontstaan van de landsheerlijkheid en in de vorming van de territoriale ridderschappen. Daarnaast onderscheiden we dan het landrechtelijke aspect, zich in het bijzonder afteekenend in de ontwikkeling van de

1) „Gemeente“ hier uitsluitend als verzamelnaam voor hen, die iets te zeggen hebben, niet als tegenstelling met betrekking tot den landsheer: dien zin verkrijgt het immers eerst langzamerhand. Vgl. hetgeen te dezer zake op p. 136 is opgemerkt.

2) Ook de hooge geestelijkheid bezit trouwens deze qualificatie. Vgl. overigens noot 1 op p. 23.

3) „Obtinet vicem universitatis“; vgl. De Lagarde, Bull. Intern. Comm. Hist. Sc., IX, p. 432.

4) Van de verhouding tot het Deutsche Rijk kan hier in het algemeen worden afgezien. In een ander verband kom ik daarop nog even terug (p. 296).

zich steeds verder differentieerende landrechten uit de oude volksrechten.

Het merkwaardige in dezen geheelen ontwikkelingsgang is nu, dat de beide uitdrukkingsvormen van de territorialiseering correspondeeren met tendenzen, welke in beginsel van tegen-gestelde natuur zijn. Beteekent immers de vorming van de landrechten de ondubbelzinnige overwinning van de territoriale werking van het recht tegenover de personeele werking van de volksrechten, de feodaliseering heeft juist de strekking de personeele werking van het recht te doen zegevieren. De feodale verhouding negeerde elken territorialen band; voor haar bestond alleen de personeele relatie tusschen heer en man. Terwijl derhalve de „gemeente”, m.a.w. het republikein-sche element in de samenleving, reeds op weg was zichzelf territoriaal te constitueeren, was het monarchale element, aan-vankelijk vertegenwoordigd door de Frankische koningen, erop uit, een nieuwe „gemeente” te vormen op personeelen grond-slag ¹⁾. Een tijd lang zien wij deze beide tegengestelde tenden-zen naast elkander werkzaam en wel in dier voege, dat wij kunnen aanschouwen, hoe, ondanks de monarchistische feoda-liseering, toch reeds een zekere *land-* en *volks*vorming plaats vindt. Men denke in dit verband aan de verschillende gebieden, waarin de Bisschop grafelijke — en later landsheerlijke — macht bezat en die al voordat er nog van feodale „landvor-ming” sprake was, zich in zekeren zin als „landen”, nl. als ge-bieden met verschillend landrecht, van elkander onder-scheiden.

We hebben intusschen gezien, hoe de monarchale factor zelf weer de kiem van een republikeinsch element in zich draagt en hoe de ontwikkeling van deze kiem gepaard gaat met een verschuiving in het begrip vertegenwoordiging. Dit doorbreken van republikeinsche waarden in den boezem van den monar-chalen factor nu verbindt zich met de patrimonialiseering van het monarchaal gezag, van de „heerlijkheid”, en met elkander vormen deze beide verschijnselen het uitgangspunt voor de feodale territorialiseering. En daarmee zijn alle voorwaarden voor het ontstaan van de „landen” en „volkeren”, zooals wij die later leeren kennen, vervuld. De oude landrechtelijke tenden-zen worden nu door de nieuwe, feodale, in vaste banen geleid; aan de vorming van de landrechten, welke haar aan-vang nam bij de praefeodale „gemeente”, neemt nu ook de

1) De landrechtelijke „gemeente” vormt wèl een tegenstelling tot den heer; de nieuwe, feodale, aanvankelijk niet. Vgl. noot 1 op p. 130.

feodale „gemeente“ deel en de grenzen van land en volk worden thans in laatste instantie bepaald door de landsheerlijkheid. Zoo vormde de territorialiseering in haar tweeledigen verschijningsvorm den dynamischen factor, waardoor het verband tusschen het monarchale en het republikeinsche element in de middeleeuwsche samenleving, dat door de feodaliseering dreigde verloren te gaan, op een geheel nieuwen grondslag weer werd hersteld.

Tengevolge van de territorialiseering en, zooals in het voorafgaande gebleken is, in het bijzonder van de *feodale* territorialiseering, gaat de supra-grafelijke macht der bisschoppen te gronde. Zoowel de bisschoppen zelve als de graven van Holland, Gelre enz., worden dank zij dit proces, dat immers ook de patrimonialiseering van de heerlijkheid omvat, tot landsheeren, d.w.z. tot zelfstandige vorsten, die, de één meer, de ander minder, alleen nog een zekere suzeriniteit van den Keizer erkennen, doch die zich overigens geheel als „sovereinen“ in hunne gebieden gedragen. Aldus wordt de wereldlijke macht van den Bisschop beperkt tot het Sticht en worden zijn nobiles, vroeger zijn voornaamste Raden, nu zijn gelijken op wereldlijk gebied als bezitters van de landsheerlijkheid in gebieden, welke die van het Sticht aan alle zijden begrenzen. Zoo eindigt dan de „gemeente“ van het bisdom op wereldlijk terrein haar bestaan. Voortaan kan er — op wereldlijk terrein uiteraard — alleen maar meer sprake zijn van de „gemeenten“ der onderscheidene landsheerlijke territoria, dus van Holland, van Gelre en zoo ook van Nedersticht en van Oversticht. Intusschen, wat de beide laatstgenoemde gebieden, wat het Sticht aangaat, blijft de herinnering aan de vroegere diocesane „gemeente“ nog bewaard en wel in de vergadering van het kapittel-generaal. Deze vergadering immers is niets anders dan de gereformeerde synode, de synode zonder de nobiles, maar overigens geheel op dezelfde wijze samengesteld als in den tijd, toen zij nog een diocesane vergadering was. Men denke in dit verband ook aan het boven¹⁾ reeds gesignaleerde gebruik van het woord „diocesis“ ter aanduiding van het Sticht.

Nog juist vóórdat we de nobiles voorgoed als deelnemers aan de synoden uit het oog verliezen, doet de stad Utrecht haar intrede in deze vergadering.

Om de gedachten te bepalen kunnen deze veranderingen in den overgang van de 12de naar de 13de eeuw worden gesteld. Men verliese hierbij echter niet uit het oog, dat de overgangs-

1) P. 47.

periode zich in wezen over een veel grootere tijdsruimte uitstrekt; eerst in den loop van de 14de eeuw immers heeft de territorialiseering, welke aan het overgangsproces ten grondslag ligt, zich in hoofdzaak geconsolideerd.

De groepen van het kapittel-generaal plegen medewerking te verleenen bij de rechtshandelingen van den Bisschop, evenals vroeger die van de synode. Eveneens als bij de synode het geval was, zijn ook de categorieën van het kapittel-generaal in dit opzicht niet gelijkwaardig. Wat de beide oudste groepen aangaat komt het onderling verschil vrij goed tot uitdrukking in de woorden „consensus” en „consilium”, in dier voege, dat het verleenen van medewerking in den vorm van „consensus” in den regel is voorbehouden aan prelaten en kapittelen. Het jongste lid, de stad Utrecht, onderscheidt zich van de beide anderen, doordat het, althans in de 13de eeuw, alleen in zeer gewichtige aangelegenheden mede optreedt en doordat het, formeel, zeggenschap mist bij het totstandkomen van de oordeelen op de plenaire zittingen.

De medewerking van dezen „grooten Raad” — vroeger de synode, later het kapittel-generaal — placht, althans wanneer het gewichtige zaken betrof, die in een plenaire vergadering werden behandeld, te worden verleend in den vorm van een oordeel, een *judicium*, dat door bepaalde aanwezigen werd gevonden, door de overigen bevestigd en ten slotte aan den Bisschop ter bekrachtiging werd voorgedragen. Op de rechtspraak van het kapittel-generaal, die zich hieruit heeft ontwikkeld, zal ik in het volgende hoofdstuk nog terugkomen.

Zelf als het ware een product van de territorialiseering is het kapittel-generaal nu voortaan het eigenlijke medium, door middel waarvan die tendens zich blijft openbaren; het wordt tot een bolwerk tegen invloeden van buiten af, d.w.z. tegen invloeden van *buiten het Nedersticht*¹⁾. De ontwikkeling is niet in de eerste plaats zoo, dat *materieel* een groote toeneming van buitenlandschen invloed kan worden geconstateerd; de toeneming is in hoofdzaak formeel, d.w.z. zij is voornamelijk te danken aan de preciseering van het begrip „buitenlandsch”. De invloed, waartegen het kapittel-generaal zijn krachten inspant, is nl. die van de graven van Holland en Gelre, zeer in het bijzonder die van den eerstgenoemde²⁾. Beiden maakten

1) Het Oversticht blijve buiten beschouwing.

2) Het schijnt mij haast overbodig erop opmerkzaam te maken, dat de hier beschreven houding van het kapittel-generaal als een algemeen aspect moet worden gezien. Het is immers bekend genoeg, dat de afzonderlijke

zij vroeger deel uit van den bisschoppelijken Raad — als nobiles van den Bisschop — en de macht, welke zij als zoodanig in de aangelegenheden van het bisdom uitoefenden, had dus geen ander karakter dan die van andere Raden, die zich op grond van hun aanzien en macht een groote mate van zeggenschap hebben verworven. De territorialiseering evenwel, die hen in eigen land tot landsheer maakte, deed hen zich in gelijke mate van de andere „landen” vervreemden. Er ontwikkelt zich, zeer geleidelijk, een begrip „buitenlandsch” ook voor intern-diocesane verhoudingen; langzaam valt het bisdom in „landen” uiteen.

De nobiles van weleer blijven intusschen nog zeer nauwe relaties met het, eveneens tot een „land” wordende Nedersticht onderhouden. De notie, dat zij vazallen van den Bisschop zijn en in die hoedanigheid verplicht hem „auxilium en consilium” te verleenen, blijft nog zeer lang bestaan. Naast, al of niet verzocht, rechtstreeksch ingrijpen in de Stichtsche aangelegenheden trachten zij echter ook langs indirecten weg hun macht in het Sticht te vergrooten. Twee wegen staan hun daartoe open: de bisschopsverkiezing en de samenstelling van den bisschoppelijken Raad in engen zin. De inspanning, welke de graven zich getroostten om in een bisschopsvacature volgens hun wensch te doen voorzien, is overbekend. Laatstelijk is van de bisschopsverkiezingen een samenvattend overzicht gegeven in het meermalen aangehaalde boek van Post¹⁾, en een groot gedeelte van het werk wordt ingenomen door de beschrijving van de pogingen der graven om hunne kandidaten ter overwinning te voeren. Te dien aanzien kan ik hier dus naar dat boek verwijzen. De bruikbaarheid van den tweeden weg hangt gedeels af van de mate, waarin de eerste in de richting van het beoogde doel heeft kunnen leiden. Het spreekt immers vanzelf, dat hij, tegenover wien de Bisschop in een positie van afhankelijkheid verkeert, ook de samenstelling van des Bisschops omgeving kan beïnvloeden, en wel te gemakkelijker naarmate die afhankelijkheid grooter is. Dit neemt niet weg, dat de Bisschop practisch nimmer geheel vrij is in de keuze van zijn Raden in engeren zin. Voortdurend treffen we onder die Raden naast een aantal prelaten vertegenwoordigers van de aanzien-

Staten zich niet steeds van hunne traditie bewust zijn geweest. Men denke slechts aan de relaties tusschen den graaf van Holland en de stad Utrecht (meestal het sterkst gekant tegen den Hollandschen invloed) in de eerste jaren van de 15de eeuw! (zie bijv. Reg. stad 536 v.v.).

1) Gesch. Bisschopsverk.

lijkste en machtigste ministerialengeslachten aan. Veelal zijn deze ministerialen tevens „mannen” van den graaf van Holland of van den graaf van Gelre en ook in die verhouding ligt voor de graven dus een mogelijkheid om het bestuur van het Sticht te beïnvloeden. Het is dan ook geen toeval, dat de consolideering van een Statenvergadering het langst heeft moeten wachten op de toetreding van de ridderschap tot het onderlinge verbond. Intusschen: de ridderschap is tenslotte toegetreden; ook zij heeft zich niet aan de tendens tot territorialiseering kunnen onttrekken. Trouwens, het ontstaan van de „ridderschap” op zichzelf is daarvoor reeds een voldoende bewijs; in dat begrip ligt immers naast een personeel tevens een territoriaal criterium besloten. Deze tendens nu doet zich ook gelden met betrekking tot de leidende figuren van de ridderschap, die tot den bisschoppelijken Raad in engen zin behooren. Vandaar, dat de bisschoppen, om hunne zelfstandigheid tegenover de Staten zooveel mogelijk te bewaren, het zwaartepunt van dien Raad gaan verleggen naar de bekleeders van de hofambten. Vandaar ook, dat nu niet meer de aanzienlijke vertegenwoordigers van de ridderschap, maar vooral figuren als hofmeester, keukenmeester en huismaarschalk en later ook bepaalde leden van de geestelijkheid als mogelijke voorposten van buitenlandse machten zijn te beschouwen. Vandaar tenslotte het groeiende antagonisme tusschen den Raad in engen en dien in ruimen zin, tusschen Raden en Staten.

Parallel met dit antagonisme loopt dat tusschen Bisschop en Staten, tusschen landsheer en gemeene land¹). Deze tegenstel-

1) De bewering van Jansma, Raad en Rekenk. in Holl., p. 13, dat landsheerlijk gezag en invloed der „stenden” van nature tegengestelde machten zijn, is stellig onjuist. In het voorafgaande is gebleken, dat de Staten zich integendeel uit de monarchale sfeer hebben losgemaakt, dat de tegenstelling eerst geleidelijk is gegroeid. Het is mij trouwens ook niet duidelijk, hoe Jansma deze bewering weet te rijmen met hetgeen hij één bladzijde verder opmerkt, dat de stendenvergadering „in wezen” een uitgebreide hofraad is (p. 14). Hiermede zegt hij immers, dat de Statenvergadering „in wezen” van landsheerlijken, van monarchalen huize is. Juist uit deze herkomst is ook het merkwaardige verschijnsel te verklaren, dat het republikeinsche vertegenwoordigingsbegrip, ook wanneer dit tot volledige ontwikkeling is gekomen, toch monarchaal van structuur blijft en volstrekt niet gelijkgesteld kan worden met het moderne democratische vertegenwoordigingsbegrip. In tegenstelling met de vertegenwoordiging volgens democratische beginselen is die van de Statenvergadering niet van onder af opgebouwd, maar van boven af aan de samenleving als het ware opgelegd. De vertegenwoordigers worden niet door de vertegenwoordigden aangewezen, zij treden op uit eigen hoofde. De vijf kapittelen vertegenwoordigen alleen in dien zin de geestelijkheid, evenals de ridderschap het platteland en in

ling is zeker niet uitsluitend uit de territorialisering af te leiden; wèl echter heeft zij daaraan voor een belangrijk gedeelte haar uitdrukkingsvorm te danken in verband met het gewichtige aandeel, dat de territorialisering in de vorming van de Statenvergadering heeft gehad. Daarnevens en in nauwen samenhang ermede hebben de financiën in deze wordingsgeschiedenis een hoofdrol gespeeld. Voor een nadere beschouwing van dit punt is het hier echter niet de plaats; in een ander hoofdstuk kom ik daarop terug.

Nog een andere opmerking moge hier een plaats vinden. Meermalen werd in het voorafgaande het woord „gemeente” gebruikt ter aanduiding van het totaal der aan de dyocesane synode deelnemende groepen. Ik wil hier bekennen, mij daarmee aan anachronisme te hebben schuldig gemaakt. Immers, van „gemeente” kan in de feodale samenleving eerst sprake zijn, als zich naast het monarchale een republikeinsch vertegenwoordigingsbegrip heeft ontwikkeld en, naar wij gezien hebben, was zulks in den tijd, waarin de synode de plenaire vergadering was van des Bisschops „grooten Raad”, nog niet het geval. Dat ik niettemin willens en wetens den naam „gemeente” zoo onhistorisch heb gebruikt, vindt zijn oorzaak en, naar ik hoop, tevens zijn verontschuldiging, in de behoefte aan een term, waarmede de verschillende zoeven bedoelde groepen kunnen worden samengevat en waarin, anders dan in „Raad”, de republikeinsche *tendens* tot uitdrukking komt. Deze *tendens* immers is onbetwistbaar in de 12de eeuw reeds aanwezig. Zij is het best te bespeuren in de wijze, waarop de „Raad” zijn meening aan den Bisschop kenbaar maakt, nl. in den vorm van een aan hem ter bekrachtiging voorgelegd „judicium”. Deze vorm nu is één van de meest typeerende kenmerken van het optreden van een „gemeente” in lateren tijd, in het bijzonder in de landrechtelijke jurisdictie. In verband daarmee heb ik de verleiding van een wat voorbarige naamsgeving niet kunnen weerstaan; de combinatie „Raad” — „gemeente”, het één duidend op het monarchale verleden, het ander op de republikeinsche toekomst en aldus tezamen de dynamiek van het heden

sommige gevallen één stad of enkele steden de steden. Vgl. te dezen p. 292, n. 1. Hoewel dit niet met zooveel woorden blijkt, schijnt het toch, dat Lousse dit wel eens uit het oog heeft verloren. Met name schijnen verschillende passages uit zijn werk erop te wijzen, dat hij de standenvetegenwoordiging als een van onder af opgetrokken gebouw van corporaties ziet. Zie bijv.: *Les caractères essentiels de l'état corporatif médiéval* (Bull. Intern. Comm. Hist. Sc., IX), p. 457, 458, 461; *La formation des ordres dans la société médiévale* (Recueil Louvain, 44), p. 82.

aangevende, was te mooi. En mits men er zich van bewust blijve, dat „gemeente” in dit verband dus geen toestand, doch slechts een *tendens* wil aanduiden, is hiertegen m.i. ook geen ernstig bezwaar.

Deze beschouwingen mogen niet worden besloten alvorens te zijn geconfronteerd met het bekende boek van H. Spangenberg: Vom Lehnstaat zum Ständestaat. Hoewel niet nieuw meer is dit boek toch te belangrijk en hebben de daarin tot uitdrukking gebrachte opvattingen een te grooten invloed uitgeoefend dan dat een verhandeling, waarin de ontwikkeling van de „ständische Verfassung” een rol speelt, daaraan stilzwijgend zou mogen voorbijgaan. In verband daarmee zullen hier in het kort de belangrijkste uitkomsten van ons onderzoek met de conclusies van Spangenberg worden vergeleken ¹⁾.

De lezer, wien de uiteenzettingen van Spangenberg nog helder voor oogen staan, zal in het voorafgaande verschillende punten van overeenstemming hebben ontdekt. Met name zal hij hebben kunnen constateeren, dat de synode, zooals we die in de 12de eeuw leerden kennen, in vrijwel alle opzichten overeenkomst vertoont met de door Spangenberg beschreven „Landdinge”. Ook het verdwijnen van de nobiles uit deze vergadering en de steeds groeiende beteekenis van het element der ministerialen zullen hem bekend zijn voorgekomen. Daarnaast evenwel zal hij ook afwijkingen en zelfs diepgaande verschillen hebben opgemerkt. Bepaaldelijk aan deze verschillen zal te dezer plaatse nog een enkel woord worden gewijd. Een korte samenvatting van Spangenberg's opvattingen moge ter wille van de duidelijkheid daaraan voorafgaan.

Spangenberg begint met erop te wijzen, dat de koninklijke „Hoftage” in de 12de eeuw meer en meer het karakter van een leenhof zijn gaan aannemen en dat de vorsten daaraan niet deelnamen als leden van een bepaalden stand, doch als houders van bepaalde leenen („Fahnlehn”). In verband met de gerechtelijke bevoegdheid dezer vergaderingen was de duurzame rechtskracht van de wettelijke maatregelen des Konings slechts gewaarborgd, indien de Koning zich reeds tevoren van

1) Ik doe hiermede een keuze uit een omvangrijke buitenlandsche literatuur. Van vergelijking met de uitkomsten van de vele elders verrichte onderzoekingen of zelfs maar van de vermelding daarvan kan hier geen sprake zijn. Wellicht zal ik later, na beëindiging van het geheele onderzoek, gelegenheid hebben in een afzonderlijk deel hetgeen op dit gebied elders werd verricht, tot zijn recht te doen komen en de door mij verkregen uitkomsten daaraan te toetsen.

de instemming dier vergadering had vergewist. Vandaar, dat de Koning dan ook in den regel bij voorbaat de medewerking van de vorsten placht in te roepen. Deze medewerking werd veelal verleend in den vorm van een formeel oordeel.

Een overeenkomstige plaats als deze „Hoftage“ in het Rijk namen in de afzonderlijke „Territorien“ de „Landdinge“ in. In deze „Landdinge“ bekleedden de ministerialen aanvankelijk een zeer ondergeschikte plaats; de hooge geestelijkheid en de adel gaven bij de beraadslagingen steeds den doorslag. Geleidelijk echter werd de beteekenis van de ministerialen grooter, totdat zij tenslotte geheel het overwicht verkregen. Deze ontwikkeling werd bevorderd door de landsheeren, in wier politiek zich reeds in de 13de eeuw absolutistische tendenzen laten bespeuren.

Een ernstigen hinderpaal voor de ontplooiing van deze politiek vormden, naast de geestelijkheid, de nieuwe „ständische“ machten, „die aus dem Inneren des Volkes empordrängten und, lüstern nach Autonomie und freier Entwicklung, sich von der Landesherrschaft nach Möglichkeit zu emanzipieren suchten“¹⁾. Hunne voornaamste kracht dankten deze machten aan het „Einungswesen“. Hoewel die emancipatie eerst in de 14de eeuw haar beslag kreeg, kan men toch in de meeste „Territorien“ aan het eind van de 13de eeuw de voornaamste trekken van de nieuwe dualistische staatsinrichting reeds duidelijk onderscheiden.

Omstreeks denzelfden tijd schuift zich de landsheerlijke Raad als een nieuwigheid tusschen de beide polen van den dualistischen staat, tusschen landsheer en standen in. Nieuw is deze Raad, doordat hij thans, in tegenstelling tot vroeger, bestaat uit speciaal als zoodanig aangestelde ambtenaren. Intusschen droeg de Raad toch ook voor een zeker deel een „ständisch“ karakter en het is juist één van de belangrijkste twistpunten tusschen landsheer en standen, of het ambtelijke dan wel het „ständische“ karakter zal overwegen. Zoo is de Raad een „tusschending“ tusschen landsheer en standen, tegelijkertijd onderwerp van strijd en verbindende schakel.

De hierboven geschetste ontwikkeling had tengevolge, dat de oude „Landdinge“ hunne beteekenis gingen verliezen. Hoewel het twijfelachtig is, of de nieuwe „ständische“ vergaderingen onmiddellijk uit die „Landdinge“ zijn voortgekomen, mogen zij toch volgens Spangenberg „mit einigem Recht“ als hunne voortzetting worden beschouwd. Er zijn echter tusschen

1) P. 23, 24.

beide diepgaande verschillen. In de eerste plaats bestaat er verschil in samenstelling. Namen in de „Landdinge” de hooge geestelijkheid en de adel de voornaamste plaats in, in de nieuwe vergaderingen hebben de ministerialen het overwicht. Bovendien bevatten deze laatste een volkomen nieuw element in de steden. Voorts nemen de nieuwe vergaderingen een andere plaats in in de staatsrechtelijke organisatie. De deelneming aan het „Landding” — voor het geven van het „debitum consilium” — was in eerste instantie een *plicht*; bij de ständische vergaderingen valt de nadruk op *recht*. Tenslotte is er een competentieverschil. Terwijl nl. het „Landding” zich met alle zaken van bestuur zoowel als van rechtspraak placht bezig te houden, blijft de bemoeienis van de ständische corporaties in hoofdzaak beperkt tot zekere bijzondere gevallen op het gebied van de wetgeving, van de financieele politiek (belastingen) en van de rechtspraak. Overigens waren de bevoegdheden van het „Landding” overgegaan op den Raad.

De „Einungen” der standen vonden voornamelijk hare oorzaak in de belastingpolitiek der landsheeren. Zij waren echter — althans vóór de 15de eeuw — steeds verbonden ad hoc; daarbuiten leefden de standen in een staat van voortdurend wassende onderlinge rivaliteit. Intusschen deden zij toch eenigermate het begrip van een algemeen belang tot het bewustzijn komen, getuige het feit, dat de standen zichzelf wel plegen aan te duiden als „Landschaft”, „gemeines Land” enz. Aldus werd de basis gelegd voor de latere vertegenwoordigingsgedachte van de landdagen. Eerst wanneer de landdag een permanente instelling is geworden, is volgens Spangenberg de „landständische Verfassung” voltooid ¹⁾. Het ontstaan van den landdag nu heeft volgens hem niet dank zij, doch veeleer ondanks de „Einungen” plaats gevonden. De landdag is nl. niet „ein Werk der in freier Einung verbundenen Stände, sondern eine Schöpfung der Landesobrigkeit” ²⁾ en zijn vertegenwoordigende functie berust ook niet op een volmacht, maar uitsluitend op een uitdrukkelijke of stilzwijgende beschikking van den landsheer in het belang van een ingrijpende reformatie van het belastingwezen. Deze ontwikkeling valt samen met die van „Landesherrlichkeit” tot „Landeshoheit”.

Tot zoover de beschouwingen van Spangenberg. Het zou mij te ver voeren, daarvan te dezer plaatse nog meer weer te geven. Ik meen echter het essentieele ervan hier wel te hebben

1) P. 140.

2) P. 147.

vermeld. In ieder geval is dit uittreksel voldoende om te doen zien, op welke punten het door mij betoogde van Spangenberg's opvattingen afwijkt.

Het belangrijkste verschil ligt in de positie van den Raad. Terwijl de Raad in Spangenberg's gedachtengang een omstreeks 1300 opgekomen nieuw instituut is, dat met zijn voorgangers slechts den naam gemeen heeft, is in het bovenstaande n.m.m. overtuigend gebleken, dat, althans wat het Nedersticht aangaat, de Raad van 1300 een rechtstreeksche voortzetting is van den Raad der 12de eeuw. Ook wij hebben ingrijpende veranderingen kunnen constateeren, zeker, maar verandering is immers juist één van de kenmerken van de historische continuïteit! Voorts hebben we gezien, dat het juist het „Landding“ is, dat — als plenaire vergadering van den Raad — den oorsprong vormt zoowel van den lateren Raad in engen zin als van het latere standen- of Statencollege. Spangenberg betwist het bestaan van een „dubbelen“ Raad, doch moet erkennen: „schon im 14. Jahrhundert ist es durchaus üblich gewesen, auch die Mitwirkung der Stände als Rat zu bezeichnen“¹⁾.

Hierin ligt m.i. de fout van Spangenberg, dat hij zich te weinig bewust is van het onverbreekelijke verband tusschen continuïteit en verandering. Waar hij verandering van beteekenis ziet, is hij geneigd een scheidslijn tusschen vroeger en nu te trekken en aldus de continuïteit te ontkennen. Dit is niet alleen het geval met betrekking tot den Raad, het geldt evenzeer ten opzichte van zijn beschouwingen over „Landdinge“ — „ständische“ vergadering; „ständische“ vergadering — landdag; „Landesherrlichkeit“ — „Landeshoheit“. In plaats van de continuïteit ziet Spangenberg in al deze gevallen een scheiding; ten hoogste kan hij in enkele gevallen erkennen, dat het één „gewissermaszen“ als een voortzetting van het ander kan worden beschouwd. Deze beschouwingwijze is dan ook aansprakelijk voor de gewrongen onderscheiding van de „Landdinge“ als monarchale — immers door den vorst bijeengeroepen —, de „ständische“ corporaties als republikeinsche — „aus dem Inneren des Volkes“ naar voren gekomen — en de landdagen weder als monarchale vergaderingen. Dat de standen van monarchalen huize zijn en dat zich zeer geleidelijk een republikeinsch vertegenwoordigingsbegrip ontwikkelt, is Spangenberg daardoor ontgaan. Om dezelfde reden ook ziet hij als grondslag van de vertegenwoordigingsbevoegdheid der landdagen een beschikking van den reeds tot souverain geworden lands-

1) P. 72.

heer. Met recht ontkent hij dus een republikeinschen grondslag van die bevoegdheid; hij ziet evenwel voorbij, dat de monarchale oorsprong ervan veel verder terug ligt, nl. in den tijd van de „Landdinge“.

Dat deze „Landdinge“ zoovele verschillen vertoonen met de latere „ständische“ corporaties, wie zal het ontkennen? Maar desnietteenstaande vinden die corporaties in de „Landdinge“ hun oorsprong, evenals het kapittel-generaal in de synode. Zeer opmerkelijk is ook, dat de „ständische“ corporaties van de „Landdinge“ die bevoegdheden hebben geërfd, welke niet op den Raad zijn overgegaan. Dit klopt immers geheel met de hierboven verdedigde opvatting, dat zoowel die corporaties als de Raad — in engen zin — uit het „Landding“ — den Raad in ruimen zin — zijn voortgekomen!

Tenslotte blijkt uit een vergelijking van het voorafgaande met het boek van Spangenberg weer eens, hoe voorzichtig men moet zijn met de veronderstelling, dat de toestanden in de Nederlanden wel zullen overeenkomen met die in de Deutsche „Territorien“. Zeker, er is veel overeenkomstigs; in de zeer groote lijnen valt een gelijkgerichte ontwikkeling te bespeuren, maar dit mag ons het oog niet doen sluiten voor de zeer belangrijke verschillen. De tijd, waarin men den „aanvang“ van een ontwikkeling wil stellen bijv., is in de beide groepen van landen geenszins gelijk. In het oog springend is ook het hier in verhouding zeer vroegtijdig optreden van de steden — Utrecht — bij de behartiging van de landsaangelegenheden. Trouwens, ook Spangenberg zelf erkent, met name bij de vermelding van de Staten-Generaal der Nederlanden¹⁾, dat de toestanden hier belangrijke afwijkingen ten opzichte van die in de Deutsche „Territorien“ vertoonen.

Met opzet heb ik deze bespreking van Spangenberg's conclusies zoo summier mogelijk gehouden. Een uitvoerige polemiek lag niet in mijn bedoeling en is hier m.i. ook niet op hare plaats. Overigens zullen immers de in de voorafgaande paragrafen neergelegde opvattingen voor zichzelf moeten spreken.

1) P. 142.

HOOFDSTUK II.

DE BISSCHOPPELIJKE JURISDICTIE.

§ 1. *Het Landrecht van ridders en knapen.*

Het is niet de eerste maal, dat dit gerecht, kortweg het „Landrecht” genoemd, het onderwerp van een bespreking uitmaakt. Na Matthaeus ¹⁾ en Van de Water ²⁾ heeft Fockema Andreae ³⁾ er een beschouwing aan gewijd en vervolgens is het, speciaal voor den tijd van bisschop David van Bourgondië, nog eens door Enklaar ter sprake gebracht ⁴⁾. Het beeld, dat de kennis-making van een en ander ons van het Landrecht schenkt, is evenwel verre van bevredigend; het mist over nagenoeg de geheele oppervlakte de noodige scherpte en belangrijke gedeelten ervan vertoonen zelfs ternauwernood eenige teekening. Den schrijvers treft daarvoor geenerlei verwijt; het door hen gebezigde materiaal liet een verder gaande uitwerking niet toe en wij mogen hun reeds dankbaar zijn, dat zij ons althans eenige, zij het ook vage, voorstelling van dit belangrijke instituut uit het Nedersticht der middeleeuwen hebben geschonken. Het uitgangspunt voor verder onderzoek is daarmede gegeven.

De lezer stelle zich intusschen niet voor, in het hierna volgende alle ontbrekende elementen te zullen vinden en daarmede het beeld van het Landrecht te kunnen vervolmaken. Daargelaten, of het beschikbare bronnenmateriaal voor dat doel in alle opzichten voldoende is, ligt het niet in mijn bedoeling naar volledigheid te streven. Het doel van het onderhavige hoofdstuk is het inzicht in de bisschoppelijke jurisdictie te verdiepen met het oog op hetgeen wij daaruit kunnen leeren omtrent de wording van staat en souvereiniteit en deze doelstelling bepaalt dus ook de grenzen van ons onderzoek met betrekking tot het Landrecht. Dit wil zeggen, dat het onderzoek

1) De Jure Gladii, p. 480 v.v.

2) Gr. Utr. Plac.b., II, p. 946 v.v.

3) Bijdr., IV, p. 160 v.v.

4) Landsheerlijk bestuur, p. 46 v.v.

in hoofdzaak zal strekken tot vaststelling van de positie, welke het Landrecht ten opzichte van de andere vormen van bisschoppelijke jurisdictie innam. Wanneer in dit opzicht onze voorstelling van het Landrecht de noodige helderheid zal hebben verkregen, kan ons doel geacht worden te zijn bereikt en alle vragen, welke daarmede geen verband houden, zullen dus ook hier onbeantwoord blijven.

Het Landrecht dan is een gerecht, dat wordt samengesteld door de ridders en knapen en in beginsel wordt gepresideerd door den Bisschop. Het heeft geen vaste gerechtsplaats: de Bisschop „mach . . . mit ritteren, knapen, mannen en dienstmannen te recht sitten ende recht houden, binnen synen gestichte, waar hi wil, alse gewoenlic is”, zegt de bekende, in het vorige hoofdstuk ¹⁾ reeds aangehaalde „overdracht” van 1364. Het gerecht komt, zooals Fockema Andreae het uitdrukt, op de gewone Germaansche wijze tot een oordeel, d.w.z., de Bisschop heeft in de oordeelvorming geen stem: hij *vordert*, de ridders en knapen *wijzen recht* ²⁾.

Ridders en knapen, mannen en dienstmannen, deze namen en vooral deze namen in onderling verband, zijn ons in het vorige hoofdstuk reeds vertrouwd geworden. Ook daarin vonden we één bepaalde groep, welke met al deze namen werd aangeduid, nl. één der „leden” van het kapittel-generaal. De geschiedenis van het kapittel-generaal heeft ons geleerd, dat dit lid werd samengesteld door de Nederstichtsche ministerialen en dat het bestaan van mannen-niet-ministerialen in de Nederstichtsche „gemeente” na 1300 onwaarschijnlijk moet worden geacht. Ik onderschrijf dan ook geheel de meening van Enklaar, dat de genoemde termen „allemaal namen zijn

1) P. 83.

2) De Blécourt heeft in zijn bespreking van het proefschrift van De Monté ver Loren bezwaar gemaakt tegen diens voorstelling van den graaf van Holland als rechter in den zin van rechtsvorderaar (T. v. R.G., p. 268 v.v.). Volgens hem konden alleen 's Graven justitieele ambtenaren als zoodanig worden aangeduid: „De Graaf-Souverein was evenmin rechtsvorderaar als de merovingische en karolingische graaf-ambtenaar”. In het voorafgaande (p. 16, n. 4a) is reeds aangetoond, dat deze opvatting van de positie der graven, hertogen enz., dus ook van de bisschoppelijke landsheeren, niet in overeenstemming is met de feiten. Ook het Landrecht van ridders en knapen levert daarvoor weer het bewijs. Trouwens, het scherpe onderscheid, dat De Blécourt maakt tusschen den landsheer zelf en diens ambtenaren, schijnt mij niet gerechtvaardigd; de ambtenaren deden toch niet anders dan dat zij de taak van den landsheer voor een zeker gebied vervulden. Bij de behandeling van 's Graven positie in leenzaken komt De Blécourt dan ook m.i. tot een nogal gekunstelde verklaring (p. 279).

voor eenzelfde stand van lieden, waaruit de rechters — nl. van het Landrecht — voortkwamen" ¹⁾).

De rechters van het Landrecht zijn dus bisschoppelijke ministerialen, m.a.w.: we hebben hier te doen met een feodaal gerecht. Daaromtrent kan niet de minste twijfel bestaan; zelfs indien verder onderzoek ons ertoe zou nopen naast de dienstmannen nog andere „mannen” als deelnemers aan de zittingen van het Landrecht te erkennen, zou dit aan de conclusie, dat het Landrecht een feodaal gerecht is, niets veranderen. De terminologie is in dat opzicht volkomen ondubbelzinnig. In deze omstandigheid ligt een in het oog springend verschil tusschen het Landrecht en de zgn. dagelijksche gerechten van het Nedersticht. Bij deze laatste gerechten immers wordt de „gemeente” gevormd door de bureu, d.i. door de geërfden; deze „gemeente” is dus niet volgens een feodaal criterium samengesteld, doch uitsluitend op den grondslag van de praefeodale qualiteit van het grondbezit. Overigens vertoonen het Landrecht en de dagelijksche gerechten een opmerkelijke overeenkomst. Zooals in het eerste de ridders en knapen het gerecht vormen, maken de bureu de gemeente van het dagelijksch gerecht uit ²⁾); noch het één noch het ander is een gesloten college. Voorts komt ook in het dagelijksch gerecht het oordeel op Germaansche wijze tot stand: de schout is slechts rechtsvorderaar, rechtsmaner, de bureu vinden en wijzen het oordeel. Tenslotte treffen we bij beide gerechten een overeenkomstige onderscheiding tusschen „vinden” en „wijzen” eenerzijds en de bekrachtiging van het oordeel anderzijds: het oordeel wordt door één van de aanwezigen — ridders en knapen, resp. bureu — gevonden en gewezen om vervolgens door de geheele aanwezige „gemeente” te worden bekrachtigd ³⁾).

Trachten wij, alvorens verder op de verhouding tusschen

1) T. v. G., 49 (1934), p. 440. Wstinc, p. 59, spreekt dan ook van de bestraffing van misdadigers door den Bisschop „secundum sententiam ministerialium terre, ad hoc convocatorum, non secundum arbitrium proprium”. Enklaar nam deze bepaling over op p. 44, n. 2 van zijn Landsheerlijk bestuur.

2) Afgezien van de enkele schepenbanken, welke reeds vóór den tijd van David van Bourgondië op het platteland van Utrecht bestonden. Vgl. te dezen het opstel van Enklaar in Versl. en Med. O.V.R., VIII, p. 59, v.v.

3) In de stukken betreffende procedures van het Landrecht wordt dit meestal zóó geformuleerd, dat degeen, aan wien het oordeel is „bested”, wijst met „goeddunken” van ridders en knapen. Soms ook drukt men het aldus uit, dat deze oordeelvinder wijst „by gehiete” van ridders en knapen. Zie bijv. hierna, p. 158, 173. „Gehiet” of „geheit”, dat veelal „bevel” en ook wel „wil” beteekent, moet hier worden opgevat in overeenkomstigen zin als bijv. in „Gods wil”. Vgl. Middel Ned. Wbk. i.v. „geheet”.

Landrecht en dagelijksch gerecht en daarmede op de competentie van die gerechten in te gaan, na te sporen, wanneer het Landrecht zich het eerst in de bronnen vertoont; wellicht kunne dan eenig inzicht in den oorsprong en het wezen van dit merkwaardige gerecht verwerven.

Een rijke verzameling van gegevens over het Landrecht vinden wij in de zgn. judicialen der bisschoppen voor het Nedersticht. Het oudste nog bewaarde dezer judicialen is dat van bisschop Frederik van Blankenheim. Dit register begint met het jaar 1394. Het Landrecht blijkt dan reeds een gerecht met een vaste, traditioneele, competentie en het ontstaan ervan moet dan ook zeker in een veel vroegeren tijd worden gezocht. Intusschen, zoo rijk als de bronnen vloeien na 1394, zoo spaarzaam zijn zij daarvóór. Slechts een hoogst enkele maal vinden wij een stuk van vroegeren datum, waaruit we het bestaan van het Landrecht met stelligheid kunnen afleiden. Een dergelijk stuk is de laatstelijk door Enklaar¹⁾ gepubliceerde akte van 2 Augustus 1349, waarbij bisschop Johan van Arkel zijn geschil met Willem van Dashorst over het al of niet keurmedig zijn van den laatste aan het oordeel van den Roomsch-koning onderwerpt en wel in beroep of liever ter klaring van een wedersproken oordeel van een gerecht, dat wel geen ander dan het Landrecht kan zijn.

Een 42 jaar ouder voorbeeld van de rechtspraak van het Landrecht heeft Matthaeus aan het licht gebracht²⁾. Het géschil betrof een hoeve lands onder Werkhoven, die door een ongenoemden „man” van heer Willem van Rijswijk, ridder, in leen werd gehouden. Heer Willem had de hoeve, die, zooals het in de desbetreffende akte heet, zijn „heerlic eyghen” was, aan het Duitsche Huis verkocht³⁾ en, tezamen met zijn oudsten

1) Versl. en Med. O.V.R., VIII, p. 124, 125, 127—131. In dit verband moge ook nog worden genoemd de bekende, in het vorige hoofdstuk reeds ter sprake gekomen „overdracht” van 18 Mei 1364 — zie boven, p. 83 — en de hiervóór aangehaalde passage uit Wstinc's rechtsboek van den Dom.

2) De Jure Gladii, p. 492.

3) Dit schijnt een voorbeeld te zijn van de zelden voorkomende gevallen, waarin men spreekt van vervreemding (verkoop) van het *goed* door den leenheer; het stuk zegt met zooveel woorden: „eene hove lants, . . . die haren Willaems . . . heerlic eyghen was — maer si helt een man van hem te leene — die coft die . . . commendure van dien Duschen huus in Utrecht jegen haren Willam . . .”. De handeling van heer Willem betrof derhalve het „heerlijk eigen”, dat hier wordt gebezigd in tegenstelling tot de „leenweer” van den leenman. De terminologie schijnt te suggereeren, dat deze leenweer een andere vorm van „eigen”, een niet-heerlijk „eigen” is. Men kan de bedoelde passage echter ook zóó lezen, dat de nadruk valt op

zoon, daarvan voor het dagelijksch gerecht van Werkhoven ten behoeve van den koper afstand gedaan. Vervolgens had de leenman zijn „leenweer“ eveneens ten behoeve van het Deutsche Huis kwijtgescholden en wel voor Willem van Rijswijk en diens mannen, zoomede voor het gerecht van Werkhoven. De koper was hiermede echter niet tevreden, doch eischte bovendien, dat ook de andere kinderen van heer Willem van hunne rechten afstand zouden doen. Deze wilde hiervan evenwel niet weten. Dies werd de zaak vanwege het Deutsche Huis aanhangig gemaakt voor bisschop Gui, met name voor het Landrecht. Dat het inderdaad het Landrecht was, dat het geschil berechtte, blijkt onomstootelijk uit het slot van de reeds genoemde akte, luidende aldus: „Des ordeels vraghede ¹⁾ wi Ghie, bi der ghenade Gods bisschop van Utrecht vorghesproken, haren Adaem van Lochorst ridder, onsen trouwen manne, die wiset dat met volle ghevolghe onser manne, datter niemant van haren Willaems weghe vorghesproken meer op vertienne ²⁾ soude dan daar ghedaan hadden“. De uitspraak is gedateerd 28 April 1307. De lezer, die nog geen kennis nam van de reeds door anderen geciteerde uitspraken van het Landrecht, zal bij vergelijking van dit stuk met de in het hierna volgende nog aan te halen voorbeelden uit de judiciaalen kunnen vaststellen, dat we hier onmiskenbaar met een oordeel van het Landrecht hebben te doen.

Hetzelfde geldt van de uitspraak, waarvan de Hollandsche Beka ons verhaalt in verband met de maatregelen van bisschop Gui ter regeling van de kwestie der hooge heerlijkheid in

„eigen“, zoodat men als tegengestelde van „heerlijk eigen“ heeft te denken aan „heerlijk leen“(goed), waarvoor men hier dan den term „leenweer“ heeft gebruikt. In verband met het veelvuldig voorkomen van de uitdrukking „heerlijk leengoed“ (vgl. hierna, p. 187) meen ik, dat aan deze laatste lezing de voorkeur moet worden gegeven. Op de beteekenis van de tegenstelling leen—eigen zal ik in het tweede deel uitvoerig terugkomen.

1) „Vragen“ heeft hier, evenals „quesivimus“ in het bekende geschil voor de synode in 1168 (zie hiervóór, p. 18), de beteekenis van „vorderen“ of, zooals het hier meestal heet, „besteden“. Dit is wederom een onmiskenbaar bewijs voor het feit, dat woorden als „vragen“ en „bidden“ geenszins alleen worden gebruikt in gevallen, waarin van een — aanvankelijk — weigerbaar verzoek sprake is; het is ondenkbaar, dat de opdracht van den landsheer tot het vinden van een oordeel oorspronkelijk slechts een dergelijk verzoek zou zijn geweest. Aan argumenten, uitsluitend ontleend aan deze beteekenis van de woorden „bidden“ en „vragen“, kan dan ook geen waarde worden gehecht. Vgl. in dit verband Hora Siccama, Over welgeborenschap en schotbaarheid, p. 379 v.v. en denzelfde in W. 11672 (naar aanleiding van Gosses' Welgeborenen en Huislieden), p. 4.

2) D.i. „vertiën“ = afstand doen.

1305¹⁾. Nadat hij de aangelegenheid eerst aan het kapittel-generaal had voorgelegd, „dede die Bisscop leggen maelstat hieraf, daer al die heren, die binnen den Stichte geseten waren, geboden waren, ende begeerde hierof een oordeel van sinen mannen. Daer overdroegen sy gemeenlic, ende heer Gisebrecht, heere van den Goy, wysde dat oirdeel, dat niemant hooch recht in den Stichte en hadde dan die proest van sinte Johan, hi en mochtet bewysen mit privilegien ende mit brieven”.

Dit is echter ook, voorzoover mij bekend, het oudste voorbeeld van deze jurisdictie, waaruit de werkzaamheid van het Landrecht zoo ondubbelzinnig blijkt. Op onzen verderen speurtocht zullen wij met minder duidelijke aanwijzingen moeten volstaan. Een zoodanige aanwijzing is bijv. de mededeeling van bisschop Jan van Nassau in een akte van 24 Januari 1281²⁾: „dat wi dese vornoemde ambochte (nl. Oudewatre, Warden en Bodegrave) an ons ende an onse Ghestichte vrielijke ghewonnen hebben met volcomenliken ghedinghe der manne ende der dienstmanne onses Stichtes”. Hebben we hier inderdaad te doen met het Landrecht? Het heeft er allen schijn van. Het is althans een gerecht van de „manne ende dienstmanne”, van de ridders en knapen, en het is dan ook wel aan te nemen, dat dit hetzelfde is als het Landrecht.

Bij het verder zoeken treffen we echter in de 13de eeuw zoo goed als niets meer aan en onwillekeurig rijst de vraag, of het Landrecht wel lang vóór 1281 kan hebben bestaan. Het is toch merkwaardig, dat geen enkele van de toch vrij talrijke oorkonden, welke ons uit die eeuw zijn overgeleverd, daarvan melding maakt of een uitspraak bevat, waarvan wij, evenals ten opzichte van de zoeven aangehaalde van 1305 en van 1307, terstond kunnen vaststellen, dat zij van het Landrecht afkomstig moet zijn. Er is evenwel een omstandigheid, welke ons aanmoedigt, het zoeken niet te spoedig op te geven. Wij moeten daarvoor de 13de eeuw even terzijde laten en ons oog richten op een stuk, dat uit de daaraan voorafgaande eeuw dateert.

Ik doel hiermede op de in hoofdstuk I reeds ter sprake gekomen uitspraak van den aartsbisschop van Keulen — of van

1) Matth., Anal., III, p. 201.

2) V. d. Bergh, II, 414, Enklaar, Versl. en Med. O.V.R., VIII, p. 76 v.v., noemt nog een voorbeeld van de werkzaamheid van het Landrecht uit 1295. Hoewel ik het niet onmogelijk acht, dat het daar inderdaad een — niet tot uitspraak gekomen — oordeel van het Landrecht betrof, komt het mij voorshands toch waarschijnlijker voor, dat we daar met een anderen vorm van jurisdictie hebben te doen. Vgl. hierna p. 249, n. 1.

den Keizer? ¹⁾ — in een geschil tusschen den Bisschop en — o.m. — den graaf van Holland, die door Opperman eerst op 1165 en tenslotte op 1157 werd gedateerd ²⁾. In § 7 van deze uitspraak lezen wij: „Omnes ministeriales ꝥcclesię Traiectensis, qui contra episcopum erant in guerra ista cum comite de Gelra vel cum comite Hollandie, habebunt gratiam domini episcopi et allodia, et beneficia vel hereditates ³⁾, si qua ablata in guerra erant, eis restituantur; his exceptis, quę ante guerram sponte et sine coactione episcopo resignaverunt vel quę per justiciam et sententiam parium suorum perdiderunt. Si aliquis eorum conquestus fuerit, quod beneficium episcopus contra justiciam per injustam sententiam et abstulerit, vel quod oportuerit eum per coactionem feodum suum episcopo resignare, tunc si episcopus per justiciam probare poterit, quod ille feodum suum jure beneficiali ⁴⁾ judicio parium suorum perdiderit vel quod sponte et sine coactione resignaverit, episcopus obtinebit”. Er wordt dus beslist, dat de bisschoppelijke ministerialen, die met den graaf van Gelre of dien van Holland den Bisschop hebben beoorloogd, door dezen weer in genade zullen worden aangenomen en dat zij de onroerende goederen, allodia zoowel als beneficia, die hun in den strijd zijn ontnomen, zullen terug ontvangen. Hiervan worden uitgezonderd de leengoederen, die zij vóór dezen oorlog vrijwillig aan den Bisschop hebben opgedragen, zoomede die, welke zij ingevolge een vonnis van hunne standgenooten hebben verloren. Ingeval één van hen zich erover mocht beklagen, dat de Bisschop hem zijn beneficium door middel van een onrecht oordeel heeft ontnomen, of dat hij door dwang genoopt werd zijn leen aan den Bisschop op te dragen, zal de Bisschop zich van deze klacht kunnen zuiveren en het leen in kwestie aan zich kunnen behouden, indien hij volgens oordeel, dus in rechte, kan bewijzen, dat de wederpartij het leen „jure beneficiali” door een oordeel van zijn standgenooten heeft verloren of het vrijwillig heeft opgedragen.

1) Vgl. Oppermann, Westd. Zschr., XXVIII, p. 239; zie ook Westd. Zschr. XXVII, p. 219, 220.

2) Ob. U. 428. Oppermann, a.w., p. 158, 238 v. Vgl. p. 29, n. 2.

3) De komma achter „allodia” kan verwarring wekken; zonder twijfel moet men lezen: „allodia et beneficia vel hereditates”, zoodat „hereditates” zoowel op het één als op het ander duidt. Als hierin iets merkwaardigs schuilt, is het niet, dat „allodia” ook „hereditates” worden genoemd, doch veeleer, dat „beneficia” als zoodanig worden aangeduid. Ik vestig er voorts de aandacht op, dat hier nog de oude term „beneficium” wordt gebezigd in plaats van het in dezen tijd reeds volkomen ingeburgerde „feodum”.

4) „Jus beneficiale” kan hier worden vertaald met „dienstrecht”.

De aangehaalde bepalingen veronderstellen dus het bestaan van een gerecht, samengesteld uit ministerialen, dat bij uitsluiting bevoegd is tot kennisneming van geschillen over de „beneficia” der dienstmannen. Ook van die over hun allodiaal bezit? Oppermann ¹⁾ beantwoordt deze vraag bevestigend; hij zegt te dien aanzien: „Wenn ferner die kaiserliche ²⁾ Entscheidung als selbstverständlich voraussetzt, dass einem Ministerialen durch Urteil seiner pares mit seinem Lehen *auch sein Allodialbesitz abgesprochen werden konnte* ³⁾), so muss man schliessen, dass auch liberi homines diesen verliezen konnten, wenn sie sich weigerten, die servitia expeditionis et curiarum zu leisten”. Indien deze zienswijze juist was, zou men geen oogenblik behoeven te aarzelen, in het hierbedoelde gerecht van ministerialen het Landrecht te zien. Het komt mij evenwel voor, dat Oppermann in de geciteerde passages meer heeft gelezen dan erin opgesloten ligt. Weliswaar wordt daarin te kennen gegeven, dat de ministerialen met hunne beneficia ook hunne allodia verloren hebben, met name in den oorlog — „in guerra” —, doch uit niets blijkt, dat de daarop volgende zinsnede, waarin sprake is van de „sententiam parium”, eveneens deze *beide* soorten van goederen betreft. Integendeel, het vervolg van de passage maakt het waarschijnlijk, dat die zinsnede alleen op de beneficia betrekking heeft; daar wordt immers in verband met het „judicium parium” uitsluitend gehandeld over het feodum en wordt met geen woord over allodiaal bezit gerept. Het stuk geeft dan ook m.i. veeleer grond voor de opvatting, dat dit ministerialengerecht *niet* competent was in zaken betreffende allodiale goederen, doch dat zijn competentie zich bepaalde tot kwesties over dienstleenen. Intusschen is de omstandigheid, dat we hier met een ministerialengerecht te doen hebben, op zichzelf reeds van belang. De samenstelling ervan is in ieder geval dezelfde als die van het Landrecht en dit feit geeft ons aanleiding rekening te houden met de mogelijkheid, dat het Landrecht zich uit dit gerecht kan hebben ontwikkeld.

Oppermann meende een zitting van het Landrecht te mogen zien in de vergadering, ten overstaan waarvan bisschop Godofrid (van Rhenen) in 1178 het castrum Horst onder zekere voorwaarden aan St. Maarten opdroeg. De handeling had plaats op het slot ter Horst zelf: „Huius autem donationis quoddam

1) Westd. Zschr., XXVII, p. 220.

2) Vgl. boven, n. 1 op p. 148.

3) Cursiveveering van mij.

feceram inchoativum in ipso castro Horst, posito vexillo sancti Martini super turrim tribus continue diebus et tribus noctibus", zegt de Bisschop in de desbetreffende akte¹⁾. Als getuigen worden dan genoemd in de eerste plaats Rudolf van Goor — de „advocatus" van St. Maarten²⁾ —, voorts een aantal geestelijken, waaronder drie prelaten, vervolgens eenige „liberi" — d. z. „nobiles" — en tenslotte een aantal ministerialen. De redeneering van Oppermann nu is als volgt. Na te hebben opgemerkt, dat het Landrecht niet het oude gravengerecht kan zijn en te hebben verwezen naar de jurisdictie van de bisschoppen van Luik met de Luiksche ridderschap, gaat hij voort: „Auch das Landrecht des Utrechter Bischofs fand gewiss nur dort statt, wo der bischöfliche Hof seinen Aufenthalt nehmen konnte; unter Friedrich von Blankenheim (1394—1423) wurde es zu Rhenen, Utrecht, Eembruggen. . . . Vredeland, Wijk bij Durstede und Horst gehalten. Die oben erwähnte, von Bischof Gottfried drei Tage lang unter der aufgerichteten Stiftsfahne zu Horst gehaltene Tagung wird man demnach als bischöfliches Landrecht deuten dürfen"³⁾. Deze conclusie is m.i. wel zeer boud. Ook indien men met Oppermann aanneemt, dat het Landrecht niets anders is dan: „das je nach dem Aufenthaltsort des Gerichtsherrn die Dingstatt wechselnde bischöfliche Hofgericht"⁴⁾ — waarover hieronder meer —, behoeft men toch niet elke door den Bisschop gepresideerde vergadering, welke toevallig wordt gehouden op één van de vele plaatsen, waar eenige eeuwen later het Landrecht pleegt samen te komen, voor een zitting van dit Landrecht te houden. Daartoe is in dit geval te minder aanleiding, omdat hier niets van een uitoefening van contentieuze jurisdictie blijkt. Het betreft eenvoudig de overdracht van een onroerend goed door den Bisschop in privé aan de St. Maartenskerk, een vorm van voluntaire jurisdictie, waarmede het Landrecht, zooals wij het uit de latere bronnen kennen, zich bij mijn weten niet bezighield. De aanwezigheid van de drie bekende groepen: geestelijken, nobiles en ministerialen, wijst erop, dat de Bisschop deze belangrijke overdracht, zooals gebruikelijk, ten overstaan van zijn „grooten Raad" heeft doen geschieden.

1) Ob. U. 499.

2) Interessant is het verband tusschen de aanwezigheid van dezen heer van Goor — die volgens het „memoriale Adelboldi" het ambt van „significer" van den Bisschop bekleedde — en het op den toren van Ter Horst geplaatste „vexillum sancti Martini", waarop Oppermann de aandacht heeft gevestigd: Westd. Zschr. XXVIII, p. 157.

3) Alsv. p. 162.

4) T.a.p.

Geeft dus deze oorkonde van 1178, naar het mij voorkomt, ons geenerlei aanwijzing met betrekking tot het Landrecht, zulks is m.i. wèl het geval met twee stukken van 1204, n.l. de brieven onderscheidenlijk van graaf Lodewijk van Loon en van graaf Willem van Holland, waarin deze oorkonden, met den Bisschop omtrent een aantal hangende kwesties een overeenkomst hebben gesloten ¹⁾. De beide overeenkomsten zijn bijna gelijklopend en de voor ons van belang zijnde bepalingen zijn, behoudens een geringe toevoeging wat het jongste stuk aangaat, zelfs letterlijk gelijk. Aangezien de bewuste toevoeging voor ons doel geen belang heeft, citeer ik alleen de bepaling uit het stuk van graaf Lodewijk. Deze luidt als volgt: „Insuper compromissum est, quod si aliquis hominum episcopi offensam eius forte incurrerit, nullum habebit ad me refugium, nisi ad hoc tantum, ut per me gratiam inveniat vel in curia episcopi iudicio comparium suorum sistat”. De Graaf zal mitsdien geen toevlucht verleenen aan eenigen „man” van den Bisschop, die in ongenade is gevallen, tenzij hij door des Graven toedoen weer in genade wordt aangenomen of bereid is zich aan het oordeel van zijn standgenooten te onderwerpen. Het compromis komt dus hierop neer, dat de Graaf de bisschoppelijke „mannen” niet zal steunen, indien deze tegenover hun heer niet den weg van het recht, doch dien van het geweld wenschen te bewandelen. Hier ontmoeten we weer het „iudicium parium” van 1157. De uitdrukking heeft hier evenwel niet dezelfde ondubbelzinnige strekking. Staat het vast, dat daarmede in 1157 het oordeel van ministerialen werd bedoeld, in de onderhavige bepaling wordt gesproken van „homines” van den Bisschop, dat behalve ministerialen ook „liberi homines” kan beteekenen. Nemen wij aan, dat hier met „homines” inderdaad zowel de „liberi homines” of „nobiles” als de ministerialen worden bedoeld, wat hebben wij dan onder het „iudicium comparium” te verstaan? Kennelijk ligt hier dan tweeërlei soort van „iudicium” in opgesloten, n.l. een „iudicium liberorum hominum” en een „iudicium ministerialium”. De „liberi homines” of „nobiles” en de ministerialen waren immers geen standgenooten, geen „compares” en beide groepen, ieder voor zich, konden aanspraak maken op berechting door hunne „pares” ²⁾.

1) Ob. U. 564 en 567.

2) Voor wat de „nobiles” betreft zie hierboven — in hoofdstuk I —, p. 29. Vgl. ook de „sententia parium suorum”, waaraan de graaf van Gelre zich ingevolge de „compositio” tusschen hem en den Bisschop d.d. 22 Januari 1201 in bepaalde gevallen moet onderwerpen (Ob. U. 554).

Hieruit volgt, dat er behalve een ministerialengerecht ook nog een gerecht van vrije edelen moet hebben bestaan. Waar? De aangehaalde passage zegt het duidelijk: „in curia episcopi”, in het Hof van den Bisschop. Hier komt dus toch het „Hofgericht” van Oppermann te voorschijn!

Het „Hof” van den Bisschop: dit schijnt een weinig aanneemelijk uitgangspunt voor de ontwikkeling van een „Landrecht”. Het „Hof”, dat is des Bisschops omgeving, bestaande uit zijn „ambtenaren”, uit zijn Raden. In het voorgaande hoofdstuk hebben we deze omgeving leeren kennen en wel, in engeren zin, als den Raad in engen zin, en, in ruimeren zin, als den „grooten Raad”. Deze laatste omvatte de hooge geestelijkheid, de nobiles en de ministerialen; in formeele vergadering bijeen stond hij bekend als de bisschoppelijke synode en later, na het uittreden van de nobiles, als het kapittel-generaal. In dezen Raad, in dit „Hof”, was dus voor een ieder, behoorende tot één van de genoemde groepen, een „judicium parium” mogelijk¹⁾. Indien wij dit nu in verband brengen met de omstandigheid, dat wij den Bisschop bij de uitoefening van de contentieuze jurisdictie in de 12de en 13de eeuw steeds vergezeld zien van de drie genoemde groepen van zijn „grooten Raad”, dan begint over den oorsprong van het Landrecht toch wel eenig licht op te gaan. We hebben reeds gezien, dat deze rechtspraak op Germaansche wijze plaats vond, m.a.w. dat de Bisschop daarin slechts het oordeel vroeg of vorderde en dat het wijzen ervan door de aanwezige „gemeente” geschiedde²⁾. Daarmede is het voornaamste bezwaar tegen de afleiding van het Landrecht uit een „Hofgericht”, uit de rechtspraak van Bisschop en Raden, komen te vervallen³⁾. Wij zagen voorts, hoe Hendrik van Kuik

1) Het woord „curia” werd, evenals „kapittel-generaal” ook in een engeren zin gebruikt, nl. uitsluitend ter aanduiding van prelaten en kapittelen (zie hiervóór, p. 17, n. 2). Eens te meer blijkt hieruit, dat de „grooten Raad” werd gezien als een uitbreiding van de geestelijke kern ervan, in laatste instantie van het Domkapittel. Vgl. p. 39, n. 2.

2) Zie boven, p. 143. Ik vestig er hier nog eens de aandacht op, dat dergelijke terechtzittingen „gebannen” zittingen waren. Vgl. het „in figura judicii” in Ob. U. 1060 (boven p. 51).

3) Dit bezwaar leidde Fockema Andreae ertoe, het Landrecht in verband te brengen met het oude Frankische gravending. Hij erkende weliswaar, dat daarmede verschillende moeilijk op te lossen vragen rezen. „Maar toch — zoo meende hij —, het vertoont geheel een oud-Germaansch karakter; in het bijzonder het feit, dat de voorzittende landsheer er geene stem heeft, verbiedt volstrekt, hier aan een jongere schepping, een landsheerlijk hofgerecht te denken.” (Bijdr., IV, p. 161). Oppermann heeft zich van deze moeilijkheid klaarblijkelijk geen rekenschap gegeven.

voor de synode een „judicium parium” vond en hoe in 1227, in een geschil, waarbij het kapittel van St. Marie als partij betrokken was, het oordeel werd gevonden door de prelaten. Zoo zullen we met stelligheid mogen aannemen, dat een geschil tusschen ministerialen hier eveneens door een „judicium parium” kon worden beëindigd. En nu wordt het ook duidelijk, hoe deze jurisdictie van ministerialen zich van geschillen over dienstleenen, waartoe zij zich aanvankelijk moet hebben bepaald, heeft kunnen uitbreiden tot andere geschillen, hoe dit dienstliedengerecht tenslotte zijn competentie over *alle* geschillen van dienstlieden heeft kunnen uitstrekken. Dit was mogelijk, doordat het dienstliedengerecht niet op zichzelf stond, doch deel uitmaakte van den „grooten Raad” des Bisschops, m.a.w. van een lichaam, dat de volledige competentie van den „heer”, van den Bisschop, bezat.

Tengevolge van de territorialiseering en het daarmee verband houdende uitreden van de nobiles uit de synode onderging deze vergadering een ingrijpende verandering. In tweeërlei opzicht verloor zij haar universeel diocesaan karakter. Op wereldlijk gebied ging zij over in het kapittel-generaal — in ruimen zin —, dat in zijn bevoegdheden was beperkt tot het gebied van het Nedersticht¹⁾, op geestelijk terrein evenwel deed zich de beperkende werking van de territorialiseering niet gevoelen. Dientengevolge ging van nu af de geestelijke jurisdictie haar eigen weg. Een en ander leidde ertoe, dat bij de rechtspraak van het kapittel-generaal de ministerialen als oordeelvinders meer op den voorgrond moesten treden en het kan geen bevreemding wekken, dat zij tenslotte de eenige oordeelaars werden. De deelneming van de stad Utrecht aan het kapittel-generaal bracht hierin uit den aard van de zaak geen verandering. Deze had immers hare eigen jurisdictie en kwam uiteraard voor het oordeelen in zaken betreffende ministerialen niet in aanmerking.

Voor een goede beoordeeling van de wordingsgeschiedenis van het Landrecht moet voorts in het oog worden gehouden, dat de ministerialen tevens de normale bezitters waren van de dagelijksche jurisdictie ten plattenlande. Ook wanneer een gerecht toebehoorde aan een geestelijke stichting, werd het gewoonlijk door deze weer aan een ridder of knaap verleend²⁾.

1) Althans in hoofdzaak, nl. behoudens zekere bevoegdheden met betrekking tot het Oversticht. Zie te dezen hierna, p. 250 v.v.

2) Of het een werkelijke leenverhouding betrof dan wel of het gerecht in pacht of in erfpacht was uitgegeven, doet hier niet ter zake.

Het ligt derhalve in de rede, dat het beroep van de dagelijksche gerechten op den Bisschop, d.w.z. op den Bisschop „in Rade”, ook bij de ridders en knapen ten oordeel kwam. De werkzaamheid van het Landrecht als hof van appèl vindt hierin een alleszins bevredigende verklaring. Hetzelfde geldt trouwens van de geheele competentie van dit gerecht, ook voorzoover deze meer omvat dan het berechten van geschillen van ministerialen, of liever, van ridders en knapen ¹⁾).

Ik meen derhalve, dat Oppermann gelijk heeft, wanneer hij het Landrecht afleidt uit een bisschoppelijk hofgerecht. Weliswaar heeft hij m.i. ten onrechte reeds Landrecht genoemd wat, in 1178, niet anders was dan de bisschoppelijke Raad, doch het staat, naar het mij voorkomt, nu wel vast, dat het Landrecht zich uit dien Raad heeft ontwikkeld. Ik wil hierbij nog een merkwaardigheid in herinnering roepen, waarop ik in het vorige hoofdstuk terloops de aandacht heb gevestigd. Zooals we daar hebben gezien, handelde de Bisschop in het algemeen „met oordeel” van zijn „grooten Raad” of van bepaalde groepen daaruit, d.w.z.: de medewerking van dien Raad of van die groepen placht te worden gegoten in den vorm van een oordeel, een „judicium”. In dat verband heb ik gewezen op het door Spangenberg gesignaleerde verschijnsel, dat woorden als „consilium”, „sententia” en „judicium” veelal door elkander werden gebruikt. Dit verschijnsel klopt geheel met hetgeen wij omtrent de werkzaamheid van den „grooten Raad” hebben geleerd en met de vorenstaande beschouwingen over de wording van een op Germaansche wijze oordeelend gerecht als het Landrecht uit dien Raad. Met de zoeven aangestipte merkwaardigheid nu doel ik op de bepaling, voorkomende in het boven ²⁾ aangehaalde, door de kapittelen opgestelde stuk van 11 Mei 1364 betreffende de verplichtingen der bisschoppen, dat den Bisschop verbiedt, eenigen leek te straffen, „nisi ministerialibus ad hoc vocatis, consilio et deliberatione ipsorum prae habitis secundum consuetudinem patriae”. Zooals vroeger de medewerking van den Raad, gewoonlijk „consilium” genoemd, wel werd aangeduid met den term „judicium”, zoo zien wij nu de werkzaamheid van het Landrecht met betrekking tot den het gerecht voorzittenden Bisschop als „consilium” gekenschetst. Ik erken gaarne, dat aan het gebruik van woorden in

1) Daarmede komen ook de andere door Fockema Andreae, t.a.p., tegen de afleiding van het Landrecht uit een hofgerecht te berde gebrachte bezwaren te vervallen.

2) P. 80.

gevallen als dit niet te veel waarde mag worden gehecht, doch in het licht van de hierboven geschetste ontwikkeling kan aan het bezigen van het woord „consilium” in dit verband n.m.m., zonder dat den feiten daardoor ook maar in het minst geweld wordt aangedaan, maar integendeel geheel in overeenstemming met die feiten, gereedelijk de beteekenis van een reminiscens aan de herkomst van het Landrecht worden gehecht.

Nu wij een antwoord hebben gevonden op de vraag, waar het Landrecht vandaan komt, kunnen we ons gaan bezighouden met de competentie van dit gerecht. Hoe verhoudt zich, wat dit betreft, het Landrecht tot de dagelijksche gerechten van het platteland?

Het is bekend, dat deze dagelijksche gerechten slechts in zaken van lage en middelbare jurisdictie bevoegd waren. Dit hield in, dat hunne bevoegdheid op strafrechtelijk gebied zich uitstreckte over alle niet-crimineele, d.i. boetstraffelijke zaken. Wat de burgerlijke zaken betreft, mogen we met Fockema Andreea aannemen, dat deze gerechten, althans in den tijd, waarover de bronnen ons kunnen inlichten, volledig bevoegd waren. Voor geschillen over onroerend goed was in het Nedersticht de procedure met zeventuig gebruikelijk, een procedure, die, zooals bekend, voor het dagelijksch gerecht werd gevoerd. Wat verder de zaken aangaat, welke een schuldvordering tot onderwerp hadden, laten de bronnen ook niet den minsten twijfel aangaande de bevoegdheid dezer gerechten, ongeacht of het een pandbare dan wel een niet-pandbare schuld betrof.

Een nauwkeurig omlinjnde voorstelling van de bevoegdheid van het Landrecht is minder gemakkelijk te verkrijgen.

Wat de strafrechtelijke zijde der competentie van dit gerecht aangaat, nam Fockema Andreea de bevoegdheid voor crimineele zaken aan, hoewel hij moest erkennen, geen voorbeelden van de behandeling dier zaken in de judiciaalen van de bisschoppen Frederik van Blankenheim en David van Bourgondië te hebben gevonden. Deze voorbeelden zijn er intusschen wel, al moet worden toegegeven, dat zij zeer dun gezaaid zijn¹⁾.

1) Zoo wordt in 1472 in een geding tegen een muntvervalscher gewēzen, „dat men dat rechten sal mitten ketel aen syn lyeff ter doet toe” (B.A. 202, fol. 111vso). Een ander geval van doodstraf in 1489 (ald., fol. 240). In 1452 wordt een vredebreuk berecht: „Ende den voirs. vredebroeck sal men richten aen den voirs. Steven aen syn tonge ende aen syn ogen, daer hy hem mede besach, doe hy den vrede brack ende aen syn hant, daer hy den vrede mede gebroken heeft ende aen syn voet, dien hy voir geset heeft, doe hy den vrede brack. Mer omme neerstlicke versoecke ende gueter bede wille der steden van Utrecht ende van Amersfoert soe heeft

Het vermoeden van een competentie in criminalibus was dus onmiskienbaar juist ¹⁾; het Landrecht had de hooge jurisdictie, doch tot de uitoefening daarvan kwam het maar zelden. Zonder eenigen twijfel was dit te danken aan de concurreerende competentie van de stedelijke gerechten. Het is hier evenwel niet de plaats voor een nadere beschouwing van deze kwestie.

Ingewikkelder zijn de verhoudingen op het gebied van de burgerlijke jurisdictie. Hier moet in de eerste plaats in het oog worden gehouden, dat het Landrecht zoowel recht deed in eerste als in tweede instantie. In tweeden aanleg berechtte het nl. alle zaken, waarin van een uitspraak van het dagelijksch gerecht hooger beroep werd ingesteld bij den Bisschop: het was voor het platteland het normale hof van appèl.

De voorbeelden van deze werkzaamheid van het Landrecht liggen voor het grijpen; in de verschillende judiciaelen vindt men in het tijdsbestek van 1446 tot 1488 bijv. „beroepen oordeelen” van de dagelijksche gerechten van Abcoude, Eemnes, Nichtevecht, Zeist, Loenen, Soest, Nieuwkoop en Jutphaas behandeld. Ik zal hieronder één voorbeeld van de behandeling eener appèlzaak laten volgen, omdat daaruit niet alleen een goed inzicht wordt verkregen in de wijze, waarop het beroep werd aangebracht, maar omdat het tevens in het algemeen een duidelijk beeld geeft van het Landrecht in functie.

myn genedigen here voirs. by guetduncken der ridderen ende knapen denselven Steven genade wedervaren laten” (B.A. 200, p. 344). Dat de Bisschop hier gratie verleent met goedduncken van ridders en knapen is, naar het mij voorkomt, een bewijs te meer voor de oorspronkelijke raadsfunctie van de ridders en knapen in het Landrecht. Tenslotte nog een geval uit 1412. Bisschop Frederik oorkondt, dat „in iudicio nostro temporali coram nobis in civitate Traiectensi” is gekomen een zekere Jacobus „filius Gerardi Boschmans, laycus”, die aldaar „querulose” te kennen gaf, dat Henricus van Vyanen, miles, en een aantal anderen — o.a. de schout van Vianen — hem den rechtervoet hebben afgeslagen. „Quamquidem querelam — zoo gaat de Bisschop voort — idem Jacobus postmodum successive coram nobis, statutis diebus, et servatis debite terminis desuper requisitis, semper conquerendo prosecutus fuit, donec et quousque vasalli et ministeriales nostri decreverunt judicialiter et sententionaliter Henricum de Vyanen militem et suos complices predictos per nos fore et esse proscribendos et banniendos de et extra civitatem et territorium nostrum Traiectensem, incipiens a loco dicto Nuede usque locum dictum Bodegraven ipsosque et eorum quemlibet infra terminos predictos in nostra dyocese fore privatos et privatum omni federe pacis humane”. (Arch. Dom 964, fol. 167, 168). „Vasalli et ministeriales” zal hier als een tautologie moeten worden opgevat. Zie voorts nog B.A. 198, fol. 32vso; B.A. 200, p. 278; B.A. 202, fol. 121, 154, 192vso, 202 en 294.

1) Met recht wijst Enklaar, in navolging van Oppermann, ook op de reeds genoemde plaats bij Wstinc (Landsheerlijk bestuur, p. 48, n. 3).

Het betreft een beroep van het dagelijksch gerecht van Zeist. Het judiciaal van bisschop David van Bourgondië ¹⁾ bevat daarentrent onder 19 Juni 1461 de volgende aantekening ²⁾:

„Een beroepen oirdel tusschen Gerit van Zuylen van Blikenborch ende Soude van Ryn ende Ane synre huysvrouwe, bestaet aen Arnt van Ysselsteyn; ende heeft by guetduncken ridderen ende knapen gewesen, dat, alsoe de buerlude van Zeist hem aengebrocht hebben een beroepen oirdel, dat deselve buerlude een recht oirdel gewesen hebben nae hoeren beider diingtael.”

Een eindje verder in hetzelfde judiciaal ³⁾ vinden we de minuut van de deswege door den Bisschop uitgegeven akte:

„David van Bourgoendiën, bij der genaden Goits bisscop t'Utrecht, maken kont allen luden: alsoe geschil geweest ende gestaen heeft tusschen Gerit van Zuylen van Blikenborch op d'een ende Souden van Ryn ende Ane synre huesvrouwe op d'ander syden, roerende van vier mergen lants, gehieten die Molenstege, mitter wyntmolen, molenhuijs ende alle getymmert, dat dairop staet, mit allen synen toebehoeren, gelegen in onse kerspел ende gerichte van Seyst, wairomme beyde parthyе voir onsen scout ende bueren tot Seyst — vermits rueminge, ontwaringe ende uitdoen — gecomen syn in 't recht, dat nae aensprake ende antwoirt der voirg. parthyе in den recht onder oirdel gebracht is geweest aen één van den buerluden, die dairaf gewesen heeft, dat Soude vellich was ende een rechte rueminge ende ontwaringe is, die Gerit van Zuylen voirs. mit synen gerechtsbrief gedaen heeft ende een onrecht uitdoen is, dat Maes van Plas — gemechticht van Souden wegen van den Rijn — dairvan uitgedaen heeft nae hoerre twyer dingtael.

Dat voirs. oirdel beriep Maes van Plas — gemechticht van Souden wegen — aen ons ende onse Hof ⁴⁾ als 't gewoentlic is, welck beropen oirdel voirs. onse scout ende bueren voirs. in onsen gespannen rechte, als 't nae die gewoente ende rechte van onsen lande behoirt, aengebracht ende in scryften overgegeven hebben by hoeren eede, welck oirdel voit terstont bestaet ende ondergegeven waert Aernt van Ysselsteyn, die hem dairop beraden heeft ende besproken mitten geleerden onsen ridderen, knapen, mannen ende dingwerders, als dair-

1) B.A. 202.

2) Fol. 20.

3) Fol. 26vso (R.B.A. 3931).

4) Vgl. hierna, p. 163.

toe behoort ende naedat dieselve Aernt des wys heeft kunnen gewoerden, by gehiete ¹⁾ onsen riddersen, knapen, mannen ende dingwerders in groeten getale heeft 't voirs. oirdel op dach datum 's briefs uutgesproken ende gewijst als hiernaes bescreven staet:

alsoe die buerlude van Seyst hem aengebracht hebben een beropen oerdel, dat dieselve buerlude een recht oirdel gewesen hebben nae hoerre beyder dingtael.

Dair dit gesciede waeren aen ende over alse dat ende die daet, stede ende dach boven opten rechtdach tot Wyck den XIXen dach in Junio anno LXI gehouden gescreven steet" ²⁾.

Het stuk is in verschillende opzichten waard, aan een nadere beschouwing te worden onderworpen. Zooals gezegd, geeft het ons het Landrecht in de uitoefening van zijn functie te aanschouwen. Opvallend is hierbij weer de overeenkomst met de werkzaamheid van het dagelijksch gerecht, die in dezen brief eveneens tot uitdrukking komt. In beide gevallen wordt het oordeel besteed aan één van de aanwezige oordeelvinders; deze spreekt, na de anderen te hebben geraadpleegd en met goeddunken van die anderen, het oordeel uit. De omschrijving van de „gemeente" in het Landrecht klopt echter niet geheel met die, welke door mij in het voorafgaande werd gegeven: naast de ridders, knapen en mannen noemt de brief van bisschop David nog „dingwerders". Wat hebben we daaronder te verstaan?

Volgens het Middel Nederlandsch Woordenboek ³⁾ is dingwaarder degene, die voor den houder der rechtsmacht optreedt, d.i. dus in casu hij, die de plaats van den Bisschop inneemt als een soort justitieele „stadhouder", hetzij voor de geheele zitting van het gerecht, hetzij met betrekking tot bepaalde onderdeelen ervan. Inderdaad zien we bij de zittingen van het Landrecht, met name sedert het midden van de 15de eeuw, herhaaldelijk een dingwaarder vermeld, die een dergelijke functie blijkt te vervullen. Wordt deze functionaris in de judicialen van den vroegeren tijd niet als zoodanig onder de aanwezigen ter terechtzitting genoemd, van 1449 af vinden wij hem bij voortduring vermeld, meestal onmiddellijk na machtige heeren als de burggraven van Montfoort in gezelschap van de maarschalken en steeds vóór de overige ridders en knapen. Het blijkt dan tevens, dat die functie steeds wordt

1) Vgl. boven, p. 144, n. 3.

2) Met deze verwijzing wordt fol. 20 bedoeld.

3) Zie ook de daar aangehaalde voorbeelden.

bekleed door een bisschoppelijken ambtenaar en meestal voor geruimen tijd. Zoo vinden we bijv. Frederic uutten Hamme als dingwaarder genoemd in 1449, Melis van Mynden in 1451, 1457 en 1459; Gerrit van Zuylen van Blikkenburg in 1462 en volgende jaren; in 1466 even Johan van Zuylen van Natewisch en daarna weer Gerrit van Zuylen van Blikkenburg tot 1472 toe, in welk jaar hij wordt opgevolgd door Johan van Zuylen van Natewisch, die in 1487 — waarschijnlijk in October — als zoodanig wordt opgevolgd door Johan van Amerongen¹⁾.

Vele gegevens, waaruit de taak van dien dingwaarder kan worden bestudeerd, bevatten de judiciaalen niet, echter voldoende om te bevestigen, dat deze ambtenaar tot taak heeft de plaats van den Bisschop in te nemen, hetzij door bij diens afwezigheid het gerecht gedurende de geheele zitting te presideeren, hetzij door bepaalde werkzaamheden voor zijn rekening te nemen. In het bijzonder zien wij hem op den voorgrond treden bij de „eigening” van goederen, waaraan gepand is of die „bezet” zijn. De vele aantekeningen betreffende zoodanige „eigeningen” vermelden steeds eenige — meest drie of vier — ridders en knapen, die daarbij tegenwoordig waren; in bijna alle gevallen is de eerstgenoemde de dingwaarder. De omstandigheid, dat alleen bij „eigeningen” nog eens in het bijzonder de namen der aanwezigen worden vermeld, doet reeds vermoeden, dat we hier met een procedure te doen hebben, die als het ware voor een afzonderlijke „kamer” van het Landrecht werd behandeld. Dit vermoeden vindt bevestiging in de volgende aantekening in het judiciaal van bisschop David — uit het jaar 1487²⁾ —: „als die dingweerder, nae dair nyemant meer en was hebbende te eygenen, die eygenbanck ontslagen hadde, is Evert de Ridder, pander, gecomen op die scryvecamere, seggende: Loiff Mathysz. hadde uutgedaen”.

Nog één voorbeeld ten bewijze, dat de hierbedoelde dingwaarder de plaats van den Bisschop inneemt in het gerecht;

1) Het door Enkkaar — Landsheerlijk bestuur, p. 179 — afgedrukte lijstje vermeldt bovendien onder den datum 14 October 1474 Johan de Coning als dingwaarder. Dit is evenwel een vergissing. Bovenaan het door Enkkaar aangehaalde folio — 133vso — wordt uitdrukkelijk Johan van Zuylen van Natewisch als dingwaarder genoemd. De vergissing berust vermoedelijk op de abusieve lezing van een aantekening op hetzelfde folio betreffende een beroep op des Bisschops Raad — de „Schive” —, waarvan het slot luidt: „presentibus: dingweerder, Johan die Coning ende meer gueder lude”. De dingwaarder wordt hier niet met name genoemd, wat ook elders in hetzelfde judiciaal herhaaldelijk het geval is.

2) B.A. 202, fol. 200vso.

een aantekening in hetzelfde judiciaal, d.d. 9 December 1474¹⁾: „Item heeft de dingweerder Johan van Zulen van Natewisch doen teykenen, dat hie Evert die Greve heeft doen verdagen te comen voer mynen genedigen here opten rechtdach tegen Wouter Ghijsbertssoen omme te doen een behout²⁾ van een oirdel, dat laetst tusschen Wouter ende Evert voirs. gewesen is. Ende soe Evert voirs. nu niet en is gecomen, is hie des vellich gewesen”.

De dingwaarder heeft derhalve hier iemand doen dagvaarden.

Intusschen is hiermede nog niet verklaard, wie de dingwaarders zijn, die naast de ridders, knapen en mannen deel uitmaken van het Landrecht. Tot nog toe was hier immers slechts sprake van één bepaalden functionaris, die met dezen titel werd aangeduid, terwijl de naam in het aan de orde zijnde stuk kenkelijk in het meervoud wordt gebezigd. Behalve de ambtenaar, wiens taak in het voorafgaande werd besproken, moeten op de bewuste zitting van het Landrecht nog anderen zijn geweest, waarop de titel dingwaarder eveneens van toepassing was.

Men kan hier in de eerste plaats denken aan de verschillende bisschoppelijke ambtenaren, die we in de tweede helft van de 15de eeuw regelmatig aan de zittingen van het Landrecht zien deelnemen en die tevens tot de ridders en knapen behooren, met name aan de maarschalcken, den dijkgraaf en de panders³⁾. Het lag wel eenigszins voor de hand, dat men deze ambtenaren, die als zoodanig in beginsel de plaats van den Bisschop konden innemen, met den naam van dingwaarder bestempelde. Naast deze dingwaarders in ruimen zin moet dan worden onderscheiden de dingwaarder in engen zin, d.i. de ambtenaar, die ingevolge algemeene volmacht bepaaldelijk met de vertegenwoordiging van den Bisschop op de zittingen van het Landrecht was belast.

Er moet evenwel rekening worden gehouden met nog een

1) Fol. 137.

2) „Behout” of „gehout” beteekent o.a. „bewijs”, dat is te zeggen *formalistisch* bewijs, dus *eed*. Andere bewijsmiddelen dan de eed worden nimmer door de termen „behout” en „gehout” aangeduid.

3) Een onderzoek naar de vraag, waarom steeds één dijkgraaf zonder nadere bepaling wordt genoemd, ligt buiten het bestek van dit proefschrift. Ik vermoed echter, dat het een gevolg is van de omstandigheid, dat het dijkgraafschap van den Lekdijk Benedendams werd beschouwd als een — erfelijk — annex van het burggraafschap van Montfoort. De in den tekst bedoelde dijkgraaf is dan die van den Lekdijk Bovendams.

Met betrekking tot de aanwezigheid van bisschoppelijke Raden op de zittingen van het Landrecht zij hier verwezen naar p. 281.

andere mogelijkheid. Het komt nl. voor, dat we *alle* aanwezige ridders en knapen als dingwaarders vinden aangeduid. Ik ben in de verschillende judiciaal slechts één zaak tegengekomen, waarin zulks *onmiskenaar* het geval was en wel in het judiciaal van bisschop Frederik van Blankenheim ¹⁾. Het betrof een geschil tusschen Wilhem Herbort en Dirc Tymanssoen over een halve hoeve „lants, velds ende veens” c.a. in Westbroek. In dit geschil, dat reeds geruimen tijd voor den Bisschop hangende was, vroeg deze aan Johan van Clarenborch een oordeel over de vraag, „welc van den partijen dat rechte besit ²⁾ van den voers. lande hebben soude. Na aansprake ende antwoord, die daerop gegaen was aen beiden sijde, hierop heeft Johan van Clarenborch sijn beraet lange gehadt, ende in 't lest so heeft hij hore beider betoen den riddere ende knapen eenwerff ende anderwerff ende meer doen lesen. So dat Johan voers. mit rade ende guetduncken der riddere ende knapen gewijst heeft ende wijssde voer recht, dat na beide der partijen betoen ende hore beider dingtaele Willem Herbort voers. mit recht in 't besit van den voers. goede bliven sal, also verre als hij sijn gehout ³⁾ doet als hij hem vermeten heeft, ende dat hij mit Dirc Tijmanss aen gheenre kenninghe gaen en sal. Dit geschiede to Utrecht op mijns heren richtdach voers. — nl. 20 Februari 1413 —, daer aen ende over waren *als dingwerders* ⁴⁾ in tegenwoordicheit mijns heren. . . . — hier volgen de namen van 18 ridders en knapen — . . . ende anders vele goeder lude des Gestichtes manne ende dienstmanne”.

Op de zaak zelf kom ik in een ander verband nog terug ⁵⁾. Voor het oogenblik is voor ons van belang, dat „dingwaarders” hier wordt gebezigd in de beteekenis van ridders en knapen, van „manne ende dienstmanne”. Het lijkt mij waarschijnlijk, dat ook in tal van andere gevallen, waarin gesproken wordt van ridders, knapen, mannen en dingwaarders, met dit laatste woord nog eens alle dezelfden worden bedoeld, die tevoren al met andere namen werden aangeduid. Het komt mij voor, dat ook dit weer pleit voor de hierboven weerge-

1) B.A. 198, fol. 78vso.

2) Uit uitdrukkingen als „recht besit” „rechte weer” e.d. blijkt, dat noch „bezit” noch „weer” louter feitelijk is, doch dat beide termen een juridieke waardeering van den feitelijken toestand inhouden. Immers „rechte weer” beteekent: de „door het recht erkende en beschermde weer” (Mr. L. J. van Apeldoorn, Vredeban en rechte weer; Rechtsgel. Magazijn, 42 (1923), p. 367, 562); als men een „rechte weer” heeft, heeft men m.a.w. een recht.

3) Zie p. 160, n. 2.

4) Cursiveering van mij.

5) Hierna, p. 240.

geven opvatting, volgens welke het Landrecht zich heeft ontwikkeld uit des Bisschops „grooten Raad". Het gebruik van de benaming „dingwaarders" in dezen zin duidt dan op een herinnering aan vroegere toestanden, waarin de in zekeren zin „ambtelijke" positie van de „manne ende dienstmanne" meer op den voorgrond trad¹⁾. Men zou zelfs kunnen meenen, dat het woord dingwaarder, in het meervoud gebruikt, steeds deze zeer ruime beteekenis had en dat het m.a.w. in de uitdrukking: ridders en knapen, mannen en dingwaarders steeds tautologisch werd aangewend. Dit zou evenwel m.i. te ver gaan. Het komt mij nl. voor, dat men onder „dingwaarders" wel bij voorkeur de hierboven bedoelde bisschoppelijke ambtenaren placht te verstaan. Aldus moet deze term m.i. ook worden opgevat in een geval betreffende de overgifte door iemand „voer mijnen here . . . ende sijnen dyngwerders (van) alle alsulke saken, die he van wegen mijns heren thent heertoe bestaen ende gevordert heeft, myt zoedaenre machte he dairop van mijnen here ontfangen mach hebben" ²⁾. Degenen, ten overstaan van wie zulks geschiedt, zijn blijkens de desbetreffende aanteekening Melys van Mijnden en Peter Grawert, d. z. *de dingwaarder in engen zin en een ex-maarschalk van het Overkwartier.*

Keeren wij weer terug naar de uitspraak van 19 Juni 1461 inzake het „beroepen oordeel" van Zeist. Het oordeel wordt dus besteed aan één van de ridders en knapen en vervolgens door dezen met goeddunken van de overige ridders en knapen — waarin dus in ieder geval de „dingwaarders" begrepen zijn — gewezen. Tevoren echter heeft de oordeelvinder de zaak overlegd met de „geleerden" onder de ridders en knapen. Deze mededeeling, die in de uitspraken van het Landrecht onder bisschop David reeds een vaste formule is geworden, wijst op een streven naar selectie³⁾, een streven, dat tijdens het experiment met de zgn. Schive mede bijdraagt tot het ontstaan van het bekende conflict tusschen den Bisschop en de Staten. Ik kom hierop nog nader terug⁴⁾.

1) „Waarder" is bewaarder, ook wel bewaker; de dingwaarders zijn dus zij, die het ding bewaren, m.a.w. voor de uitoefening van de jurisdictie waken. Ook hieruit blijkt, dat de ridders en knapen van huis uit deel hadden aan een *landsheerlijke* taak, dat zij derhalve van oorsprong geen landrechtelijke functie hadden.

2) B.A. 200, p. 319 (8 Maart 1450).

3) De behoefte aan juristen deed zich in dezen tijd niet alleen hier, doch ook elders gelden; de leekenrechtspraak bleek in vele gevallen niet meer tegen haar taak opgewassen. Vgl. voor Holland De Monté ver Loren, *Bezit en eigendom*, p. 371, 577.

4) Zie hierna in § 4.

De uitspraak bevat nog eenige uitdrukkingen, waarbij hier even moet worden stilgestaan. De Bisschop zegt, dat het oordeel van het Zeister gerecht is beroepen „aen ons ende onse Hof”¹⁾. Het Landrecht wordt hier dus bestempeld met den naam „Hof”. Ook dit is een duidelijke reminiscens aan vroeger tijden, toen het Landrecht nog niet als afzonderlijk, „landrechtelijk” gerecht bestond en de tot zijn competentie behoorende jurisdictie nog deel uitmaakte van die van den Bisschop „in Rade”, in zijn „Hof”. Met nadruk zij er hier op gewezen, dat dit „Hof” niets heeft uit te staan met het later door Karel V ingestelde Hof Provinciaal. In den tijd, waaruit de aan de orde zijnde uitspraak dateert, in de 15de eeuw dus, was het Landrecht al lang een „landrechtelijk”, een ordinaris gerecht geworden, waarin, evenals in de dagelijksche gerechten, de rechtspraak onder leiding van den heer werd uitgeoefend door een „gemeente”, m.a.w. een gerecht, dat bestond uit een monarchaal en een republikeinsch element. Het Hof van 1530 daarentegen was een extra-ordinaris gerecht, bezet door ambtenaren, die recht spraken in naam van den landsheer²⁾; het was dus zuiver monarchaal van structuur.

Hoogst opmerkelijk is hetgeen onmiddellijk op de zoeven aangehaalde zinsnede volgt, nl. de mededeeling, dat het beroepen oordeel door schout en bureu van Zeist is aangebracht „in onsen gespannen rechte”. Een „gespannen” gerecht duidt op een formeele zitting, d.w.z. op de zitting van een gerecht, dat geheel op landrechtelijke leest is geschoeid. Deze uitdrukking accentueert derhalve het landrechtelijk, het ordinaris, karakter van het Landrecht. Merkwaardig is dit vooral, doordat het in zoo onmiddellijk verband wordt gebezigd met de benaming „Hof”, die juist de extra-landrechtelijke herkomst van het gerecht in het licht stelt.

Het aangehaalde stuk laat ons voorts zien, op welke wijze een beroep van de dagelijksche gerechten bij het Landrecht wordt aanhangig gemaakt. Zoodra het desbetreffende oordeel door de bureu — eigenlijk: door één der bureu met goeddunken van de anderen — is gewezen, maakt de in het ongelijk gestelde partij aan het dagelijksch gerecht bekend, dat hij daarvan in beroep wenscht te gaan. Schout en bureu zijn nu

1) Vgl. ook art. LXXVI van het Liber hirsutus minor, waarin de Utrechtsche raad maatregelen neemt naar aanleiding van het feit, dat burgers in halszaken waren gebracht „voer onsen here van Utrecht in ziin hof”. (Rbr. v. U., I, p. 121).

2) Zie in dit verband p. 288, n. 1.

verplicht, het aldus beroepen oordeel in de eerstvolgende¹⁾ zitting van het Landrecht aan te brengen. Dit aanbrengen bestaat in het schriftelijk overleggen van het gewezen vonnis²⁾; de juistheid van het relaas wordt gewaarborgd door hun eed. Tegenbewijs is echter toegelaten, zooals blijkt uit een geval, dat den 5den November 1476 door het Landrecht werd berecht. Appellant stelde nl. dat schout en buren van De Bilt een ander oordeel hadden aangebracht dan dat, waarvan hij in beroep was gekomen. Tot onderzoek van de kwestie waren twee uit de ridders en knapen „geschict”. Nadat deze de resultaten van hun onderzoek — met name bestaande in het hooren van getuigen — hadden medegedeeld, wezen ridders en knapen, dat appellant het hem opgelegde bewijs had geleverd³⁾.

Wat de verplichting van het dagelijksch gerecht tot het aanbrengen van het beroep betreft, mogen twee voorbeelden, één uit het judiciaal van bisschop Rudolf, het ander uit dat van bisschop David, hier volstaan. Het eerste is van 13 October 1451⁴⁾: „In der sake tusschen Gerit van Baer(n) ende Jacob Haes soe heeft getuycht Mense Coep Peters soen, dat hem kundich is, dat Gerit van Baern is gecomen voer mijns heren genaden op sijnen rechtdach ende heeft begeert enen pander, dair he 't gerecht van Baern mede boden souden omme een wederroepen ordel aen te brengen; des heeft mijns heren dyngwerder⁵⁾ Gerit van Baern enen pander gont. . . .”⁶⁾. Het tweede voorbeeld dateert van 4 Maart 1465⁷⁾: „Item een ordell tusschen Jacob van Zuylen van Nyevelt ende Reyner Henrix soen bestaet aen Melys uutten Enge: hierop syn riddere ende knapen overdragen, dat Reyner voirs., soe he hem vermet van beroep, dat he ten naesten rechte syn beroep mitten rechte aenbrengen sall ende myn heere sall hem eenen pander geven, dat gerechte te bieden”.

1) Vgl. het zgn. Stichtsche Landrecht, Rbr. v. U., II, p. 428, art. 6: „Item een oordeell dat beroupen is, sal men den naesten rechtdach voor tgerechte brengen, dairt beroupen is; off beyde partijen syn boetschuldich”. Hieruit volgt, dat het oordeel natuurlijk ook op dien rechte dag door het gerecht moest zijn aangebracht.

2) Tevens moet de schout de wederpartij voor het Landrecht dagen; vgl. B.A. 202, fol. 47 (24 April 1464): „Item Johan van der Borch is vellich gewesen van een beroepen ordell tegen Pouwels Corneliszoen, soe hem die schout van Soest voir myns heren genaden te rechte verdaget hadde”.

3) B.A. 202, fol. 159 vso.

4) B.A. 200, p. 179.

5) Hier zien wij den dingwaarder weer in functie.

6) = gegund.

7) B.A. 202, fol. 50vso. Zie voor het vervolg van de zaak fol. 56vso.

Tenslotte blijkt uit de nog steeds aan de orde zijnde uitspraak, dat het geschil bij het dagelijksch gerecht van Zeist was aangelegd door „rueminge” en „ontwaringe”, en wel met een gerechtsbrief, eenerzijds en „uitdoen” anderzijds. Dit brengt ons weer terug bij ons uitgangspunt: de competentie van het Landrecht; immers ook onder de zaken, waarvan het Landrecht in eerste instantie kennis neemt, vinden wij er vele, die hun aanvang nemen in een ruminge of, naar men het in het Nedersticht bij voorkeur uitdrukt, in een ontwaring.

Zooals men weet, werden in de middeleeuwen pandbare en niet-pandbare vorderingen onderscheiden. Tot de pandbare rekende men in het algemeen de vorderingen van pacht, verdiend loon en magenaes en verteerde kost ¹⁾. Dit gold ook voor het Nedersticht. Alle andere vorderingen werden samengevat in den trits: schade, schuld en loftenisse.

Een criterium voor verschil in bevoegdheid van Landrecht en dagelijksch gerecht is uit dit onderscheid niet te putten: beide gerechten waren zoowel in geschillen betreffende pandbare als in die aangaande niet-pandbare vorderingen competent. Het betreft uitsluitend een verschil in rechtsingang: geschillen inzake niet-pandbare vorderingen werden bij eenvoudige dagvaarding — „boding” — aanhangig gemaakt; die, waaraan een pandbare vordering ten grondslag lag, vonden in den regel hun aanvang in een panding ²⁾.

Panding was een vorm van beslag, dat zoowel op roerend als op onroerend goed kon worden gelegd. Met uitzondering van de gevallen, waarin de panding geschiedde uit hoofde van een executorialen titel vel quasi, had het beslag een conservatoir karakter. Hetzelfde geldt met betrekking tot de bezetting (arrest). Ter Kuile ³⁾ beschouwt de bezetting als een bijzonderen vorm van de panding. Veel bezwaar bestaat daartegen niet; beter echter is het m.i., indien men panding en bezetting beschouwt als twee species van eenzelfde, niet door een bijzonderen naam onderscheiden, genus. De grens tusschen panding en bezetting is moeilijk scherp aan te geven. Ik moge hier volstaan met de twee meest markante verschilpunten aan te geven: in de eerste plaats het feit, dat bezetting ook betrekking

1) „Magenaes en verteerde kost” is een tautologie; ook „magenaes” beteekent „voeding” of „voedsel”.

2) Vgl. hierover en met betrekking tot het hierna volgende in het algemeen: Mr. G. J. ter Kuile Jr., Inleiding tot een oorkondenboek van Overijssel. Het begrip oorkonde, levering, besate, panding, athmaling en inleiding. Pft. Leiden 1935, p. 94—127.

3) A.w., p. 105.

kon hebben op den *persoon* van den schuldenaar¹⁾, zulks in tegenstelling tot de panning, die uitsluitend tot zaken beperkt was, en in de tweede plaats het herhaaldelijk in de bronnen tot uitdrukking gebrachte onderscheid, dat panning geschiedde wegens *verleden*, bezetting wegens *toekomstige* pacht. In overeenstemming met het laatstgenoemde onderscheid zien we dan ook in de praktijk veelal panden aan het onroerend goed zelf, terwijl de bezetting vooral de op het veld staande gewassen schijnt te treffen²⁾.

Ontwaring was een rechtshandeling, die, zooals de naam reeds uitdrukt, erop was gericht iemand de „weer“ van eenige zaak te ontnemen. Men make hier intusschen niet uit op, dat de ontwaring gericht was tegen elke „weer“: de „weer“, welke door de ontwaring werd aangetast, was de *bruikweer*³⁾; met ontwaring beoogde de eigenaar — of een andere zakelijk gerechtigde — van een onroerend goed den bruiker van het goed te verwijderen. Met een bezitsprocedure heeft zij niets te maken. Dit blijkt niet alleen uit de voorschriften, welke op de ontwaring betrekking hebben⁴⁾ en uit de voorbeelden, welke de judicialen in zeer talrijke mate opleverden⁵⁾, het is tevens af te leiden uit de hoogst eenvoudige en vooral formalistische procedure, welke op de ontwaring volgde. Deze procedure bestond nl. uitsluitend uit den eed, welke door één der partijen werd afgelegd: indien de verweerder niet ter terechtzitting verscheen⁶⁾ door den eischer, in het tegenovergestelde geval door den verweerder⁶⁾. De Monté ver Loren heeft voor Holland aangetoond en in het hierna volgende zal ook voor het

1) In de judicialen trof ik daarvan slechts twee voorbeelden aan. De bezetting, het arrest, had daar echter niet ten doel de voldoening van een geldschuld te verzekeren, zij beoogde nl. in het eene geval een onwilligen getuige te dwingen zijn getuigenis af te leggen (B.A. 202, fol. 46 vso); in het andere geval betrof het een zaak van crimineele jurisdictie, nl. arrestatie van iemand, die vrede had gebroken (B.A. 200, p. 344).

2) Zie bijv. Rbr. v. U., II, p. 416 (X, 3).

3) Voor de verschillende beteekenissen van „weer“, „gewere“, zie men de beschouwingen van De Monté ver Loren, *Bezit en eigendom*, p. 230, n. 1. Men houde voor oogen, dat tal van „geweren“ naast elkander dienen te worden onderscheiden: ieder recht met betrekking tot een zaak vond tevens uitdrukking in een eigen „weer“ of „gewere“. Men vergelijke hiervoor A. H. M. J. van Kan, *Bezitsverhoudingen*, pft. Amsterdam 1913, p. 168 v.v., die deze verschillende „geweren“ met betrekking tot één zaak als even zoovele attributen van de „gewere“ ziet, zulks in overeenstemming met zijn opvatting ten aanzien van de bezitsverhoudingen in het algemeen.

4) Bijv.: Rbr. v. U., II, p. 416, 417.

5) Bijv.: B.A. 200, p. 111; B.A. 202, fol. 47, 51vso, 124.

6) Rbr. v. U., II, p. 416 (X, 1).

Nedersticht de regel blijken te gelden, dat één der meest karakteristieke kenmerken voor de bezitsprocedure juist bestaat in het gebruik van niet-formalistische bewijsmiddelen.

Uit het voorafgaande volgt, dat men bij geschillen tusschen landheeren en pachters elk der drie genoemde vormen van rechtsingang kan tegenkomen; panding, indien de pacht achterstallig is; bezetting, indien er vrees bestaat voor niet-betaling van de nog niet verschenen pacht en ontwaring wel in alle gevallen, waarin de verpachter de betrekking tusschentijds wenschte te beëindigen. De veronderstelling ligt voor de hand, dat het eene middel het andere niet uitsloot. Inderdaad wordt deze veronderstelling bevestigd door de vele gevallen, waarin wij de in het ongelijk gestelde partij zien vervallen in boeten wegens panding en bezetting of ook wel wegens panding en (of) bezetting en ontwaring¹⁾. Men kon derhalve zoo noodig van al deze middelen tegelijk gebruik maken.

Zowel voor de panding en de bezetting als voor de ontwaring had men de tusschenkomst van een rechterlijken ambtenaar noodig: van den schout, indien men de zaak voor het dagelijksch gerecht, van den bisschoppelijken pander, indien men haar voor het Landrecht aanhangig wenschte te maken. De gang van zaken voor het dagelijksch gerecht blijve hier verder onbesproken; met betrekking tot de procedure voor het Landrecht doe ik hier een vóór in het judiciaal van bisschop Rudolf van Diepholt²⁾ voorkomende instructie voor de panders volgen, omdat deze duidelijk laat zien, wat in deze gevallen aan de behandeling van de zaak in het Landrecht voorafging. De instructie luidt als volgt:

„Item die panders zweren recht te doen³⁾ den here ende enen yegelic, die 't van hem begeert, dat in hoeren dienst behoert.

Item te besetten tot allen recht, die 't van hem begeert. Ende weert die besettinge uutgedaen, soe leecht die pander hem beyden enen dach van recht voir den here then naesten recht ende nement van denghenen, die 't uut laet doen van hem bor-

1) Zie bijv. het beroepen oordeel, bedoeld op p. 157. In het judiciaal van bisschop Frederik van Blankenheim (B.A. 198) treffen we de volgende aantekeningen aan: „Peter Ruyssche tegen Henric Moerken, beset, gepant ende ontwaert. . . . III hoge boeten“ (fol. 62vso); „Item Gyse Peters soen III boten tegen Philips Mensen soen, sinen neve, van pandinge, van besettinge, van ontwaringe“ (fol. 105vso). Zie tenslotte ook B.A. 202, fol. 74.

2) B.A. 200, p. 1 (R.B.A. 2555).

3) „Recht doen“ heeft hier klaarblijkelijk dezelfde beteekenis als in Holland en beduidt dus *niet* vonnis wijzen, maar ziet op de taak van den landsheer en diens ambtenaren als rechters in den Germaanschen zin van het woord. Vgl. De Monté ver Loren, Bezit en eigendom, p. 21, n. 2 en p. 24.

gen, soe wes hy myt recht verliest, dat hy dat betalen sal denghenen die 't besetten heeft doen. Ende naem die pander gheen borgen daervoir off borgen, die nyet goet genoeg en waeren voir die summe daer 't omme beset waer, soe moste die pander daervoir staen. Ende waer die pander daer nyet goet genoeg voir, als 't myt rechte vervollicht waer, soe moste myn here daervoir blyven ende gelden.

Item desgelikes van pandinge ende van pandweringe van den pander gedaen in alre maten als van der besettinge, als rechedach te leggen ende borgen te nemen als voirs. is.

Item desgelikes van ontwaringe mytten pander ende weder van den pander in te laten setten. Hier sal die pander hem beyden enen dach van recht leggen then iersten recht voir mynen here ende nemen borge voir 't verlies als in der besettinge voirs.

Item in allen desen drien punten voirs., als die partyen te recht comen, als sy schuldich syn te doen, ende die pander daer borchtoch(t) aff genomen heeft, soe we in den onrechten vallet is den here boet schuldich, elc nae synre geboirte.

Item ende waer, dat gheen van den partyen te recht en quaem ende hoer geen den anderen vellich en dingede, soe waeren sy beyde boete schuldich, ellic nae synre geboirte, alsoeverre als myn here off van myns heren wegen gheen oerloff in den rechedage gegeven en is off en waer te dedingen buyten den recht: soe waer myn here synre boete quyt, then waer of 't myn here dede behoudelike hem, synre ere off syns rechts".

De instructie behandelt het normale geval, nl., dat tegen de panding „pandwering" — of pandkeering, zooals men het veelal noemt —, tegen de bezetting „uutdoen" en tegen de ontwaring „insettinge" wordt gedaan. In dat geval doet de pander den verweerder borgen stellen ¹⁾ en daagt hij beide partijen voor het Landrecht. Verschijnen partijen ten dienenden dage, dan wordt door ridders en knapen hetzij de panding, de bezetting of de ontwaring van waarde verklaard, hetzij beslist, dat de wederpartij een rechte pandwering, „uutdoen" of „insettinge" heeft gedaan. De in het ongelijk gestelde partij is dan een boete schuldig aan den heer, een hooge of een lage boete, al naar

1) De omstandigheid, dat bij insolventie van de borgen de pander en, in laatste instantie, de Bisschop aansprakelijk zijn, geeft een aardigen blik op de positie van den landsheer op het terrein van de jurisdictie: hij heeft de *verplichting* te zorgen, dat er goed recht wordt gedaan en hij is in beginsel — ook financieel — verantwoordelijk voor eventueel verzuim van zijn ambtenaren te dien opzichte. De landsheer trok dus niet alleen revenuen uit de jurisdictie; zij kon hem ook geld kosten.

gelang van zijn geboorte¹⁾. Ingeval van panding of bezetting volgt tenslotte, indien deze van waarde zijn verklaard, de „eigening” van den eischer aan de gepande of bezette zaak door den Bisschop. Laat één der partijen verstek gaan, dan wordt hij vellich gewezen en is hij in een boete vervallen. Bij niet-verschijnen van beide partijen zijn zij beide een boete verschuldigd, tenzij de Bisschop partijen verlof had gegeven, de zaak buiten rechte door een schikking te beëindigen. In dat geval kan de Bisschop zich intusschen zijn boeten voorbehouden en in het algemeen doet hij dit dan ook.

Dit is, zeer in het kort, de gang van de procedures, welke het leeuwenaandeel vormen van hetgeen in de judicialen met betrekking tot de contentieuze werkzaamheid van het Landrecht staat aangeteekend.

Geschillen over niet-pandbare vorderingen — die om schade en schuld — hebben veel minder sporen in deze registers achtergelaten, wellicht omdat zij in het geheel geen elementen bevatten, welke behoeften te worden gememoreerd²⁾ en, voorzover zulks wel het geval was, er veelal geen aanleiding zal hebben bestaan voor vermelding van het onderwerp van het geschil: meestal kon dan vermoedelijk worden volstaan met de aantekening, dat een partij boete schuldig was, omdat hij „vellich” was geweest. Evenals elders werden deze geschillen aanhangig gemaakt door dagvaarding zonder meer. Hoewel het onderwerp van het geschil niet wordt genoemd, mag wel worden aangenomen, dat een kwestie over schade en schuld heeft geleid tot de volgende aantekening d.d. 17 Januari 1488³⁾: „Item een oirdell tusschen Elgys Dericxz. ter eenre ende heren Johan van Rynesse van Rynouwen, ridder, ter andere zyden, ruerende van besettinge, (die) Elgys aen heren Johans goeden voirz. heeft gedaen, bestaet aen Loedewich de Waell, die by goetduncken ridderen ende knapen gewesen heeft, dat Elgys een onrechte besate⁴⁾ gedaen heeft; ende heeft hy op heren Johan te seggen, mach hem vervolgen mit geboden⁵⁾ voir mynen genedigen heren als dat nae den lantrecht behoert”.

1) Zie hierna, p. 176, n. 2.

2) Vgl. Stichtsch Landrecht (Rbr. v. U., II, p. 428) XXIII, 10: „Item een vluchtoordeell en sal men nyt teyckenen int register; mair dair men eygen off erff ende ons heeren boeten mede windt, sal men teyckenen”.

3) B.A. 202, fol. 203.

4) Dit is één van de zeer zeldzame gevallen, waarin de Overijselsche vorm „besate” i.p.v. „besettinge” wordt gebezigd. Een ander voorbeeld op fol. 384 van hetzelfde judiciaal.

5) D.i. door middel van dagvaarding.

Geschillen over den eigendom van onroerend goed stonden als zoodanig niet ter beoordeeling van het Landrecht: deze werden voor de dagelijksche gerechten met zeventuig beslecht en van de desbetreffende uitspraken stond geen beroep open ¹⁾. Weliswaar treffen we in de judicialen wel enkele vonnissen van het Landrecht aan, waarbij omtrent den eigendom van een onroerend goed een beslissing wordt gegeven, doch in deze gevallen draagt de procedure dan ook een bijzonder karakter. In twee gevallen betreft het een goed, waarvan de eigendom door vererving is overgegaan. In het Oversticht was in dergelijke kwesties panding mogelijk ²⁾ en het is dus niet onwaarschijnlijk — hoewel daarvan te dezen niet blijkt —, dat de onderhavige procedures door panding bij het Landrecht zijn ahangig gemaakt. In een derde geval staat het inderdaad vast, dat de procedure met panding een aanvang heeft genomen.

Eén van de eerstgenoemde gevallen verdient wel eenige nadere beschouwing. Het geschil loopt over drie morgen en twee hont lands in Wierserbroek. Partijen zijn Loeff van der Haer Gerytsoen ter eene en de erven van Johan van Damassche Sr. ter andere zijde. Den 2den October 1472 wijst Willem van Sneltenborch, aan wien het oordeel was besteed, met goeddunken van ridders en knapen: „alsoe dese voirs. parthyen hyeraf tevoeren by riddere ende knapen gewesen sijn voir die soevenen, dair dat lant gelegen is, ende die soevenen dairaff gewesen hebben, dat dat lant voirs. blyven ende wesen sal, dair die olde Johan van Damasch dat mit rechte gelaten heeft, soe sal nu oic dat voirs. lant wesen ende blyven by den erffgenamen des olden Johans van Damassche, ter tyt, dat dair iement coemt mit segele ende brieven, betonende dairmede, (dat) die olde Johan van Damassche voirs. des weerloes ³⁾ geworden is” ⁴⁾.

De zaak was dus al eerder voor het Landrecht geweest. Dit had haar toen verwezen naar het zeventuig. Loeff van der Haer,

1) In 1495 wordt door het Landrecht gewezen: „... soe die soeven dat hoichste recht is” (B.A. 202, fol. 374). Zie voor Holland: De Monté ver Loren, Bezit en eigendom, p. 119, die weer verwijst naar Fruin, Over waarheid, kenning en zeventuig in de rechtspleging van Holland en Zeeland, Verspr. Geschr., VI, p. 357. Beroep op het Landrecht stond wel open van een interlocutoir vonnis van een dagelijksch gerecht naar aanleiding van het wraken van één of meer der als zeven aangewezenen. Vgl. Joosting, Zeventuigrecht, p. LXVI, LXVII en 21.

2) Ter Kuile, a.w., p. 96, 102, 110, 126.

3) Dit kan slechts beteekenen: zonder *recht*. Ook hier blijkt dus weer het juridieke gehalte van den term „weer”. Vgl. p. 161, n. 2.

4) B.A. 202, fol. 104.

die blijkbaar door het zeventuig in het ongelijk was gesteld, nam met de uitspraak geen genoegen en maakte de kwestie wederom bij het Landrecht aanhangig, vermoedelijk door panning. De beslissing, welke het Landrecht nu geeft, is merkwaardig. In beginsel handhaaft zij de onaantastbaarheid van het zeventuig: zij refereert zich aan hetgeen door de zevens werd gewezen. Intusschen laat zij tegelijkertijd nog een mogelijkheid voor het tenietdoen van de gevolgen daarvan open: het geval, dat iemand met zegel en brief zou kunnen aantoonen, dat tijdens het leven van Johan van Damassche Sr. de eigendom van hem op een ander was overgegaan. Hiermede wordt dus Loeff van der Haer het bewijs opgelegd, dat een zoodanige eigendomsovergang heeft plaatsgevonden; tevens wordt de aard van het te leveren bewijs bepaald: slechts *schriftelijk* bewijs wordt toegestaan.

Bijna drie weken later, nl. op 29 October 1472 volgt het eindvonnis ¹⁾: „Item alsoe opten laesten rechtdach Willem van Snelleborch by guetduncken riddere ende knapen gewesen heeft in der sake tusschen Loeff van der Haer Gerytsoen ende Johan van Damasch (Jr.) van synre ende mede van wegen der anderen erffgenamen des olden Johans van Damasch, roerende van drie mergen ende twee hont lants, dat dat voirs. lant wesen ende blyven sal by den erffgenamen des olden Johans van Damasch, ter tyt toe, dat dair iement coemt mit segele ende brieven, betonende dairmede, (dat) die olde Johan van Damasch des weerloes geworden waer, tot welcke brieven ende bewys te brengen Loeff voirs. gewesen wairt ten naesten recht-dage dairnae volgende — als nu — by te brengen. Ende soe Loeff voirs. des nyet gedaen en heeft, is by Johan van den Vene mit guetduncken riddere ende knapen gewesen, dat Johan van Damasch als voirs. in den eigendom ende besilte van den voirs. lande rustelike wesen ende blyven sal” ²⁾.

Nadat Loeff van der Haer in gebreke was gebleven, het hem opgelegde schriftelijk bewijs te leveren, gaf het Landrecht dus een beslissing en klaarblijkelijk ten petitoire. Zooals boven reeds werd opgemerkt, is het vonnis in wezen een erkenning van de onaantastbaarheid van het zeventuig, nl. *voorzoover het goed in kwestie tot de nalatenschap van Johan van Damasch Sr. heeft behoord*. Dit laatste kan echter nog worden

1) B.A. 202, fol. 107vso.

2) Dit is een goed voorbeeld van het ongedifferentieerd gebruik van de termen „eigendom” en „bezit”. Vgl. p. 173, n. 3. Een ander voorbeeld op p. 223.

aangevochten en wel met zegel en brief, waaruit zou blijken, dat Johan tijdens zijn leven over het goed heeft beschikt en het zodoende aan zijn nalatenschap heeft onttrokken.

Op de keper beschouwd, wil dit derhalve zeggen, dat het zeventuig tot op zekere hoogte slechts de kracht had van een possessoire beslissing; het door het zeventuig erkende recht gold *behoudens beter recht*¹⁾. Wat moeten we hiervan denken? Het probleem is niet eenvoudig en een definitieve oplossing ervan zal wel moeten wachten totdat de verschillende geheimen, die ondanks de onderscheidene reeds op dit gebied verrichte onderzoekingen het zeventuig nog omgeven, geheel zullen zijn ontsluiterd. Intusschen ligt de sleutel tot het probleem wellicht in het in dit geval toegelaten tegenbewijs: zegel en brief. Men bedenke nl., dat het beschikken over onroerend goed bij wege van zegel en brief in lijnrechten strijd was met het oude Germaansche rechtsbeginsel, dat onroerend goed aan de familie behoorde en door de individueele leden daarvan niet kon worden vervreemd, niet aan hunne nalatenschap kon worden onttrokken. De beschikking door middel van zegel en brief was, tegenover dat beginsel, een nieuw instituut, dat in het bijzonder door de kerk werd begunstigd, doch dat nog langen tijd door de erfgenamen van hen, die er zich van bedienden, fel werd bestreden. Is het nu wellicht mogelijk, dat het deze tegenstelling is, welke zich in de hier besproken procedure manifesteert en wel in dier voege, dat het zeventuig zich op het „oude“ traditioneele standpunt heeft gesteld, terwijl het Landrecht, onder leiding van den Bisschop-landsheer, het „nieuwe“ instituut zegel en brief een kans wil geven? Indien we hierbij bedenken, dat het zeventuig niet een eigenlijk gezegd eindoordeel was, doch veeleer de werking van een *bewijsoordeel* bezat²⁾, dan kunnen we ons tevens voorstellen, hoe het den landsheer mogelijk was aan de beslissing der zevens onder bepaalde omstandigheden, i.c. bij mogelijke productie van zegel en brief, een possessoir karakter te doen geven. Immers, ieder bewijsoordeel heeft van huis uit reeds een voorloopig karakter, heeft dus a.h.w. al een possessoiren inslag. Ik ben er mij van bewust, dat hiermede het laatste woord over deze kwestie nog niet is gezegd; de hier aangeduide hypothese wil dan ook in de voornaamste plaats de aandacht voor het onderhavige probleem wekken; kan zij bij de oplossing ervan ook verder nog van nut zijn, des te beter.

1) Zie hierna, p. 173, n. 3.

2) Zie hierna, p. 202, n. 2.

Het hierboven als derde genoemde geval zal in een ander verband worden besproken.

Hetgeen in het vorenstaande met betrekking tot den eigendom van onroerend goed werd opgemerkt, geldt evenzeer ten aanzien van het bezit: kwesties over bezit van onroerende goederen worden alleen bij uitzondering door het Landrecht beslist en wel in zaken, die door panding of bezetting aanhangig zijn gemaakt. Een enkele maal ook wordt in appèl door het Landrecht een possessoire beslissing gegeven. Drie voorbeelden mogen een en ander illustreeren.

14 December 1449¹⁾: „Item een ordel bestadet geweest aen Melys van Zuylen van Nyenvelt tusschen Aelbert Goessenzoen ende Margriet Jacob Zwartens, roerende van enen beroepen ordel van twee dammaet lants, so heeft dieselve Melys gewesen voir recht by geheyte²⁾ der ridderen ende knapen, dat Margriete voers. in besit ende rechte van dien twee dammaet lants voers. blijven sall, ter tijt toe, dat sie mit beteren rechte dairuut gesleten wordt³⁾; ende dat ordel, dat die scepenen van Eemenesse gewesen hebben tegen Margriete, sall van gheenre weerde wesen”.

Den 29sten November 1473 werd gewezen⁴⁾: „soe Johan

1) B.A. 200, p. 306.

2) Vgl. hiervóór, p. 144, n. 3.

3) Dit is de karakteristieke formule voor een possessoire toewijzing: het bezit van de desbetreffende partij wordt erkend behoudens eventueel beter recht van een ander. In het bovenstaande werd reeds gewezen op den juridieken inhoud van het bezit, van de „gewere”; het hier geciteerde oordeel is een duidelijke illustratie van het daar (p. 161 n. 2) betoogde. Gewezen wordt, dat Margriet Jacob Zwartens „in besit ende rechte” van het land in geschil zal blijven, totdat zij er met beter recht weder wordt uitgewonnen. Dit oordeel impliceert, dat Margriet, als bezitster, *recht* op het goed heeft, doch het houdt tevens in, dat een *beter* recht mogelijk is. De hieraan ten grondslag liggende gedachtengang is typisch Germaansch-, of liever typisch niet-Romeinschrechtelijk. Deze gedachtengang vloeit voort uit een rechtsbewustzijn, dat geheel gericht is op de concrete rechtsbetrekkingen en waarin het abstracte subjectieve recht der Romeinsche juristen slechts met tegenzin en moeite werd opgenomen. Men kende verschillende soorten van recht op een goed en de eene soort was beter dan de andere. Van de concrete omstandigheden hing het af, welk recht op een zeker oogenblik het beste was. Men kende de woorden „eigen”, „eigendom”, „weer”, „gewere” of „bezt”, doch bezigde die aanvankelijk uitsluitend ter aanduiding van concrete relaties tot een goed. Eerst geleidelijk werden de termen gedifferentieerd en verkregen zij den inhoud van de Romeinschrechtelijke *begrippen* „eigendom” en „bezt” en ontstond de scheiding tusschen *petitair* en *possessoir*, zooals die bijv. tot uitdrukking komt in de op p. 181 vermelde „kenning” van 30 November 1449. In deel II kom ik op de ontwikkeling van het eigendomsbegrip nader terug.

4) B.A. 202, fol. 125vso.

Bouman voirs. ende syn voirvadere in den besitte van den voirs. guede rustelike geweest syn, onbesproken van Bernt voirs. (nl. Bernt Dille) oft syn moeder oft oudemoeder, omme-trent LXX jaeren, sal hie in den voirs. besitte alsoe blijven, ter tijt toe (dat hie) mit beteren rechte dairuut gewonnen sal werden; ende dairomme heeft hie op dese tijt een recht uitdoen ende Bernt voirs. een onrechte pandinge ende besettinge gedaen."

Tenslotte een aantekening van 13 Maart 1488¹⁾: „Item een oirdell tusschen Aleyt, weduwe Zouwen van Ryn, ter eenre ende Willem de Voss ter andere syden, roerende van pandinge ende besettinge, (die) Aleyt voirs. gedaen heeft aen derdehalff hont lants ende enen boemgaert mit sekeren vruchten dairop wesende, bestaet aen Gerijt uten Ham, die by goitduncken van ridderen ende knapen gewesen heeft: mach Alyt bewysen hoere rustelyke besit als sy vermetende is in hoere dingtale, soe is 't een rechte pandinge ende besettinge by hoer als voirs. gedaen ende 't is een onrecht uitdoen (dat) Willem dairaff uutgedaen heeft".

De jurisdictie van het Landrecht in niet-strafrechtelijke zaken betreft derhalve in hoofdzaak geschillen, voortspruitende uit personeele acties²⁾. Afgezien van de rechtspraak in hooger beroep bestreek deze jurisdictie dus een terrein, waarop ook de dagelijksche gerechten bevoegd waren. Was er dan geen enkel onderscheid tusschen de competenties van deze gerechten op dit terrein? Het komt mij voor van wel; het criterium moet echter niet gezocht worden in het onderwerp van geschil, doch in den stand van partijen: het Landrecht was een forum privilegiatum voor ridders en knapen.

In het algemeen leveren de 15de-eeuwsche bronnen van het Nedersticht slechts zeer schaarsche gegevens over de betekenis van de standsverschillen in het maatschappelijk leven

1) B.A. 202, fol. 216. Zie voorts nog B.A. 200, p. 350 en B.A. 202, fol. 153vso. Een bijzondere bezitsprocedure was die tusschen „die van der Eme" en die „van Bynnendyck" over handvesten, die in 1460 aldus werd beëindigd: „Een oirdel tusschen die van der Eme ende van Bynnendyck bestaet aen Gerit van Zuylen van Bliekenborch, ende heeft gewesen bij guetduncken ridderen ende knapen, dat die van Binnendyck in hoeren besit van hoeren nyen handvesten ende scepdom, by bisscop Roedolph hem gegeven, blyven sullen, ter tyt toe, dat die van der Eme sie dair mit beter rechte uutwynnen". (B.A. 202, fol. 18vso).

2) In den modernen zin van acties uit vorderingsrechten in het algemeen. Vroeger werden onder personeele acties veelal alleen verstaan de acties uit schade en schuld en loftenisse, m.a.w. die, voortspruitende uit niet-pandbare vorderingen.

en de neerslag ervan in het bijzonder in de geschriften van juridieken aard is in vergelijking met hetgeen andere gewesten op dit gebied opleveren, uiterst gering te noemen¹⁾. Met name op het terrein van de rechtspraak is een beroep op „geboorte” ten betooge van de onbevoegdheid van het dagelijksch gerecht een zeldzaam verschijnsel. Het kwam intusschen toch wel eens voor: in 1412 had de schepenbank van Utrecht over een zoodanig beroep te beslissen²⁾. Het geval was als volgt.

Zekere Aleyt Claes Peters zoens dochter had uit hoofde van verschenen lijfrenten op grond van een stadbrief van Amersfoort te Utrecht een aantal lieden doen bezetten, die alle te Amersfoort „stedelic woenachtich” waren en waarvan zelfs enkelen deel uitmaakten van den Amersfoortschen raad. Het betrof dus een normale toepassing van het te dien tijde algemeen geldende beginsel, dat de burgers voor de schulden hunner stad hoofdelijk aansprakelijk waren. De wederpartij voerde echter een exceptie van onbevoegdheid aan, zich beroepende op „geboorte”. Aleyt voert daartegen aan, dat haar „gheen woerde (moghen) scaden, die sy segghen, ofte enighen gheboorten, die sy hem vermeten, sy en sullen hoor mit rechte antwoorden ende segghen „ja” of „neen” totten segelen ende totten brieven; want kenlic ende openbaer is, dat tot Amersforde gheen pander en rijt om yemant voor onsen heer te bieden³⁾, of gheen officiaels brieve en gaen om yemant te bieden of te dagen; endet oec een scout (is), die hoor ghemeenre stat aendraecht, na inhoud der brieve voerseit”.

De wederpartij dingt daarop: „Dat sy mit rechte op hoor gheboorte wel gaen moghen, want sy in den ghestichte van Utrecht tusschen Nuede ende Bodegraven⁴⁾ wonachtich siin ende ghegoet siin in den ghestichte voorscreven. Ende al ist, dat sy binnen Amersforde wonachtich siin, daarmede en sellen sy hoor goede recht niet verliesen. Ende al hadden sy dien brief selve beseghelt, nochtans souden sy gaen op hoor gheboorten, want sy hem gheboorte vermeten na recht, ghewoente ende haercomen der bancken; want wie hem gheboorte vermet

1) Ik zonder de geestelijkheid hierbij uit.

2) Rbr. v. U., II, p. 122, 123. De Utrechtsche schepenbank mag weliswaar met de dagelijksche gerechten van het platteland niet over één kam worden geschoren, doch in tegenstelling tot het forum privilegium der welgeborenen stonden zij op één lijn.

3) De stad Amersfoort was in het bezit van de hooge jurisdictie, vormde dus een immuniteit met betrekking tot de bisschoppelijke hooge jurisdictie, welke uitoefening o.a. werd gekenmerkt door het „rijden” van de panders.

4) D.i. het Nedersticht; zie boven, p. 115, n. 4.

ende tusschen Nueden ende Bodegraven wonaftich, ghetuynt ende ghetymmert siin, dat die op hoor goede recht wel gaen moghen".

De strekking van het wederzijds aangevoerde is duidelijk: tegenover het beroep op „geboorte", dat op zichzelf niet wordt aangetast, wordt gesteld, dat zulk een beroep niet opgaat voor hen die „stedelijk" woonachtig zijn in een plaats, waar des Bisschops panders niet rijden en des officiaals brieven niet gaan, m.a.w., waar noch voor het Landrecht, noch voor den bisschoppelijken officiaal kan worden gedagvaard. De Utrechtsche schepenen sluiten zich bij deze opvatting aan en wijzen: „Dat de voorscreven personen van Amersforde te recht staen sellen".

Uit het hier aangehaalde blijkt overtuigend, dat voor hen, die „hem geboorte vermeten", een forum privilegiatum bestaat ¹⁾. Op het voorrecht, slechts voor dit forum, d.i. voor het Landrecht van ridders en knapen, te mogen worden gedagvaard, konden alleen zij zich beroepen, die welgeboren waren en tevens — zie boven — in het Nedersticht woonachtig, getuind en getimmerd ²⁾. Was, indien men aan deze eischen voldeed,

1) Zie voor een soortgelijk beroep op „geboorte" als het vorenstaande Rbr. v. U., II, p. 112 v.v. (1405).

2) De beteekenis van het standsverschil kwam ook tot uitdrukking in de boeten, zooals we hierboven — p. 168, 169 — hebben gezien. Ook het „Stichtsche lantrecht" (X, 4) bevat hieromtrent een bepaling: „Item die ontwaardt off ruyminge geboden heeft, die moet dan vragen, wairomme die voorganger heeft laeten insetten off ontsetten off wt die pandinge laiten doen. Ende en doet hij des nijt, soo is hy boetschuldich: dat is twee ecclesie oude schilden, als syn goude Vranckrycxen schilden; mer is hy geen ridderman, soe is hy schuldich vier ecclesie schilden. Ende desgelycx moet hy oick gelden, die in den onrechten valt." De welgeborenen zijn dus een lage, de anderen een hooge boete verschuldigd. De reden daarvan valt slechts te gissen. Een mogelijke verklaring zie ik in het volgende. De welgeborenen, de ridders en knapen dus, waren des Bisschops ministerialen, ook wel St. Maartens dienstlieden genoemd. Als zoodanig behoorden zij tot de „familia" van de St. Maartenskerk en hadden zij deel aan de bisschoppelijke missie in deze landen. Deze missie was, zooals boven reeds werd betoogd (p. 36), niet alleen van geestelijken, doch tevens van wereldlijken aard: de bisschoppen bezetten aanvankelijk a.h.w. voorposten van het Rijk — eerst het Frankische, later het Heilige Roomsche Rijk — in min of meer vijandig land. In dit licht gezien, zou het niet zoo vreemd zijn, dat deze ministerialen met het oog op hun militairen steun en de daarmee samenhangende verplichtingen zekere voorrechten genoten. De lage boete zou dan verwantschap vertoonen met de schotvrijheid der welgeborenen hier en elders, die immers ook verband houdt met de militaire verplichtingen. Ik meen voor deze hypothese steun te vinden in de algemeenheid van het verschijnsel: „Les ministeriales d'églises sont souvent exempts de prestations diverses" zegt Ganshof (Les ministeriales, p. 302).

een beroep op dit voorrecht onbeperkt, d.w.z. zonder aanzien van het onderwerp des geschils mogelijk? Klaarblijkelijk niet. Uit het feit, dat geschillen over onroerend goed, behoudens uitzonderingen als boven besproken, uitsluitend voor het dagelijksch gerecht werden beslecht — zeventuig —, zelfs zonder dat tegen de desbetreffende uitspraken nog een rechtsmiddel openstond, volgt, dat ter zake van dergelijke geschillen het privilege niet gold. Zoo was het ook in het Oversticht. Ook daar waren, wanneer het erftalen betrof, de lage banken algemeen bevoegd, terwijl de bevoegdheid van de hooge bank zich niet verder uitstreckte dan tot de acties uit schade en schuld¹⁾. Hier komt echter een verschil tusschen Oversticht en Nedersticht aan het licht. In het Oversticht werd nl. een beroep op het dienstrecht — analoog aan het beroep op welgeborenschap in Holland en Utrecht — niet slechts afgewezen, indien het erftalen betrof, doch eveneens, wanneer het geschil liep over een pandbare vordering. In het Nedersticht daarentegen schijnt ook in dit geval een beroep op „geboorte” effectief te kunnen zijn. Het hierboven aangehaalde geschil, dat voor de schepenbank van Utrecht werd berecht, betrof immers een bezetting op grond van een rentebrief en jaarlijksche renten plachten met pacht op één lijn te worden gesteld²⁾.

Het Landrecht was dus en beroepsinstantie met betrekking tot de oordeelen der dagelijksche gerechten en forum privilegiatum voor de ridders en knapen — voor de welgeborenen —, voorzoover het personeele acties — in den modernen zin³⁾ — betrof. In verband hiermede en met de omstandigheid, dat het zeventuig in beginsel onaantastbaar was, treft men, zooals reeds werd uiteengezet, slechts sporadisch een oordeel van het Landrecht aan, waarbij een beslissing wordt gegeven ten aanzien van den eigendom van onroerend goed. In het voorafgaande werd voorts in dit verband opgemerkt, dat ook het bezit van onroerende goederen in de jurisprudentie van het Landrecht een weinig beteekenende rol speelde en dat bezitskwesties alleen bij uitzondering door het Landrecht werden beslist.

Eén van de zeer zeldzame gevallen daarvan is het volgende, van 10 Mei 1476⁴⁾: „Item een oirdel tusschen Goert Jacobs op

1) De Chalmot bij Winhoff, Landrecht van Averissel, p. 130, noot. Hetzelfde gold op de Veluwe; vgl. Th. H. F. van Riemsdijk, De hooge bank van het Veluwsche Landgericht te Engelandersholt, p. 101 en bijlagen F en L.

2) Zie bijv. B.A. 199, p. 36: „ende alle iaerlix renthe pacht is”.

3) Vgl. boven, p. 174, n. 2.

4) B.A. 202, fol. 153vso.

die ene ende Jacob van Byler ende Willem syn soen op die andere syden, roerende van insettinge, die Goert voirs. heft doen doen aen vyff ackeren veens, gelegen in Baerreveen, bestaet aen Engbert van Zulen, die by guetduncken riddere ende knapen gewesen heft, dat Jacob van Byler ende Willem sijn soene ene rechte utleidinge gedaen hebben ende Goert voirs. ene onrechte insettinge ende dat Jacob ende Willem voirs. in den besitte ende bruyckwere ¹⁾ rustelike dairaff blyven sullen, ter tyt (dat) sy Goert voirs. mit beteren bescheide ende segele ende brieven dairuut gewonnen sall hebben".

Het moet intusschen aan iemand, die de bisschoppelijke judicialen niet al te vluchtig doorbladert, wel opvallen, dat daarin aanzienlijk meer sporen van bezitsprocedures zijn te vinden, dat hij na kennisneming van het bovenstaande zou hebben verwacht. Bij nauwkeurige lezing zal hem zelfs blijken, dat tal van aanteekeningen wijzen op procedures, waarbij het bezit, wel verre van slechts zijdelings te worden behandeld, een hoofdrol speelt en het voorwerp vormt van uitgebreid onderzoek. Hoe deze ontdekking met de voorgaande beschouwingen te rijmen? Op deze vraag past een eenigszins verrassend antwoord: de desbetreffende aanteekeningen hebben in het geheel geen betrekking op procedures voor het Landrecht; zij gelden een geheel afzonderlijke rechtspraak! Het zal wellicht hun, die met de judicialen bekend zijn, moeite kosten te gelooven, dat daarin de uitkomsten van twee wel van elkander te onderscheiden vormen van jurisdictie zijn vastgelegd, omdat de gehele inrichting dier registers veeleer op het tegendeel schijnt te wijzen. Elke zitting toch wordt daarin afzonderlijk vermeld met aanteekening van den datum en van degenen, die er tegenwoordig waren; de normale aanhef luidt als volgt:

„Anno Domini... die... dominus sedit pro tribunali in...". Later, onder bisschop Rudolf, wordt het steeds meer gebruikelijk, de namen van de aanwezigen te vermelden.

Daaronder volgen dan de aanteekeningen over hetgeen op dezen rechte dag is geschied, zonder dat ook maar op het bestaan van tweeërlei rechtspraak wordt gezinspeeld.

Desniettemin kan er m.i. geen twijfel aan bestaan, dat de jurisprudentie, welke wij in de judicialen zien verzameld, in twee terdege uiteen te houden categorieën moet worden onderscheiden en wel in dier voege, dat slechts één dier categorieën mag worden toegeschreven aan de rechtspraak van het Land-

1) Duidelijk blijkt hier, dat ook de bruikweer als „weer", als bezit wordt beschouwd en als zoodanig ook bezitsbescherming geniet.

recht. De andere categorie moet, hoe onwaarschijnlijk dit op het eerste gezicht ook moge schijnen, in beginsel op rekening van een ander gerecht worden gesteld, op een gerecht, dat in het vervolg zal worden aangeduid als de bisschoppelijke „Kenning”. De bespreking van deze categorie zal het onderwerp van de volgende paragraaf uitmaken.

§ 2. *De Kenning.*

De opmerking in het slot van de vorige paragraaf, dat op het bestaan van tweeërlei rechtspraak in de judiciaelen zelfs niet wordt gezinspeeld, is tegelijkertijd juist en niet juist. Niet juist in zoverre de niet-landrechtelijke jurisdictie hierin met een afzonderlijken naam wordt aangeduid, niettemin juist omdat de naam zich daarin voordoet als een aanduiding van een bijzondere procedure voor het Landrecht: nu eens ziet men een partij in een boete vervallen uit hoofde van panding, bezetting of/en ontwaring, dan weer wegens „kenning”. Deze laatste naam nu is het kenteeken voor de hier te behandelen bijzondere rechtspraak; zij staat derhalve slechts schijnbaar op één lijn met procedures, aangevangen met een panding, een bezetting of/en een ontwaring. Deze „kenning” dus is het, die thans onze bijzondere aandacht vraagt.

Alvorens op de beteekenis van den naam in te gaan, zal ik hier eenige voorbeelden van de daarmede aangeduide procedure doen volgen.

29 April 1437¹⁾: „Item myn here heeft myt synen rydderen ende knechten gekennet tusschen Johan van Blochoeven ende Deric van Jutfaes, roerende van een besit van die helfte van negen mergen lants, gelegen in Schalckwijn, dat Johan van Blochoeven overmits cracht der richtersbrieven ende des instrumens, die dairvan behoert sijn, in besit is des voirs. erves ende dairynne blijven sall, ter tijt toe, dat he myt beteren rechte dairuut gewonnen wordt”. Eenige bladzijden verder volgt het concept van de desbetreffende akte²⁾:

„Wy Roedolph maken kont allen luden: want voir ons gecomē syn in onse gespannen rechte³⁾ Johan etc. aen die een zyde ende Deric aen die ander zyde ende ellic partije voirs.

1) B.A. 200, p. 138. Een proces-verbaal van de te dezer zake — in 1434! — gehouden getuigenverhooren op p. 93.

2) P. 140.

3) Zie voor deze uitdrukking hierna, p. 233.

vermat hem een besit van die helfte van negen mergen lants, gelegen in Schalcwyc, ende gyngen des an kennynge an ons, onse mannen ende dingwerders; soe hebn wij myt onsen ridderen, knapen ende dingwerders dairaff gekent ende kennen myt desen onsen brieve Johan etc. voirs. overmits cracht der richtersbrieven ende des instruments, die dairvan gehoert sijn, in dat besit des voirs. erves ende dairynne blyven sall ¹⁾, ter tijt toe, dat he myt beteren rechte dairuut gewonnen wordt. Presentibus her Fre. etc. her Fre. etc., ridderen, Jacob Bor etc., Melijs etc., Gijsbrecht etc., Steven etc., onse manne ende dingwerders ende anders goeden luden genoich. In orkonde etc., datum etc."

Zelfde datum ²⁾: „Item mijn here heeft myt synen rydderen ende knechten gekennet tusschen Melijs uutten Enge ende Willem van Vloeten, roerende van vier mergen lants ofte meer, geheyten die Gaerde, gelegen op Themaet, dat Melijs voirs. in besit des voirs. erves is ende blyven sell, ter tijt toe, dat he myt beteren rechte dairuut gewonnen wordt"."

27 September 1442 ³⁾: „Item nam mijn here een kennynge aen tusschen Peter Gijsbert Huygensoen ende Lambert Mauwerss. van Hoerne.

Item nam mijn here aen een kennynge tusschen Jacob Huysman ende Aernt Willam Blockss"."

16 Juli 1443 ⁴⁾ „Item in der sake tusschen Celijen Goessen Gijsken Huygenzoens dochter ende Peter Gijsbertssoen hoeren oem, roerende van den guede tot Coelhorst, dat Gijsken Huygenzoen voers. plach te wesen ende he Goessen sijnen soen aengeërft heeft, hebben gekent myn here van Utrecht myt sijnen ridderen ende knapen, dat Celije voers. dat besit van den guede van Coelhorst voers., soe sie dairaan bestorven is, hebben sall, ende dat vermits deser kennynge ghene brieven, die Peter voers. op dat voers. guet hebben mach, genomen noch gegeven en wordt"'. De oorkonde hiervan volgt weer even verder ⁵⁾:

„Wy Roedolph etc. doen kont allen luden, dat wy mit onsen ridderen ende knapen in der sake tusschen Celyen Goessen Gyskens Huygensoens dochter ende Peter Gyskenssoen hoeren

1) De steller heeft hier blijkbaar de aantekening op p. 138 klakkeloos overgeschreven, zonder er zich van bewust te zijn, dat de zin nu niet meer loopt.

2) Alsv., p. 138. Getuigenverhoor — in 1436 — op p. 123.

3) Alsv., p. 227.

4) Alsv., p. 238.

5) P. 246 (R.B.A. 3233).

oemen, roerende van den goede tot Coelhorst, dat Gysken Hugensz. voerscr. plach te wesen ende he Goessen synen zoen aengeërft heeft, zoe die sake voer ons in onse gespannen recht¹⁾ gecomen is ende die voers. partye daeraff in kennisse gyngen, gekent hebn ende kennen mit desen onsen brieve, dat Celie voers. dat besitte van den goede van Coelhorst voers., soe sie daeran bestorven is, hebn sal, ende dat vermits deser kennisse ghenen brieven, die Peter voers. op dat voerscr. guet hebn mach, genomen noch gegeven en wordt. Deze kennisse geschiede ter Eem, daer by, aen ende over weren onse lieve neve Jacob here tot Gaesbeeck, tot Apcoude, Putten ende Stryen, Henric oudste soen ende heren Johans borchgreve tot Montfoerde, her Willam van Montfoerde, her Willam van Montfoerde die Rover, ridderen, Melys van Mynden, Frederick van Rynesse van Rynouwen, Johan van Rynesse van Wulven gebroederen, Gysbert van Nyenraede, Gysbert van Vyanen van Rysenborch, Steven van Zulen van Nyenvelt Willamss., Zweder van Zulen ende meer goeder lude.

In 't orkonde 's briefs besegelt mit onsen segel in 't jaer onss Heren MCCCCXLIII, des Dinxdages nae sente Margrieten dage''.

30 November 1449²⁾: „Anno etc. XLIX des Sonnendages op sont Andries dach geschiede een kennynge naebeschr. bynnen Utrecht, ende myt mynen here van Utrecht waren in der kennynge..” (volgen de namen van een aantal ridders en knapen³⁾).

„In 't erst tusscen Margriet, die Rutger Jacobs wyff was ende Daem Goeden soen, die welke scelaftich syn, roerende van dat vierdell van den goede tot Hilhorst, welck goet des heren van Egmonts leenguet syn solde, is gekent: want dat goet gelegen is in den Gestichte van Utrecht, dat sie der scelinghe dairaff, soe-voele als die roert van 't besyt des gueds ende niet van den eygendom⁴⁾, gaen sullen in kenninge voir mynen here van Utrecht, synen ridderen ende knapen.

1) Vgl. n. 3 op p. 179.

2) Alsv., p. 296.

3) Hierop volgen vijf kenningen, waarvan er hier twee worden medegedeeld.

4) In dat geval zou de beslissing analoog zijn geweest aan die, genomen in de „kenning” tusschen Johan van Renes Johansz. en Gysbert van Zoudenz., ten aanzien waarvan den 10den Juni 1451 werd bepaald, dat partijen „hoer kenninge ten naesten rechtdaege in scriften overgeven zellen” (Alsv., p. 327) en waarover we later vernemen, dat op 9 Januari 1453 „die saeke (is) gewyst voir den heer van Culenborch, want 't syn leenguet is”.

Zie voorts hierna, p. 183, n. 3.

Item in der sake Maes Rampensoen ende Frederic Frederixs is gekent, dat Maes voirsz. in den besitte blijven sall nae inhoud des gesceyds ende brieve van den scoute ende scepenen van Utrecht" ¹⁾).

18 December 1459 ²⁾): „In der sake tusschen den capittel van sant Marien t'Utrecht ende Yde, weduwe Dericx van Jutfaes, hebben myn genedige here, ridder ende knapen gekent, dat die weduwe van Jutfaes op dese tyt nae hoirre segelen, brieven, bewys ende bepalingen, in hoeren brieven begrepen, van den XIII mergen lants in den besit is”.

26 November 1462 ³⁾): „Item ene kennynge tusschen Peter Jacobszoen als voecht ende momber van Fyen synen wyve Jans dochter van Bateler ende Aernt Wouter zoens erfgenamen — hadde onder Johan van Zuylen van Natewisch ⁴⁾ — kent myne genedige here, ridderen ende knapen, dat Peters voirs. wyff staen sall in 't vierendeel van Ubbelschoten, als Johan van Bateler, hoir vader, stont op die tyt als he starf, ter tyt toe, dat se mit beteren recht dairuut gewonnen wert”.

Men ziet: alle hier gegeven voorbeelden betreffen het bezit van onroerend goed; de uitspraak heeft dan ook steeds het karakter van een possessoire toewijzing. Voorts leert men uit de voorbeelden, dat aan de uitspraak wordt medegewerkt door dezelfde figuren, die ook het Landrecht samenstellen: de Bisschop en de ridders en knapen ⁵⁾. Alleen de formule, waarin de uitspraak is vervat, geeft te denken: niet alleen wordt hier steeds in plaats van „wijzen” te term „kennen” gebezigd, doch bovendien wordt voortdurend gezegd, dat de Bisschop met zijn ridders en knapen heeft gekend en niet dat één van de ridders en knapen zulks met goeddunken van de anderen heeft gedaan. De belangrijkste vraag, die zich hier voordoet, is dus deze: welk aandeel heeft de Bisschop in de totstandkoming van de oordeelen in de kenningsprocedure? Is zijn taak hier, evenals in de ons bekende procedures voor het Landrecht, beperkt tot het *vorderen* van recht, of werkt hij aan de totstandkoming van het oordeel mede als rechter in modernem zin?

1) P. 297.

2) B.A. 202, fol. 16vso.

3) Alsv., fol. 34.

4) Op de beteekenis van deze passage kom ik nog terug; zie p. 220.

5) Evenals voor hen, die de „gemeente” van het Landrecht samenstelden, was voor degenen, die in de „kenning” medespraken, schildboortigheid, d.i. welgeborenschap, vereischt: „Item soe en sullen geen burgeren van Utrecht die gene schiltboirtige lude en sijn nyet mede ter kenninge gaen up myns heren rechtdach noch stemme dairin hebben” (Rbr. v. U., Inf. p. 314, n. 2).

De gebruikelijke formule wijst in de laatsbedoelde richting. Een nog sterkere aanwijzing geven de beide volgende voorbeelden van wat ouderen datum.

13 November 1399¹⁾: (Na het procesverbaal van een getuigenverhoor) „Item dat miin here van Utrecht kenne van den lande, dair de tuge op gehoert sijn, weer die proefst t'sinte Peters of die here van Abcoude dair in bezit of zy“.

12 September 1403²⁾: „Item op sent Victorsdach so kenden myn here mit dengenen, daer hij dat mit rechte mit kennen solde, Mechtelden Gerijts Weldigen dochter van Nyenrade in die helft van alsulken goede, als Splinter ende Ghijsbrechts, hoer broeders, aftergelaten hebben, dat is te weten. . . Voert so kende myn here der voersz. Mechtelden in die helfte van allen deylbaren eigeliken³⁾ goeden, die Splinter ende Ghijsbert voers. aftergelaten hebben“.

In de laatste zaak gaat het niet om een bezitsprocedure, maar over het recht op een nalatenschap⁴⁾. In het vervolg zal nog blijken, dat de kenning in nog andere gevallen wordt aangewend en zullen we trachten na te gaan, in welke. Bepalen we ons voorschands nog tot de vraag naar de functie van den Bisschop. Ik zal daartoe een kenning behandelen, welke blijkbaar zeer belangrijk was en diensvolgens een groot aantal bladzijden in het judiciaal van bisschop Rudolf inneemt. Deze kenning betref het goed ter Wierse, in de nabijheid van Vreeswijk gelegen.

Over het bezit van dit goed is jarenlang getwist; in laatste instantie was in dit opzicht beslissend, hoe de vroegere rechthebbers het hadden bezeten, nl. als een vrij eigen goed of als een goed van „vordel“⁵⁾ en hoe in verband daarmee het goed was vererfd. Aanvankelijk waren partijen ter zake „gebleven“ aan den raad der stad Utrecht; deze verwees de zaak

1) B.A. 198, fol. 19.

2) Alsv., fol. 31vso.

3) „Eigelik“ goed heeft hier de beteekenis van niet-voordeel-goed; „eigendom“ staat dus tegenover „voordeel“. In het vervolg zullen we de tegenstelling eigen — leen nog herhaaldelijk ontmoeten. Intusschen kwamen we op bladzijde 181 het woord „eigendom“ tegen juist ter aanduiding van het recht op een voordeel-goed (vgl. noot 5) en wel van het recht van den leenman op een leengoed, dat werd gehouden van den heer van Egmond. In dat geval staat het als petitoir tegenover possessor. Het woord „eigendom“ op zichzelf zegt dus niets; het is op zijn minst genomen dubbelzinnig, in dier voege, dat het eerst kan worden bepaald in één van ten minste twee tegenstellingen, nl. door „leen“ (in den ruimen zin) of door „bezit“. In het tweede deel kom ik hierop nog terug.

4) Zie hierna, p. 188.

5) Zie hierover Van Iterson in T. v. R. G. 16 (1939), p. 215 v.v.

echter naar den Bisschop. Als inleiding tot de eigenlijke procedure en ter introductie van de partijen in het geding moge de daartoe strekkende resolutie van den raad hier een plaats vinden. Zij dateert van 31 Mei 1434¹⁾ en luidt als volgt:

„Van den guede ther Wierse.

Anno XIIIICXXXIII^o des Manendages de laitste dach van Meyemaent sleten scepen, rade ende oudermans eendrachtelick, dat die partyen in der saken van der Wierse, te weten joncfr. Mechtelt van der Wierse, Heinrick van Hermalen, Geryd van Vueren, Lodewyck Peterszoen ende syn brueder Geryd van Hondswyck ende hoir medewerkere an die ene syde ende Harmans arffnamen van Lewen, Arnt Janszoen, Dirich van Scadick, Henrick van Schonevelt ende hoir medewerkere op die ander syde, geheliken alsoe die saken van den partyen voirschr. an de rade gebleven syn, then rechte gaen sellen voir onsen genedigen here van Utrecht ende sinen dingwaerders²⁾, behoudeliken dat die raet voirschr. die arven sall doen bruken optes goets cost, ther tyd toe, dat dair een kenninge off gegaen is; wie daeroff in den besete gekennet wart, dien sal men dan rechtevoert therstont utreyken des van den goede gecomen is, uutgenomen des ouden lande verleyt ende uitgegeven is by den rade van der stad dairtoe geset”.

De raad bepaalt dus, dat partijen voor den Bisschop en zijn „dingwaerders” „then rechte” zullen gaan; „then rechte” wil hier blijkens het erop volgende zeggen: „an kenninge”. In afwachting van het oordeel in die procedure zal de raad het goed in sequestratie nemen³⁾ en de exploitatie ervan doen voortzetten ten bate en schade van de partij, die eerlang in het bezit zal zijn „gekend”.

Uit de resolutie blijkt duidelijk, dat de kenning als de normale bezitsprocedure⁴⁾ werd beschouwd; dit klopt met de talrijke voorbeelden, welke de judiciaalen ons ervan te zien geven.

1) Oud Archief der gem. Utrecht; Raadsdag. boek, fol. 122.

2) Het verdient zeer de aandacht, dat de Utrechtsche raad de zaak niet verwijst naar het Landrecht of naar den Bisschop en zijn ridders en knapen, doch naar den Bisschop en zijn *dingwaarders*. Ware de verwijzing niet voor een kenning geschied, dan zou de Raad zonder twijfel het ter aanduiding van de „gemeente” van het Landrecht toch algemeen gebruikelijke „ridders en knapen” hebben gebezigd. Zie overigens voor het gebruik van de benaming „dingwaarders” in dit verband hierna, p. 232.

3) Deze handelwijze van den Utrechtschen raad doet wel zeer „modern” aan. Zie evenwel hierna, p. 209.

4) In het onderhavige geval heeft de zaak nog een bijzonder karakter, aangezien aan de vraag over het bezit die naar den aard, het rechtskarakter, van het goed ten grondslag ligt.

Ruim een maand later (12 Juli) volgt deze aantekening in het judiciaal van bisschop Rudolf ¹⁾: „Item een kennynge van dat goet in die Wyerse op sente Margreten dach anno etc. XXXIIII”. Blijkens hetgeen hierna volgt, is er nog geen sprake van een beslissing; de aantekening wil dus niet zeggen, dat er reeds „gekend” is, doch blijkbaar alleen, dat partijen aan kenning zijn gegaan en dat deze door den Bisschop is aangenomen ²⁾.

Nu volgt, in 1435, een zeer uitvoerig getuigenverhoor. Het daarvan opgemaakte proces-verbaal vermeldt eerst de verklaringen van hen, die het goed ter Wierse als een goed van „vordel” beschouwen en vervolgens die, waarin wordt betoogd, dat het een vrij eigen goed is. De eerstbedoelde verklaringen komen er in het algemeen op neer, dat Gerrit van der Wyerse en later diens zoon Haeze het goed steeds alléén hebben bezeten zonder dat broers en zusters daar eenig aandeel in hadden. Eén voorbeeld ³⁾: „Item Peter Backer heeft getuycht, dat hy olden luden opter Vaerte, manne ende wyve, heeft hoeren seggen, dat dat goet ter Wyerse van oldes een goet van vordel was, ende Spiring van der Wyerse van Gerrit, synen broeder, utgewesen waert myt dertien gulden ende Willem van der Wyerse waert van Haesen oic utgewesen, dat he nyet vele en hadde, ende voer in Franckryck dienen ende leerde syn ambocht ⁴⁾; ende dit heeft Peter hoeren seggen, ende oic heeft he hoeren seggen, dat eygen lude, in der Veluen geseten, hoeren totten goede”.

Merkwaardig is vooral het slot van deze verklaring: het feit, dat „eygen lude” tot een goed behooren, leidt tot de presumpctie, dat het goed van heerlijken huize is. Dezelfde gedachte ligt ten grondslag aan de getuigenis van Gerrit van Honswyck ⁵⁾, die verklaart, zich wel te herinneren, „dat twe have ⁶⁾ plegen te staen an Lünterenberch, die lude, die dairop woende ende besaten, dat se eygen waren totten goede van der Wyerse”.

Onder de verklaringen van hen, die het goed als een vrij eigen goed beschouwen, bevindt zich ook die van den pander

1) B.A. 200, p. 96.

2) Vgl. de voorbeelden op p. 180.

3) B.A. 200, p. 71.

4) Een goed voorbeeld van een geval, dat een welgeborene als niet-welgeborene gaat leven. Vgl. Hora Siccama, Over Welgeborenschap en schotbaarheid, p. 411, 412.

5) B.A. 200, p. 72.

6) Hiermede zal wel „hove” in den zin van kleine boerenwoningen zijn bedoeld.

Zweder Zuermont¹⁾). Deze luidt als volgt: „Zweder Zuermont, pander, heeft getuycht, hoe dat hem bevolen was van bisscop Frederic seliger gedachten, dair by waren die borchgreve van Montforde, her Lodewich van Montforde ende her Melys uten Enge ende meer goeder lude, dat he gaen solde tot Mechtelden van der Wyerse ende Henric van Hermelen, ende bevelen hem van myns heren wegen voirs., dat se hoer hant solden trecken van den goet ter Wyerse, want dat myne here voirs. in den registeren voir ghene leene en vont; dat dairomme myne here voirs. dat goet ter Wyerse voir syne off des Gestichts leene nyet en hielde, en de dat Mechtelt noch Henric voers. dat goet nyet antasten en solden, sy en weren dair ierst ynne gecomen als rechte weer; ende dese boitschap heeft Zweder voirs. als een pander van bevele myns heren voers. an hoere twyer mont gedaen”.

Behalve getuigenverklaringen komen ook schriftelijke bewijsstukken in het geding: „Item hebben Henric van Hermelen ende Gerrit van Vueren van wegen Mechtelden van der Wijers overgegeven hoer rechte ende bewys myt eenre doesen myt brieven ende cedule“²⁾). Deze „brieven ende cedule“ hebben Mechteld c.s. echter niet mogen baten, getuige het op 16 Mei 1435 uitgesproken oordeel, waarvan ik de oorkonde hier in haar geheel weergeef³⁾:

„Wy Roedolph etc. maken kont allen luden, dat voir ons gecomen syn in onse gespannen recht Mechtelt van der Wijerse, Henric van Harmelen ende Gerijt van Voeren van wegen Mechtelden voirs. an die ene zijde ende Aernt Johanssoen van Werensteyn ende Deric van Schadewyck aen die ander zyde, ende vermaten hem elke partye dat hem toebehoerde die hofstede ter Wijerse myt twelff margen lants. Ende elke partije voirs. vermat hem een recht besitt ende een rechte weer dair aen⁴⁾. Ende gingen des an kennynge onss, onser mannen ende dingwerderen; dair wij myt onsen mannen ende dingwerderen aff gekent hebben ende kennen als hiernaes bescreven staet: Want die partije als Aernt Johanssoen voirs. ende Deric van Schadewyck, die die hofstede ter Wyerse mytten tweelff mergen lants aengetastet hebben als een eygen goet, dat dieselve partije dat besitt derselver hofstede mytten tweelff mergen lants hebben ende gebryken soelen tot dier tijt toe, dat sy myt

1) Alsv., p. 79.

2) Alsv., p. 69.

3) Alsv., p. 85 (R.B.A. 2872).

4) Zie met betrekking tot deze uitdrukking hiervóór, p. 161, n. 2.

enen beteren rechte dairuut gewonnen werden. Hier waeren over ende aen by der kennynge voirs. her Johan, borchgrave van Montfoerde, her Lodewich van Montfoirde, her Henric van Croenenborch, her Deric van Zuylen, her Frederic uten Hamme, her Frederic uten Hamme van Baersel, ridderen, Jacob Borre van Amerongen, Henric van den Rijn, Aernt van Amerongen, Gysbert van Vyanen van Rysenborch, Frederic Borre van Amerongen, Johan van der Meer, Florens van Jutfaes, Gysbert van der Haer, Geryt van Zuylen van Natewisch, jonge Johan van Rynesse, Steven van Zuylen van Nyenvelt Willemssoen, Willem van Welle, Peter Grawert, Deric van Houdaen ende Jacob die Voecht van etc., ende veel meer anderen van onsen ridderen, knapen ende mannen. Orkonde des hebben wij onse segel an desen brieff doen hangen. Gegeven t'Utrecht in 't jaer onns Heren duser vierhondert vyff ende dertich, des Manendages nae sant Servaesdach".

Aan een zeer gelukkige omstandigheid hebben wij het te danken, dat wij in dit geval kunnen nagaan, hoe deze uitspraak is tot stand gekomen. De vraag, waar het in dit geschil in laatste instantie op aan kwam, was, zooals nu duidelijk is gebleken, de vraag naar het karakter van het goed: heerlijk of vrij eigen ¹⁾. Welnu, in het judiciaal is een lijst bewaard ²⁾, waarin de uitslag van de stemming over deze kwestie is weergegeven. Deze lijst bevat de namen van 44 ³⁾ ridders en knapen, temidden waarvan ook de Bisschop is vermeld. Achter de namen staat aangeteekend, hoe de aanwezigen over den aard van het goed ter Wierse denken. Slechts achter enkele namen staat „leen", achter andere: „sess mergen eygen ende den erffpacht leen" of iets dergelijks; in verreweg de meeste gevallen echter vindt men de aantekening „eygen". En nu de Bisschop? Zie hier: „Myne here van Utrecht — eygen".

Hiermede is komen vast te staan, dat de Bisschop geheel op M

1) Ik vestig er de aandacht op, dat het woord „heerlijk" dubbelzinnig is. In de samenstelling „heerlijk recht" duidt het op een recht van publiek-rechtelijken aard; verbonden met „goed" geeft het te kennen, dat het goed wordt gehouden van een heer en wel uit een hof, dat, zooals het ook veelvuldig wordt uitgedrukt, de bezitter van het goed „hof en heer" heeft. Zie bijv. hierna, p. 192. Het houden van een goed uit een hof wil zeggen, dat het goed behoort tot een bijzonderen rechtskring, is onderworpen aan de jurisdictie van heer en hofgenooten.

2) P. 83, 84.

3) Hieruit blijkt, dat inderdaad veel meer ridders en knapen aan de totstandkoming van het oordeel hebben medegewerkt dan in de oorkonde zijn vermeld. De formule: „ende veel meer anderen..." is hier dus in overeenstemming met de werkelijkheid.

denzelfden voet aan de totstandkoming van de uitspraak heeft medegewerkt als de aanwezige ridders en knapen, m.a.w. als rechter in modernen zin. De formule: „Myn here heeft myt synen rydderen ende knechten gekennet“ geeft dus volkomen exact den werkelijken gang van zaken weer: van het vorderen of besteden van een oordeel en het zich onthouden van het uiten van eigen oordeel is hier geen sprake; de Bisschop „kent“ inderdaad met zijn ridders en knapen. Het dualisme, dat zoo karakteristiek is voor de landrechtelijke procedure, ontbreekt hier geheel.

Ik meen met een en ander mijn opvatting, dat de „kenning“ een procedure is, welke niet mag worden opgevat als een onderdeel van die voor het Landrecht, doch zelfstandig daarnaast staat, voldoende te hebben verantwoord. De vraag is nu: wat is het karakter van deze procedure en hoe verhoudt zij zich ten opzichte van de werkzaamheid van het Landrecht?

In het voorafgaande heb ik er reeds de aandacht op gevestigd, dat de „kenning“ niet uitsluitend toepassing vond met betrekking tot geschillen over het bezit van onroerend goed, doch dat ook geschillen van anderen aard langs dezen weg werden beslist. Het schijnt aanbeveling te verdienen, dat we, alvorens te trachten de zoeven gestelde vraag te beantwoorden, een poging doen tot het verkrijgen van een zoo afgerond mogelijk beeld van de gevallen, waarin men van de kenningsprocedure gebruik placht te maken. Ik zal daartoe de bronnen zelve weer aan het woord laten.

Met eenige kenningen, welke geen betrekking hadden op het bezit van onroerend goed, hebben we in het bovenstaande reeds kennis gemaakt. Hierbij denk ik in de eerste plaats aan die, waarbij Mechteld Gerijts Weldigen dochter van Nyenrade gekend werd in de helft van de door haar overleden broeders nagelaten goederen¹⁾. In nog een ander van de gegeven voorbeelden was een nalatenschap of liever een gedeelte ervan in het geding, met name in het geschil over het goed Coelhorst²⁾: de geheele inkleeding van de uitspraak en in het bijzonder de possessoire toewijzing geven echter aanleiding, de desbetreffende kenning te rekenen tot die, welke door een strijd om bezit in het leven zijn geroepen. Met stelligheid mag tot een geschil over een nalatenschap worden geconcludeerd met betrekking tot de zaak, waarin den 21sten April 1410 de volgende

1) Boven, p. 183.

2) Boven, p. 180.

getuigenverklaringen werden afgelegd: „Item Gerrit Zoudenbalch, Henric van Compostelle ende Aernt Hüge hebben getuycht, dat sij gheen naerre erffgenaem en wisten van Willem Hugensoen dan Fije, Willem Henrixsoens wijff, Benedicht Willem Hagensoens wijff ende Lijssbet Sproncke¹⁾. Weliswaar is dit het eenige, wat ik over deze zaak heb gevonden, maar uit het feit, dat er getuigen-, d.i. dus modern, bewijs is toegelaten, mag met groote waarschijnlijkheid worden afgeleid, dat we hier met een kenningsprocedure hebben te doen. We zien uit een en ander tevens, dat geschillen met betrekking tot een nalenschap zoowel konden betreffen de vraag, wat tot de erfenis behoort als die, wie de erfgenamen zijn. De eerstbedoelde soort is nauw verwant aan de kwesties over bezit („saisine”); de andere houdt veelal verband met het rechtskarakter der desbetreffende goederen. Het onderlinge verband tusschen de verschillende hier bedoelde vragen is trouwens dikwijls zoo nauw, dat een onderscheiding niet wel mogelijk blijkt.

Ook de zoeven uitvoerig behandelde kenning inzake het goed de Wiers schijnt niet in de eerste plaats het *bezit* te hebben betroffen; in laatste instantie ging het om de vraag naar het karakter van het goed, nl. of het een „goed van vordel” dan wel een eigen goed was. Inderdaad blijken geschillen over het rechtskarakter van onroerende goederen een categorie van geschillen uit te maken, welke evenals de bezitsprocedures, in den regel door een kenning worden beslecht. Hier volgen eenige voorbeelden.

Op 17 Maart 1436 is een aantal getuigen gehoord in het geschil tusschen den abt van de St. Paulus-abdij en Gerbrant van der Duyste over het karakter van het door Gerbrant van de abdij gehouden duistland²⁾. De abt staat op het standpunt, dat het een heerlijk tijnsgoed is, ten aanzien waarvan het dagelijksch gerecht dus niet bevoegd is³⁾; de gehoorde getuigen beweren echter alle, dat het goed als een vrij tijnsgoed moet worden beschouwd, ten aanzien waarvan de dagelijksche gerechten wèl competent zijn. Den 18den October 1436 wordt in deze zaak nog de volgende verklaring afgelegd⁴⁾: „In 't jair van XXXVI, des Donresdages op sant Lucas dach in tegenwordeicheit mijns heren heeft Peter Hamertvelt getuycht tusschen

1) B.A. 198, fol. 68vso.

2) B.A. 200, p. 116. „Duistland” is grond, begroeid met laag houtgewas. Zie H. J. Moerman, Oostnederlandsche plaatsnamen, in: *Nomina Geographica*, N, VII, p. 14.

3) Op deze tegenstelling kom ik in het tweede deel uitvoerig terug.

4) B.A. 200, p. 121.

den abt van sant Pouwel ende Gerbrant Rijcouts., off die duyste, die Gerbrant heeft, een heerlic tijnsuet is off een versuymde pachtguet¹⁾. Dairop heeft Peter getuycht bij synen eede, dat he anders nyet en weet dan die vier acker duysten, die Peter neest gelegen sijn an die noertsijde, een erffpachtguet is op versuymnysse²⁾, nae inhoud Peters brieff, als he in voirtijden van der abdien sant Pouwel t' Utrecht ontfangen heeft van den erve, dat Willem Rycke in voirtijden toebehoeren plach."

Eerst in 1439 vernemen we weer iets over deze zaak³⁾. Den 14den Juli van dat jaar nl. „is gekennet voer mynen here in der kennynge van den ridderen ende knapen hiernaes bescreven, dat die brieff heren Gerits van Damassche, abt sant Pouwel t' Utrecht, dairynne Deric Jacob Nennyngs soens soen Aechten Gerit Werners soens dochter, sijnen getruwden wijve, gelijfftuucht heeft, dat die brieff gerasiert ende quaet is, den Gerbrant van der Duyst dair brachte in der kennynge".

Er is dus een kenning aanhangig tusschen den abt van St. Paul en Gerbrant van der Duyst; het geschil loopt niet over het bezit, doch over het karakter van onroerend goed. Gerbrant heeft blijkbaar een geschrift in het geding gebracht, dat nu ondeugdelijk wordt „gekend". De kenning is hiermede blijkbaar niet afgeloopen; de beslissing over den brief maakt althans niet den indruk, tevens het oordeel over de hoofdzaak in te houden. In dat geval hebben we hier dus te doen met tweeërlei kenning: één over de hoofdzaak — het karakter van het goed in kwestie — en één over de waarde van een aangevoerd bewijsstuk. Van kenningen dezer laatste soort zullen straks nog eenige voorbeelden volgen⁴⁾. Een bijzonderheid van de hier weergegeven aanteekening is nog, dat zij spreekt van een kenning *vóór*, niet *door* den Bisschop. Beteekent dit een uitzondering op den regel? Het komt mij voor van niet. Ook indien we moeten aannemen, dat de afwijking niet te wijten is aan een vergissing van den schrijver, behoeft een verklaring niet zoo ver te worden gezocht, zooals in het onderstaande nog nader zal blijken.

Een kenning tusschen Godert Coman c.s. en Wendelmoet Roeloefs dochter van den Brynck (1437) vertoont veel overeenkomst met die inzake het goed ter Wierse. Evenals daar

1) Hiermede wordt hetzelfde bedoeld als met vrij tijnsgoed.

2) Zie vorige noot.

3) Alsv., p. 157.

4) P. 195.

strekt ook hier de uitspraak tot toewijzing van het bezit van onroerend goed ¹⁾, doch uit het getuigenverhoor ²⁾ blijkt, dat het cardinale punt ligt in de vraag, of het goed in kwestie al dan niet als een „heerlicheit leengoet“ ³⁾ moet worden aangemerkt. In beide gevallen geeft dus de beslissing over het karakter van het goed den doorslag.

Den 7den Mei 1443 heeft de Bisschop „ene kennynge aengenomen in der sake tusschen Willam van der Weyde ende Deric van der Weyde“ ⁴⁾. Op 14 Juli van hetzelfde jaar wordt in tegenwoordigheid o.m. van den Bisschop een aantal getuigen gehoord, met name over de vraag, of de hofstede Ter Weide ooit „tyns off tienden“ heeft gegeven ⁵⁾. Twee dagen later, nl. op 16 Juli, volgt de beslissing ⁶⁾. „Item die sake tusschen Willam ende Deric van der Weide, roerende van tyns ende tienden van der hofstede ter Weide myt sijnen toebehoeren, is gewesen bij mijnen here, ridderen ende knapen aen den leenhere des guets“.

Het nu volgende geschil is weer van anderen aard. Op 17 Maart 1436 vindt een getuigenverhoor plaats in het geding tusschen het kapittel van Oudmunster en Steven van Zulen van Nyevelt en wel over de vraag, of de rapen, waarmede het land in kwestie is bezaaid, de smalle dan wel de grove tienden behooren te volgen ⁷⁾. Eerst den 14den Juli 1439 volgt de uitspraak ⁸⁾: „Item is gekennet tusschen den capittel van Oudemunster ende Steven van Zuylen van Nyenvelt, roerende van den lande, dat myt rapen geseyt is tot twee mergen toe off meer ende die ploech begaen heeft, wer dat volgen sall den groven tienden off den smalen, is gekent, dat die rapen den smalen tienden volgen soelen.“

Het betreft dus een kwestie van tiendplichtigheid. In het algemeen schijnt er een neiging te zijn tot het brengen van geschillen over tienden in de kenning. Het is echter niet gemakkelijk tot een positiever oordeel te komen. Weliswaar zijn er tal van gevallen aan te wijzen, waarin tienden het onderwerp van geschil in een kenning uitmaken, doch het gaat dan in het alge-

1) Alsv., p. 138.

2) Alsv., p. 127.

3) = heerlijk (leen)goed. Vgl. boven p. 187, n. 1.

4) Alsv., p. 235.

5) Alsv., p. 207.

6) Alsv., p. 238.

7) Alsv., p. 115. De grove en de smalle tienden zijn dus in handen van verschillende tiendheffers.

8) Alsv., p. 157.

meen tevens om het *bezit* van die tienden, zoodat de zaak uit dien hoofde toch reeds door middel van een kenning zou zijn berecht. Twee voorbeelden mogen dit illustreeren.

Na uitvoerige getuigenverhooren ¹⁾ wordt in het geding tusschen de nonnen van Vrouwenklooster en Claes die Edel c.s. over tienden „up 't Oestveen" de volgende kenning uitgesproken (20 Februari 1413) ²⁾:

„Kenninge.

Item van der sake tusschen den nonnen van den Vrouwenkloester an die een syde ende Clais die Edel ende Heinric Jacobssoen an die ander syde, als van der schelinge des teenden an beyden tsyden heeft myn here van Utrecht mit sinre ridders ende knapen ende dingwerders gekent nae den betoen ende tuichnisse van beyden tsiden bigebracht, dat die nonnen dat besitt hebben van den teenden vurscr. ende hem dat besitt mit recht toebehoirt" ³⁾.

Het tweede voorbeeld verdient niet alleen ten bewijze van het bovenstaande, doch ook om andere redenen aan het licht te worden gebracht, en wel vooral omdat het ons een blik verschaft in hetgeen op de terechtzitting zelve plaats grijpt, waardoor eenige kleur wordt bijgezet aan de dorheid van de stereotiepe formules.

Het betreft een geding tusschen het kapittel van St. Pieter en Aernt van Scadewijc over de tienden „van den erve tot Gheytenbeec ende een deel van Lambalghen", in het kerspel van Amerongen. Het kapittel heeft met een bisschoppelijken pander aan die tienden gepand en bezet. Ten onrechte volgens Aernt, „want dese selve tyende siin ⁴⁾ heerlike leengoet is, des hi hof ende heer heeft ⁵⁾, dat hi bewisen ende toebrenghen wil ende hi ende siin voervaders in denselven tyende gheseten hebben onbecroent viiftich jaer ende darenboven ende seyt: bewiist hii 't als hi hem vermet, dat hi van sinen heerliken goede nerghent terecht staen en sel dan voer sinen heer, daer

1) B.A. 198, fol. 73 v.v.

2) Alsv., fol. 77.

3) Gekend wordt, dat de nonnen *het bezit hebben* en dat haar dat bezit *met recht toebehoort*. Zeer duidelijk blijkt hier, dat het niet gaat om constateering van een feitelyken toestand, maar om de vaststelling van een *recht*; dit geldt trouwens voor alle gevallen, waarin de Bisschop iemand in het bezit van een goed kent.

4) Nl. van den leenman.

5) Vgl. boven, p. 187, n. 1.

hi dat goet of hout, ten waer oft mit enen beroep quame. . . . " 1).

Aernt beroept zich dus erop, dat het goed in kwestie een heerlijk goed is en dat hij en zijn rechtsvoorgangers het als zoodanig reeds langdurig ongestoord hebben bezeten. Tot het bewijs van het laatste wordt hij toegelaten 2): „Item dit is alsulke kenninge als myn here van Utrecht, zyn ridderen ende knapen gekent hebben van alsulke pandinge ende besettinge, als die deken ende capittel van sant Peter to Utrecht gedaen hebben op den velde van den tienden van Gheitenbeec ende een deel van Lambalgen, . . . mach Aernt van Scadewyc bewisen ten iersten rechtdage als recht waer, dat hi rustelic, vredelic ende onbesproken, hy ende zyn voirvaders, gezeten hebben in den voirs. tienden XXX, XL, L jaren ende dair boven, dat Aernt in den voirs. tienden sitten sal bliven ter tyt toe, dat Aernt mit beter recht dairuut gewonnen wert" 3).

Thans volgt een verslag van hetgeen op den naastvolgenden rechtdag is geschied 4): „Des naesten rechtdach quam Aernt van Scadewijc ter Horst mit sinen vreenden ende tughe voer mijns heren ghenade van Utrecht op zinen rechtdach, te bewisen als hi hem vermeten had, als van den tienden tot Gheytenbeec ende een deel van Lambalghen, als voers. is. Doe begheerde Tyman van Duven, dat men vraghen zoude die tughe ende die vreende Aernts voers., of zi daer gheboden waren van enighen van mijns heren panders van Utrecht, als recht waer, daer die tughe ende vreende Aernts voers. op antwornden, dat si aldaer om bede wille Aernts voerghenoemt ghecomen waren, mer niet gheboden, ende Aernt voers. kende mede, dat hi die voers. tughe ende vreende daer ghebeden had. Oec mede kenden myns heren panders van Utrecht aldaer, dat si nyemant van Aernts wegghen van Scadewijc aldaer gheboden hadden, ruerende van den voers. tienden. Doe begheerde Tyman voers., dat mijns heren ghenade van Utrecht dat in hoghe-niss hebben woude. Oec begheerde Tyman voers. van mijns

1) Alsv. fol. 94 (R.B.A. 2020). Het regest plaatst deze dingtaal in 1417. Zij moet echter dagteekenen van vóór 24 Februari 1415, aangezien zij voorafgaat aan de hierna volgende kenning; vgl. de volgende noot.

2) Alsv., fol. 87vso; 24 Februari 1415.

3) Onder denzelfden datum staat aangeteekend (fol. 87): „Item die heren van sante Peter t'Utrecht tegens Arnt van Schadyck van eenre kenninge 1 boet". Dit is blijkbaar nog een uitvloeiSEL van de oude gedachte, dat wie op bewijs gewezen werd het proces had gewonnen. Uit het vervolg van de geschiedenis blijkt echter, dat zulks bij toepassing van „modern" bewijs niet opgaat. Het opleggen van boete na het zgn. bewijsoordeel hoort dus eigenlijk in de kenningsprocedure niet thuis.

4) Alsv., fol. 95.

heren ghenaden voers., dat hi Willam van Colmescoten, sinen ghesworen pander, vraghen woude, wat hi in voertiden mitter tyenden van Gheytenbeec ende een deel van Lambalghen ghe-daen had, daer Willam voers. op antworde: „Lieve ghenadighe heer, ic heb die voers. tienden twe jaer lang, dat omtrent XX jaren gheleden is, van uwer ghenaden wegghen-aenghemennet ¹⁾ van beveelnisse Evert Freysen, doe ter tijt u rentmeyster, die hier teghenwoerdich staet”; des Evert voers. kende, dat hij 't Willam voers. bevolen had. Oec mede was 't mijns heren ghenade voers. wel te hûeghen als voers. is, dat hij 't bevolen had. Ende rechtevoert kende myn heer Aernt van Scadewijc voers. uten bezit van den voerghenoemde tienden van Gheytenbeec ende een deel van Lambalghen, want hij 't niet bewijst en had als recht was, als hi hem vermeten had van den voers. tienden”.

Aernt van Scadewijc is er dus niet in geslaagd, het hem opgelegde bewijs te leveren. Niet alleen worden de door hem medegebrachte „vreende ende tughe” niet gehoord, zulks op grond van de omstandigheid, dat zij niet van 's Bisschops wege zijn „gheboden”, doch bovendien blijkt uit ambtelijke verklaringen, dat het bewijs van een „rustelic, vredelic ende onbesproken” bezit gedurende ten minste dertig jaren niet geleverd kan worden, aangezien nog omstreeks twintig jaar geleden twee jaren achtereen bezitsdaden door anderen, met name door den landsheer zelf, zijn verricht. In verband daarmede „kende” de Bisschop Aernt „rechtevoert” uit het bezit van de tienden in geschil.

Duidelijk komt in deze zaak weer tot uitdrukking, dat de Bisschop hier optreedt als rechter in modernen zin, sterker nog: dat hij de rechter bij uitnemendheid is in de kenningsprocedure. In beginsel is het de Bisschop die kent; hij doet dit echter niet alléén, doch met zijn ridders en knapen. „Met” heeft hier dus een geheel andere beteekenis dan bij het Landrecht, waar de Bisschop eveneens *met* zijn ridders en knapen te recht zit. In het eerste geval is „met” geheel gelijk aan „bijgestaan door”, in het tweede geval drukt het naast bijstand tevens een tegenstelling uit en wel in dier voege, dat op dit laatste element de nadruk valt. De functie, welke de ridders en knapen in de Kenning vervullen, is dan ook tegengesteld aan die in het Landrecht: in het eene maken zij deel uit van de landsheerlijkheid — hier gebezigd in denzelfden zin als „grafelijkheid”, „kroon”

1) „Aenmennen” is een zeer gebruikelijke term ter aanduiding van het, per wagen, binnenhalen van de tienden.

e.d. —, in het andere vertegenwoordigen zij het gemeene land ¹⁾).

Ik ben hiermede echter al eenigszins op mijn betoog voortgeloopen; mijn bedoeling was voorshands te laten zien, dat het in gevallen als de beide laatst aangehaalde niet wel mogelijk is te onderscheiden, of zij niet slechts uit hoofde van den strijd om het bezit, maar ook omdat het tienden zijn, die het onderwerp van het geschil uitmaken, tot een kenning hebben geleid ²⁾). Merkwaardig is overigens in de laatste procedure nog het verschillend gebruik van het woord „kenning”. Het is immers duidelijk, dat hetgeen des Bisschops pander en rentmeester hier doen, hoewel als „kennen” aangeduid, toch wel geheel iets anders is dan het „kennen” van den Bisschop zelf. Ik volsta echter te dezer plaatse met dit punt te signaleeren; in het onderstaande zal ik er uitvoeriger op ingaan ³⁾). Besteden wij eerst nog aandacht aan een andere groep van geschillen, waar de kenning aan te pas komt.

In het bovenstaande is reeds een geval ter sprake gekomen, waarin omtrent de bewijskracht van een schriftelijk stuk werd gekend. In het algemeen schijnt men bij verschil van meening over de waarde van geschriften bij voorkeur de kenning te baat te hebben genomen.

Hier volgen eenige voorbeelden:

30 November 1449 ⁴⁾): „Item tusscen Peter Ghysbertssoen ende Lambert Mauritzssoen is gekent, mit namen op die banbrieve, dat dieselve banbrieve van weerden syn, ende wes Peter bynnen der tyd, dat hie alsoe te banne geweest heeft, gevordert ende gedaen mach hebben in der sake, dair sie nu sceelaftich omme syn, sal te niete ende van geenre weerden wesen.

10 Juni 1451 ⁵⁾): „Item die heren van sant Marien t'Utrecht ende Earnst van Amerongen syn aen kenninge gegaen, als dat Earnsts brief, mit zinen zegel bezegelt, niet in 't gerichte ge-toent en is geweest voir nu.

Item een kenninge tusscen denselven, dat die heeren hoer

1) „Vertegenwoordiging” hier uiteraard niet in den hedendaagschen electorale zin op te vatten. Vgl. hierover het eerste hoofdstuk.

2) Ook de volgende aantekening in het judiciaal van bisschop Rudolf van Diepholt (B.A. 200, p. 262) is te vaag om het trekken van een conclusie te dezen aanzien te wettigen: „Item Jan van Raephorst an kenninge gegaen tegen Wernair Braem up een vierdell van der tienden van Sweserenge, dat Huge Casmiss gecoft heeft”.

3) P. 197 v.v.

4) B.A. 200, p. 296.

5) Alsv., p. 327.

dingtael anders gemaect hebben dan sie voer was, te weten, dat sie nu gesat hebn XII Dortsce pl. voer 't pont ende in die voir-dingtael niet meer dan X". De beslissing hierover valt den 6den December 1451¹⁾: „Item als Eerst van Amerongen aen kennynge gebracht ende geseecht heeft, dat die heren van sant Marien t'Utrecht meer in hoer dyngtael nae gesat hebben dan sie voer dairin bedyngt hebben, zyn die heren voirs. vellich ende boetschuldich gekent"²⁾.

Tenslotte nog een ander geval van een kenning:

1 Mei 1413³⁾: „In der saken tusschen den heren van sant Peter ende Symen Borre so heeft mijn here mit sinen dingwaerders⁴⁾ gekent, dat die hoffstede, die tot Amerongen gelegen is aen den dijc, daer boven naest gelant is Henric van Zeyst ende beneden die Rijnstede, dat die voers. een hoffstede is ongedeylt".

Hier ging het er dus om, te bepalen of een hofstede één geheel uitmaakte of niet. Ook dit werd niet door het Landrecht, maar door de Kenning uitgemaakt.

Wanneer wij nu het voorafgaande overzien, dan komen wij tot de slotsom, dat de kenningsprocedure in de eerste plaats toepassing vond in geschillen betreffende het *bezit* en in die aangaande het *rechtskarakter* van onroerend goed⁵⁾. Voorts leerden we gevallen kennen, die er op schijnen te wijzen, dat ook geschillen over het recht op een *nalatenschap*, over de waarde van *geschriften*, over den *omvang van hofsteden* en tenslotte ook die betreffende zekere *tiendkwesties* door de Kenning werden beslist⁶⁾. Bij nadere beschouwing vertoonen deze

1) Alsv., p. 335.

2) Ook in de stad Utrecht werd de beoordeeling van een verandering in de dingtaal als „kenning" aangeduid: „Item als partye doer ordonnantie van scepenen huere dingtaelen in geschrifte geleverd hebben, indien bevonden wordt by hem ofte eenich van hemluyden datter meer gescreven dan gedingt is, tot kennynghen van den schoudt ende scepenen...." enz. (Rbr. v. U., II, p. 332). Opmerkelijk is, dat hier gesproken wordt van kenning van *schout* en *scepenen*.

3) B.A. 198, fol. 79.

4) Vgl. hierna, p. 232.

5) Dit zijn in wezen jurisdictiegeschillen. Immers naar gelang een goed bijv. leengoed of eigen goed is, behoort het tot een leenrechtelijken dan wel tot den landrechtelijken rechtskring.

6) Afgezien van de kwesties over bezit en rechtskarakter van onroerend goed zijn de voorbeelden niet dicht gezaaid. Met betrekking tot het recht op nalatenschappen vinden we nog steun in enkele processen-verbaal van getuigenverhooren inzake de vraag, wie in de desbetreffende gevallen als erfgenamen moeten worden aangemerkt. Uit de aantekeningen zelf blijkt

zaken een opmerkelijke onderlinge verwantschap. Alle worden zij immers gekenmerkt door op den voorgrond tredende feitelijke vragen, waaromtrent ook anderen dan partijen uitsluitel kunnen geven. Wie in het bezit is van een goed, beurt de pacht; naburen en vroegere pachters weten gemeenlijk wel te vertellen, aan wien de pacht gewoonlijk werd betaald. De vraag of een goed „vorderlijk” is of niet, komt in de wijze van vererving tot uitdrukking; in de omgeving was het in het algemeen wel bekend, hoe het goed was vererfd. Ook wist men daar veelal, of het werd verheergewaad, of er tijns van werd betaald enz. Insgelijks mag eenige kennis bij derden worden verondersteld met betrekking tot de naaste bloedverwanten van een overledene, de al of niet echtheid van een geschrift, den omvang van een goed en de vraag, welke tienden uit een goed plachten te gaan. Altegader feitelijke vragen, ten aanzien waarvan het denkbeeld wel zeer vroeg moest opkomen, dat er andere, betere middelen waren ter bereiking van de waarheid dan de eed van een der partijen; vragen dus, die de gebrekkigheid van het formalistische bewijs in het oog deden springen. Voor de beantwoording van die vragen dus wendde men zich tot de Kenning.

Trachten wij nu eerst na te gaan, welke beteekenis in dit verband aan de woorden „kennen” en „kenning” moet worden gehecht.

Muller onderscheidt in zijn glossarium op de rechtsbronnen van Utrecht vijf beteekenissen van „kennen”, nl. 1e. erkennen; 2e. getuigenis geven, hetzij mondeling, hetzij schriftelijk; 3e. het afleggen eener verklaring in de terechtzitting door scheppen over zaken, die hun krachtens een door hen buiten de door partijen aangevoerde bewijsmiddelen om ingesteld onderzoek

weliswaar niet, dat de zaken voor de Kenning aanhangig zijn, doch het feit, dat ter zake getuigen werden gehoord, is daarvoor, althans in de jaren, waaruit de aantekeningen dateeren — 1407 en 1410 — een voldoende aanwijzing. Zie boven, p. 188 en voorts B.A. 198, fol. 49vso. Ook het feit, dat overigens de enquêtes, waarvan niet uitdrukkelijk de samenhang met een kenning blijkt, nagenoeg steeds betrekking hebben op geschillen over bezit en over het rechtskarakter van onroerend goed, wijst erop, dat wij daarbij steeds met een kenningsprocedure te doen hebben. Zie bijv. B.A. 198, fol. 61, 62vso, 64, 79 vso, 101vso, 108 vso, 109vso; B.A. 200, p. 32, 63, 193, 213. Zie voorts het hierna volgende met betrekking tot de overeenkomst tusschen den toestand in het Nedersticht en dien in het Oversticht en op de Veluwe. Tenslotte moge er hier de aandacht op worden gevestigd, dat 's Graven waarheid in Holland o.m. werd gebezigd in kwesties over den onderhoudsplicht met betrekking tot dijken. Vgl. Fruin, Over waarheid, kenning en zeventuig in de rechtspleging van Holland en Zeeland, Verspr. Geschr., VI, p. 335.

„kenlic“ zijn geworden — vgl. ons woord „bevinden“ —; 4e. oordeelen, in den zin van oordeel wijzen, al of niet na voorafgaand „kennen“ in den zin van het onder 3e. bedoeld onderzoek; 5e. recht doen over iets; deze beteekenis is afgeleid van die onder 4e. De door Muller opgegeven beteekenissen van „kenninge“ sluiten uiteraard nauw hierbij aan. Het zijn de volgende: 1e. erkenning; 2e. onderzoek eener zaak door den rechter — de beteekenissen „onderzoek“ en „getuigenis“ loopen hier in elkander —; 3e. vonnis, gewezen op grond van een „kenning“, van een onderzoek dus, als bedoeld onder 2e; 4e. verklaring; oordeel zonder voorafgaand onderzoek, maar op grond van hetgeen den gerechte reeds „kenlic“ is. Tenslotte heeft Muller nog een vijfde beteekenis meenen te ontdekken in een certificaat van schout en schepenen van Abcoude d.d. 9 December 1528¹⁾ inzake getuigenverklaringen met betrekking tot de rechtskracht van een „kenninghe“ in vroeger jaren; hij meent, dat daarin onder kenning *revisie* wordt verstaan.

Het antwoord op de vraag, welke van deze beteekenissen van toepassing zijn op het kennen door en de kenning van den Bisschop met zijn ridders en knapen, is niet moeilijk te geven; de woorden „kennen“ en „kenning“ zijn hier blijkbaar gebruikt in den zin van oordeelen, oordeel wijzen, uitspreken, en van vonnis, oordeel, of uitspraak, gewezen op grond van een voorafgaand onderzoek. De andere beteekenissen dezer termen zijn echter daarom voor ons onderzoek nog niet zonder belang; zij vormen als het ware de entourage, te midden waarvan de kenning in den zin van oordeel eerst goed is te begrijpen. Indien we hier de beteekenissen „erkennen“ en „erkenning“ zoomede „revisie“ — welke laatste m.i. op een misverstand berust²⁾,

1) Versl. en Med. O.V.R., I, p. 474 v.v.

2) De door Muller afgedrukte akte — een certificaat van schout en schepenen van Abcoude-Proosdij — behelst de verklaringen van eenige getuigen over de lotgevallen van een eertijds in het gerecht van Aesdom gewezen oordeel. De eene partij had n.l. van dit oordeel in beroep willen gaan — klaarblijkelijk voor het Landrecht —, de wederpartijen echter „donghen dairteghen een kenninghe, ende seyden, dat die kenninghe dat hoochste recht was ende dat men dair ghien beroep hebben en soude“. Het gerecht wees daarop, „dat een kenninghe dat hoochste recht was ende dat men dair ghien-beropen oerdell maecken mochte“. Een ander getuigt, „dat hij well ghehoert hadde van veell ghoede mannen, dat een kenninge in Aesdom dat hoochste recht was ende van dair niet veerder beropen mochte“. Tenslotte verklaren nog eenige getuigen, „dattet beroep in Aesdom voirseyt dicwyls versocht ende uutgheweest is, mer weder in denselven gherechte ghecomen is ende aldair uutghewesen wordt sonder arch off list“. Muller nu leest hierin, dat de partij, in wier voordeel het vonnis

buiten beschouwing laten, dan blijkt, dat de andere alle nauw met elkander samenhangen. In overeenstemming met den thans nog geldenden zin van het woord „kennen” bewegen zich al deze beteekenissen om *het bekend zijn met iets*, het *geïnformeerd zijn* als centraal punt.

Nu berust elk rechtsoordeel altijd op een zekere kennis, op een geïnformeerd zijn. Het ligt dus in de rede, dat de kenning als tegenstelling ten opzichte van andere rechtsoordeelen niet kan worden begrepen door het feit van het geïnformeerd zijn op zichzelf, door de omstandigheid, *dat* het berust op een zekere kennis, doch slechts door de vraag, *hoe* deze kennis is verkregen. De bijzonderheid van de kenning bestaat in de door den rechter — in modernen zin — *langs autonomen weg* verkregen kennis, in het streven tot het leeren kennen van de materieele waarheid, zulks in tegenstelling tot de landrechtelijke procedure, waar de formeele waarheid beslissend is. De woorden

gewezen was, eischte, dat een „kenninghe” zou worden „geknocht” (= geknoopt, d.i. aangegaan) en voorts, dat zulk een kenning gelijk staat met het „wedercomen (der zaken) in denselven gherechte” om „aldair utghewesen te worden”. De zin van de getuigenissen is echter een geheel andere. Tegenover het beroep van den een stelt de ander, dat het geen gewoon oordeel, doch een kenning was, waarvan zijn tegenstander in beroep wilde gaan, dat zulks evenwel niet kon, aangezien de kenning „het hoogste recht” was: daarvan stond in het geheel geen beroep open. Het „dingen” van een kenning wil dus in dit geval niet zeggen, dat men een kenning wenschte, maar dat het oordeel in kwestie een kenning was. Men had verschillende malen getracht, daarvan in beroep te gaan: het „beroep” was „dicwyls versocht ende utgheweest”, maar het was steeds weer bij het gerecht zelf teruggekomen en daar „utghewesen”, m.a.w. den regel, dat van een kenning geen beroep mogelijk was, had men steeds kunnen handhaven. De bewuste kenning is dus in het geheel geen revisie, doch een bepaald soort van oordeel van het dagelijksch gerecht van Aasdom. Als oordeel van de „gemeente” staat deze kenning dus op één lijn met de stedelijke schepkenningen en is het zeer verwant aan het zeventuig. In dit verband is het opmerkelijk, dat het van deze kenning, evenals van het zeventuig, heet, dat zij „het hoogste recht” is. Vgl. te dezen hier-vóór p. 170, n. 1.

Het stuk bevat nog een bijzonderheid, welke hier niet onvermeld mag blijven. Degenen, die achtereenvolgens trachten het oordeel in beroep te brengen, nl. eerst Jacob Coster van Bruekelen en later Jacob Utenbroeck, worden „dingweerders” genoemd. Het behoeft geen betoog, dat we hier niet met de dingwaarders van het Landrecht hebben te doen. Hoewel degenen, die zich tegen het beroep verzetten, als „wederpartye” van deze dingwaarders worden aangeduid, schijnen de laatsten te dezen toch ambts-halve te handelen. Immers na hen wordt nog eens een poging tot het instellen van het beroep ondernomen door den baljuw van Abcoude. Mogen we uit dit laatste wellicht afleiden, dat de bedoelde dingwaarders als de justitieele „stadhouders” van dien baljuw moeten worden beschouwd?

„kenning” en „waarheid” vertoonen dan ook in dit opzicht een verrassende overeenkomst; ook de term „waarheid” heeft, in technisch-juridischen zin, de strekking een bijzondere procedure aan te duiden, een procedure, waarin eveneens niet de formeele, doch de materieele waarheid wordt nagestreefd. Beide woorden duiden een inquisitoire procesorde aan.

Opvallend is, naast het verschil, de samenhang tusschen de verschillende beteekenissen van het woord „kennen” in het laatst geciteerde stuk van de procedure tusschen het kapittel van St. Pieter en Aernt van Scadewijc¹⁾. Op de vraag, of zijn „vreende ende tughe” van 's Bisschops wege „geboden” zijn, „kende” Aernt, dat zij op zijn verzoek waren verschenen. Nadat de pander Willam van Colmeschoten desgevraagd zijn relaas had gedaan van hetgeen hij vroeger met betrekking tot de tienden in geschil had verricht, „kende” de ex-rentmeester, Evert Freyse, dat hij dien pander indertijd inderdaad tot aannemen der tienden opdracht had gegeven. Op grond van deze beide „kenningen” en van zijn eigen wetenschap „kende” tenslotte de Bisschop Aernt uit het bezit van deze tienden. Het „kennen” van Aernt van Scadewijc en van Evert Freyse is tenslotte niets anders dan het doen van mededeelingen, het afleggen van verklaringen, die ertoe moeten strekken om den Bisschop behoorlijk te informeeren en hem in staat te stellen, de „waarheid” in deze kwestie te ontsluiëren en op grond daarvan zijn oordeel — „kenning” — uit te spreken²⁾. Het „kennen” van Aernt en Evert eenerzijds en dat van den Bisschop ander-

1) P. 193.

2) Het woord „kennen” in dezen zin geeft als het ware de drie elementen van de rechterlijke werkzaamheid weer: het onderzoek naar de waarheid, naar het te vormen oordeel, het vinden van het oordeel en tenslotte het uitspreken ervan, het „verklaren” van de waarheid. Ook „tuigen” kan deze drie elementen in zich besluiten, nl. daar, waar het tuig tevens een bindend oordeel behelst, zooals in het zeventuig en in het Drentsche buurtuig. Vgl. Gosses, De organisatie van bestuur en rechtspraak in de landschap Drente, p. 287: „Het buurtuig gold als bewijs en vonnis tevens”. En in Overijssel vinden wij iets overeenkomstigs met betrekking tot het woord „ghichten”. Vgl. p. 228, n. 1 en p. 229. Een aardige analogie ligt in den term „verstaan”, zooals deze wordt gebezigd in de formule onzer wetten: „Zoo is het, dat Wij, den Raad van State gehoord, en met gemeen overleg der Staten-Generaal, hebben goedgevonden en verstaan, gelijk Wij goedvinden en verstaan bij deze:”. „Verstaan” omvat hier ook het onderzoek, het „vinden”, d.i. het verwerven van de noodige kennis en tenslotte de uitspraak. Naast de Nederlandsche termen als „kenning”, „waarheid”, „kennen”, „tuigen”, „bevinden” enz. vinden we vooral de volgende Latijnsche equivalenten: „veritas” (denk aan „verdict”: veredictum), „cognoscere”, „recognoscere”, „inquirere” en „invenire veritatem”. Zie bijv. p. 256.

zijds, zijn, hoezeer ook onderling in beteekenis verschillend, beide op hetzelfde doel gericht: het bereiken van een oplossing overeenkomstig de materieele waarheid.

In overeenstemming met een en ander treffen we in de kenningsprocedure dan ook steeds niet-formalistische bewijsmiddelen aan, somtijds geschriften, doch in alle gevallen getuigenbewijs. De getuigen worden blijkbaar in den regel door, althans voor, ten overstaan van, den Bisschop gehoord; in enkele gevallen is zulks uitdrukkelijk vermeld. Dit is van belang in verband met de wijze, waarop het later ook in procedures voor het Landrecht in zwang komende getuigenverhoor wordt afgenomen.

De bisschoppelijke kenning is dus een procedure, welke een inquisitoir karakter vertoont en waarin de Bisschop, met bijstand van zijn ridders en knapen, optreedt als oordeelwijzer, als rechter in den modernen zin van het woord.

In het bovenstaande ¹⁾ gaf ik reeds te kennen, dat de functie van de ridders en knapen bij deze procedure een geheel andere is dan die, welke zij in het Landrecht vervullen. Ter voorkoming van misverstand hierover nog het volgende.

De naam „Landrecht” als benaming van het gerecht van den Bisschop met zijn ridders en knapen komt in de bronnen uit de 15de eeuw en vroeger niet of zeer zelden voor. In ieder geval is op grond van die bronnen niet uit te maken, wat men precies onder dit Landrecht heeft te verstaan. Dit zoo zijnde, komt het mij voor, dat men goed zal doen uitsluitend van het Landrecht te spreken, waar de Bisschop met zijn ridders en knapen te recht zit in *landrechtelijken* zin, m.a.w., daar waar de Bisschop als vorderaar van recht, de ridders en knapen als oordeelvinders optreden. Het is uiteraard een kwestie van afspraak; het is denkbaar, dat men alle vormen van jurisdictie door den Bisschop met zijn ridders en knapen uitgeoefend onder den naam „Landrecht” zou willen samenvatten. In dat geval zou dus ook de kenning tot de procedures voor het Landrecht gerekend moeten worden. Van belang is echter, dat men in het oog moet houden, dat alsdan twee fundamenteel van elkander verschillende vormen van rechtspraak onder één naam worden samengevat; dit feit kan door een benaming niet worden geëlimineerd. Hoe men haar ook moge aanduiden, de kenning is en blijft een geheel afzonderlijke, op extra-landrechtelijke beginselen gefundeerde vorm van jurisdictie. Weliswaar wordt het gerecht, ten overstaan waarvan de kenningsprocedure wordt gevoerd,

1) P. 194, 195.

samengesteld door dezelfde personen, die ook het Landrecht vormen, doch de verschillende functies, de verschillende qualiteiten, waarin die personen in beide gevallen optreden, geeft ons m.i. het recht, de *tegenstelling* extra helder te belichten en ter wille daarvan te spreken van twee gerechten, het „Landrecht” en de „Kenning”. Op het verband tusschen deze beide gerechten zal ik hieronder nader terugkomen. Daarbij zal dan tevens blijken, in hoeverre hier tot een scheiding is gemaakt, wat misschien bij nauwkeurige analyse slechts een *onderscheiding* zal blijken te zijn.

De geschillen, waarin we de bijzondere procedure voor de Kenning zagen toepassen, hebben wij in het bovenstaande in zes groepen ingedeeld. Op één dier groepen wil ik hier nog met een enkel woord terugkomen. Uit de weergegeven voorbeelden blijkt wel, dat de allervoornaamste groep wordt gevormd door de geschillen over bezit van onroerend goed; een kenning over bezit was, bij wijze van spreken, een alledaagsch verschijnsel. Verbinden wij deze wetenschap met de ervaring, dat het bezitsproces voor het Landrecht tot de zeldzame verschijnselen behoort, dan ligt de conclusie voor de hand, dat voor dergelijke geschillen de kenning door den Bisschop met zijn ridders en knapen de aangewezen weg was. Teekenend is in dit verband de boven¹⁾ aangehaalde kenning van 30 November 1449, waarbij wordt „gekent”, dat partijen „der scelinge . . . , soevoele als die roert van 't besyt des guets ende niet van den eygendom, gaen sullen in kenninge voir mynen here van Utrecht, synen ridders ende kapen”.

Voor het Nedersticht van de 15de eeuw gold dus dezelfde tegenstelling als zich in dien tijd in Holland ontwikkelde: *petitoir-landrechtelijk* tegenover *possessoir - extra - landrechtelijk*, waarin de antithese *landrechtelijk — extra - landrechtelijk* zoowel ziet op de positie van den landsheer (of diens plaatsvervanger), als, in beginsel, op den aard van de gebezigde bewijsmiddelen. In beginsel; immers in de *petitoire* procedure met het zeventuig is, gezien de wijze waarop de zevens tot hun uitspraak komen, zonder twijfel een „modern”, niet-formalistisch element aanwezig. Dit element is echter nog tot in de 15de eeuw in principe niet beslissend: in wezen bepaalt het slechts, wie van de partijen tot het leveren van het formalistisch bewijs zal worden toegelaten²⁾.

1) P. 181.

2) Joosting, Zeventuigsrecht, p. XLI: „Ook bij het zeventuig echter, leverden de bureu geen bewijs, maar zij legden slechts eene verklaring af, die

De vraag, in welken tijd het ontstaan van de kenningsprocedure moet worden gezocht, is moeilijk te beantwoorden. In den tijd, waarmede de bewaard gebleven judiciaalen aanvan-

van invloed was op de vraag, wie van beide gedingvoerenden zou toegelaten worden door 't gerecht tot 't leveren van *het* bewijs, d.i. *zijn* bewering door den eed te staven". P. LXII, LXIII: „Hoewel de zeven door hunne verklaring, waarop de toewijzing van den eed aan een der partijen berustte, eigenlijk beslisten, wat recht zou zijn, lag toch 't hoofdmoment der procedure in den eed der winnende partij. . . . Nog zeer lang moest de winnende partij, na door de zeven in 't gelijk gesteld te zijn den eed afleggen, waarna 't gerecht de zaak besliste". Het zeventuig werkte dus als een bewijsoordeel. Vgl. hiervóór, p. 172. Zie ook de door Joosting aangevoerde bewijsplaatsen. In denzelfden zin Fruin, Over waarheid, kenning en zeventuig in de rechtspleging van Holland en Zeeland, Verspr. Geschr., VI, p. 353, 363.

De Monté ver Loren, die met recht tegenover Fruin de overeenkomst tusschen kenning en ('s Graven) waarheid verdedigt (Bezit en eigendom, p. 709, n. 1), stelt tegenover die beide instituten het zeventuig als 'en ouden, formalistischen procesvorm. Tot op zekere hoogte is hier inderdaad een tegenstelling. Terwijl kenning en waarheid behooren tot de taak van den landsheer, die zelfstandig, zij het ook met anderen, een onderzoek instelt — waarbij hij aan het oordeel van degenen, met wie hij kent of de waarheid bezit, niet is gebonden —, is het zeventuig een verklaring van onderzaten, welke den rechter, in beginsel dus den landsheer, *bindt*. Dit is inderdaad een gewichtig verschil. Aan den anderen kant echter hebben kenning, waarheid en zeventuig een belangrijk element gemeen, nl. de niet-formalistische wijze, waarop het oordeel tot stand komt. In alle drie de gevallen berust de uitspraak op een onderzoek naar de materiele waarheid en speelt dus het niet-formalistisch bewijs een groote rol. Vandaar, dat men ook bij het zeventuig de termen „waarheid" en „kenning" kan tegenkomen, zooals in de handvesten van graaf Reinoud van Gelre voor Zalt-Bommel d.d. 19 October 1316: (Nijhoff, Gedenkw., I, 167): „Item de cognitione veritatis, dicta vulgariter *kenninge*, in terra contingente, quod non moneat prout hactenus fuit, sed quod quator a parti inferiori et tres a parte superiori eligantur proximo siti, qui veritatem dicent, et sint cognitores". Vgl. over de vraag, of dit zeventuig al dan niet uitsluitend tot dijkzaken was beperkt, Fruin, a.w., p. 362 (bevestigend) en Beekman, Dijk- en Waterschapsrecht, II, p. 1817 (ontkennend).

Op de overeenkomst tusschen de beteekenissen van „tuigen" en „kennen" is hiervóór (p. 200, n. 2) reeds gewezen. Ik voeg daaraan nog toe, dat het „tuigen" van de zevens bij slot van rekening een niet-gedifferentieerde uitspraak is in dien zin, dat het een uitspraak behelst niet alleen over de feiten, maar ook over het recht. Hetzelfde is het geval bij het Drentsche buurtuig. Daarom is de rechter eraan gebonden. Opmerkelijk is voorts, dat het zeventuig, evenals 's Graven waarheid en — zooals straks zal blijken — evenals in een vroeger stadium de bisschoppelijke kenning, een niet-formalistisch *incident* is in de overigens formeele landrechtelijke jurisdictie. (Vgl. voor de waarheid Fruin, a.w., p. 341). Het zeventuig onderscheidt zich echter weer van de beide andere „incidenten", en wel in ouderwetschen, formalistischen zin, doordat het, althans in het eindoordeel (van het gerecht), geen voorloopige, geen possessoire, toewijzing kent.

gen — het laatst van de 14de eeuw — is zij reeds tot volle ontwikkeling gekomen. Wij moeten dus aannemen, dat zij destijds al op een lange geschiedenis mocht bogen. Wanneer die geschiedenis een aanvang nam, valt echter niet te zeggen. Dat we de Kenning in de bronnen van vroeger tijden niet tegenkomen, zegt niets; ook uit de bronnen van de 15de eeuw — vermoedelijk haar bloeitijd — hadden we haar niet leeren kennen, indien slechts de judiciaalen waren verloren gegaan.

Eén aanwijzing uit vroegeren tijd meen ik hier niet onvermeld te mogen laten. Ik doel hier op een aantekening uit het jaar 1310 in het zgn. „registrum Guidonis“, waarin het woord „kenning“ wordt gebezigd¹⁾. Deze aantekening luidt als volgt:

„Dit's mijns heren zegghen, als van den scepen van Diemen: in 't eerst Jan Hertgheer ende Luttic Bruninc, omdat si in der kenninc bevallen siin, so zellen si gheven mijn here C C ende L C goeds ghels; des zal ghelden Jan Hertgher C C ende Luttic Bruninc L C Waer, dat wi vonden, dat dese vorghe-noemde scepen Arnout Scalen enighe scade hadden ghedaen, dat hout wi an ons te verclaren“. Dadelijk daarop volgt:

„Voert van den scepenen van Diemen, als Jan her Bruninxsoen, Jan her Werenboutssoen, Louwe Boeve ende Roelof Tollekin, zellen gheven mijn here LX C goeds ghelts, omdat si brieve beseghelt hadden, die wi vonden, dat si also niet en waren. . . .“

Twee schepenen van Diemen zijn „in der kenninc bevallen“, d.w.z. zijn in een kenning in het ongelijk gesteld en moeten deswege aan den Bisschop een niet onaanzienlijk bedrag betalen. De hierbedoelde kenning is dus blijkbaar een kenning van den Bisschop. Jammer genoeg is moeilijk uit te maken, waarover de zaak liep. We kunnen slechts gissen. Eenig houvast geeft de naam van Arnout Scalen, den schout van Diemen, die we ons waarschijnlijk als de wederpartij hebben te denken. Met dezen Arnout nu hadden die van Diemen reeds in 1307

1) B.A. 207; a, arb. uitspr., fol. 15 (R.B.A. 293). Ik laat hier de gevallen, waarin het woord „kenning“ onmiskenbaar in ander verband wordt gebruikt, uiteraard buiten beschouwing. Ik denk hier met name aan de Utrechtsche schepenkenning, die al in 1365 wordt vermeld (Rbr. v. U., II, p. 17) en die geheel op één lijn staat met het uit de Hollandsche steden zoo bekende instituut van dien naam, dat voor Leiden in het bijzonder is bestudeerd door A. Nortier: Bijdrage tot de kennis van het burgerlijk proces in de 15de eeuw binnen de stad Leiden (pft. Leiden, 1874). Slechts vestig ik er hier de aandacht op, dat deze kenning een sterkere verwantschap vertoont met het zeventuig dan de landsheerlijke kenning. Immers, evenals het zeventuig is ook de schepenkenning een uitspraak van niet-heerlijken huize.

oneenigheid: den 18den Februari van dat jaar wilden ze hem nl. gewapenderhand te lijf, nadat de baljuw van Amstelland al den 28sten Januari getracht had een vrede tot stand te brengen ¹⁾. Den 15den Juli ²⁾ werd den „guede(n) (lude(n)) van Diemen aangezegd, dat zij moesten komen „tot myn here te Judefaes, alse jeghen Arnout Scalen van horen tuiste” ³⁾. Hiermede zien we dus het geschil aanhangig worden voor den Bisschop. Met betrekking tot den aard van het geschil zijn we echter nog niet verder. Intusschen is het verleidelijk de beide op elkander volgende aantekeningen met elkaar in verband te brengen, in dier voege, dat ook de in de tweede aantekening bedoelde bedragen verbeurd zijn uit hoofde van de bisschoppelijke kenning. Dit is vooral zoo verleidelijk, doordat het daar de valscheit van een geschrift betreft, een onderwerp, dat ons bij onze kennismaking met de kenning reeds vertrouwd is geworden.

Hoe dit ook zij, zeker is, dat we ook in 1310 reeds een rechterlijke werkzaamheid van den Bisschop als „kenning” zien aangeduid. De nog oudere bronnen bewaren op dit punt, voorzover ik heb kunnen nagaan, een volkomen stilzwijgen.

Het ligt niet in mijn bedoeling, met betrekking tot deze procedure een vergelijking op te stellen tusschen het Nedersticht en andere gewesten. Ik beschik niet over het daartoe noodige materiaal en het verzamelen daarvan ligt ver buiten het bestek van de onderhavige studie. Intusschen meen ik wel goed te doen met op enkele aanknooppingspunten in andere gewesten de aandacht te vestigen, omdat daardoor wellicht het inzicht in het karakter der kenning kan worden verhelderd.

In het Oversticht is het de „konde”, welke groote overeenkomst met onze kenning vertoont. Met uitzondering van in den — voor ons hier ook niet van belang zijnden — zin van „erkenning” wordt deze term in ongeveer dezelfde beteekenissen gebruikt als het woord „kenning”, dat wil dus zeggen in beteekenissen, welke varieeren van getuigenis tot rechter-

1) Rek. baljuw van Amstelland (gedr.: Kron. Hist. Gen. 1859, p. 63 v.v.), 1307, den eersten Zaterdag in de vasten.

2) Alsv., 1307, des Zaterdag na St. Margriet.

3) De uitgave heeft „tinste”, waarin men dan een verschrijving voor „tinsc” zou moeten zien. Het handschrift heeft geen punt boven de i, zoodat ook zeer wel „tuiste” kan worden gelezen. Deze lezing komt mij het meest waarschijnlijk voor, niet alleen, omdat we daarbij niet genoodzaakt zijn bij den schrijver een vergissing te veronderstellen, doch bovendien, omdat het handschrift herhaaldelijk een u in de plaats van een w heeft. Het handschrift berust in het Algemeen Rijksarchief.

lijke uitspraak. Het bijbehorende werkwoord is eveneens „kennen“. Ook hier „kent“ de Bisschop en wel met zijn „mannen“, ook hier draagt de procedure een inquisitoir karakter, acht de „rechter“ zich dus vrij in de wijze, waarop hij de — materieele — waarheid zal trachten te achterhalen. Enkele voorbeelden van een zoodanige Overijselsche kenning mogen hier volgen.

Het eerste geval betreft een geschil tusschen Roelf van Oestenwolde ter eene en Roelf van Ansem met zijn echtgenootte ter andere zijde, dat aanvankelijk voor de Hooge Bank ahangig was. In dat stadium maken wij er voor het eerst mede kennis ¹⁾: „Item 's selven dages — 20 November 1386 — wysde Johan van Sonnenberge een ordel tusschen Roelf van Oestenwolde, anclager, ende Roelf van Ansem, aldus, dat tusschen leen ende eygen een konde gaen sal. Dat ordel wedersprac Henric van Roderloe ende wijsde vor recht, want dat goet een edel eygen ²⁾ is ende Roelf van Ansem ende syn voirvaderen des in besitte ende in gewere geseten hadden onbesproken viertich of vyftich jaer ende langer, ende wille dat behouden mit alle den rechte, dat recht is, hoe dat dienstlude sente Martens ³⁾ hoer eygelike gûet mit rechte behouden soelen, ende seggen, dat hem daer en boven gheen konde onscade doen en sal aen horen eygeliken goede“. Met een andere hand staat hierbij aangeteekend: „Des ijrsten is gevolgt“.

De kwestie gaat dus over het karakter van onroerend goed: leen of eigen. De Hooge Bank beslist overeenkomstig het vóór-oordeel van Johan van Sonnenberge, dat deze kwestie door een „konde“ moet worden beslist; het in het andere vóór-oordeel voorgestelde formalistische bewijs wordt niet toegelaten.

Een paar maanden later vinden we weer iets over deze zaak: den 13den Januari 1387 ⁴⁾ nl. „wert gewijst, dat myn here mit (tweelf) ⁵⁾ sinen mannen aver ses weken die konde besien sal van den tweenen lenen tusschen Roelf van Oestenwolde ende Roelf van Ansem; ende die manne soelen sy noemen ende mijn here sal sie verboeden“.

1) B.A. 197, fol. 176.

2) Men houde voor oogen, dat het woord „edel“ in dit verband een geheel anderen zin heeft dan wanneer het wordt gebezigd ter aanduiding van de „nobiles“. In samenhang met „eigen“ heeft het een landrechtelijke beteekenis; in de benaming „edelen“ = „nobiles“ wordt het in feodalen zin gebruikt.

3) Vgl. hierboven, p. 176, n. 2.

4) B.A. 197, fol. 130vso.

5) Dit woord is er later door dezelfde hand bij geschreven.

Nu hooren we een tijd lang niets meer; eerst twee jaar later wordt weer eens een episode uit de procedure aangeteekend, n.l. op 30 Januari 1389 ¹⁾: „Item Rolof van Ansem ende Gese syn wyf solen toebrenngen alse recht is, van huden over achtiën weken, dat sy te goyder tijt an Rolof van Oestenwolde hebben versocht, alse si mit rechte souden, die drye acker, daer Rolof van Oestenwolde Rolof van Ansem ende syn wyf Gesen vor angesproken heft. Ende en were myn here dan op disside der Ysel niet, soe solden sy 't toebrenngen opten naesten rechedach, den myn here daerna op disside der Ysele houden sal. Ende uyt desen mannen hierna bescreven solen sy twe nemen: (hier volgen de namen van elf „mannen“). Ende den doden moegen sy mit twe levendigen verwecken” ²⁾.

Op 8 November van hetzelfde jaar ³⁾ „wijsde Wijchar die Honessche tusschen Roelf van Oestenwolde ende Roelf van Ansem: weer 't, dat mijn here van Utrecht kande, dat Roelf van Ansem sijn toebrenngen toegebracht hadde, als hi mit rechte solde, na inhoudt des registers, dat daer gheen deding boven gaen soele eer myns heren ghicht ⁴⁾ voer gegaen is. Ende hieraf wan mijn here sinen verst thent over ses weken”.

De zaak schijnt dus een voor Roelf van Ansem ongunstige wending te hebben genomen: de kwestie leen of eigen is schijnbaar reeds beslist en het eenige wat hem nog overblijft is, te bewijzen, dat hij het goed in geding tijdig als leen aan de wederpartij heeft verzocht ⁵⁾. Blijkens de laatst geciteerde aantekening moet de Bisschop over dit bewijs nog „kennen” en mag in afwachting daarvan niet „gededingt” worden. De nu volgende „kenning” brengt evenwel een verrassing; door haar wordt het zwaartepunt weer geheel verlegd in de vraag naar het rechtskarakter van het goed. Deze kenning of konde, d.d. 5 December 1389 ⁶⁾, luidt als volgt:

1) Alsv., fol. 143vso.

2) D.w.z., dat voor den overledene twee anderen in de plaats moeten worden gesteld.

3) Alsv., fol. 150.

4) Zie voor de betekenis van het woord „ghicht” in dit verband hierna, p. 228, n. 1 en p. 229.

5) Aldus heeft ook Roelf van Ansem het blijkbaar opgevat, want den 17den Juni 1389 (Alsv., fol. 146vso) „verwilcoerde” hij „an mijns heren hant, dat hi huden over achtiën weken sijn toebrenngen sal doen alse recht is van den III ackeren mit twee mannen als vorscr. is, dat hi die an Roelf van Oestenwolde te goeder tyt versocht hadde alse recht was. Ende doet hi des niet op dien stemmeliken (= bepaalden) dach, also veer als mijn here op desside der Ysel is, of, en were mijn here dan niet op desside, opten naesten richtdach daerna, soe sal (hi) vervallen wesen van den vorscr. drien ackeren”.

6) Alsv., fol. 151vso.

„Item des vijften dages vorsz. kande myn here mit synen vollen stoyl van mannen tusschen Rolof van Ansem ende Gesen sinen wive an die een syt ende Rolof van Oestenwolde an die ander syt, als van den goide, dat geheiten is die Luttike Halle mit synen toebehoeren ende mitten slage in der Buedelake, dat alle goit, dat tot Vollenho gelegen is, een eygen is, ten were zake, dattet leen gemaect were¹⁾. Ende want hem Rolof van Oestenwolde vormit, dattet leen sy, mach Rolof dat toebrenge als mynen here ende synen mannen dunct, dat recht is, dat dat goit vorsz. van eygen toe leen gemaect is, soe sael 't leen bliven. Ende daer toe sal hi synen tijt hebben drie ses weken lanck”.

De zaak is dus nog niet uit; zooals de voorgaande kenning van den Bisschop den bewijslast op de schouders van Roelf van Ansem had gelegd²⁾, zoo neemt deze hem weder daaraf om hem thans aan de wederpartij op te dragen. Deze omkeering van den bewijslast is blijkbaar te danken aan de omstandigheid, dat de Bisschop bij zijn inmiddels ingesteld onderzoek de nu uitgesproken presumptie heeft ontdekt: alle goederen in Vollenhove zijn eigen goederen behoudens tegenbewijs. In het leveren daarvan is Roelf van Oestenwolde niet geslaagd, getuige de volgende aantekening³⁾: „Item 's selven dages — 11 Juli 1390 — waerde Roelf van Ansem sinen dach tiegen Roelf van Oestenwolde van den toebrenge, dat hem toegewijst was, dat hi toebrenge solde van den guede, daer hi Roelf ende Gese syn wijf voer aensprac, alse van der Luttiker Halle ende van den slage in der Bodelake, die hi aensprac vor leen, ende want Roelf van Oestenwolde doe niet voer en quam ende syn toebrenge niet en dede, als hem toegewijst was, soe wert daerop gewijst, dattet voerscr. guet een eygelic guet solde bliven”.

Een ander geval. Den 8sten November 1387 „kande mijn here van Utrecht, dat hi nyemant en kande an der leenwere noch an den guede te Roeden dan Wouter van Voerst ende sine

1) In het land van Vollenhove gold dus de regel: „Nul seigneur sans titre”. Vgl. P. Viollet, *Histoire du droit civil français*³ (1905), p. 749.

2) Hier is inderdaad sprake van een bewijslast. Dit is één van de karakteristieke verschillen tusschen de procedure met ouderwetsch, formalistisch, bewijs en die met modern, niet-formalistisch, bewijs. In de eerstgenoemde is het opleggen van het bewijs een teeken, dat men het proces praktisch gewonnen heeft; men kan daar dus beter spreken van bewijsrecht. In de laatstgenoemde verzwaaert het de positie van hem, aan wien het wordt opgelegd; hier is dus bewijslast op zijn plaats.

3) Alsv., fol. 155. Nog eenige andere aantekeningen betr. deze kwestie op fol. 145vso, 146, 152 en 152vso.

erfgenamen, ende nam sinen verst van der kenninge van der boringe daerof van der vrouwe van Voerst" ¹⁾).

Tenslotte nog deze twee aantekeningen:

19 September 1388 ²⁾: „Item 's selven dages kande mijn here mit sinen mannen, dattet guet, daer Henric Holliken voer aengesproken hadden Henric van Haersolte, als dat dat een eygen waer ende gheen leen na der bester konde ende witscap, die sy daerof hadden of gevynnen konden”.

23 Juni 1394 ³⁾: „Item 's selven dages die sake tusschen Gardert van Oesterwolde an die een side ende Herman ther Honctwijn an die ander side; des syn beide partien gebleven an minen here ⁴⁾, so dat die scholt van Vollenho in gewaerde hant boren sal van den nyslegen lande den pacht, der tijt toe, dat die konde geclaert is tusschen leen ende eyghen”.

De hier gegeven voorbeelden mogen volstaan. Zij zijn voldoende om te laten zien, hoezeer de overeenkomst van deze „konde” met de Utrechtsche kenning in het oog springt. In beide gevallen is het de Bisschop, de landsheer dus, die „kent” en wel met zijn „mannen” ⁵⁾ (Oversticht) of met zijn „ridderen, knapen, mannen ende dingwerders” (Nedersticht); in beide gevallen ook onderscheidt de procedure zich van de landrechtelijke door het gebruik van niet-formalistisch bewijs.

We zien echter ook verschillen, en deze verschillen zijn het, die nu onze bijzondere aandacht vragen, vooral met het oog op een theorie, welke reeds met betrekking tot een nauw verwante procedure in een ander landschap is ontwikkeld. Ik doel hier op de beschouwingen van Meijers inzake de landkonde op de Veluwe ⁶⁾. Geeft het woord „landkonde” ons al aanleiding om verwantschap met de Overijselsche konde als een

1) Alsv., fol. 134. Nog een paar aantekeningen over deze zaak op fol. 135 en 135vso.

2) Alsv., fol. 141.

3) B.A. 199, p. 7.

4) Het „geblijf” heeft, zoals ik het lees, betrekking op de sequestratie van het goed; niet op het geschil zelf. Hier hebben we een soortgelijk en zelfs nog vroeger geval van sequestratie als bij het geschil over het goed ter Wierse. Zie boven, p. 184, n. 3.

5) D.i.: „dienstmannen”; evenals in het Nedersticht „kent” de Bisschop dus met dezelfde groep van personen, waarmede hij in de „Hooge Bank”, resp. het „Landrecht”, terecht zit, n.l. met de ministerialen of, in de later gebruikelijke terminologie, met de ridders en knapen. Dat deze „mannen” in lateren tijd bij voorkeur *leenmannen* worden genoemd, doet hieraan uiteraard niet af. Vgl. B.A. 203, fol. 58, 69, 85vso.

6) Mr. E. M. Meijers. Trial by jury on the Veluwe; T. v. RG., VII (1927), p. 361 v.v.

ernstige mogelijkheid te overwegen, vergelijking van hetgeen met beide termen werd aangeduid dwingt ons die verwantschap als onbetwistbaar te aanvaarden. In zijn hierbedoelde beschouwingen heeft Meijers hierop dan ook terecht de aandacht gevestigd. We zouden dus na het voorafgaande nog verder mogen gaan en kunnen concludeeren tot samenhang tusschen „landkonde“ (Veluwe) en „konde“ (Oversticht) eenerzijds en „kenning“ (Nedersticht) anderzijds, ware het niet, dat de opvatting van Meijers met betrekking tot de twee eerstgenoemde vormen van jurisdictie veeleer op een tegenstelling ten opzichte van de „kenning“ dan op gelijkheid van aard schijnt te wijzen. Een nader onderzoek van dit punt is voor de vorming van een oordeel over het karakter van de Overijselsche konde onvermijdelijk

De procedure, welke op de Veluwe met den naam „landkonde“ werd aangeduid, komt, zeer in het kort, op het volgende neer ¹⁾. In een zitting van het ordinaris gerecht, in het algemeen van de Hooge Bank, wordt gewezen, „dat die heer een lantkonde tussen den partyen besien sal“, „dat die here een konde sal lathen gaen tusschen den parthyen“, „dat die here eyne kunde ende wairheit besien sal tusschen . . .“ ²⁾, enz. Daarop wordt van 's heeren wege door den richter een aantal — ten minste twaalf — dienstlieden opgeroepen, die in het desbetreffende geval als konden zullen optreden. Deze konden moeten nu over de aan hen voorgelegde kwestie „na hoeren vyff sinnen, na hoeren besten witschap ende besten vernemen“ hun oordeel geven. Zij moeten dus een onderzoek instellen en wel naar de materieele waarheid, d.w.z. dat zij in de keuze van de middelen ter verkrijging van die waarheid vrij zijn. Zij hooren dan ook desgewenscht getuigen; dit verhoor vindt plaats in tegenwoordigheid van den Graaf en zijn Raden. Wanneer zij hun oordeel hebben gegeven, worden zij door het gerecht „van de kenninge quyt gewyst“.

Uit de laatste aanhaling blijkt, dat deze konde ook wel kenning wordt genoemd. Doch niet alleen door den naam, ook om andere redenen doet deze procedure onweerstaanbaar denken aan de kenning van het Nedersticht. Met name is er een sterke overeenkomst tusschen beide met betrekking tot den aard van de geschillen, welke aan dezen rechtsgang worden onderworpen. Een zeer aanzienlijk gedeelte immers van de geschillen, ter berechting waarvan we de landkonde zien aangewend, be-

1) Uitvoeriger bij Meijers t.a.p.

2) Meijers, p. 425, 407, 397.

staat in kwesties over bezit en over het rechtskarakter van onroerend goed, zoomede in die over nalatenschappen. Waarin ligt dan het groote verschil, of zelfs, zooals ik boven zeide, de tegenstelling?

Meijers meent in de landkonde een beslissenden steun gevonden te hebben voor zijn bestrijding van Brunner's theorie, dat de Engelsche jury uit Frankrijk zou zijn geïmporteerd en dat zij zou zijn te beschouwen als een ontwikkeling van de Frankische *inquisitio per testes*. Hij beroept zich op de trefende gelijkenis tusschen jury en landkonde en betoogt dan op grond van de met betrekking tot de laatste door hem verzamelde gegevens, dat de landkonde onmogelijk uit de Frankische *inquisitio* kan zijn afgeleid. De landkonde is nl. volgens hem geen procedure van den landsheer ter verkrijging van de waarheid door middel van getuigen, maar zij is „nothing else but a judgment given by representatives of the country. It is a part of the old procedure, by which every judgment is given by the whole country assembled in court”. Na te hebben opgemerkt, dat gewoonlijk het oordeel door één van de omstanders wordt geformuleerd om dan door de anderen te worden bekrachtigd, gaat Meijers verder: „The fact that in the XVth century and after the judgment in the Veluwe is still not given by the judge but by one of the bystanders, the *oordeelvinder*, is the best proof that the origin of the whole Veluvian procedure is a judging by the community.

When the community, assembled in court, cannot immediately give its judgment, because a special knowledge of facts is necessary, the pronouncing of the sentence is delegated to a number of representatives of the community, who have knowledge themselves of the facts or can make inquiries about them and state the net result in their verdict”¹⁾.

De „konden” zijn dus volgens Meijers rechters — in den modernen zin — en geen getuigen. In tegenstelling tot getuigen moeten zij dan ook hunne meening geven over alle punten, welke aan hun oordeel zijn onderworpen en, wat zeer karakteristiek is: „their verdict is definite and cannot be changed either by the judge or by appeal”²⁾.

De tegenstelling is nu duidelijk: terwijl we in het bovenstaande hebben gevonden, dat de Utrechtsche kenning ten opzichte van de landrechtelijke jurisdictie moet worden gezien als een *moderne* rechtspraak van den landsheer, is de Veluwsche land-

1) Alsv., p. 381.

2) Alsv., p. 382.

konde volgens Meijers een ouderwetsche vorm van jurisdictie door het gemeene land, ten opzichte waarvan de rechtspraak door één oordeelvinder zich als een ontwikkeling zou manifesteren ¹⁾).

De vraag is thans, of deze opvatting van Meijers door hetgeen hij ons omtrent de landkonde mededeelt en vooral door de bronnen, waarop die mededeelingen steunen, wordt gerechtvaardigd. M.i. niet. Het komt mij voor, dat Meijers zich heeft laten misleiden door de gedachte, dat te dezen de landrechtelijke oordeelvinder en de getuige een alternatief vormen, dat m.a.w., indien eenmaal vaststaat, dat de konden geen getuigen zijn, zij slechts als landrechtelijke oordeelvaarders kunnen worden beschouwd ²⁾). Want, dit mag aanstonds worden vooropgesteld, als getuigen mogen de „konden” zeker niet worden aangemerkt; getuigen zijn zij, die door de „konden” worden gehoord. Dit sluit echter geenszins in, dat de „konden” dan een het gemeene land vertegenwoordigende commissie vormen. De door Meijers geciteerde bronnen bevatten reeds een nagenoeg afdoende aanwijzing, dat de konden geen vertegenwoordiging in dezen zin zijn en dat we dus naar een derde mogelijkheid moeten zoeken. Meijers zegt weliswaar, dat het gemeene land de uitspraak van het oordeel heeft gedelegeerd — „delegated” — aan een aantal vertegenwoordigers, die daarvoor om de een of andere reden het meest in aanmerking komen, doch in geen van de door hem afgedrukte bewijsplaatsen is van een zoodanige delegatie sprake. Integendeel, uit tal van plaatsen blijkt, dat de „konden” hun mandaat *niet* van het gemeene land, doch van een geheel andere autoriteit ontvingen, n.l. van den landsheer en ook Meijers zelf zegt ³⁾): „The judge ⁴⁾ chooses as

1) Met betrekking tot de bewijskracht van deze redeneering moge ik op deze plaats reeds herinneren aan de rechtspraak van het Landrecht, waar we ook één oordeelvinder — in engeren zin — kennen, die zich uit de jurisdictie van den landsheer „in Rade” heeft ontwikkeld en geenszins uit die van het gemeene land.

2) Ook Brunner stond in zijn door Meijers bestreden *Die Entstehung der Schwurgerichte* (1871) dit alternatief voor oogen. Zijn opvatting, dat de gezworenen van de Normandische en de Engelsche jury aanvankelijk getuigen waren, is door Meijers m.i. met recht op grond van de verwantschap tusschen de juryrechtspraak en de landkonde bestreden. Doordat Meijers evenwel daartegenover slechts de mogelijkheid van den oordeelvinder zag, moest hij bij zijn verder betoog mistasten en was hij ook genoodzaakt de m.i. onmiskenbare verwantschap tusschen jury en landkonde eenerzijds en de inquisitie der Frankische koningen anderzijds te ontkennen.

3) *Alsv.*, p. 374.

4) Cursiveering van mij.

jurors those whom the truth of the matter may be best known", hierbij de klassieke formule met betrekking tot de Engelsche jury aanhalend. Ook wanneer, zooals we in de procedure Roelf van Oestenwolde — Roelf van Ansem in het Oversticht hebben zien geschieden, partijen de konden. mogen voordragen¹⁾, wordt uitdrukkelijk vermeld, dat de heer hen zal „verboeden“.

Het is dus niet het gemeene land, het is de landsheer, die de „konden“ aanstelt. De stukken leeren ons echter nog meer. Wanneer de Hooge Bank, om alleen daarbij te blijven, wijst, dat er een konde zal gaan, tot wie richt zij zich dan? Indien inderdaad het gemeene land in beginsel in deze zaken uitspraak doet bij monde eener commissie van dienstlieden, zou dan niet de uit dienstlieden bestaande ommestand van de Hooge Bank zelf bij voorkeur uitmaken, wie de „konden“ zullen zijn, m.a.w., zou het oordeel van de Hooge Bank dan niet tevens de benoeming en het mandaat inhouden? In werkelijkheid is het steeds de landsheer, tot wien het oordeel zich richt. Belangrijk zijn ook de bewoordingen, waarin zulks geschiedt: de heer zal de konde bezien met twaalf goede mannen, de heer zal een konde laten gaan tusschen partijen. Het is dus niet een verzoek aan den heer om voor de oproeping van een vertegenwoordiging van het gemeene land te zorgen, het is een *verwijzing* van de zaak naar den heer, niet een verwijzing zonder meer, doch een verwijzing met deze beperking: dat een konde tusschen partijen zal gaan. De konde zal echter worden bezien door den heer, d.w.z. op den heer rust de taak om — langs den weg der landkonde — uit te vinden, welke van de partijen in haar recht is. In een klaring uit 1442 wordt het aldus uitgedrukt: „soe sall die Here die kunde dairaver gaen laten ende *wen hy dan in den rechten besit vindt*, den sal hy in den besyt halden“²⁾).

Dat de getuigen door de konden in tegenwoordigheid van den heer en van diens Raden worden gehoord, is hiermede geheel in overeenstemming.

Slechts één omstandigheid schijnt te pleiten tegen de opvat-

1) Het recht van voordracht zegt in dit verband niets. Zoo wil ook het collatierecht niet zeggen, dat de collator in beginsel bevoegd is, zelf het desbetreffende geestelijke ambt te bedienen. Het gaat erom, wiens functie het in beginsel is, in de vervulling waarvan moet worden voorzien. Voor de oplossing van deze vraag is het recht tot aanwijzing van een functionaris irrelevant; het komt slechts aan op de vraag, wie het mandaat — de institutie — verleent.

2) Alsv., p. 406; zie ook p. 407, 416 en 420 („Ende vynttet dan die heer mitter konden....“).

ting, dat het, overeenkomstig de vaste terminologie, inderdaad de heer is, die de konde beziet, nl. de wijze, waarop het oordeel tot stand komt. De konden leveren nl. hun oordeel kant en klaar, op schrift gesteld, over aan den landsheerlijken ambtenaar, zonder dat van medewerking door den landsheer bij de vorming ervan iets is gebleken. Het schijnt een vaste regel te zijn, dat het oordeel der konden ook *het* oordeel is, de gerechtelijke uitspraak, waarmede het geding wordt beslist¹⁾). Intusschen is dit slechts een schijn-argument. Waarom toch zou deze praktijk eerder pleiten voor een rechtspraak vanwege den landsheer? Het eenige, wat erdoor komt vast te staan, is, dat de erin tot uitdrukking komende bevoegdheid der konden op — hetzij uitdrukkelijke, hetzij stilzwijgende — delegatie moet berusten, geenszins echter waar de macht is te zoeken, waarvan aldus een gedeelte is gedelegeerd. Indien ons geen andere gegevens ter beschikking stonden dan de wetenschap, dat de konden in de praktijk als oordeelvinders optreden, dan zouden wij de vraag, waaruit hunne bevoegdheid als zoodanig is afgeleid, onmogelijk kunnen beantwoorden. Het boven reeds aangevoerde geeft ons echter duidelijk de richting aan, waarheen wij ons bij het onderzoek hebben te wenden: alles wijst erop, dat hier delegatie van landsheerlijke macht heeft plaats gehad²⁾).

Nu begint ook de vergelijking met het Nedersticht zwaarder te wegen: waar wij aanvankelijk meenden een tegenstelling te zien, blijkt integendeel gelijkheid van karakter te bestaan en daarmede is een bron van onbegrijpelijkheden, die op het punt stond haar inhoud over onze kenning te doen vloeien, gelukkig bijtijds drooggelegd. We zien, dat, evenals de Nederstichtsche kenning, ook de Veluwsche landkonde met niet-formalistisch bewijs werkt en dat ook zij een inquisitoir karakter bezit. Het niet-formalistische bewijs nu, dat strekt tot het vinden van de materiele waarheid, is ten opzichte van de landrechtelijke procedure steeds „modern”; het doet zich te dien aanzien als iets nieuws voor. De beteekenis van deze om-

1) In dit opzicht vertoont de „konde” groote overeenkomst met het zeventuig en het Drentsche buurtuig. Zie boven, p. 202, n. 2. De rechter „kent” niet mede, doch is gebonden aan hetgeen de „konden” kennen. Dit doet evenwel niet af aan het feit, dat het *in beginsel* een functie is van den landsheer, welke de konden uitoefenen.

2) Teekenend is in dit verband ook het feit, dat in het Oversticht, nadat partijen door de Hooge Bank aan de konde zijn geweest, de Bisschop veelal „sinen verst van der kenninge” neemt. Dit heeft slechts zin, indien de kenning in beginsel een landsheerlijke aangelegenheid is.

standigheid zal in de volgende paragraaf nader in het licht worden gesteld.

Wenden wij thans den blik nog naar het westen, naar Holland. Oogenschiijnlijk treffen we daar de kenning in den zin van uitspraak slechts aan in de zgn. schepenkenning in een aantal groote steden, een instituut, dat met onze kenning wel groote verwantschap vertoont, doch dat hier niettemin buiten beschouwing wordt gelaten, omdat de behandeling ervan ons te ver van ons uitgangspunt zou afvoeren¹⁾. Overigens zou, volgens De Monté ver Loren²⁾, de kenning, als „s rechters kenne" daar alleen in den zin van *onderzoek* voorkomen.

Intusschen bewijzen de door Ver Loren in zijn aangehaald werk geciteerde bronnen, dat in Holland, en wel in de rechtspraak van den Graaf, het woord „kennen" eveneens in den zin van oordeelwijzen werd gebezigd. Aldus in een uitspraak van den Graaf d.d. 28 October 1411³⁾ in het geschil tusschen het Domkapittel en de erven van heer Pouwel van Haestrecht over zekere landerijen. Des heeren Pouwels erfgenamen pretendeeren deze landerijen van de grafelijkheid „te houden tot enen rechten onversterfeliken leen". Te dien aanzien nu oorkondt de Graaf: „Ende want wy mit enen voirdachtigen ernstigen ondersoek ende mit besceideliker onderwisinge bij onsen Rade gevonden hebben, dat onse Moeder voirschr. voir, ende ons na, dit voirn. erve ende lant also niet upgedragen en is, dattet mit rechte stedicheyt hebben mach, soe kennen wy dat Capittel van den Doem in den eigendom, ende in enen rechten besitte".

In denzelfden zin vinden wij het woord „kennen" in andere uitspraken van den Graaf met zijn Raden gebezigd. Ik mag er mij van ontslagen rekenen, al deze oordeelen hier weer te geven⁴⁾. Slechts op één geval, waarin wij het woord kenning, i.c. „kennisse", aantreffen, wil ik hier nog in het bijzonder de aandacht vestigen, met name op het geschil tusschen Gerijt Pieterszoon en Heijnric Janszoon betreffende een stuk land⁵⁾. De eerstgenoemde partij heeft het goed ten leenrechte aangesproken; de wederpartij evenwel staat op het standpunt, dat het eigen goed is en beroept zich deswege op Graaf en Raden. In

1) Vgl. hierboven, p. 204, n. 1.

2) *Bezit en eigendom*, p. 435 en 709, n. 1.

3) *Alsv.*, p. 100. Voor de dateering zie aldaar, noot 1.

4) Zie te dien aanzien het aangehaalde werk van Ver Loren, p. 160, 435 v.v., 495 v.v. (betreffende leenweer), 540, 541 (leen - eigen), 679.

5) *Alsv.*, p. 183 v.v.

de beslissing, d.d. 27 April 1435, waarbij de Raad zijn eindoordeel uitstelt, heet het, dat „die partijen in geschille syn om die kennisse van deser sake“. In een noot¹⁾ teekent Ver Loren bij deze passage aan: „d.w.z. over de vraag, welk gerecht competent is“. Inderdaad komen in laatste instantie alle kwesties over het karakter van onroerend goed daarop neer²⁾. In verband met hetgeen wij elders hebben geleerd is het intusschen merkwaardig, dat wij ook hier het woord „kennisse“ — dat ook in het Nedersticht wel met „kenning“ dooreen wordt gebruikt — weer in dezen samenhang tegenkomen. Dit is te opvallender, omdat het woord hier geheel den aanschijn heeft van een technischen term, die voor ter zake kundigen geen nadere aanduiding behoeft: men was dus blijkbaar gewoon, een onderzoek³⁾ naar het karakter van een onroerend goed met „kenning“ te bestempelen.

Wij mogen dus vaststellen, dat het woord „kennen“ ook in Holland — geheel afgezien van de schepenenning in de steden — voorkomt in den zin van uitspraak doen en wel bepaaldelijk in de jurisdictie van Graaf en Raden en voorts, dat „kennisse“ of „kenning“ ter aanduiding van een onderzoek een technische beteekenis heeft en dus betrekking heeft op een bepaalde soort van onderzoek, waartoe dat naar het rechtskarakter van onroerend goed moet worden gerekend.

Een overzicht van het voorafgaande leidt tot de gevolgtrekking, dat men met „kenning“ of „konde“ bij voorkeur rechtshandelingen placht aan te duiden, welke verband hielden met een procedure, waarbij niet-formalistisch bewijs werd gebezigd, dus in het algemeen met een inquisitoire procedure. Nagenoeg alle in die procedure verrichte handelingen konden met die woorden worden aangeduid: het onderzoek, dat aan de procedure het bijzondere karakter gaf, de bij dat onderzoek afgelegde verklaringen en tenslotte de op grond van het onderzoek gedane uitspraak⁴⁾. Of het wordt gebruikt in het Nedersticht, het Oversticht, op de Veluwe of in Holland, steeds heeft het woord „kenning“ de strekking, iets „moderns“ aan te geven

1) P. 184, n. 1.

2) Vgl. boven, p. 196, n. 5.

3) Het is duidelijk, dat met „kennisse“ in het onderhavige stuk geen uitspraak wordt aangeduid.

4) Ook in Drenthe werd het woord „kennen“ in bepaalde gevallen in den zin van „oordeelen“ gebezigd, bijv. in het „quaat kennen“ van een „buurtuich“ door den Etstoel. Zie daarvoor Dr. A. F. W. Lunsingh Meijer, De rechtspositie van de eigenerfden in Drenthe, p. 168.

en telkens ook weer vinden we het verbonden met een werkzaamheid van den landsheer zelf. Op de Veluwe is deze werkzaamheid het meest beperkt: zij bepaalt zich tot een bepaald bedrijf in het tooneel der landrechtelijke jurisdictie, een bedrijf, dat daar is ingevoegd om de strenge vormen van het oude stuk eenigermate te verzachten. In het Oversticht is het ongeveer evenzoo, met dit verschil evenwel, dat het nieuwe bedrijf daar een grootere zelfstandigheid ten opzichte van het geheele stuk geniet: het heeft meer het karakter van een entr'acte. Nog belangrijker vertoont het zich in het Nedersticht; daar blijkt het een zelfstandig stuk te zijn, dat weliswaar met dezelfde spelers, doch overigens geheel onafhankelijk van het landrechtelijk tooneel wordt opgevoerd.

Wat den aard van de geschillen aangaat konden we een groote mate van overeenkomst tusschen de competentie van de Nederstichtsche Kenning en die van de Veluwsche Landkonde constateeren. De Overstichtsche „konde” beweegt zich op hetzelfde terrein, met dit verschil evenwel, dat haar werkingssfeer aanzienlijk beperkter schijnt te zijn. De voorbeelden van de „konde”, welke wij in de judiciaalen van het Oversticht aantreffen, betreffen bijna uitsluitend geschillen over het karakter van onroerend goed: leen of eigen¹⁾ en tijnsgoed of eigen. Daarnevens kwam ik één geval tegen, dat betrekking had op tienden en waarin het met name ging om de vraag, welke landerijen tiendplichtig waren onder den eenen en welke onder den anderen tiend. De desbetreffende aantekening, d.d. 9 Januari 1383, luidt als volgt: „Item eodem die waert gewijst, dat mijn here die conde ende die waerheyt²⁾ besien sal tuschen Benne van der Maet ende Roelve Altgerinc, alse van twe tienden, gehieten Mensync ende Vordync, alse wat in

1) Karakteristiek is de volgende, in het judiciaal van bisschop Florens van Wevelikhoven opgeteekende „maninge tuschen leen en eygen”. (R.B.A. 1026): „Florens etc. ontbieden u, N, ende usque ad minimum XII vel XIII feodati ende manen u bi uwen goide, dat gi vor ons coempt op onsen naesten richtdach op disside der Ysele, als mit ons te besien die konde tuschen leen ende eygen in dien saken, daer N vor ons af in dedinge gecom en tegen N. Et tertia vice addatur ista clausula: Voi(r)t soe maen wi u, N ende N, bi uwen goide, dat gi mit N daeraen ende over syt, dat hi dese vorsz.. onse manne mane mit onsen tegenwordigen brieve”. De in het regest vermelde „M” moet op een onjuiste lezing berusten. Men lette op de feudale verhouding, die hier zoo duidelijk tot uitdrukking komt: de Bisschop maant zijn „mannen” of „feodati” „bi” hun goed.

2) „Waerheyt” en „conde” worden hier tautologisch gebruikt. Vgl. ook Rbr. v. U., II, p. 26: „gaen an die kondscap, an die waerheit ende an die kenninghe”. Zie ook ald., p. 141.

Mensynge-tiende hoer(t) ende wat in Voerdyngge-tiende hoer(t), opter partyen cost, over ses weken alse huden" ¹⁾). Het meest opvallend is evenwel het ontbreken van ieder spoor van possessoire uitspraken bij wege van de „konde", welke uitspraken bij de Nederstichtsche Kenning en de Veluwsche Landkonde juist een zoo vooraanstaande plaats innemen.

Klaarblijkelijk werden dus in het Oversticht kwesties over bezit van onroerend goed niet door middel van de „konde" beslecht. Welk gerecht te dezen dan wel competent was, durf ik bij gebrek aan gegevens niet te zeggen ²⁾). Voor ons doel heeft deze vraag ook geen belang, aangezien ons hier in beginsel alleen de Nederstichtsche Kenning interesseert. De vergelijking met soortgelijke instituten in andere provincies diende uitsluitend voor het verkrijgen van een beter inzicht in het wezen van deze Kenning en het komt mij voor, dat aan onze verwachtingen op dit punt wel is voldaan. Een beschouwing van de verhouding tusschen Kenning en Landrecht moge het verkregen beeld thans, zoo mogelijk, voltooien.

§ 3. *Kenning en Landrecht.*

In de vorige paragraaf is komen vast te staan, dat de „kenning" in het Nedersticht als een geheel op zichzelf staande procedure moet worden beschouwd. Het gerecht, tot welks competentie die procedure behoorde, heb ik scherp van het Landrecht onderscheiden, zulks op grond van de fundamenteel verschillende functie van hen, die zich met de „kenningen" zagen belast, ten opzichte van degenen, die tezamen het Landrecht vormden. Weliswaar is de samenstelling van het gerecht geheel dezelfde als die van het Landrecht en is het zelfs zeker, dat de zittingen van het Landrecht tegelijkertijd dienden voor de behandeling van de kenningsprocedure, doch de omstandigheid, dat de Bisschop hier optrad als rechter in den modernen zin van het woord, wettigt m.i. het gemaakte onderscheid

1) B.A. 197, fol. 67.

2) Volgens De Chalmot, bij Winhoff, Landrecht van Averissel, p. 404, n. 1, kwam geschillen over het bezit van onroerend goed in Overijsel voor de ordinarij gerechten. Inderdaad zien we de Hooge Bank wel eens possessoire beslissingen geven (bijv.: B.A. 197, fol. 66vso, 148vso). Dit zegt echter nog niet veel met betrekking tot de vraag, wie te dezen in het algemeen competent was; ook in het Nedersticht wijst het Landrecht wel eens een vonnis in een geding over bezit. Mijn kennis van de Overijselsche toestanden laat mij evenwel niet toe, op deze kwestie dieper in te gaan.

ten volle. De voor het Landrecht zoo karakteristieke tegenstelling heer — gemeente, geheel aansluitend bij het dualisme van de lagere ordinarij gerechten, ontbreekt hier volkomen; deze jurisdictie wordt uitsluitend volgens monarchaal beginsel uitgeoefend. Ter onderscheiding van het Landrecht heb ik dit gerecht, dat als zoodanig, voorzoover mij bekend, in de bronnen nimmer onder een afzonderlijken naam wordt vermeld, de Kenning genoemd. Daarmede is echter de vraag, hoe deze Kenning zich nu tot het Landrecht verhoudt en of zij ook op een geheel anderen wortel stoelt, niet opgelost. Met deze vraag zullen wij ons hier in het bijzonder bezighouden.

In het voorafgaande, waar het er vooral op aankwam, dat het bijzondere karakter van de kenningsprocedure zich zoo scherp mogelijk tegenover de jurisdictie van het Landrecht zou afteekenen, heb ik uiteraard bij de keuze der voorbeelden die gevallen achterwege gelaten, welke door zekere complicaties het verkrijgen van een heldere voorstelling van deze procedure zouden kunnen bemoeilijken. Thans evenwel, nu de lezer zich, naar ik hoop, een voldoende omljnde voorstelling heeft kunnen vormen, moeten die op den achtergrond gehouden gevallen in ons onderzoek worden betrokken. Juist de grensgevallen en overgangstoestanden kunnen misschien gewichtige aanwijzingen met betrekking tot de hier aan de orde gestelde vraag verbergen.

Dat zich op dit gebied grensgevallen en overgangstoestanden voordoen, zal den lezer niet bevreemden. Wanneer jaar in jaar uit telkens in dezelfde vergaderingen door dezelfde menschen in twee verschillende qualiteiten wordt gehandeld, dan ligt het voor de hand, dat het uiteen houden van die beide qualiteiten wel eens wat te wenschen overlaat. Vormen, in acht genomen bij het handelen in de eene qualiteit, zullen, indien zij een zekere populariteit genieten, de tendens vertoonen zich ook aan handelingen, verricht in de andere qualiteit, op te dringen. Omgekeerd zullen impopulaire vormen van de eene procedure dank zij het voorbeeld van de andere de neiging vertoonen te verdwijnen. Zoo kan het moeilijk anders of er moet een zekere wisselwerking, een wederzijdsche beïnvloeding, zijn te constateren.

In dit licht bezien kan het bijv. niet bevreemden, dat de Bisschop, zooals hij in het Landrecht het oordeel aan één van de ridders en knapen besteedt, in de Kenning één zijner mannen met het onderzoek van de zaak belast. Klaarblijkelijk is dit dan ook meermalen het geval. In het voorafgaande zijn wij reeds een voorbeeld daarvan tegengekomen, nl. in de kenning

van 26 November 1462 tusschen Peter Jacobszoon en de erven van Aarnt Wouterszoon, waarbij ons wordt bericht, dat Johan van Zuilen van Natewisch deze kenning „onder had”¹⁾.

Een soortgelijk geval, van 19 Juli 1469, is het volgende: „Item Morre Lubbertszoen tegen Arnt Botter is vellich gewesen ende boetsculdich, soe Erst van Amerongen ene kennynge onder hadde ende Morre noch nyemant van synre wegenen die kennynge aengebracht heeft”²⁾. Soortgelijk is dit geval in zoverre ook hier één van de ridders en knapen de kenning „onder heeft”. Overigens vertoont het een bijzonderheid, welke in dit verband voor ons wel van eenig gewicht is. De bewuste kenning is door de daartoe verplichte partij niet „aangebracht” en deswege wordt die partij thans „vellich” geweest. Hier hebben we te doen met een handeling, die niet tot de eigenlijke kenningsprocedure behoort, maar die zonder eenigen twijfel op rekening van het Landrecht moet worden gesteld. Het geheel geeft den indruk, dat de hier bedoelde „kenning” als een incident in een procedure voor het Landrecht figureerde.

Iets overeenkomstigs doet zich voor in een geding, waaromtrent we onder dagteekening van 11 December 1458 het volgende vinden vermeld³⁾. „Item Derick Johansz. tot Abcoude is vellich gewijst tegen Claes Willem Hesselsz. soever ridder ende knapen kennen, dat he voir den Elect toegesproken is; die kennynge bestaet aen Melys uutten Enge”. Ruim twee en een half jaar later — 17 Juli 1461 — worden wij hieraan nog eens herinnerd⁴⁾: „Item is gewesen, dat Claes Willems. ende Deric Johans. van Apcoude aen kenninge gaen sullen, ende die heeft Melys uutten Enge onder”. Het vonnis van het Landrecht wordt hier, dus afhankelijk gesteld van een „kenning” over de vraag, of één der partijen reeds tevoren door de wederpartij in rechte is aangesproken. Deze kenning wordt „besteed” aan één van de ridders en knapen. De zaak vertoont dus in alle opzichten het karakter eener procedure voor het Landrecht; de „kenning” is louter een incident, dat geheel in de sfeer van deze procedure wordt behandeld. Ik vestig er intuschen de aandacht op, dat het onderwerp van deze „kenning” niet behoort tot één van de groepen van geschillen, waarvoor we de „kenning” als de aangewezen procedure hebben leeren kennen.

1) Boven, p. 182.

2) B.A. 202, fol. 69vso

3) Alsv., fol. 6.

4) Alsv., fol. 28.

Nog een ander geval moge hier een plaats vinden. Den 26sten November 1462 vinden wij aangeteekend ¹⁾: „Item alsoe ene kennynge hanget tusschen Jacob Nennyng ende Reyner Goessenszoen, die her Gysbrecht van Vianen van Rysenborch, ridder, onder heeft, ende als Jacob voirs. hem in synre dingtalen vermet, dat die sake hangt voir den abt van sant Pouwel t' Utrecht onder ordel eer se hier quam, soe wyst her Gysbrecht voirg. by goetduncken ridderen ende knapen, dat Jacob voirs. syn bewys dairaf, dat die sake voir den abt voirs. onder recht hangt, brengen sal aen handen heren Gysbrechts voirs. tusschen dit ende den naesten recht als recht is". Hoewel deze zaak op het eerste gezicht een ietwat ander karakter vertoont dan de vorige, leidt zij bij nadere beschouwing tot een overeenkomstige gevolgtrekking. Voor een goed begrip ervan kan de voorgeschiedenis van de geciteerde aantekening ons eenigen dienst bewijzen.

Het eerste blijk van het bestaan dezer procedure dateert van ruim negen jaren vroeger: processen hadden in dien tijd een zeer langen levensduur! Onder dagteekening van 26 October 1453 vinden wij nl. het volgende vermeld ²⁾. „In der sake tusschen Reyner Goessensz. ter eenre ende Jacop Nennyck Petersz. ter ander sijden heeft Steven van Nyenvelt Willems. bij guetduncken ridderen ende knapen gewijst, dat Reyner ende Jacob voirs. nae uutwising hoire beider dinctael beide an kennynge gaen sullen voir myns heren gnaden in 't bywesen ridderen ende knapen". Langen tijd vernemen we nu niets meer over het geschil; eerst den 16den Juli 1461 blijkt weer van eenige activiteit. Onder dien datum treffen we de volgende aantekening aan ³⁾: „Item opten Donredach, XVlen dach in Julio, anno LXI, soe syn voir myns heren genaden gecomen Jacop Nennyng ende Reynken Goessenssoen om eenre kenninge etc. Ende want myns heren genade ende ridderen ende knapen nyet eens en vielen in die sake by gebreke der beyde parthyen voirs., dat sie al hoer bewijs ende dyngtael niet en hadden, soe heeft myns heren genaden bevolen den parthyen voirs., dat sie hoer bewijs ende betoen brengen sullen bynnen eenre maent naestcomende aen handen heren Gysberts van Risenborch, ridder. Ende dan ten naesten rechte daernaest volgende sal myn genadige here ende ridderen ende knapen dairaf kennen. Ende myn genedige hare belieft beyden

1) Alsv., fol. 33 vso.

2) B.A. 200, p. 364.

3) B.A. 202, fol. 27.

parthyen die panders oft anders te bieden om hore bewys dairmede te doen, als hem des best noet wesen sal".

Wij leeren uit een en ander, dat het geding — waarover het loopt, blijkt helaas nergens uit — aanvankelijk bij het Landrecht aanhangig was. Het oordeel van dit gerecht, op de gewone wijze door één van de ridders en knapen met goeddunken van de anderen gewezen, bepaalde, dat partijen „an kennynge" zouden gaan. Acht jaren verstrijken nu zonder dat we iets over den verderen gang van zaken vernemen. Dit tijdsbestek schijnt intusschen voor partijen nog niet voldoende te zijn geweest voor het verzamelen van hun bewijsmateriaal, immers op 16 Juli 1461 kan de Bisschop met zijn ridders en knapen wegens de onvolledigheid daarvan nog niet tot een beslissing komen. Dies krijgen zij alsnog een maand respijt, binnen welken termijn zij hun „bewijs ende betoen" moeten brengen „aen handen" van heer Gysbrecht van Vianen van Rysenborch. Tevens wijst de Bisschop aan elk van hen een pander toe om daarmede desgewenscht de noodige getuigen te doen ontbieden.

De eigenaardigheden van de kenningsprocedure komen hier goed tot uitdrukking. In de eerste plaats blijkt het niet-formalistische karakter van de procedure uit de omstandigheid, dat partijen gelegenheid krijgen alsnog hun onvolledig „bewijs ende dingtael" aan te vullen. Bij een formalistisch proces immers zou in dit geval de partij, op wie de bewijslast¹⁾ rustte, „vellich" zijn geweest. Voorts impliceert de beslissing, dat het bewijs zal mogen bestaan uit getuigenverklaringen. Ook zien wij hier weer bevestigd, dat de getuigen van 's heeren wege worden opgeroepen²⁾. Tenslotte blijkt duidelijk, dat de kenning in beginsel een aangelegenheid van den heer, van den Bisschop is: partijen zullen „an kennynge" gaan „voir myns heren gnaden in 't bywesen ridderen ende knapen."

In deze kenning nu wordt het vóóronderzoek dus opgedragen aan Gijsbrecht van Vianen van Rijsenborch, van wien we dan ook den 26sten November 1462 vernemen, dat hij de kenning „onder heeft". Tot „kennen" komt het op dien datum evenwel niet. Eén van de partijen is nl. met de bewering gekomen, dat het geschil reeds voor een anderen rechter, nl. voor den abt van St. Paul, aanhangig was, alvorens het voor het Landrecht

1) Beter, in geval van formalistisch bewijs: aan wien het bewijsrecht was toegekend. Zie boven, p. 208, n. 2.

2) Dit bleek immers boven reeds uit de procedure tusschen het kapittel van St. Pieter en Aernt van Scadewijc (p. 193).

kwam. Aangezien hiermede de bevoegdheid van het bisschoppelijke gerecht in het geding wordt gebracht, moet dit punt worden opgehelderd, voordat over de hoofdzaak kan worden „gekend”. Te dien einde wordt nu door het Landrecht bij monde van den „rechter-commissaris” — om in moderne terminologie te spreken — aan die partij het bewijs van zijn bewering opgelegd. Door dit incidenteele oordeel van het Landrecht wordt de „kenning” dus opgeschort.

In dit laatste ligt het — schijnbare — verschil met het voorafgaande geval. Terwijl dáár de kenning zich voordeed als een incident in de procedure van het Landrecht, schijnt de zaak hier juist omgekeerd te zijn: zij geeft ons een landrechtelijk incident in een kenningsprocedure te zien. Bij nadere beschouwing echter wordt het duidelijk, dat beide gevallen in wezen van overeenkomstigen aard zijn. Ook de onderhavige kenning blijkt nl. niet op zichzelf te staan: zij berust op een oordeel van het Landrecht. Weliswaar vloeit daaruit alleen niet noodwendig voort, dat zij ten opzichte van de procedure van het Landrecht van incidenteele beteekenis was, doch in samenhang met hetgeen wij verder over de zaak vernemen mag deze omstandigheid inderdaad tot die gevolgtrekking leiden. Immers, uit het geheele verloop van de procedure blijkt, dat zij nimmer geheel van het Landrecht is losgemaakt. Zoodra zich een bijzonderheid voordoet, welke met het waarheidsonderzoek als zoodanig niet te maken heeft, i.c. de exceptie van onbevoegdheid, grijpt het Landrecht weer in. We moeten daarom concludeeren, dat het hier een procedure voor het Landrecht betreft, waarin, ter verkrijging van de materieele waarheid, de kenning als incident is opgenomen. Deze kenning vertoont derhalve een groote gelijkenis met de „konde” van het Oversticht ¹⁾.

Een merkwaardigen tegenhanger uit omstreeks denzelfden tijd levert het volgende geval. Er is een geschil tusschen het kapittel van St. Jan en een zekeren Henrick Gysbertsz. en wel over een halve hoeve lands in Schalkwijk, waaraan door het kapittel is gepand. De panding was door Henrick „uutgedaen” en daarmede was de procedure voor het Landrecht dus ingeleid. Het oordeel werd besteed aan Soude van Rijn; deze heeft op 8 Maart 1450 „by guetduncken der riddere ende knaepen syn ordel dairvan geuutet ende gewesen voir recht, alse dat die voirs. heren (van St. Jan) een rechte pandinge gedaen hebben ende Henric een onrecht uitdoen ende die voirnnoemde heren sullen in den besitte blyven ende den eygendoem dair-

1) En eveneens met het zeventuig.

van behouden, ter tyt toe, dat se mit beteren rechte dairuut gewonnen werden" ¹⁾).

Het Landrecht geeft hier dus, hoewel zijdelings — immers in verband met een panding — een possessoire beslissing. De zaak was hiermede evenwel niet afgedaan. Klaarblijkelijk waren partijen ervan doordrongen, dat langs dezen weg geen behoorlijke oplossing van een kwestie over bezit of eigendom van onroerend goed kon worden bereikt, getuige de volgende aanteekening d.d. 11 Juni 1451 ²⁾): „Item die heren van sant Jan t'Utrecht ende Henrick Gysbertsz. hebben an kenninge gegaen, zoe als dat sie hoer bewys ende scriften brengen sullen aen die ridders ende knapen ten naesten rechtdaege, omme die saeken te verstaen clairlike dairnae voert te vaeren in der slitinge als behoeren sal". De kenning door „myn gnedige heer van Utrecht mit ridders ende knapen" volgt dan den 23sten Januari 1453 ³⁾).

Evenals in het hiervóór besproken geding tusschen Jacob Nennyng en Reyner Goessenz. betreft het hier een geschil, dat eerst voor het Landrecht is aanhangig gemaakt en daarna „an kennynge" komt. Het verschil springt evenwel in het oog. Betrof het eerstgenoemde geval een incidenteele kenning, door een beslissing van het Landrecht bevolen, de thans aan de orde zijnde zaak wordt na door het Landrecht te zijn berecht, door partijen aan een kenning onderworpen. Hier hebben we derhalve een kenning voor ons van de soort, die we in de vorige paragraaf uit tal van voorbeelden als een afzonderlijke procedure hebben leeren kennen. Daartegenover vertoont de eerstbedoelde kenning, berustend op een vóóroordeel van het Landrecht, zich duidelijk als iets bijzonders.

Een enkele maal wordt in de aantekeningen, waarin van een kenning sprake is, uitdrukkelijk van zoo'n vóóroordeel gerept. Aldus bijv. in de volgende notitie van 15 Februari 1410 ⁴⁾):

1) B.A. 200, p. 317. Merkwaardigerwijze komt op p. 319 van dit judiciaal nog eens een oordeel voor, gewezen tusschen dezelfde partijen in hetzelfde geschil; alleen de naam van den oordeelvinder is anders (Jacob van Wyndsem) en er wordt niet slechts gesproken van panding, doch ook van bezetting en ontwaring. Berustte de eerste aantekening misschien op een vergissing? Ook hier zien we weer, hoe „bezit" en „eigendom" in dezen tijd ongedifferentieerd kunnen voorkomen. Vgl. p. 171, n. 2 en p. 173, n. 3.

2) Alsv., p. 328.

3) Alsv., p. 352. Een bijzonderheid van deze kenning is nog, dat zij tot één van de zeldzame gevallen behoort, waarin een beslissing ten petitoire wordt gegeven.

4) B.A. 198, fol. 66vso.

„Kenninge.

Item van der sake tusschen Johan Hombolt an die een syde ende Florens van Jutfaes an die ander syde kennet myne here van Utrecht mit sinen ridderen ende knapen ende mit sinen dingwerders nae der dingtael, die Johan Hombolt ende Florens van Jutfaes vurg. tesamen gedingt hebben, ende nae den ordel, dat Jacob van Zulen dairaff gewijst heeft ende nae den brieven, die Florens van Jutfaes dairaff heeft van den abt van sunte Pouwel, dat Johan Hombolt betalen sall Florens van Jutfaes vurscr. alsullic gelt, als Florens' brieve dairvan inhouden".

Nog één voorbeeld, d.d. 1 Maart 1410¹⁾: „Item van der sake tusschen Johan van Clarenborch als een mairschallic an die een syde ende Gheryt van Beesde an die ander syde kennet myn here van Utrecht met sinen ridderen, knapen ende mit sinen dingwerders, dair he met recht mede kennen sall, nae der dingtael, die Gheryt van Beesde gedingt hadde ende nae den voirvonnisse, dat dairaff gewyst is ende nae den brieven, die Gheryt van Beesde vurscr. dairaff hadde van den eygenscap²⁾ up Johans Butziers guet, dat he in synre dingtael alsoe niet begrepen en hadde van eniger besettinge, alsoe dat Johan van Clarenborch hem niet meer betalen en sall dan die brieff inholt; ende hedde Johan van Clarenborch Gheryt van Beesde niet voldain van den brieve, dat he hem dan noch voldoin solde nae inholt des briefs".

Wanneer wij nu de in het bovenstaande besproken gevallen overzien, dan komen we tot de conclusie, dat naast de „kenning", welke we in de vorige paragraaf als een zelfstandige procedure leerden kennen, nog een andere „kenning" moet worden onderscheiden, nl. een „kenning" die, evenals de Overijselsche „konde", een incident vormt in een procedure voor het ordinaris gerecht, i.c. voor het Landrecht. Moeten we hierin nu een uitbreiding van de jurisdictie van het laatstgenoemde gerecht zien ten koste van de Kenning? M.i. stellig niet. Het komt mij veeleer voor, dat we hier met een vroeger ontwikkelingsstadium van de „kenning" hebben te doen, een stadium, waarop de Overijselsche „konde" steeds is blijven staan. Opmerkelijk in dit verband is het feit, dat geen van de bedoelde voorbeelden, voorzoover we kunnen nagaan, een geval betreft, behoorend tot één van de groepen, ten aan-

1) Alsv., fol. 68.

2) „Eigenschap" is het gevolg van „eigening". Door eigening werd de winnende partij „geëigend", de verliezende „onteigend".

zien waarvan in de vorige paragraaf de competentie van de Kenning kon worden vastgesteld. Klaarblijkelijk ligt de zaak dus zoo, dat zich met betrekking tot die groepen in dezen tijd reeds een zelfstandige competentie van de Kenning had ontwikkeld en dat in andere gevallen, waarin de toepassing van niet-formalistisch bewijs zich begon baan te breken, deze voornog in het kader van de procedure voor het Landrecht werd toegelaten. In één geval kon met betrekking tot een zelfstandige kenning worden geconstateerd, dat het vóóronderzoek aan één van de ridders en knapen was opgedragen. Te dien aanzien moet een beïnvloeding door den rechtsgang voor het Landrecht worden aangenomen.

Thans kan, naar het mij voorkomt, met eenige kans op succes, een poging worden gewaagd tot beantwoording van de vraag naar den oorsprong van de kenningsprocedure. De vraag werd in het voorafgaande reeds even aangestipt. Wij zagen daar, dat de tijd, waarin de bronnen voor het eerst van de kenning melding maken, nagenoeg dezelfde is als die, waarin we het eerste onloochenbare voorbeeld van een procedure voor het Landrecht hebben gevonden, n.l. omstreeks 1300. In de bronnen van vóór 1300 heb ik de kenning nergens vermeld gezien. Het behoeft evenwel geen betoog, dat deze omstandigheid omtrent den tijd, waarin de Kenning is ontstaan, al even weinig zegt als zulks met betrekking tot het Landrecht het geval bleek te zijn.

Bij het zoeken naar een mogelijken oorsprong van de Kenning gaan onze gedachten als vanzelf naar hetgeen we omtrent de herkomst van het Landrecht hebben geleerd. De omstandigheid, dat de Kenning evenals het Landrecht wordt samengesteld door de ridders en knapen onder leiding van den Bisschop en het nauwe contact, dat steeds tusschen deze beide gerechten valt op te merken, doen ons onwillekeurig een gemeenschappelijken grondslag veronderstellen. Daarvoor is te meer aanleiding, doordat de rechtspraak van de Kenning een karakter vertoont, dat zich op het eerste gezicht veel gemakkelijker met de jurisdictie van een landsheer „in Rade” overeen laat brengen dan die van het Landrecht. De afwezigheid van een republikeinsche „gemeente” is immers juist het karakteristieke van de Raadsjurisdictie. Niet geheel zonder grond zou men dan ook kunnen meenen, de kenning te moeten beschouwen als een overblijfsel van de oude procedure voor den Raad, waartegenover de rechtsgang voor het Landrecht zich dan als een latere ontwikkeling zou afteekenen.

Bij nadere beschouwing blijken de feiten evenwel in een andere richting te wijzen. Niet, dat de Kenning uit een geheel anderen wortel zou zijn gesproten dan het Landrecht: de gemeenschappelijke oorsprong in den bisschoppelijken Raad, in den „grooten Raad” wel te verstaan, is m.i. boven allen twijfel verheven. Daarvoor pleit niet alleen de gelijkheid van samenstelling, doch ook en zelfs vooral de aard van het verband tusschen de beide gerechten. Gerechtvaardigde twijfel echter rijst met betrekking tot de kwestie van de ancienniteit en het is juist de aard van het zoeven bedoelde verband, dat te dezen den doorslag geeft. Reden voor twijfel hebben we reeds, als we bedenken, dat al in de 12de eeuw de medewerking van den „grooten Raad” bij de rechtshandelingen van den Bisschop placht te worden verleend bij wege van een formeel „judicium” en dat bij de jurisdictie van de afzonderlijke groepen van dien Raad ook steeds sprake is van een „judicium parium”, van een oordeel der standgenooten dus en niet van een oordeel des Bisschops. Uit een en ander blijkt immers, dat de Germaansche wijze van oordeelvinden door een „gemeente” op vordering van den heer reeds in de 12de eeuw de normale wijze was, waarop men in de sfeer van den grooten bisschoppelijken Raad tot een beslissing placht te geraken. De rechtsgang in het Landrecht, die op volkomen dezelfde wijze plaats vond, was dus traditioneel. Indien we daarbij in aanmerking nemen, dat de niet-formalistische bewijsvoering zich ook elders als een „modern” element in de traditioneele jurisdictie doet gelden, dan wordt het al zeer waarschijnlijk, dat ook de kenning ten opzichte van de normale procedure voor het Landrecht als een „modern” verschijnsel moet worden aangemerkt.

Deze waarschijnlijkheid nu wordt tot zekerheid door hetgeen we in de voorgaande bladzijden omtrent de verhouding tusschen Kenning en Landrecht hebben geleerd. Het bleek daar, dat de kenningsprocedure zich niet uitsluitend voordoet als een bijzonderheid van het eerstgenoemde gerecht, dat zij m.a.w. niet steeds tot de competentie van een afzonderlijk gerecht behoorde, maar dat zij ook bij het Landrecht kon voorkomen en wel als een incident in de gewone, landrechtelijke procedure. Brengen we dit in verband met de omstandigheid, dat zulks bij de Overijselsche „konde” zelfs regel is, dan wordt het ons duidelijk, dat we hier verschillende trappen van ontwikkeling voor oogen hebben en dat het afzonderlijke gerecht, de Kenning, als jongste phase in die ontwikkeling moet worden beschouwd. In het Oversticht — en eveneens op de Veluwe — wordt immers de „konde” steeds ingeleid door een vóór-oor-

deel van het ordinaris gerecht ¹⁾). Daarmede is de zaak niet verwezen naar een ander gerecht, doch er vindt slechts een incidenteel onderzoek plaats, dat ook tot een incidenteele beslissing leidt: het eindoordeel wordt in een zitting van het ordinaris gerecht gewezen of bekrachtigd. Normaal is dit incident in de landrechtelijke procesorde niet; het is als het ware een inbreuk op den gewonen, formalistischen gang van zaken, iets dat zich daarin heeft ingedrongen. Iets dergelijks zien we in het Nedersticht, met dit verschil evenwel, dat dit nieuwe element daar reeds tot een zoodanigen wasdom is gekomen, dat het in bepaalde gevallen tot een zelfstandige procedure is uitgegroeid en als het ware het aanzijn heeft gegeven aan een afzonderlijk gerecht. De toestand in het Oversticht geeft dus, hierbij vergeleken, een vroeger ontwikkelingsstadium te aanschouwen ²⁾).

Is derhalve de kenning een vorm van jurisdictie, welke zich uit de rechtspraak van het Landrecht heeft ontwikkeld en kan men in haar dus geen overblijfsel zien van een ouderen, zuiver monarchalen vorm van Raadsjurisdictie, dit neemt niet weg, dat zij ons weer eens te meer de in beginsel nauwe verwantschap tusschen het Landrecht en den Raad doet beseffen. We behoeven daarvoor slechts te trachten ons een denkbeeld te vormen van de oorzaken, welke tot het ontstaan van de kenning hebben geleid.

Zooals reeds werd opgemerkt, was de procedure voor het Landrecht formalistisch en werd daarin in beginsel uitsluitend van formalistische bewijsmiddelen gebruik gemaakt, dus in het bijzonder van den eed. Voorzover zich nu in het proces feitelijke omstandigheden deden gelden, waarmede ook anderen dan partijen geacht konden worden bekend te zijn, moest

1) Wat het Oversticht betreft zagen we daarvan reeds een voorbeeld in de zaak van Roelf van Oestenwolde tegen Roelf van Ansem (boven p. 206 v.v.). Ook in andere gevallen vinden we echter telkens zuik een vóór-oordeel. Bijv.: 13 Sept. 1387 (B.A. 197, fol. 133): „Item 's selven dages wert een ordel gewyst an mijns heren konde ende ghichte tusschen die vrouwe van Voerst, Godert van Oestenwolde ende Henrick van Haersolte“; 19 Dec. 1387 (alsv., fol. 136): „Item 's selven dages wysde Roelf van Ansem tusschen Roelf van Oestenwolde ende Florens van der A, alsoe dat mijn here die konde besien sal mit sinen mannen na inholt des openen briefs. Ende daerop wijsde voert Johan van Edenich, dat myn here die konde besien sal als vorscr. is op huden over ses weken“. Het gebruik van het woord „ghicht“, dat we in dit verband meer tegenkomen en waarmede men in het algemeen ambtelijke verklaringen in rechte placht aan te duiden, bevestigt eenerzijds de landsheerlijke werkzaamheid in de konde en wijst anderzijds op het incidenteele karakter, dat de konde in het Oversticht bezit.

2) Dit sluit uiteraard geen oordeel in omtrent de vraag, waar deze vorm van jurisdictie het eerst zijn intrede heeft gedaan.

het gebrekkige van het formalistische bewijs wel in het oog springen. Het bezwaar daarvan zal sterker zijn gevoeld naarmate het maatschappelijk leven verder tot ontplooiing kwam. Zoo ontstond de behoefte aan een mogelijkheid om door een onderzoek buiten den eed van partijen om de bedoelde feitelijke omstandigheden meer tot haar recht te doen komen. Voor de bevrediging van die behoefte bestond maar één middel: de landsheer, op wien de plicht rustte ervoor te waken, dat er goed recht werd gedaan, moest zich in de daarvoor in aanmerking komende gevallen met het onderzoek belasten en den uitslag ervan bij het gerecht aanbrengen. Hier krijgt het woord „ghicht“, dat in Overijsel wel met „konde“ dooreen werd gebruikt een bijzonder relief ¹⁾.

Moet dus in het algemeen in de kenning een procedure worden gezien, die het, na haar loopbaan als incident in de procedure voor het Landrecht te zijn begonnen, op den duur in bepaalde gevallen tot een volkomen zelfstandigheid ten opzichte van hare oorspronkelijke omgeving heeft gebracht, het is niet bevreemdend, dat de behoefte aan afwijking van de formalistische procesorde zich al eerder, nl. al vóórdat het Landrecht zich als afzonderlijk gerecht uit den „grooten Raad“ losmaakte, had doen gevoelen. Met het oog hierop behoeft het ons ook niet te verbazen, indien we ontdekken, dat deze behoefte reeds in dien tijd wel eens tot een bijzondere procedure aanleiding kon geven, zoodat we zeer wel al vóór de volledige emancipatie van het Landrecht een voorlooper vel quasi van de kenningsprocedure kunnen tegenkomen. Zulk een voorlooper vel quasi meen ik inderdaad te hebben ontdekt en wel in een akte van 13 December 1245 ²⁾. In dat stuk oorkondt bisschop Otto, dat hij in een voor hem hangend geschil — „pendente lite coram nobis“ — tusschen de persona van de kerk te Jutfaas eenerzijds en de parochianen aldaar, die den Bisschop bede — „precariam“ — plegen te betalen, anderzijds over de vraag, o.m. of de coloni, wonende op de hoeve, waarop de kerk is gebouwd — de „dos“ — al dan niet schotvrij zijn, een aantal getuigen onder eede heeft gehoord en dat deze getuigen hebben verklaard, dat de bewuste coloni schotvrij zijn: „tandem in figura iudicii super hoc testes coram nobis vocati, jurati et auditi. . . . nobis exposuerunt in presentia prelatorum et aliorum plurimorum, dotem sive man-

1) Vgl. boven, p. 207 en p. 228, n. 1.

2) Ob. U. 1061. Op het belang van deze oorkonde voor onze kennis van de bede in het Nedersticht kom ik in het tweede deel terug.

sum ab aggere qui dicitur *Hoftdik*, et censu *weterigge* et ab omni onere a tempore foundationis ecclesie predictae liberum fuisse, et colonos in dote sive in predicto manso manentes vel mansuros nobis ad precariam sive ad exactiones non teneri". „Unde ex predictorum testium testimonio — zoo gaat de Bisschop voort —, dotem ecclesie predictae sive mansum ab aggere qui dicitur *Hoftdik*, censu *weterigge*, et ab omni onere, excepto opere communi quod dicitur *gruppele*, liberum iudicamus, et colonos in predicto manso manentes et mansuros inantea a nostra precaria et ab omnibus exactionibus liberos dimittimus et in perpetuum liberos esse volumus. . . ."

De Bisschop heeft dus „in gespannen rechte" — „in figura iudicii" — een getuigenverhoor afgenomen, d.w.z. hij nam zijn toevlucht tot niet-formalistisch bewijs. Op grond van de door de getuigen afgelegde verklaringen *wees hij* vervolgens — „iudicamus", „dimittimus" — dat zoowel de dos als de daarop wonende coloni, behoudens een met name genoemde uitzondering, vrij waren van alle lasten en belastingen. De gang van zaken vertoont dus een opvallende overeenkomst met die bij de „kenning". Dit wil niet zeggen, dat we in deze procedure reeds de „kenning" mogen begroeten; alleen al het feit, dat de ministerialen hier met geen woord worden genoemd, maant ons in dat opzicht tot voorzichtigheid. Trouwens de terechtzitting, waarvan hier sprake is, mag niet met die van het Landrecht worden vereenzelvigd; uit de aanwezigheid van de prelaten zou men geneigd zijn te besluiten tot een zitting van den „grooten Raad". Voor het hier betoogde heeft dit alles slechts bijkomstige beteekenis; van belang is slechts, dat we hier met een *overeenkomstige* procedure hebben te doen. Met name zien we hier een illustratie van het feit, dat de oorzaken, welke tot het ontstaan van de kenning hebben geleid, reeds eerder en onder andere omstandigheden werkzaam waren en dat zij leidden tot analoge gevolgen: toepassing van niet-formalistisch bewijs en het optreden van den Bisschop als rechter in modernen zin.

De overeenkomst wordt nog treffender, wanneer we ons reenschap geven van de vraag, wat in casu nu eigenlijk het onderwerp van het geschil was, waar het hier in laatste instantie om ging. De procedure liep in hoofdzaak over de al of niet schotplichtigheid van een hoeve lands, die de dos vormt van een parochiekerk. Bij slot van rekening kwam dit dus neer op de vraag, of deze hoeve geestelijk of wereldlijk goed was, m.a.w. op de vraag naar het rechtskarakter van het goed. Hiermede blijkt eerst recht, hoe belangwekkend de onderhavige

procedure voor ons onderwerp is; immers kwesties over het rechtskarakter van onroerend goed vormen later een belangrijk aandeel in de competentie van de Kenning! De voorbeelden, welke we daarvan tegenkwamen, betroffen steeds de tegenstelling leen (in ruimen zin) — eigen. Nu zien we evenwel, dat ook ingeval de vraag geestelijk of wereldlijk zich voordeed, de zaak ter beslissing aan den landsheer stond. Een fraaier bewijs voor de stelling, dat de jurisdictie van de Kenning in wezen landsheerlijke rechtspraak was, t.w. rechtspraak van den landsheer zelf als rechter in modernen zin, konden we nauwelijks wenschen.

Dat geschillen over het rechtskarakter van onroerend goed in het algemeen tot de uitsluitende competentie van den landsheer behoorden, ligt overigens zeer in de rede. Bedenken wij slechts, dat deze geschillen in laatste instantie jurisdictiegeschillen waren, m.a.w. geschillen over de vraag, welk ordinaris gerecht te dezen competent was. De eenige instantie, die in zoo'n geval een beslissing kon — en moest — nemen, was de landsheer; deze had immers de plicht te zorgen, dat er recht werd gesproken. Stonden dus een geestelijk en een wereldlijk gerecht tegenover elkander, dan had hij uit te maken, aan welk van beide de kennisneming van de zaak toekwam. Hetzelfde gold, wanneer de competenties van twee wereldlijke gerechten met elkander in botsing kwamen. Aldus ontstond tenslotte dan de competentie van de Kenning in geschillen over het rechtskarakter van onroerend goed.

Indien de in het bovenstaande weergegeven reconstructie juist is, moeten we aannemen, dat, zoo het invoeren van de nieuwe procedure al niet op aandringen van partijen is geschied, wat uiteraard bij jurisdictiegeschillen niet het geval kan zijn geweest, toch in ieder geval veelal hare medewerking ertoe was vereischt. Partijen hadden immers *recht* op berechting naar *landrecht* en, voorzoover het geschillen betrof over dienstgoederen, naar dienstmansrecht, d.i. in beide gevallen op een berechting volgens strikt formeele regelen en zij behoefden derhalve, voorzoover een ordinaris gerecht ter zake ondubbelzinnig bevoegd was, met een afwijking van die regelen geen genoegen te nemen. Hieruit volgt, dat de houding van partijen tegenover de kenning, althans aanvankelijk, en behoudens strijd over competentie, zich door een zekere vrijwilligheid moet hebben gekenmerkt. Nu bezitten we weliswaar geen gegevens over het eerste optreden van de kenning, doch niettemin zijn de sporen van deze vrijwilligheid nog gemakkelijk te herkennen. Herhaaldelijk komen we nl. in de boven geci-

teerde aantekeningen de mededeeling tegen, dat partijen „aan kenning gingen” of dat de Bisschop een kenning „aannam”¹⁾. Deze uitdrukkingen geven, naar het mij voorkomt, ondubbelzinnig te verstaan, dat de kenning niet tot de normale, de ordinaris, rechtspraak behoorde en dat zoowel van de zijde van partijen als van die van den landsheer te dezen een zekere wils-overeenstemming was vereischt, een overeenkomst om de zaak langs dezen niet-normalen weg af te doen.

In dit opzicht doet de kenning dus denken aan de arbitrage van den landsheer, waarover in de volgende paragraaf zal worden gehandeld. Zij verschilde daarvan echter, doordat zij zich — tenminste in den beginne — voordeed als een incident in de procedure voor het Landrecht²⁾. Dit verschil is van groote beteekenis, aangezien daarin de verklaring ligt voor de omstandigheid, dat bij de kenning de landsheer niet, zooals bij de arbitrage, door zijn Raden in engen zin werd bijgestaan, doch door de ridders en knapen, door de „gemeente” van het Landrecht dus. Hierin ligt, zooals we nog zien zullen, één van de belangrijkste oorzaken van de omstandigheid, dat zich in het Nedersticht voor den Raad in engen zin geen eigen competentie heeft ontwikkeld. Intusschen, dat de Bisschop zich voor deze extra-ordinaris procedure van zijn ridders en knapen kon bedienen, stelt tegelijkertijd weer de verplichting tot „auxilium” en „consilium” van deze „mannen”, m.a.w. hunne Raadsfunctie, in het licht. Men kan dus zeggen, dat de ridders en knapen in de Kenning nog in zekeren zin opraden als bisschoppelijke Raden. Het kan dan ook in verband met hetgeen in het bovenstaande met betrekking tot het gebruik van den term „dingwaarder” in het meervoud is opgemerkt geen bevreemding wekken, dat degenen, met wie de Bisschop in de Kenning samenwerkt, wel bij voorkeur als „dingwaarders” worden aangeduid³⁾.

1) Zie bijv. hiervóór, p. 180, 181, 220.

2) Ook de arbitrage nam veelal, zooals we nog zullen zien, haar aanvang in een procedure voor het Landrecht en ook zij doet soms wel eens denken aan een incident, doch dit vindt uitsluitend zijn oorzaak in de omstandigheid, dat de zaak, indien de arbiters niet tot een oplossing konden komen, weer terugkwam bij het ordinaris gerecht. Overigens had het compromis de strekking, de zaak definitief aan de berechting door het ordinaris gerecht te onttrekken.

3) Zie bijv. boven, p. 184, 196 en 225.

Merkwaardig is in dit verband het volgende geval van 13 September 1485 uit het Oversticht. Bisschop David oorkondt, dat partijen zijn gekomen „voir ons ende onse Rade” en dat zij aldaar toonden een compromis, waarin was bepaald, dat „wy mit onsen Raden kennen ende wysen

Een merkwaardige reminiscens aan den oorsprong van de Kenning in het Landrecht, die klaarblijkelijk door het samen-vallen van beider zittingen levendig is gehouden, ontmoeten we in de in uitspraken van het eerstgenoemde gerecht wel voorkomende uitdrukking „in gespannen rechte”¹⁾. Deze uitdrukking duidt op een formalistische procedure en wordt dan ook elders, voorzoover ik weet, uitsluitend voor terechtzittingen van ordinaris gerechten gebezigd. Dat zij hier niettemin voor de Kenning, waar van het „spannen” van een „bank” of „gerecht” geen sprake is, wordt aangewend, kan dan ook m.i. alleen worden verklaard uit de bijzondere relatie van de Kenning tot het Landrecht.

Het is zaak, dat wij ons thans, nu wij niet alleen verschillende grensgevallen hebben leeren kennen, maar ons ook

zouden, ofte die guede vursz., dairaff zy scheelachtich zyn, leenguede ofte eygelike guede waeren. Oic mede thonende aen beyden tzyden segele, brieve, processe ende alle bescheyt, zy aldair hadden ende bybrengen wolden, begerende aldair dat doirgesien wy des myt onsen Raden onse kenninge ende wysinge doen wolden; ende als wy dan in allen geboirlike onsen ondersaten behoeren ende schuldich zyn onderstant te doen ende sonderlinge in 't gene, dairmede wy hem cost, arbeit ende moeynisse behynderen moegen, hebben dairomme tot ons genomen ende ontfangen alle segele, brieve, processe ende bescheyt ons beyde parthien toenden ende overleverden, dat waill in 't lange mit onsen Raden gedoirsien ende verstaen ende dairnae by hoeren guetduncken gekant ende gewesen, dat Pylosen guet ende dat Peerdeweer. . . . leenguede zyn ende gene eygelike guede”. Partijen zijn dus voor deze kenning aan den Bisschop en zijn Raad „gebleven”. De zaak is een illustratie van de tegenstelling „oude” Raad (ridders en knapen) — „nieuwe” Raad (ambtenaren). Let voorts op het gebruik van het woord „verstaan”; zie boven, p. 200, n. 2.

Het ligt in de rede, dat de landsheer, indien het karakter van de zaak zulks naar zijn meening vorderde, ook anderen in de procedure kon inschakelen, m.a.w. als „konden” kon doen optreden; bijv. in een proces over onroerend goed de naastgelanden, bij een geschil over voogdij de naaste bloedverwanten, enz. Dit bleef echter een uitzondering. Bijv.: 5 Juli 1384: „dat mijn here die kunde besien sal mitten erfenamen, die daarnaest gelegen syn” (B.A. 197, fol. 96). Slechts éénmaal kwam ik de volgende uitdrukking tegen: „dat mijn here die conde besien sal mit synen mannen ende vryen” (Alsv., fol. 94vso). Meijers heeft in zijn opstel over de Landkonde aan deze uitzonderingsgevallen m.i. te groote beteekenis toegekend. Het door Meijers (p. 382) aangehaalde voorbeeld betreffende een markscheiding, waarin wordt bepaald, „dat mijn here van Utrecht dat markenscheyt sal doen gaen tusschen hier ende Lichtmissen naestkomende mit tweelven, die daer naest gheërvet ende gegûdet syn, alse sesse van en boven ende sesse van beneden, die daeran wynnen noch verliesen en mogen”, is te dezer zake van geen belang, aangezien het hier geen „kenning” of „konde” betreft, maar een „deding”, een minnelijke overeenkomst dus. Zie daarvoor B.A. 197, fol. 30.

1) Bijv. boven, p. 163; zie ook p. 179 en 181.

eenige voorstelling hebben gevormd aangaande den oorsprong van de kenning, nogmaals afvragen of de scheiding in twee gerechten, de Kenning en het Landrecht, inderdaad door de bronnen wordt gerechtvaardigd. We hebben gezien, dat de gelijkheid in samenstelling niet toevallig is, doch dat deze berust op gelijkheid van oorsprong. Hierin schuilt, het is niet te loochenen, een gewichtige bedenking tegen deze scheiding, de bedenking, dat kunstmatig wordt gescheiden, wat in wezen slechts voor *onderscheiding* in aanmerking komt.

Het moet worden erkend, dat een volkomen scheiding zich te dezen niet heeft voltrokken; daarvan zou eerst dan sprake zijn geweest, indien ook in de samenstelling van de beide „gerechten“ of althans in tijd of plaats van de zittingen verschil was ontstaan. Daartegenover kan echter worden aangevoerd, dat de verandering, welke de functie van de „gemeente“ van het Landrecht ondergaat, zoodra deze zich met de kenning bezighoudt, zóó fundamenteel is, dat al het overeenkomstige daaraan ondergeschikt wordt. Dit klemt te meer, omdat het hier ook bepaaldelijk een structureele verandering betreft; tegenover de dualistische structuur van het Landrecht staat de monistische — immers uitsluitend monarchale — structuur van de Kenning. Deze tegenstelling is m.i. zóó belangrijk, dat ik het stellen van de Kenning naast het Landrecht, *als ware het een afzonderlijk gerecht*, gewettigd blijf achten. De onderscheiding moge dientengevolge misschien niet van eenige overdrijving in de richting van een scheiding zijn vrij te pleiten, de daaraan verbonden gevaren zijn m.i. veel geringer dan het gevaar van verdoezeling van de zooeven genoemde, zeer belangrijke, tegenstelling, dat schuilt in een behandeling, welke de kenning eenvoudig als een bijzondere procedure voor het Landrecht zou voorstellen. Om deze reden blijf ik er derhalve de voorkeur aan geven de Kenning te zien als een afzonderlijk, uit het Landrecht voortgekomen gerecht, dat intusschen nog zeer nauwe relaties met het Landrecht is blijven behouden.

De ontwikkeling van de kenningsprocedure beteekende niet alleen het ontstaan van een nieuw gerecht naast het Landrecht; ook de procedure van het Landrecht zelf ondervond er den invloed van. Dit is ook zeer begrijpelijk, omdat de kenning immers ten opzichte van het Landrecht een „moderne“ gedachte vertegenwoordigt. De bedoelde invloed heeft zich op tweërlei wijze doen gelden: met betrekking tot de terminologie, dus zuiver formeel en ten aanzien van de bewijsvoering, dus materieel.

Wat het eerste aangaat: wij zien het woord „kennen” somtijds gebruikt voor handelingen, in de procedure voor het Landrecht, welke met de eigenlijke kenning niets hebben uit te staan. Een sterk voorbeeld daarvan is het volgende, dateerend van 9 Januari 1453¹⁾: „Item in der saeke tusschen den heren van den Doem t'Utrecht an diene ende Roelof Goesswynsz. an d'ander zyden, roerende van ontwaeringe, die die heren van den Doem, ende van uitdoen, dat Roelf voirs. dair op gedaen hebben ende dairvan syn aen kenninge ghegaen, hebn myn heer, ridderen ende knapen gekent, dat die heren van den Doem hoer behout doen moegen mit hoeren ede dair op, dat sie hem geen huurjaer schuldich syn, ende hoer behout voir 't syne gaen zal, want hie noch zegele noch brieve dair op by en brengt ende sie rechte ontwaeringe ende hie onrecht uitdoen gedaen hebn.”

Het betreft dus een procedure voor het Landrecht, aangekomen door ontwaring en „uitdoen”. Niettemin wordt ons medegedeeld, dat partijen „aen kenninge” zijn gegaan en dat de Bisschop met zijn ridders en knapen heeft „gekent”. Uit den inhoud van deze „kenning” blijkt evenwel terstond, dat zij niets met de eigenlijke kenning heeft uit te staan: aan één der partijen wordt de eed opgedragen, dus gewoon formalistisch bewijs, zooals dit in het geding voor het Landrecht gebruikelijk was. Het voorbeeld is een goede illustratie van het gevaar, dat men loopt, indien men bij bestudeering van het recht uit deze tijden op den klank van het woord afgaat.

Nóg verwarrender is het volgende geval, d.d. 6 Maart 1453²⁾: „In der sake tusschen den heren ten Doem t'Utrecht aen die eene ende Bernt Sanderss. ende Jacop van den Hove ter ander syden kent myn gnedige here van Utrecht by guetduncken ridderen ende knapen: is 't sake, dat die Doemdeken, offte die vice Doemdeken by affwesen 's Doemdekens, myt sess canoniken capittelaers hoer register willen sterken ende sterken myt hoeren eede, soe soelen Bernt ende Jacop voirs. betalen die dertich schillynge 's jaers nae inhoelt hoers registers”. Den 26sten October van hetzelfde jaar³⁾ „kent myn here bij guetduncken ridderen ende knapen: want die Doemdeken van Utrecht myt sess canoniken capittelaers hoir register ge-

1) B.A. 200, p. 351.

2) Alsv., p. 360. Den 11den Juni 1451 zijn „die Doemheren ende Beernt Zandersz. ende Jacob van Hoef... aen kenninge gegaen, roerende van jairlix pacht” (Alsv., p. 328).

3) Alsv., p. 363.

sterckt myt hoeren ede ende hoir gehouden dairop gedaen hebn, gelijc sij hem vermeten hadden, dat Jacop ende Bernt voirs. betalen sollen XXX schillings 's jaers nae inhoud der heren register".

De Bisschop „kent" hier „by guetduncken ridders ende knapen" en ook deze „kenning" strekt weer tot het leveren van formalistisch bewijs. Van een kenning in den eigenlijken zin des woords is ook in dit geval dus geen sprake¹⁾. Aan den anderen kant valt moeilijk aan te nemen, dat we hier uitsluitend met een terminologische kwestie hebben te doen. Er is kennelijk een materieele afwijking van den gewonen gang van zaken voor het Landrecht: in plaats van het oordeel te besteden aan één der ridders en knapen formuleert de Bisschop het zelf. Het betreft dus zonder twijfel een tusschenvorm, een landrechtelijke procedure, waarin de Bisschop evenwel zelf als oordeelvinder optreedt, zoodat zijn positie hier sterk doet denken aan die in de Kenning²⁾. Waaraan deze afwijking van den normalen gang van zaken is te danken, heb ik niet kunnen nagaan. Voor het inzicht in de jurisdictie van Landrecht en Kenning is het geval overigens van weinig belang, aangezien het, voor zoover mij bekend, geheel op zichzelf staat.

Een essentieele verandering, blijkbaar onder den invloed van de kenning, ondergaat de procedure voor het Landrecht door het langzamerhand daarin doordringen van „moderne", niet-formalistische bewijsmiddelen. Onder het bewind van bisschop Rudolf van Diepholt merken we daarvan nog niets³⁾;

1) Nog enkele voorbeelden van „kenning" in deze oneigenlijke beteekenis: B.A. 202, fol. 19 (12 Febr. 1460) j^o. fol. 24vso. (3 Juli 1461); fol. 46vso (8 Nov. 1463). Voor „kenning" in den zin van bewijs in het algemeen zie B.A. 202, fol. 22vso (19 Juni 1461) en 150 vso (16 Febr. 1476).

2) Een tegenhanger van dit geval vormt het volgende uit ongeveer denzelfden tijd (1452; B.A. 200, p. 344): „Item in der sake tusschen Goede Mudden ende Steven Stevenss., ruerende van bysettynge (in dit geval blijkbaar arrest van een *persoon*), heeft myn genedige heer van Utrecht Roedolph van Diepholt geseten, dair riddere ende knechte ghekent hebben van den vredebraeck.... (er werd bewijs opgelegd), nae welken bewys ridders ende knapen gekent hebben ende kennen in tegenwoerdicheit onss genedigen heren voirs., dat Steven Stevenss. voirs. een vrede gebroken heeft aen Goede Mudden voirs...." (hierop volgt de passage, welke reeds in het voorafgaande in noot 1 op p. 155 werd geciteerd). Hier zijn het dus de ridders en knapen, die „kennen" en wel in tegenwoordigheid van den Bisschop, die zelf niet mede kent. Het „kennen" duidt hier dus blijkbaar alleen op het ingestelde onderzoek en de op grond daarvan genomen beslissing en heeft geenerlei betrekking op de in het vorenstaande uitvoerig geschilderde kenning door den Bisschop met zijn ridders en knapen.

3) Althans niet in dien zin, dat in de landrechtelijke procedure zelf, zonder incident, moderne bewijsvoering in zwang kwam. Dat men bij het Land-

deze ontwikkeling valt geheel in de periode van zijn opvolger, David van Bourgondië. Dit is geenszins onbegrijpelijk. De regeeringsperiode van dezen landsheer wordt misschien wel in de eerste plaats gekenmerkt door de pogingen, welke hij aanwendde om de jurisdictie te moderniseeren. Wat hem daarbij het meest voor oogen stond: vergrooting van de landsheerlijke macht of verbetering van de maatschappelijke toestanden, interesseert ons hier niet; een feit is, dat onder de destijds bestaande omstandigheden het één onvermijdelijk gepaard ging met het ander. Zoowel het invoeren van de schepenbanken ten plattenlande als de pogingen om de rechtspraak door den Bisschop en zijn Raden uit te breiden, hadden zonder twijfel de strekking, de landsheerlijke macht in omvang en beteekenis te doen toenemen, doch even zeker is het, dat met die maatregelen het belang van een goede jurisdictie voor het maatschappelijk verkeer ten zeerste werd gediend.

Ik ga hier thans niet verder op in; in het onderstaande zal ik op de beteekenis van de door bisschop David genomen maatregelen nog terugkomen. Met de bovenstaande opmerkingen had ik slechts de bedoeling, duidelijk te maken, dat de moderniseering van de procedure voor het Landrecht tijdens het bewind van dien bisschop geheel in overeenstemming is met het algemeen aspect van die periode. Een andere vraag is, wie in concreto den stoot tot deze moderniseering heeft gegeven, de Bisschop of de ridders en knapen. Het is immers zeer wel denkbaar, dat deze laatsten, beducht voor het voortvarend

recht de gebrekkigheid van het formalistische bewijs wel besepte, bleek reeds uit het voorafgaande. Het volgende geval toont aan, dat dit besef ridders en knapen er zelfs toe kon leiden, het zeventuig uit te schakelen. De zaak, waarop ik doel, kwam aan als een beroepen oordeel van een niet nader genoemd gerecht, dat partijen blijkbaar aan de zevens had gewezen. Den 9den Januari 1453 wees het Landrecht te dezer zake het volgende: „In der saeke tusscen Rycout Wouterssoen an d' iene ende Claes Janssoen ende Jacob zynen broder aen d'ander zyden, roerende van erve, dat Rycout besproken heeft, heeft Jacob van Nyevelt by guetduncken rydderen ende knapen gewyst: moegen Claes Jans ende Jacob voers. bewysen mit ses gueden onbesprokenen ende onwraackbaer mannen tot hem, dat sie ende hoir voorvaeders des erves in rostliker ende vredeliker besitte zyn geweest 't derdendiel van hondert jaren herwerts nae uutwysinge hoere dingtael, dat sie dan dairop mit Rycout niet an die zeven gaen en sullen ende dat die scepen een onrecht ordel heeft gewyst" (B.A. 200 p. 350). Het bezit van een derde deel van honderd jaren is een zoo deugdelijke titel, dat daaraan door het zeventuig geen afbreuk mag worden gedaan; dit is de strekking van het oordeel. Als in alle bezitskwesties wordt nu ook hier de desbetreffende partij toegelaten tot niet-formalistisch bewijs, nl. door middel van zes onbesproken en onwraackbare getuigen.

optreden van hun heer, naar een zeker tegenwicht hebben gezocht, dat zij dien heer het voornaamste pretext voor zijn hervormingen — de volkomen ontoereikendheid van de traditioneele bewijsmiddelen bij de landrechtelijke jurisdictie — uit de handen hebben willen stooten. Helaas heb ik op deze vraag geen antwoord kunnen vinden. We zullen dus genoegen moeten nemen met de simpele aanvaarding van het feit, dat de procedure voor het Landrecht een hervorming onderging. Daarbij mogen we aannemen, dat het voorbeeld van de Kenning zonder twijfel van invloed is geweest, ook in dien zin, dat het de ridders en knapen reeds gedurende vele jaren aan de hanteering van modern bewijs had doen gewennen.

Op welke wijze, in welken vorm, deed nu de moderne bewijsvoering in het Landrecht haar intrede?

Voor het eerst in 1466 vinden we er een voorbeeld van. Het was een oude, in het Stichtsche landrecht opgeteekende ¹⁾ gewoonte, dat hooge landen vóór St. Jacob en lage landen vóór St. Pieter ad Cathedram ²⁾ moesten worden ontwaard. Deed men het na deze data, dan had de bruiker, tegen wien de ontwaring was gericht, het recht het land nog een vol jaar op de oude pacht in gebruik te houden. In het hier bedoelde geval nu voerde de bruiker van een hofstede onder Maarssen tegen een gedane ontwaring (ruminge) aan, dat deze na St. Pieter had plaats gevonden. Naar aanleiding daarvan wezen ridders en knapen, dat deze bruiker een recht uitdoen had gedaan, mits hij zijn bewering „mitten vierden pander“ kon staven ³⁾. Eenigen tijd later wijzen ridders en knapen, dat het bewijs voldoende is geweest, naar Johan van Zuylen van Natewysch en Erst van Meerten, „soe sie van ridderen ende knapen hiertoe geschickt weren“, hebben „kenlick gemaekt“ ⁴⁾. Door ridders en knapen zijn dus twee commissarissen benoemd om het bewijs te hooren en te onderzoeken en vervolgens daarvan aan het gerecht verslag uit te brengen.

Dezen gang van zaken komen wij nu verder herhaaldelijk tegen; het bewijs-oordeel, waarbij aan één der partijen de onschuldseed wordt opgedragen, blijft weliswaar een nog bij voortdoring voorkomend verschijnsel, doch daarnaast zien wij

1) Rbr. v. U., II, p. 416 (X, 2).

2) Onderscheidenlijk 25 Juli en 22 Februari.

3) B.A. 202, fol. 57vso. De pander, die de ontwaring had verricht, was in dit geval dus blijkbaar de „vierde“ pander. Het is hier niet de plaats voor een verklaring van dezen naam. Ik hoop dit t.z.t. in een ander verband te behandelen.

4) Alsv., fol. 63vso.

nu veelvuldig melding gemaakt van dit andere bewijs-oordeel, gepaard gaande met de aanwijzing van twee commissarissen uit de ridders en knapen ¹⁾). Het te leveren bewijs kan zoowel uit geschriften als uit verklaringen van ambtenaren of getuigen bestaan. In het aangehaalde voorbeeld betrof het de ambtelijke verklaring van een pander; in andere gevallen zien wij echter de commissarissen ook gewone getuigen hooren ²⁾).

Geleidelijk burgert zich dus ook in de landrechtelijke jurisdictie de „moderne” bewijsvoering in ³⁾).

In dit verband verdient nog een andere, opmerkelijke, ontwikkelingsgang onze aandacht. In het zooeven aangehaalde voorbeeld zagen wij, dat de twee commissarissen door de ridders en knapen uit hun midden werden aangewezen. Aangezien de aldus gecommiteerden uiteraard geacht konden worden met de zaak het beste op de hoogte te zijn, lag het voor de hand, dat aan hen ook gewoonlijk het oordeel werd besteed. Het is dus geen wonder, dat we bij herhaling in deze gevallen de beide commissarissen, met goeddunken van ridders en knapen, het oordeel zien wijzen ⁴⁾). Wel merkwaardig is echter iets anders, en wel dit, dat de aanwijzing van de gecommiteerden op den duur niet meer door ridders en knapen geschiedt, maar door of vanwege den Bisschop. Ten bewijze daarvan diene het volgende geval (26 Januari 1492).

Er is oneenigheid over den onderhoudsplicht met betrekking tot eenige wegen in de omgeving van Oudwulven. Partijen zijn „des beyde ten rechte verschenen, hoir bescheit in den recht overleverende in handen des dyngweerders, die totter sake yrste geschicht ⁵⁾) heeft Jan van Rynesse van Wulven ende

1) Bijv.: B.A. 202, fol. 91vso, 92vso, 96vso, 104vso, 119vso, 133vso, 134, 134vso, 136vso j^o. 138vso, 159vso, 177vso, 271 (zie hierna), 373vso. Zie ook Enklaar, Landsheerlijk bestuur, p. 50.

2) Alsv., fol. 91vso, 271 (Zie hierna).

3) Soms tijds werd het formalistische bewijs slechts ten deele op zij geschoven. Aldus in een geval, waarin de verpachtster twee jaren achterstallige pacht van den pachter vorderde. In die kwestie wees Henric van Nyevelt, „by guetduncken riddere ende knapen” den 10den Jan. 1474: „kan Dyver voirs. (de verpachtster) bewysen, als sy hoir in hoere dingtale vermeten heeft, dat Aernt voirs. (de pachter) hoir lant in 't jair van LXXII gebruyct heeft, soe en sal Aernt voirs. van dat jair pachts tot geenre onschout staen, mer van 't jair van LXXI mach Henric voirs. syn onschout doen, oft Dywer voirs. van hem nemen will” (d.w.z. als zij hem den eed deswege niet „verdraagt”). B.A. 202, fol. 128vso. Blijkbaar stond men op het standpunt, dat alleen het jaar '72 nog versch genoeg in het geheugen lag om het derogeeren aan den gewonen gang van zaken te wettigen.

4) Alsv., fol. 92vso, 133vso, 134, 271. (Zie hierna), 373vso.

5) N.B.: de *dingwaarder* „schicht”.

Geryt van Ryn, by denwelken die sake seer lange ongevordert wesende, is die dairnae bevolen Willem van Wyck ende Engbert van Zulen, die des alle bescheit ende tuichnisse van beyden syden waill verhoert, doirsien ende dat ridderen ende knapen bygebracht ende dairnae by guetduncken van denselven gewesen hebben, dat die parthyen, te weten dieghene by den mairschalck beschouwet syn, die weghe aldair samentlyke sullen doen maken ende onderhouden, elck nae grootheit van synen lande" ¹⁾).

Hieruit blijkt, dat, aan welke zijde ook het initiatief bij de invoering van het moderne bewijs bij het Landrecht moge zijn geweest, het bij slot van rekening de landsheer is, die ook bij de behandeling daarvan de leiding in handen neemt. Zelfs het Landrecht, na zijn emancipatie uit den „grooten Raad" het bolwerk van het gemeene land tegen de landsheerlijke machtsuitbreiding, blijkt tenslotte niet bij machte zijn eigen interne organisatie tegenover de zich steeds verder ontwikkelende ordenende werkzaamheid van de landsheerlijkheid volledig te handhaven. Overal, waar het de landsheerlijke periode kenmerkende dualisme landsheer — gemeene land tot uitdrukking komt, openbaart zich de tendens tot opheffing ervan. Het is juist in deze tendens tot re-monarchaliseering van den staat, dat zich de ontwikkeling van de landsheerlijkheid naar de souvereiniteit in het bijzonder manifesteert.

Intusschen — wie zal er zich over verwonderen — tegenover deze monarchistische tendens doet zich ook een republikeinische gevoelen en met name in het Nedersticht, waar de landsheerlijke macht in vergelijking met die van bijv. de Hollandsche graven betrekkelijk zwak was, openbaart deze zich met vrij groote kracht. Op het gebied, waarop wij ons hier bewegen, komt zij vooral tot uitdrukking in een streven tot versterking van de positie van het Landrecht tegenover extraordinaris vormen van jurisdictie, t.w. tegenover de rechtspraak van de Kenning en tegenover die van den Raad in engen zin. De verhouding tot den Raad zal in de volgende paragraaf ter sprake komen; hier interesseert ons slechts de strijd van het Landrecht tegen de Kenning. Een vroeg voorbeeld daarvan meen ik te mogen zien in de behandeling van het proces tusschen Wilhem Herbort en Dirc Tymanssoen, waarmede wij in het voorafgaande reeds in aanraking kwamen ²⁾. Het betrof een procedure voor het Landrecht en wel

1) Alsv., fol. 271.

2) P. 161.

over het bezit van een halve hoeve lands, velds en veens in Westbroek. De zaak was blijkbaar niet gemakkelijk; partijen waren al „lange tijd dingplechtig¹⁾ geweest voer minen here“ en ook nu nog kostte het den oordeelvinder Johan van Clarenborch blijkbaar groote moeite tot een goede beslissing te komen. De door partijen overgelegde schriftelijke bewijsstukken heeft hij ridders en knapen herhaaldelijk doen lezen. Tenslotte wijst hij den 20sten Februari 1413 met goeddunken van ridders en knapen, dat Willem Herbort „mit recht in 't besit van den voers. goede bliven sal, also verre als hij sijn gehout doet als hij hem vermeten heeft, ende dat hij mit Dirc Tijmanss. aen gheenre kenninghe gaen en sal“. Geheel in overeenstemming met den formalistischen gang van zaken voor het Landrecht wordt de zaak dus beslist met een „bewijsoordeel“. Zeer opmerkelijk is echter de toevoeging, dat partijen „aen gheenre kenninghe“ zullen gaan. Daaruit blijkt tweeerlei; in de eerste plaats, dat men er zich van bewust was, dat deze bezitsprocedure eigenlijk een zaak voor een kenning was en in de tweede plaats, dat men de toepassing van de kenning wilde uitsluiten.

Verdere voorbeelden van dergelijke pogingen kwam ik niet tegen. Vermoedelijk hadden zij in dezen tijd ook weinig kans op succes. Het ligt in de rede, dat de partijen in het algemeen zich meer aangetrokken gevoelden tot de procedure voor de Kenning dan tot die voor het Landrecht, waarvan het streng formalistische karakter veel minder kans op een het rechtsgevoel bevredigenden uitslag bood. De kenning neemt dan ook in deze jaren een zeer belangrijke plaats in de judiciaalen in: de ambtsperioden van de bisschoppen Frederik van Blankenheim en Rudolf van Diepholt mogen als het bloeitijdperk van deze procedure worden beschouwd. Met de regeering van bisschop David echer schijnt zij te gaan kwijnen; we treffen haar steeds minder in het judiciaal van dien bisschop aan, totdat zij tenslotte daaruit nagenoeg verdwijnt. Na 1470 vinden we haar slechts zeer sporadisch meer vermeld. Waaraan is dit verval te danken? Het komt mij voor, dat we hier hebben te denken aan hetgeen we in het vorenstaande hebben gevonden met betrekking tot de moderniseering van de procedure voor het Landrecht. De geleidelijke inburgering van ander dan formalistisch bewijs in die procedure gaf het Landrecht de ge-

1) „Dingplichtig“ duidt hier dus niet op een dingplicht van de „gemeente“, maar beteekent „in rechte“; „daarvan sy dingplichtig.... waren“ wil dus zeggen: „waarover zij in rechte.... waren“. Zie hierna, p. 275.

legenheid het nu met succes tegen de Kenning op te nemen. Misschien zelfs heeft de landsheer, die aanvankelijk zeker nog wel verder strekkende plannen met het Landrecht zal hebben gehad, deze ontwikkeling wel bevorderd. Misschien ook heeft deze van zijn kant wel getracht de competentie van de Kenning te doen overgaan op zijn Raad in engen zin. Hieromtrent geeft het judiciaal ons geen uitsluitsel¹⁾. Hoe dit echter ook zij, de kenning als zelfstandige procedure heeft haar besten tijd gehad en dat deze omstandigheid in verband staat met de in denzelfden tijd optredende „moderne” verschijnselen bij het Landrecht, kan m.i. bezwaarlijk worden in twijfel getrokken.

§ 4. *De jurisdictie van den Raad.*

De lezer, die mij tot hiertoe heeft willen volgen, heeft zonder twijfel bij het zien van het opschrift boven deze paragraaf de vraag bij zich voelen opkomen, wat daarmee is bedoeld. In het eerste hoofdstuk is nl. gebleken, dat men van den bishoppelijken Raad zonder nadere bepaling niet kan spreken zonder zich schuldig te maken aan een dubbelzinnigheid. Ik erken dan ook aanstonds, dat het bewuste opschrift inderdaad niet van dubbelzinnigheid is vrij te pleiten. Ik meende evenwel in den titel de exactheid van uitdrukking eenigermate aan den wensch naar beknoptheid te mogen opofferen, mits de noodige precisering niet op zich zou laten wachten. Vandaar deze kleine inleiding.

Zooals we in het algemeen Raad in ruimen en Raad in engen zin hebben leeren onderscheiden, zoo zullen we deze onderscheiding ook voor het terrein van de jurisdictie moeten inacht nemen. Het ligt mitsdien voor de hand, dat we de rechtspraak van de beide „Raden” afzonderlijk behandelen. Evenals in het eerste hoofdstuk kome de „grootte Raad” in de eerste plaats.

1) In 1488 vinden we de volgende possessoire uitspraak van het Landrecht: „Item een oirdell tusschen Goyert Jacopss. ter eenre ende Willem van Byler ter andere syden, róerende van sekeren erven ende venen, gelegen tot Baern, die Goyert aengecomen souden wesen van Steffanien synre nichten, die Willems wyff te wesen plach, bestaet aen Johan van der Haer tot Maersen, die by goitduncken riddersen ende knapen gewesen heeft: want Goyert mit slechten woerden (d.i.: met niets dan woorden) spreket, sal Willem in den besitte van den voirs. gueden blyven thenter tyt Goyert Willem dairuut wynnet mit segelen ende brieven, dair Willem mit rechte nyet tegens seggen mach” (B.A. 202, fol. 205vso).

I. De rechtspraak van den „grooten Raad“.

Dat de groote Raad van den Bisschop zich met de uitoefening van jurisdictie bezighield, is in het eerste hoofdstuk afdoende gebleken. Verscheidene voorbeelden kwamen daar ter sprake en de verschillende perioden, waaruit zij stamden, zoowel als verschil in spraakgebruik deden ons zien, dat ook in dit opzicht continuïteit tusschen synode en kapittel-generaal bestond. Wij zullen thans deze jurisdictie eens wat nader in oogenschouw nemen; zij is het ten volle waard!

Uit den tijd van vóór het midden der 13de eeuw, in hoofdzaak dus uit dien van de synode, zijn nagenoeg alle te dezen in aanmerking komende gevallen reeds in het vorige hoofdstuk vermeld en ook besproken. Voor dien tijd laat zich aan hetgeen daar ter plaatse werd uiteengezet weinig meer toevoegen. Slechts een korte recapitulatie is hier op haar plaats.

De „grooten Raad“ van den Bisschop bestond destijds uit de hooge geestelijkheid, de nobiles en de ministerialen. Naast het verlenen van medewerking bij de rechtshandelingen van den Bisschop in het algemeen vervulde deze Raad ook een functie bij de bisschoppelijke rechtspraak. De uitoefening van die rechtspraak placht met name plaats te vinden in de formeele vergaderingen van den Raad, die wij met den naam van „synode“ zien aangeduid. Twee opmerkelijke feiten zijn met betrekking tot de rechtspraak van die vergadering komen vast te staan: ten eerste, dat zij naast geestelijke ook wereldlijke zaken betrof en in de tweede plaats, dat zij zoowel voor het een als voor het ander hare ruimtelijke grenzen niet vond in die van het wereldlijke territoir van den Bisschop, doch in die van het bisdom. Uit de beschouwingen in de eerste paragrafen van dit hoofdstuk over de wording van het Landrecht is voorts gebleken, dat dit „gerecht“ (nl. de groote Raad) als het ware een aantal „fora privilegiata“ in zich besloten hield.

Zoals ook in bepaalde, belangrijke, bestuurszaken de Bisschop „met oordeel“ van de synode handelde, zoo placht in contentieuze zaken het oordeel niet door den Bisschop, doch door de „gemeente“ te worden gevonden en wel, naar het schijnt, in het bijzonder door die categorie uit de „gemeente“, die daarvoor uit hoofde van den aard van het geschil of van den stand der partijen het meest aangewezen was. De in beginsel feudale, dus op monarchalen grondslag samengestelde, Raad had derhalve al in de 12de eeuw een sterk landrechtelijken inslag gekregen.

Dank zij de territorialiseering komen de landrechtelijke ele-

menten steeds meer tot ontwikkeling. De eerste gewichtige verandering, waartoe de territorialiseering leidt, is het uittreden van de nobiles uit de synode en in verband daarmee de overgang van de synode, voorzoover hare competentie op wereldlijk terrein aangaat, naar het kapittel-generaal, dat zijn werkingssfeer beperkt ziet tot het wereldlijke territoir van den Bisschop. De opneming van de stad Utrecht in deze vergadering mag eveneens in dit verband worden genoemd. Een volgende stap is het ontstaan van de afzonderlijke vergadering der geestelijkheid, van het kapittel-generaal in engen zin. Tenslotte volgt dan de ontwikkeling van het Landrecht uit het ministerialen-element van het kapittel-generaal. We zien dus een steeds scherper zich uitdrukkende differentieering; kon men aanvankelijk in den „grooten Raad” als het ware drie fora privilegiata onderscheiden, geleidelijk wordt deze onderscheiding tot een *scheiding* en stuk voor stuk zien we deze fora zich uit het groote geheel emancipeeren. Wil dit nu zeggen, dat daarmee alle jurisdictie aan het kapittel-generaal is onttrokken, dat m.a.w. de rechtspraak van den Bisschop in zijn grooten Raad hiermede een einde heeft genomen? Geenszins: nog steeds zien wij het kapittel-generaal zich in bepaalde gevallen met rechtspraak bezighouden. Welke gevallen dit zijn, zullen wij thans trachten te determineren.

Voor een goed begrip van deze jurisdictie moet men steeds voor oogen houden, dat het kapittel-generaal in beginsel des Bisschops „grooten Raad” is en dat dus in beginsel ook de Bisschop als voorzitter van deze vergadering is te beschouwen. In het vorige hoofdstuk is uiteengezet, hoe zich allengs een zekere tegenstelling tusschen den Bisschop en dezen Raad ontwikkelde¹⁾ en hoe die Raad zich geleidelijk een steeds grotere zelfstandigheid wist te verzekeren. Een onmiskenbaar symptoom van deze ontwikkeling is de permanente bezetting van den voorzittersstoel door den Domdeken. Dit alles neemt intusschen niet weg, dat in beginsel de Bisschop voorzitter was en de vervulling van zijn plaats door den Domdeken, waardoor de zeer overwegende positie van de vijf kapittelen en in het bijzonder van het Domkapittel in de vergadering wordt getypeerd, is in wezen slechts een bevestiging van dit beginsel. In dit licht bezien wordt een uitdrukking, welke wij in stukken betreffende de rechtspraak van het kapittel-generaal regelmatig aantreffen, volkomen duidelijk. Telkens weer leest men nl. in die stukken, dat een geschil is gekomen: „coram

1) Zie vooral p. 70 v.v.

nobis (den Bisschop) et prelati ac universali ecclesia Traiectensi" ¹⁾ „coram nobis" (den Bisschop) ²⁾, „voer onse ecclesye" ³⁾ of ook wel „voer die prelaten ende voer die mene ecclesie van Utrecht ende voer vele ghetruwer manne des Stichts" ⁴⁾, „coram univesali ecclesia Traiectensi, coram vasallis et ministerialibus ipsius ecclesiae Traiectinae" ⁵⁾ enz. Het is de Utrechtsche Kerk, de St. Maartenskerk, die hier recht doende optreedt; deze gedachte blijft, ook wanneer de Bisschop niet meer de eenige vertegenwoordiger van die kerk is en de kapittelen zich naast hem tot een zelfstandige macht hebben ontwikkeld, in de bronnen tot uitdrukking komen.

In verband met een en ander kan het geen bevreemding wekken, dat de rechtspraak van het kapittel-generaal in de voornaamste plaats die gevallen betrof, waarbij de belangen van de landsheerlijkheid een bijzondere rol speelden. Ook in dit opzicht valt overeenstemming tusschen de jurisdictie van het generaal kapittel en zijn optreden in bestuurszaken te constateeren.

Zaken, waarbij de landsheerlijkheid in hooge mate was betrokken, vormden de aanspraken, welke sommige bezitters van heerlijkheden in het Nedersticht op de hooge jurisdictie in hun gebied deden gelden. Wij zagen reeds ⁶⁾ hoe bisschop Gui, dadelijk na zijn terugkeer in 1305, „begeerde . . . te weten, of ymant enich hooch recht hadde binnen des Stichts palen" en dat hij te dier zake „capittel legghen" deed. Ook den uitslag kennen wij: „De ghemeen capitellaers overdroegen ende wysden, dat niemant geen hooch recht hadde in den Stichte voerseit dan die proest van sinte Johan tot Mydrecht" ⁷⁾. Uit Heda ⁸⁾ hebben wij geleerd, dat het oordeel door de prelaten was gevonden; de overige aanwezigen, nl. de „vasalli et ministeriales" ⁹⁾, zullen het hebben bekrachtigd.

De bevoegdheid van het kapittel-generaal om in aangelegenheden van dezen aard te beslissen, wordt ook erkend in het „zeggen" van Reynoud van Gelre d.d. 24 Juli 1324 ¹⁰⁾, waarin

1) Brom 1752.

2) Brom 2109, 2110.

3) R.B.A. 410.

4) Brom 2041.

5) Buch. ad Hed., p. 234.

6) Boven, p. 52.

7) Matth., Anal., III, p. 200.

8) P. 231.

9) Buch. ad Hed., p. 234.

10) Matth., De Jure Gladii, p. 376; boven p. 56.

immers wordt bepaald, „alse dat onse neve, bisschop t'Utrecht voorsz., alle hoghe rechte behouden zel in alle dien manieren, alse hem die twaalf, vier van der ecclesien, vier van den lande ende vier van der stad van Utrecht toeseyden". Op dezelfde uitspraak doelde waarschijnlijk bisschop Jan van Diest, toen hij, zich bij den graaf van Holland beklagende over de inbreuken van heer Zweder van Vianen c.s. op zijn heerlijkheid, o.m. dit punt onder de aandacht van den Graaf bracht: „Item so heft hare Sveder enen man ghehanghen in enen gherechte, daer die heerlicheyt ¹⁾ of to ghewyst wart den Bisscop voerseit met vollen vonnesse ²⁾ synre ecclesien, syns lants ende siere stat" ³⁾.

Een geschil, waarbij de jurisdictie van den Bisschop nauw betrokken was, was dat tusschen bisschop Jan van Diest en de stad Utrecht. In het verdrag, waarbij hieraan een eind wordt gemaakt, komt o.m. de volgende passage voor: „Voert, dat wi burghermeester, scepene ende raet voerseyt sellen van onser stat wegghen onsen here dien Biscop vorseyt voldoen ende verrechten van alle dier clagen, daer wi hem in veronrechten of veronrecht hebben, die hi op ons the segghen hevet van sinen goede ende sinen gherechte binnen Utrecht, bi segghen ⁴⁾ ende goeddunken der ecclesie van Utrecht, dier welgheborenre lude ende onser huusghenoten van den Ghestichte, behouden onsen here dien Biscop voerseyt siinre heerlicheyt ende siins rechts ende onser stat recht ende vriede in allen ponten" ⁵⁾.

Een hardnekkig belager van 's Bisschops hooge jurisdictie is de burggraaf van Montfoort. Telkens weer zien we hem zich de hooge jurisdictie in stad en land van Montfoort aanmatiggen en telkens weer worden hem zijn aanspraken door het kapittel-generaal ontzegd. Zoo lezen we in een oorkonde van de dekens van den Dom, van St. Pieter, St. Jan en St. Marie d.d. 3 November 1345 ⁶⁾, „dat Sweeder van Montfoirde quam voor onsen lieven here Jan van Arckel, bisschop t' Utrecht ende voor

1) Bedoeld is klaarblijkelijk de *hooge* heerlijkheid.

2) Dat het oordeel van het kapittel-generaal of van een commissie daaruit „vonniss" wordt genoemd, moet kennelijk op rekening worden gesteld van de „landrechtelijke" wijze, waarop het oordeel tot stand placht te komen.

3) B.A. 207, fol. 25. Met betrekking tot de terminologie zie men hier-voor, p. 57, n. 2.

4) Hier wordt weer van een „segghen" gesproken, in overeenstemming met het wezen van deze jurisdictie. Vgl. n. 2.

5) R.B.A. 599 (Gedr.: Bijdr. en Med. H.G., IX (1886), p. 55, 56).

6) R.B.A. 770. (Gedr.: Matth., De Jure Gladii, p. 123). Vgl. boven, p. 74.

(ons)¹⁾ in eenen gemeijnen capittel, dat daertoe geleget was, daer ridders ende knapen ende anders veel gueder lude van der stadt ende van den lande van Vuytrecht bi waren, ende verghiede ende beliede hum, dat hy gheenrehande hoge gherichte in den lande van Montfoerde en heeft ende hum gheenre hooger gherichte onderwynden en sal tot dierre tyt toe, dat hy se onsen heere den Bisscop voirscreven mit alzulcke betoen afwint, dat die ecclesi van Vuytrecht mit riddere ende knapen van den lande van Vuytrecht bekennen ende wisen, dat hum de voorseyde hooge gherichte mit rechte toebehoiren, ende dan soudet hum onse heere die Bisscop voirscreven een guet gunre aff wesen ende hum daer een onvertoghen recht aff doen, wanneer hy 's van hum begeerde, ende voor die tyt, dat die hooge gherichte Sweeder voirscreven mit den rechte toegewiset wordden alsoe voirsz. es, soe sal hum Sweeder voirscreven gheenre hooger gherichten onderwinden noch besit daeraf aennemen....”.

Erkent dus hier de burggraaf de competentie van het kapittel-generaal in zaken als deze, ruim veertig jaar later wordt deze van dezelfde zijde ten stelligste bestreden en wordt het standpunt ingenomen, dat te dezen slechts het Landrecht bevoegd is. Ook het daarop betrekking hebbende stuk van 1386 is in het bovenstaande reeds behandeld²⁾. Teneinde noodelooze herhalingen te voorkomen, volsta ik hier met naar het daar gezegde te verwijzen. De hier achtereenvolgens gegeven voorbeelden, die nog met enkele uit het eerste hoofdstuk kunnen worden vermeerderd, zijn trouwens, naar het mij voorkomt, voldoende om de competentie van het kapittel-generaal in kwesties van hooge jurisdictie te doen uitkomen. Slechts moge in dit verband nog even de aandacht worden gevestigd op het feit, dat ook het geschil tusschen den Bisschop en den burggraaf van Montfoort in het laatst van de 13de eeuw, dat al eveneens in het bovenstaande ter sprake is gekomen³⁾, door of in opdracht van het kapittel-generaal werd berecht. Ik doel hier met name op het geschil over de vraag, of de Montfoortsche goederen als „bona homagia” dan wel als „bona ministerialia” moesten worden beschouwd⁴⁾. Uit een „zeggen” van

1) Zie boven, t.a.p.

2) P. 91.

3) P. 45.

4) De kwestie zelve is merkwaardig genoeg om hier even te worden belicht. In tegenstelling tot wat men zou kunnen verwachten beweerde de Elect, dat de bewuste goederen — hoofdzakelijk bestaande uit gerechten, tijzen en tienden — „bona homagia”, Hendrik de Rover daarentegen, dat het „bona

Claes van Taets, ridder, blijkt, dat partijen te dezer zake aan hem zijn „gebleven” „voer die prelaten ende voer die mene

ministerialia” waren. Waarin het verschil tusschen die beide soorten lag, is mij niet duidelijk. Trouwens ook in den tijd, waaruit de hier bedoelde stukken dateeren, schijnen de kenmerken, welke de eene soort van de andere onderscheidden, niet zeer in het oog vallend te zijn geweest; Claes van Taets immers moet erkennen, dat hij met betrekking tot dit geschilpunt „ghene waarheide so clær vernemen” kon, dat hij „yet endelike segghen (mocht), weder dese voersejde tijns, tienden ende rechten dienstmanngoet is of mangoet”. Hij bepaalt daarom, „dat mijn heer die biscop Jan desen voerghenoemden Heynric den Rover dach moete legghen voer des Stichts manne ende houden dat goet voer mangoet, als hi sculdich is van rechte te doene, of dat hi dat goet den Rover sal houden laten alse dienstmanngoet”. Deze beslissing wil niet anders zeggen dan dat, nu de niet-formalistische bewijsmiddelen geen uitkomst brengen, alleen formeel bewijs den doorslag kan geven. Uit een stuk van eenige maanden later (25 Juli 1282; Brom 2059) blijkt, dat de Elect aan Hendrik heeft toegestaan met twee ministerialen der Utrechtsche kerk, t.w. met Suederus de Bosinchem en Gerardus de Reno, ridders, de bewuste goederen te „houden” („tenuit”) voor dienstmanngoed: „quod eadem bona essent sua bona ministerialia et essent ad ipsum Henricum dictum Rover ex successione hereditaria et suorum progenitorum pleno jure devoluta”.

Onwillekeurig gaan bij het zien van de tegenstelling „bona homagia” — „bona ministerialia” onze gedachten terug naar de oude nobiles, waarvan er nog twee — Johannes de Kuc en Wilhelmus de Horne — de laatstvermelde akte mede hebben bezegeld. Toch kan er, naar het mij voorkomt, geen sprake van zijn, dat het onderhavige geschil iets te maken had met den staat van den burggraaf van Montfoort. Ware die staat inderdaad de inzet van het geschil geweest, dan zou toch stellig de burggraaf zich op het standpunt van den nobilis hebben geplaatst, waartegenover de Elect dan zou getracht hebben het dienstverband te bewijzen. In dat geval zou dus de eerste de goederen in kwestie als „bona homagia” hebben opgevorderd, en zou de Elect daartegenover hebben aangevoerd, dat het slechts „bona ministerialia” waren. In feite nu zien we juist het omgekeerde; het moet dus uitgesloten worden geacht, dat men met „mangoet”, met „bona homagia”, de leengoederen van een „nobilis” wilde aanduiden. Daartegen pleit bovendien nog, dat de Elect in het begin van de laatstgenoemde akte over Hendrik Rover spreekt als over „ministerialis ecclesie Traiectensis”.

Wij moeten dus in een andere richting zoeken. Bij gebreke van verdere gegevens is intusschen het verkrijgen van zekerheid niet mogelijk. Ik zal mij dan ook beperken tot het opperen van een voorzichtige hypothese. Als zeker mogen we aannemen, dat de burggraaf van Montfoort er een voordeel in zag, indien de bewuste goederen als „bona ministerialia” werden aangemerkt, en dat, omgekeerd, het voor den Elect, dus voor de St. Maartenskerk, voordeliger was, indien het standpunt van de „bona homagia” zou zegevieren. Vast staat dus, dat de „ministerialis” met betrekking tot de goederen, die hij als zoodanig bezat, jegens den „heer” een sterkere positie innam dan met betrekking tot de goederen, die hij slechts als „man” hield. Strikt juridisch gezien en dus afgezien van andere verschillen van maatschappelijken aard kan de oorzaak voor dit verschil in positie op

ecclesie van Utrecht ende voer vele ghetruwer manne des Stichts" 1).

drieërlei gebied zijn gelegen: in de erfopvolging, in de regeling van het „verval" en in de van het goed verschuldigde diensten of lasten. Het is op grond van de in de aangehaalde akten medegedeelde feiten niet uit te maken, welk(e) van deze gebieden te dezen van belang is (zijn). Men zou hier bijv. kunnen denken aan een lijnsverhouding, of, wat op hetzelfde neerkomt, aan een erfpachtsverhouding. Waarschijnlijker evenwel lijkt het mij, dat we hier te doen hebben met een leenverhouding, die naast het dienstleen als een *latere* vorm van leen is opgekomen, die niets te maken heeft met de leenen van de nobiles en waaraan bijzondere, uit het dienstrecht voortvloeiende privileges ontbreken. Hoewel de houders van deze leenen in het algemeen ook ministerialen zullen zijn geweest, genoten deze dus voorzover die leenen aangaat niet dezelfde voorrechten, als waarop zij uit hoofde van hunne „bona ministerialia" aanspraak konden maken. Dat het verschil op het terrein van de vererving lag, mag misschien worden afgeleid uit de omstandigheid, dat in 1297 Bisschop en burggraaf twisten over de vraag, of het burggraafschap erfelijk is ja dan neen (Matth., De Jure Gladii, p. 121).

Uit een en ander blijkt wel, dat de Stichtsche leenverhoudingen nog een diepgaand onderzoek vereischen.

1) Brom 2041. Betrof het hier een geval van arbitrage, zij het ook, dat het kapittel-generaal wel een gewichtige rol zal hebben gespeeld (vgl. ook hierna, p. 268), in 1295 schijnt het geschil, dat toen blijkbaar weer was opge-laaid, geheel door het kapittel-generaal te zijn behandeld. Ik maak dit op uit het eenige stuk, dat ons hieromtrent is overgeleverd, nl. uit een, in een vidimus van het Hof van 1649 bewaarde akte d.d. 21 November 1295 (Brom 2656). Daarin oorkonden de deken van St. Jan, eenige kanunniken van den Dom, St. Pieter en St. Jan, voorts Ernestus de Wlven, Theodericus de Lonreslote, Hubertus de Bosinchem, milites, Giselbertus Pellencussen en Johannes Giselberti, schepenen van de stad Utrecht: „quod dominus Godefridus de Seist miles, qui receperat sentenciam, tamquam de castro de Montforde, die assignata ad hanc sentenciam pronunciantam . . . comparuit Godefridus miles predictus in aula domini Johannis episcopi Traiectensis, dicens se venisse ad proferendum sentenciam de castro de Montforde jam predictam, domino Henrico borggravio personaliter presente et dictam sentenciam expectante; dominus autem Johannes episcopus Traiectensis predictus in camera se receperat et clauso hostio exire noluit sufficienter expectatus. Hiis omnibus interfuimus nos decanus, canonici, milites et scabini predicti, vidimus ista et audivimus et plures alii fidedigni. In cuius rei testimonium sigilla nostra apposuimus huic scripto". Godfried van Zeist was dus met de „sententia" belast, naar alle waarschijnlijkheid niet als arbiter, doch als oordeelaar in de vergadering van het kapittel-generaal, aan wien in het bijzonder de voorbereiding, het vinden, van het oordeel was opgedragen. De uitdrukking „sententia" maakt het onwaarschijnlijk, dat we hier met een geval van arbitrage zouden hebben te doen. Er blijven dan nog twee mogelijkheden, nl. dat Godfried van Zeist optrad als degeen, aan wien in een zitting van het Landrecht het oordeel was besteed, dan wel als oordeelvinder van het kapittel-generaal. Voor de eerste mogelijkheid schijnt de omstandigheid te pleiten, dat één persoon met de oordeelvinding is belast; dit was immers bij de zittingen van het Landrecht de

Deze competentie van het kapittel-generaal was niet beperkt tot het Nedersticht; ook voor het Oversticht werd zij meer-

normale gang van zaken. Aldus schijnt Enklaar, die het bewuste stuk in druk heeft uitgegeven (Versl. en Med. O.V.R., VIII, p. 76 v.v.) het te hebben opgevat; volgens hem nl. is het „duidelijk de procedure van het landrecht van ridders en knapen, die men in deze oorkonde in werking ziet“. Ik wil niet met stelligheid beweren, dat het niet zoo is, dat het stuk een procedure voor het Landrecht te zien geeft, maar dat het dit „duidelijk“ doet, kan ik niet inzien. De qualiteit van hen — „ooggetuigen“, naar Enklaar met recht opmerkt —, die van het gebeurde proces-verbaal hebben opgemaakt, wijst m.i. veeleer in een andere richting. Deze getuigen zijn nl. de deken van St. Jan, eenige kanunniken van den Dom, van St. Pieter en van St. Jan, drie „milites“ en twee schepenen van Utrecht, en vormen tezamen een commissie, welke bezwaarlijk als een deputatie uit het Landrecht kan worden aangemerkt. De samenstelling der commissie correspondeert echter wel met die van het kapittel-generaal. Gezien de herkomst van het Landrecht uit die vergadering acht ik het weliswaar niet onmogelijk, dat ook na zijn emancipatie daaruit de zittingen ervan nog wel door geestelijken en stedelijke schepenen kunnen zijn bijgewoond, doch zoolang zulks voor het geval in kwestie niet is aangetoond, komt het mij veiliger voor, aan te nemen, dat het te dezen een geval van rechtspraak van het kapittel-generaal betreft. Hiervoor is te meer aanleiding, omdat, zooals we gezien hebben, deze vergadering reeds eerder met het onderhavige geschil bemoeienis had. Dat het vinden van een oordeel aan één persoon werd opgedragen, schijnt mij een bezwaar van weinig gewicht; er is geen enkele omstandigheid, welke ons dwingt aan te nemen, dat zulks bij de rechtspraak van het kapittel-generaal nimmer het geval was. Zelfs is het de vraag, of het Landrecht zich in dezen tijd al geheel uit het kapittel-generaal had geëmancipeerd. Ik denk hier met name aan de procedure voor „ons (‘s Bisschops) Stichts manne“ „op onse saal“ in 1297, waarbij ook schepenen der stad aanwezig waren (Matth. De Jure Gladii, p. 122). Er zijn evenwel ook redenen voor het zoeven aangestipte vermoeden, dat de zittingen van het Landrecht ook later wel werden bijgewoond door geestelijken en stedelijke afgevaardigden.

Ik gaf in den aanvang van deze noot te kennen, dat ons van dit geding slechts één aantekening was overgeleverd. Dit is ook inderdaad het geval, voorzoover het gaat om de vraag, welke stukken *met zekerheid* geacht kunnen worden op de zaak betrekking te hebben. Er is echter nog een ander stuk, dat n.m.m. naar alle waarschijnlijkheid te dezen eveneens van belang is. Ik bedoel een ongedateerde verklaring van Herman, heer van Woerden, voorkomende in het cartularium van Johan II van Montfoort, ten verzoeke van heer Godevaert van Seysth gegeven, houdende: „een man, die sijn goet ontfaect van den here ende die doe sat in alsulken goede als hij van den here ontfenck ende noch in sit ende hem die here verleende al sijn goet, onbesproken van enigen goede, dat wisen wy haren Godevaerde vóer een recht, dat die man naere is sijn ontfangen goet te behouden mit den mannen ende mit sijn huuszgenoten dan hem die here is mit sinen mannen of te winnen. Dit wise wij vuer een recht enth des volge wij daers te doen is“ (Reg. H. v. M. 3). Heer Godevaert van Zeist is dus klaarblijkelijk belast met het vinden van een oordeel in een geschil betreffende de Montfoortsche goederen, dus tusschen den Bisschop en den

malen erkend. Ten bewijze daarvan mogen de volgende drie stukken dienen. Den 13den October 1318 uit de Bisschop „bi wille ende consent onser ecclesie, ende bi raede onser goeder liede van den lande ende van den steden" een „zeggen" in het geschil tusschen Roderic en Herman van Voerst ter eene en de stad Zwolle ter andere zijde over de eertijds door bisschop Gui tot stand gebrachte verdeeling van Zwollermark¹⁾. De Bisschop deelt daarin mede, dat hij partijen voor zich heeft doen verschijnen en hen heeft doen verzekeren, dat zij zich aan zijn „zeggen" zullen onderwerpen. Hij maakt nu een nieuwe verdeeling „omdat voer onse ecclesye ghecroent is", dat destijds aan den Bisschop „ende onser ecclesye" meer was toegescheiden „dan den goeden lieden van den lande dochte dat reeden was". Met de „goede lieden van den lande" zijn hier de Overstichtsche ridders en knapen, met de steden de Overstichtsche steden bedoeld: de territorialisering heeft dus een kapittel-generaal in tweeërlei samenstelling doen ontstaan²⁾. Als tweede voorbeeld noem ik de reeds in het eerste hoofdstuk³⁾ geciteerde aanmaning van den graaf van Holland, gericht tot de markegenooten van Mastenbroek om den Bisschop gehoorzaam te zijn: „want wi wel vermoeden ende weten ter warheyde, dat hi (de Bisschop) altóes gherne van u redene nemen zal bi zinen Rade ende zinen Capittel". Tenslotte is een duidelijke en wat uitvoeriger erkenning vervat in den eveneens in het vorige hoofdstuk⁴⁾ aangeroerden brief van de stad Kampen d.d. 6 December 1329: „In den iersten so bekenne wi onsen lieven here den Bisscop van Utrecht, so wanneer de .. Bisscop te doene hevet tieghens zijn goede lude van Campen, des hi hem becroent, of zinen erve ofte clesien anghaet of dat wi ons des Bisscops iet becronen, des zel

burggraaf — dit volgt uit het feit, dat de verklaring is opgeteekend in een Montfoortsch cartularium — en hij wint daarvoor het oordeel in van den heer van Woerden. Het kan moeilijk anders of deze Godevaert is dezelfde als de Godfried van Zeist, die zich den 21sten November 1295 met zijn oordeel — dat, gezien het advies van den heer van Woerden, wel ongunstig voor den Bisschop zal zijn uitgevallen — tevergeefs in het bisschoppelijk Hof aanmeldde. De bewuste verklaring zal dus van kort vóór dien dag dateeren.

1) B. v. d. Spr. 405.

2) Hoewel het Oversticht zooveel mogelijk buiten bespreking wordt gelaten, wil ik toch hier even de aandacht vestigen op het belang van dit punt voor de geschiedenis van de Overijselsche klaring en voor de verhouding daarvan tot de Hooge Bank.

3) P. 57.

4) P. 57, 65.

wi comen mallic tieghens anderen voer die Ecclesi t'Utrecht, recht te nemen ende recht te gheven na der ghewoente ende recht der .. Ecclesi ende der goeder lude van den lande, ende dat recht sal die Ecclesi ende die goede lude van den lande besceyden na der ghewoente ende den recht, daer dat goet gheleghen es, maer waer dat zake, dat die Bisscop onser goeder lude van .. Campen gheerde te spreken om orber¹⁾ of om enegherhande zake, die mochte hi tieghens hem ontbieden te comen te spreken te .. Spolderberghe of anders waer daer hem goetdochte in den lande, als zyn voervarders hyr vormaels ghedaen hebben" ²⁾). Hieruit blijkt, dat met name geschillen over onroerend goed van de St. Maartenskerk tot de bevoegdheid van het kapittel-generaal behooren. A fortiori mogen we aannemen, dat die bevoegdheid tevens alle geschillen over hoogheidsrechten omvat. Dit wordt trouwens bevestigd door de arbitrale uitspraak van Zweder van Abcoude en Gijsbert van Yselstein d.d. 22 Mei 1330 in het geschil tusschen den Bisschop en den heer van Voorst over Mastenbroek ³⁾). Daarin wordt den Bisschop nl. toegestaan te bewijzen, dat zij, die aan gene zijde van den Ysel wonen, „sculdech zijn te comen voer die Ecclesi van Utrecht, so wanneer dat si becroent werden van den Bisscop om zake, die des Ghestichtes ernisse ende heerlicheynt aneghaen, alse verre als ghedaghet weerden van der Ecclesi als recht is. . . .". In zoodanige gevallen staat het den Bisschop dus vrij zijn onderzaten uit het Oversticht te Utrecht voor zich te doen ontbieden. Voor alle overige zaken mag hij hen slechts naar Spoelderberg ⁴⁾ of naar eenige andere plaats in het Oversticht ontbieden.

Wij laten het Oversticht hier verder weer rusten; naast de omstandigheid, dat ook daar de bevoegdheid van het kapittel-generaal werd erkend, is voor ons vooral de omschrijving van die bevoegdheid in den laatst aangehaalden brief van belang. Wij weten nu, dat zaken betreffende „erve" ⁵⁾ van de

1) „Orber" zal hier m.i. moeten worden opgevat als doelende op acties uit geldvordering e.d. Tezamen met het daarop volgende zal het duiden op alle zaken, die geen betrekking hebben op onroerend goed.

2) B.A. 432 (B. v. d. Spr. 897); gedr.: Muller, Reg. en Rek., I, p. 279. Vgl. ook de aldaar, p. 277, 281 en 284 opgenomen brieven.

3) B. v. d. Spr. 939. Zie ook hiervoor p. 63, n. 1.

4) Vgl. Wstinc, p. 59.

5) Boven, p. 57, n. 5, vestigde ik er reeds de aandacht op, dat „erve" hier in den zin van recht op den grond is gebruikt. Uit het zooeven geciteerde stuk van 22 Mei 1330 blijkt, dat „ernisse" (hereditas) dezelfde beteekenis had. Aldus ook Middel. Ned. Wbk.

St. Maartenskerk, zoomede die betreffende de hoogheidsrechten van die kerk, wat het Oversticht aangaat, in beginsel ter beoordeeling stonden van het kapittel-generaal. Wat de hoogheidsrechten betreft hebben we reeds hetzelfde kunnen constateeren met betrekking tot het Nedersticht. Gold hier ook hetzelfde met betrekking tot „erve”? Voorzover ik heb kunnen nagaan, niet; ik heb althans geen enkel voorbeeld van berechting door het kapittel-generaal van een geschil over onroerend goed van het Sticht, waaraan niet tevens hoogheidsrechten waren verbonden, kunnen vinden. Waarschijnlijk moet hier worden gedacht aan de algemeene competentie van de dagelijksche gerechten in deze zaken: ook geschillen betreffende onroerende goederen van den landsheer waren aan het zeventuig onderworpen.

In nauw verband met de uitoefening van de contentieuze jurisdictie inzake de hooge heerlijkheid staat die van de voluntaire jurisdictie betreffende dezelfde aangelegenheid. Men kan zich zelfs afvragen, of die gevallen, welke zich op dit gebied, formeel, aan ons voordoen als kwesties van voluntaire jurisdictie, materieel niet veeleer van contentieuzen aard zijn. Hoe dit ook zij, de enkele malen, dat we getuige kunnen zijn van een overdracht of afstand van hooge jurisdictie, zien we deze ook plaats vinden ten overstaan van het kapittel-generaal. Ik noem hier slechts den afstand, op 8 November 1400 door Henricus, heer van Vianen en zijn vrouw Heylwigis gedaan van de hooge jurisdictie van Ameide ten behoeve van het Sticht¹⁾. Deze transactie geschiedde in tegenwoordigheid van den Bisschop, van prelaten en kapittelen „*necnon militum, militarium, vasallorum et burgimagistrorum, seniorum et aliorum multorum proborum virorum civitatis et diocaesis Trajectensis in generali capitulo Trajectensi*”. Henricus en zijn vrouw verklaarden gezamenderhand van de hooge jurisdictie afstand te doen „*coram reverendo patre domino nostro Episcopo praedicto et vasallis patriae*”²⁾ *ibidem astantibus, prout ipsi vasalli dixerunt de jure faciendum*”.

In soortgelijke functie ontmoeten we het kapittel-generaal in een oorkonde van 9 Juli 1344³⁾, houdende een notarieele verklaring, blijkens welke „*venerabilis vir dominus Suederus de Abcoude, miles Traiectensis diocesis, in loco capitulari*

1) R.B.A. 1660. Gedr.: V. Mieris, Chb., III, p. 727 (zeer gebrekkige interpunctie).

2) Zie p. 81, n. 4. „Vasalli” heeft hier den zin van „ministeriales”.

3) R.B.A. 761. Vgl. boven, p. 72.

ecclesie Traiectensis, capitulo ad ipsius instanciam indicto, coram universo clero et populo ibidem existenti palam et publice protestatus est se omnia bona, que habet in opido de Renen Traiectensis diocesis, in monte dicto Heymenberch et cetera ac in loco dicto Node eiusdem diocesis prope opidum predictum situata, cum omnibus suis juribus et pertinentiis, ab ecclesia Traiectensi et ab episcopo, qui pro tempore fuerit, in feudum habere et tenere....”.

Van groot belang is voorts de competentie van het kapittel-generaal voor alle klachten, ingebracht tegen den Bisschop en diens ambtenaren. Hierin kunnen we het complement zien van de bevoegdheid dier vergadering met betrekking tot de grieven van den Bisschop jegens hen, die naar zijn oordeel inbreuk maken op zijn hoogheidsrechten. In het rechtsboek van den Dom¹⁾ werd deze competentie door Wstinc aldus vastgelegd; „Et si aliquis tocuis dyocesis, sive militaris sive alius, de episcopo conqueritur vel justiciam petit, hoc episcopus tractare non habet alicubi, preterquam in capitulo nostro coram prelatiis et canonicis civitatis, astantibus terre nobilibus et ministerialibus²⁾, vocatis per decanum nostrum, ad quam vocaci-

1) P. 59.

2) „Terra” kan hier zoowel het geheele Sticht (Over- en Nedersticht) als alleen het Nedersticht beteekenen. In ieder geval duidt de uitdrukking „terre nobiles et ministeriales” op een geterritorialiseerden stand. Daarmede kan niet anders bedoeld zijn dan de ridderschap, hetzij alleen die van het Nedersticht, hetzij de beide ridderschappen van Over- en Nedersticht. „Terre nobiles waren er in dezen tijd niet (meer); men kende slechts „nobiles ecclesie Traiectensis”. In het vorige hoofdstuk had ik reeds gelegenheid, erop te wijzen, dat men ook tot diep in de 14de eeuw die „nobiles” nog wel van de ministerialen wist te onderscheiden (Boven, p. 46). Daarnevens treffen we echter „nobiles” in dien tijd ook in een anderen zin aan, nl. als één van de aanduidingen voor de ministerialen, voor de ridderschap. Een voorbeeld daarvan hebben we hier voor oogen. Als oorzaak ervan noemde ik al de taaiheid, waarmede traditioneele uitdrukkingen, ook bij volkomen verandering der omstandigheden, blijven voortleven. Daarnaast mag nogmaals de aandacht worden gevestigd op het merkwaardige verschijnsel van de titel-degeneratie. Woorden als „edel”, „welgeboren”, „joncker”, e.d. zijn geleidelijk uit de sfeer van den hoogen adel naar die van den lagen adel afgegleden. Woorden als „baro”, „baanrods”, „baanderheer”, die oudtijds toch wel bij uitstek dienden ter aanduiding van vrije edelen, dus van „nobiles” in den ouden zin van het woord, worden in lateren tijd, in de 14de en vooral in de 15de eeuw, regelmatig gebruikt als titel voor afstammelingen uit machtige ministerialen-geslachten, uiteraard voorzoover zij in het bezit zijn van heerlijkheden, als de heeren van Culemborch, de burggraven van Montfoort e.d. Ook de aanduiding „neef”, door de Bisschoppen gebezigd tegenover standsgelijken, dus mede-„nobiles”, zien wij in dien tijd toepassen op de heeren van Culemborch (zie hierna,

onem decani episcopus et alii omnes predicti venire tenentur". We weten reeds, hoe deze regel in 1364 eerst door de prelaten en kapittelen en vervolgens door dezen tezamen met de stad Utrecht nog eens uitdrukkelijk werd vastgesteld¹⁾. Deze competentie beteekent bij slot van rekening een recht van toezicht op de jurisdictie, een recht, dat in beginsel toekomt aan den landsheer en dat dus nog eens duidelijk den bisschoppelijken Raad als den oorsprong van het kapittel-generaal in het licht stelt.

Het ligt in de rede, dat dit toezicht van het kapittel-generaal in het bijzonder erop gericht is, dat de Bisschop en diens ambtenaren hen, die zulks begeeren, landrecht doen. Men zou in verband hiermede misschien ook verwachten, dat van het Landrecht van ridders en knapen op het kapittel-generaal beroep openstond. Dit was intusschen niet het geval. Het ontbrak weliswaar niet aan een rechtsmiddel tegen vonnissen van het Landrecht, doch dit bestond alleen in beroep op den Koning, of Keizer²⁾. Bij nader inzien is dit ook niet bevreemdend. Men herinnere zich slechts, dat het Landrecht aanvankelijk deel uitmaakte van dienzelfden Raad, waaruit zich tenslotte ook het kapittel-generaal ontwikkelde en dat het daarin fungeerde als

p. 274). Zoo is het derhalve niet bevreemdend, dat op den duur ook de titel „nobilis" dezen weg gaat en terecht komt bij de ministerialen. Een versmelting van de beide erdoor aangeduide groepen kan hieruit echter niet worden afgeleid. Wel geeft het verschijnsel eenigen steun aan de opvatting, dat het verschil tusschen „nobiles" en „ministeriales" zou zijn vervaagd, nl. in dien zin, dat men de neiging had machtige ministerialen met de nobiles over één kam te scheren. Van een uitwissching van het onderscheid in het algemeen was echter geen sprake, en dat men, als het erop aankwam, ook in Wstinc's tijd nog heel goed wist, wie nu eigenlijk tot de „nobiles" in den ouden zin behoorden, heb ik boven al aangetoond (t.a.p.)

1) Ik volsta hier met te verwijzen naar hetgeen hieromtrent al in het eerste hoofdstuk is te berde gebracht (p. 80 v.v.).

2) Zie bijv. de boven reeds vermelde door Enklaar uitvoerig medege-deelde procedure van den Bisschop tegen Willem van Dashorst (Versl. en Med. O.V.R., VIII, p. 124, 125, 127—131). Ook overigens zijn in de judiciaelen verschillende voorbeelden van een appèl op den Koning (Keizer) te vinden. Zie bijv.: B.A. 198, fol. 59 (1417), 114vso (1423); B.A. 200, p. 351 (1453); B.A. 202, fol. 205vso (1488), 264vso (1491). Intusschen kon men niet van elk oordeel in beroep gaan. Zoo wordt in 1453 een beroep op den Keizer „van geenre weerde" verklaard, omdat „men van vrouwen-lyftuchte niet beropen en mach voir den Keiser" (B.A. 200, p. 352). In verband met den oorsprong van het gerecht acht ik het waarschijnlijk, dat in beginsel alleen beroep zal hebben opengestaan in zaken betreffende de rechten en plichten en goederen der ministerialen en niet in kwesties van *landrechtelijken aard*.

forum privilegiatum voor de ministerialen. Deze, bisschoppelijke, ministerialen waren van huis uit Rijkministerialen. Voor een oordeel van het forum dier ministerialen — onder voorzitterschap van den Bisschop —, dat eigenlijk als een oordeel van den Bisschop „in Rade” moet worden beschouwd, kwam als beroepsinstantie uiteraard de Koning (Keizer) in aanmerking.

In de praktijk betreft het toezicht van het kapittel-generaal vooral de gedragingen der maarschalken, waarvoor het kapittel-generaal dan ook een „declaratie” vaststelde¹⁾.

Al is het dan ook niet met betrekking tot oordeelen van het Landrecht, toch is het kapittel-generaal beroepsinstantie. Aan deze vergadering wordt nl. geappelleerd van vonnissen in dijkzaken, gewezen op vordering van den dijkgraaf door de geërfden bij wege van zeventuig. In het bovenstaande²⁾ is al een voorbeeld van een zoodanig appèl — uit 1322 — ter sprake gekomen. Ik geef hier nog een geval van een halve eeuw vroeger. In een stuk van November 1272³⁾ oorkondt elect Jan van Nassau, „quod, cum inter dilectos nostros decanum et capitulum ecclesiae sanctae Mariae Trajectensis, ex una parte, et priorissam et conventum monasterii de Ostbruch, ex altera, exorta fuisset quaestio coram Gerardo de Reno milite, iudice seu visitatore aggeris⁴⁾, a nobis tunc temporis constituto, super conservatione et reparatione aggeris juxta Geyne, tandem recognitum fuit et inventum ab omnibus, qui dicuntur umbesaten, qui huiusmodi recognitionis interesse consueverunt et debebant⁵⁾, quod huiusmodi conservatio et reparatio aggeris praedicti de jure spectaret ad priorissam et moniales praedictas de Ostbruch, seu ad monasterium suum, et non ad decanum et capitulum ecclesiae sanctae Mariae praedictae, prout dictus Gerardus miles coram nobis et prelatibus ac universali ecclesia Traiectensi publice recognovit”. Het betreft hier dus een soortgelijk geval. Ten overstaan van den dijkgraaf (en heemraden) is de dijk in kwestie toegewezen aan het convent van Oostbroek. Evenals in 1322 wordt deze uitspraak door

1) R.B.A. 1210; Zie boven, p. 93.

2) P. 54.

3) Brom 1752; gedr.: Cod. Dipl. Neerl., 2de S., IV, 2, p. 24.

4) „Visitor aggeris” is letterlijk: dijkschouwer, dus dijkgraaf. In de gelijkstelling van „iudex” en „visitor aggeris” komt goed tot uitdrukking, dat het schouwen een rechterlijke functie is. De titel „visitor aggeris” komt ook voor in een stuk van 25 Aug. 1282 (Brom 2066).

5) Daarmede worden de „zevens” bedoeld. Opmerkelijk is in dit verband het gebruik van het woord „recognitio”, dat duidt op een onderzoek, verwant aan „waarheid” en „kenning”. Zie te dezen hiervóór, p. 200, n. 2.

den dijkgraaf „aangebacht” in het generaal kapittel; de reden hiervoor kan uitsluitend zijn gelegen in een ingesteld beroep. Ook uit deze bevoegdheid in tweede instantie blijkt dus de controleerende taak van het kapittel-generaal op het gebied van de justitie.

Indien men zich over den Bisschop had te beklagen, kon de Domdeken hem voor het kapittel-generaal dagen. De Bisschop moest aan die dagvaarding gehoor geven. Deed hij zulks niet, dan werd, wij weten het reeds, aan alle ridders en knapen in den lande aangezegd, dat zij op geenerlei wijze meer aan de uitoefening van de jurisdictie zouden medewerken, zulks tot dat de Bisschop bereid zou worden gevonden om in het kapittel-generaal te verschijnen ¹⁾. Ook ten aanzien van hen, tegen wie de Bisschop iets had in te brengen en die hij deswege voor het kapittel-generaal had gedaagd, stelde men de verplichting om aldaar te verschijnen. Voor het geval de aldus gedagvaardde weigerde, zich aan de jurisdictie van die vergadering te onderwerpen, werd dit beschouwd als een daad van ongehoorzaamheid jegens den landsheer, waartegen zoo noodig met geweld moest worden opgetreden ²⁾. Dat in zoodanige gevallen de Bisschop op den steun van het kapittel-generaal kon rekenen, blijkt wel uit de volgende aantekening uit het Buurspraakboek der stad Utrecht, d.d. 27 Augustus 1438: „Want die van Emmenesse hoer saken tegens onsen heer van Utrecht niet bliven en willen aen den dryen Staten van den lande, so syn onse rade out ende nye overdragen, dat onse stat onsen heer van Utrecht dienen willen op die van Emmenesse, geliken hy gebeden heeft; dairom waernt den raet ende verbiet allen onsen borgeren ende ondersaten, dat nyemant daer in den velde of anders tegens onsen heer van Utrecht, of tegen onse stat, rade ende luden goede, die van Emmenesse hulpe of bistant en doe, noch die van Emmenesse en voerstae in eniger wys, totter tyt toe, dat die van Emmenesse voirscreve hoer saken tegens onsen heer gebleven syn aen den drien Staten voirscreven” ³⁾.

Die van Eemnes hadden dus klaarblijkelijk een geschil met den Bisschop. Deze sal hen te dier zake voor het kapittel-gene-

1) Zie boven, p. 81, 83. Vgl. ook het zgn. Stichtsch landrecht, XXIII, 28 (Rbr. v. U., II, p. 431).

2) In het bovenstaande (p. 67) zagen wij reeds, dat volgens een al in de 13de eeuw geldende „consuetudo” de Bisschop tot het nemen van gewelddadige maatregelen niet gerechtigd was, alvorens hij de desbetreffende zaak voor het kapittel-generaal had aanhangig gemaakt.

3) Burman, Utr. Jaarb., I, p. 498.

raal — voor de drie Staten dus — gedaagd hebben. Die van Eemnes wilden echter aan deze vergadering niet „blijven”. Wat wilden zij dan wèl? De meest aannemelijke veronderstelling is, dat zij zich hebben beroepen op streng recht, d.w.z., aangezien Eemnes zich, hoewel stad, geen exemptie van het Landrecht placht aan te matigen, op het landrecht. Uit het feit, dat Eemnes niet wilde „blijven” aan de drie Staten, blijkt, dat men de rechtspraak van het kapittel-generaal, van den „grooten Raad” nog steeds terdege als iets extra-ordinairs gevoelde, als iets waartoe men rechtens niet gedwongen kon worden. In dezen gedachtengang had men *recht* op berechting door een ordinaris gerecht. We hebben hier dan te doen met een soortgelijk geval als in het vroeger behandelde geschil tusschen den Bisschop en den burggraaf van Montfoort, dat in 1386 door den Bisschop zeer tegen den wil van den burggraaf voor het kapittel-generaal werd aanhangig gemaakt¹⁾. Uit de thans geciteerde aantekening blijkt, hoe de Staten tegen onwilligheid om aan hen te „blijven” optreden: zij verbinden zich den landsheer bij eventueele gewelddadige maatregelen tegen zijn ongehoorzame onderzaten „op hen” te dienen.

Toezicht op de handhaving van de landsheerlijke hoogheidsrechten tegenover andere heeren, toezicht voorts op de uitoefening van de jurisdictie door den landsheer en diens ambtenaren, zoo kan men de justitieele competentie van het kapittel-generaal het best omschrijven²⁾. Deze geheele competentie, welke in beginsel tot het gebied van de landsheerlijkheid behoorde, was door den op zelfstandigheid gerichtten ontwikkelingsgang van 's Bisschops grooten Raad uit de landsheerlijkheid los gemaakt en was nu tot één van de gewichtigste instrumenten geworden, welke den zelfstandig geworden Raad bij zijn streven om de landsheerlijkheid te controleeren ter beschikking stonden. Onder deze omstandigheden kon het niet anders of een landsheer, die er op uit was het in de staatsinrichting bestaande dualisme ten koste van het gemeene land en ten bate van de landsheerlijkheid zooveel mogelijk afbreuk te doen, moest wel in de eerste plaats trachten het kapittel-generaal weer de positie van landsheerlijken Raad te doen innemen. Het kan ons dan ook niet verwonderen, dat een lands-

1) Boven, p. 91.

2) In moderne terminologie zou men spreken van administratieve rechtspraak in hoogste ressort. De gevallen, waarin deze rechtspraak zich tot een bijzondere jurisdictie van de „standen” ontwikkelde, zijn niet zeldzaam. Vgl. Spangenberg, Vom Lehnstaat zum Ständestaat, p. 43.

heer als bisschop David van Bourgondië een poging daartoe ondernam. Op vele en velerlei wijzen trachtte deze landsheer in de uitoefening van de jurisdictie in zijn gebied hervormingen aan te brengen en de landsheerlijke macht te versterken. In het onderstaande zal daarop nader worden ingegaan; te dezer plaatse wil ik slechts één interessant voorbeeld geven van de wijze, waarop bisschop David de jurisdictie van het kapittel-generaal trachtte te moderniseeren, of, met andere woorden, het kapittel-generaal weer tot een landsheerlijken Raad in den waren zin des woords te maken. Dat het een zaak van buiten het Nedersticht betreft, doet hier, zooals blijken zal, weinig ter zake.

Het stuk, waarop ik doel, behelst een „sententie tusschen Johan van Ruynen ende Frederick ende Aleph van Haren”, d.d. 28 November 1459¹⁾. De Bisschop deelt daarin mede, dat zijn „ondersate” Johan van Ruynen Frederic van Haeren, eveneens zijn „ondersate”, heeft gedagvaard voor den vrijstoel te Bodelzwingen²⁾ uit hoofde van zekere „geloiften”. Frederic heeft zich daarop tot den Bisschop gewend: „ons aenropende op die reformacie des Roemschen Rycks³⁾, dat wy dat recht affscriven wolden ende aen ons als een lanthere ende een oirdentlick rechter nemen souden”, zich geheel aan zijn uitspraak onderwerpende. Dies schreef de Bisschop aan den vrijgraaf zoomede aan Johan van Ruynen: „die sake tot eren ende tot recht aen ons te remitteren ende te stellen, alsoe dat dieselve Johan voirsz. eer ende rechts aen ons gebleven is tot onser

1) R.B.A. 3873.

2) D.i. een veemgerecht. Vgl. ook het even verder voorkomende „heymelike recht”.

3) Hiermede is klaarblijkelijk de zgn. Frankfurter reformatie van Frederick III d.d. 14 Augustus 1442 bedoeld (Zeumer, Quellensammlung, p. 216 v.v.) en wel bepaaldelijk artikel 14 daarvan, luidende als volgt: „Wann ob iemand dahin (nl. vor der heimlichen gerichte) gevordert wurd, des sein herre oder richter mechtig wer zu den eren vor im oder andern lantleufigen gericht, und da derselb herre oder richter dem freigreven oder richter solchs zu wissen tete oder scribe, einen solchen avorderte, und er mit zweien oder dreien andern unversprochen mannen dem freigreven oder richter trostung zu den eren obgemelter massen under iren sigeln zuschriben, so sol alsdann solch ladung absein und der sach nachgegangen werden vor dem herren oder richter, da die sach hingehort und gevordert wurd, on eintrag des freigreven oder heimlichen richters. Wa aber dem also nicht nachgegangen wurde, so sollen alle proceszen, ervolung und gericht, die daruber gescheen werden oder gescheen wurden, ganz kraftlos, tod und ab sein, die wir auch ietzund als dann und dann als ietzund von Romischer kuniclicher macht kraftlosz sprechen und urteilen”.

uitsprake. . . ." Vervolgens heeft hij beide partijen te Utrecht voor hem doen verschijnen en heeft hij daar „by rade ende guetduncken onser prelaten, banreheren¹⁾, geleerde, ridder-
scap ende steden, die wy op dese tyt by ons hadden, gewyst . . .
voir recht, overmits reden ons daertoe bewegende", dat de
door Jan van Ruynen overgelegde schrifturen niet voldoende
zijn. Deze laatste stelde een termijn van vier dagen voor de
sententie: „Ende woewail — zoo gaat de Bisschop voort —
die voirs. Johan van Ruynen niet behoirlick en waer ons enich
tyt toe setten om onse uitsprake te doen, soe hy onse onder-
sate is ende wy syn heer ende oirdentlick rechter syn", zoo
heeft de Bisschop hem „uut onser oerdentliker macht ende
auctoriteyt"²⁾ een „eyntliken dach" gesteld en hem tegen den
eersten Maandag na St. Pontiaansdag te Utrecht ontboden
(„want wy dese stede houden voir ene gelegen plaets, dair
wy selve woenachtich syn") om zijn „principael brieven" over
te leggen. Tevens biedt hij hem desgewenscht geleide aan.
„Ende weer 't oeck oft hie queme oft nyet en queme, nochtan
solden wy voertvaeren mit onse diffinitive sentencie³⁾, ver-
biedende beyde parthyen gene geweldelike saken die ene tegen
den anderen te hantieren ende byzonder Johan van Ruynen, dat
hy in deser saken mitten heymeliken recht nyet voirtvaeren
en solde; ende weer 't dat hy ter contrarie dede, dat wolden
wy verhalen aen syn eere, lyf ende guet⁴⁾, sdesgelyx aen syn
hulperen, toestenderen ende die hem huesden, hoveden oft her-
bergeden, als 't nae uutwysinge der Keyserliker reformacie be-
hoerlic wesen soude. Hier weren over ende aen die eerbare
onse lieve neve ende getruwen Raden heer Gysbert van Bre-
derode⁵⁾, doemproest onser kerken t' Utrecht etc., here Johan
Proeys, doemdeken onser kerken t' Utrecht, meyster Wouter
van der Golde, proest onser kerken t' sant Peter t' Utrecht,
meyster Johan Militis etc., here Reynolt, here tot Brederode
ende toe Vyanen etc., here Adolph van der Marcke, ridder,

1) Zie te dezen het hiervóór reeds opgemerkte; p. 92, n. 1, p. 94, n. 2 en p. 254, n. 2.

2) Let op deze „moderne", in de sfeer der souvereiniteit behorende terminologie.

3) Ook dit is, wat de wereldlijke jurisdictie betreft, een „moderne" uitdrukking. In de geestelijke jurisdictie was deze uitdrukking reeds lang gebruikelijk.

4) Men lette op de *drie* verhaalsobjecten: eer, leven en goed. Met het voortschrijden van den tijd geraken de beide eerstgenoemde op den achtergrond en wordt het goed het verhaalsobject bij uitnemendheid.

5) De Brederode's behoorden tot den kring der „nobiles" in den ouden zin.

doctoir in die Keyser-rechten¹⁾, meyster Lutken van Hoirn, doctoir in die geestlike ende weerlike rechten, meyster Johan Wychering, proest toe Hommerze, doctoir in die geestlike rechten, here Gysbert van Vyanen van Rysenborch, ridder, Gerit van Assendelft, Johan van Buchorst, Alpher van der Horst, Willem van Nyevelt ende die gedeputeerde onser steden Utrecht, Deventer, Campen ende Swolle ende meer ander lude''.

Ten dienenden dage, den 20sten Januari 1460 dus, den dag waarop Johan van Ruynen zijn „principael brieven" moest overleggen en de Bisschop zijn „diffinitive sentencie" zou uitspreken, „soe wy (de Bisschop) dese parthyen den voirg. dach dairtoe mit hoeren consent ende wille beteykent hadden, soe is gecomen voir ons ende voir onsen prelaten, geleerden, ridderscap, stat ende steden onss lants van Utrecht, op die tyt by ons wesende, in onsen hove t'Utrecht in gewoentlicker steden wesende ende terecht sittende'', Frederik van Haren, die zich, aangezien Johan van Ruynen niet gekomen was, beriep op contumacie van de wederpartij, weshalve hij begeerde 's Bisschops „sentencie diffinitive ende uitdragende oirdel''. Niettemin heeft de Bisschop, in de hoop, dat Johan alsnog zou komen en „syn onscult of bewys doen of laten doen ende geschien als dat behoerde nae den rechte'', de zaak verdaagd tot den volgenden dag. Vervolgens heeft hij de zaak nog eens tot den daarop volgenden dag, den 22sten Januari dus, verdaagd. „Ende hebben tot allen vervolch Frederix voirg. Johan van Ruynen in onsen hove, voer die doer des hoefs ende voer onse Doemkerke t' Utrecht, als gewoonlick is, laten by onsen doerwaerder voir notarie ende tuygen Johan van Ruynen²⁾ doen sueken ende roepen, off yement anders van synre wegen dair hadde geweest hem te verantwoerden als voirs. staet, des gelyck wy oeck hebben laten geschien openbaerlick des Woensdages tot tien uren des dages voerg. tot vervolch ende recht begeringe Frederix van Haren''. En aangezien Johan van Ruynen op geen dezer dagen verschenen is, noch zich wettig geëxcuseerd heeft en de wederpartij den Bisschop heeft te kennen gegeven, dat zij groote schade zou lijden, indien de Bisschop zijn „diffinitive sentencie" niet binnen vier dagen na den 20sten Januari zou uitspreken, „soe hebben wy

1) „Keyser-recht" of „weerlic recht" is hier zonder eenigen twijfel: Romeinsch recht en niet de wetgeving van de Duitsche Keizers op zichzelf. In het laatste kan men immers geen „doctoir" zijn. Vgl. in dit verband Fockema Andreae, Bijdr., IV, p. 87.

2) De naam is hier blijkbaar abusievelijk herhaald.

David van Bourgoendien, bisscop t' Utrecht voerg., alle saken voirgeruert ende allen anderen rechten ende overgiften van beyden parthyen voir ons geschiet myt neersticheit overgesien ende laten sien ende ten lesten mit ryphen rade onser prelaten, geleerden, ridderscap, onser stat van Utrecht ende anderen, die wy dairtoe geroepen hebben, Johan van Ruynen, soe hy nyet gecomen en is noch gedaen heeft als hy sculdich was te doen oft laten doen, noch geen redelike saken voirt heeft gebracht, dairom wy niet sculdich weren te doen als hiernaes bescreven staet, als onghoersem des rechts, die in den rechten contumax genoemd is, geholden ende gewesen. Ende op ende in siner onghoersamicheit ende contumacie, uut Gotlike ende rechtlike reden ende saken, die ons ende onsen prelaten, geleerden, ridderscap, stat ende anderen voergeruert dairtoe bewegen, hebben wy mit ryphen rade soe als wy sculdich waeren te doen nae Got, recht ende onser consciencie, ende aenspraeck ende antwoert der parthyen voergenoemt, onse oirdel ende diffinitive sentencie in scryften pronunceert ende gegeven, pronuncieren ende geven van woerde tot woerde als hiernaes bescreven staet:

In der saken voir ons hangende tusschen Aleph van Haeren ende Frederic van Haeren, synen soen, verwerers, op een syde, ende Johan van Munster van Ruynen, aenspraker, als van der summe gelts veertiendehalf hondert Rynsche gulden ende anders dairaen hangende, soe dairvoir Aleff ende Frederic voirg. aen Johans hant van Munster voirg. solde geloeft hebben mit seker brieven ende segelen, als Johan van Munster voirg. hem vermeten heeft, van der ander syden;

soe dan Johan voirg. sulke brieve ende segelen, dairmede hy wynnen woude dese voirg. viertiendehalf hondert Rynsche gulden, op den termyn, den wy hem dairin consentierende sulke brieven ende segelen voirt te brengen gesat hebben, niet gebracht ende rechtliken overgegeven heeft, als hy sculdich was te doen nae oerdel ende sentencie daerop van ons tegens hem dat believeende ende dairin consentierende gegeven ende gewijst, noch anders geen bescheyt noch bewijs nae synre aensprake gedaen heeft, dairmede hy nae synre aenspraken rechtlick soude wynnen oft wynnen moegen, wysen wy ende pronuncieren mit onsen oerdel ende diffinitive sentencie in deser onser scryften Aleff ende Frederic van Haren, verwerers in deser saken, van Johans aensprake voirg. vry ende absolviert te wesen, vryen ende absolveren, ende Johan, aenspraker, op synre aensprake ewych swygen bevelende ende insettende te wesen, bevelen ende insetten denselven Johan in redelike

kosten voir ons gedaen by Aleph ende Frederic voirg. tot onser taxacie ende moderacie, die wy aen ons holden, vellich wisende ende vellich wysen ende condempnieren mit deser onser sentencie, gewesen, geoerdelt ende sentencieert, in 't jaer onns Heren dusent vierhondert ende tsestich, des lesten Woensdages voir conversionis sancti Pauli, in kennisse ende getuychnisse aller voerg. saken gegeven ende besegelt mit onsen segel, aen desen brieff hangende, in 't jaer ons Heren ende dach lest voorgeruert".

Dat ik zoo uitvoerige gedeelten van deze zaak overnam, wordt, naar het mij voorkomt, door het belang ervan alleszins gerechtvaardigd. We zien hier een hoogst opmerkelijke rechtszaak, die in vele opzichten interessante aanknoopingspunten biedt. Wij zullen echter alleen ingaan op hetgeen het hier aan de orde zijnde onderwerp rechtstreeks raakt. Het belangrijkste voor ons is de vraag, welk gerecht het is, van welks werkzaamheid we getuige waren. In de eerste plaats treedt daarin de Bisschop op den voorgrond, naast of liever achter hem verschijnen dan de prelaten, de baanderheeren, de „geleerden“, nl. de *rechtsgeleerden*, de ridderschap en de gedeputeerden van steden, eerst van de steden Utrecht, Deventer, Kampen en Zwolle, vervolgens alleen van de stad Utrecht. Evenals in het kapittel-generaal zijn hier dus de hooge geestelijkheid, de ridderschap en de stad (steden) vertegenwoordigd. Toch zijn het kennelijk geen vergaderingen van het kapittel-generaal, welke we hier voor ons hebben. Ten eerste zijn zij geen uitvloeisel van een algemeene convocatie door den Domdeken: de Bisschop spreekt van hen, „die wy op dese tyt by ons hadden“ en later van hen, „op die tyt by ons wesende“ en „die wy dairtoe geroepen hebben“. Het betreft derhalve personen, welke hetzij toevallig, hetzij door een oproep van den Bisschop aanwezig waren. De vergaderplaats is weliswaar Utrecht, doch niet omdat daar altijd en zonder uitzondering de bijeenkomsten werden gehouden, maar omdat de Bisschop deze stad hield „voir ene gelegen plaets, dair wy selve woenachtich syn“. Voorts treffen we onder de ridderschap zoowel Nederstichtsche als Overstichtsche ridders en knapen aan en onder de steden, althans in de eerste terechtzitting, zoowel Utrecht als de drie groote steden van het Oversticht. Maar het allervoornaamste verschil met een zitting van het kapittel-generaal komt tot uitdrukking in de positie, welke de Bisschop inneemt in verhouding tot de andere aanwezigen. Het is niet een vergadering van de drie „Staten“, waarbij de Bisschop tegenwoordig is; integendeel, het is een terechtzitting van den Bisschop, waarbij verte-

genwoordigers ¹⁾ van die „Staten“ assisteeren. Er kan geen twijfel aan bestaan, dat we met een terechtzitting van den Bisschop „in Rade“ hebben te doen. Met deze vaststelling begint het echter eerst recht belangwekkend te worden, èn door de samenstelling van dezen Raad èn door de bewoordingen, welke bij de uitoefening van deze raadsjurisdictie worden gebezigd. Wat de samenstelling aangaat, deze is geheel anders dan we na de beschouwingen in het eerste hoofdstuk gemeend hadden te mogen verwachten. We hadden ons immers daar reeds vertrouwd gemaakt met de gedachte, dat, nu de „groote Raad“ eenmaal tot Statenvergadering was geworden, de Bisschop — met uitzondering dan van de enkele gevallen, waarin het kapittel-generaal zich nog in zijn oude functie van grooten Raad vertoonde — geen anderen Raad meer kende dan de Raad in engen zin, samengesteld volgens geheel andere beginselen dan het kapittel-generaal. En nu zien we hier den Bisschop omringd door een groep van Raden, welke ons een getrouwe afspiegeling van het kapittel-generaal geven te zien! Moeten we hieruit afleiden, dat de Raad in engen zin dank zij succesrijke pogingen van de Staten tot een zgn. „ständische“ Raad is geworden in den zin als men hem in sommige Deutsche territoria heeft meenen te vinden? ²⁾ Klaarblijkelijk niet. We hebben er integendeel veeleer een poging van den *Bisschop* in te zien om de tegenstelling landsheer — Staten te overbruggen, een poging van den landsheer om, door de verschillende Staten in zijn Raad te doen vertegenwoordigen — niet: afvaardigen — de Staten zelf zoo mogelijk weer in hunne oude raadsfunctie terug te dringen. Dat we hier inderdaad niet een uitvloeisel van „ständische“, doch veeleer een resultaat van landsheerlijke politiek voor oogen hebben, blijkt ook uit hetgeen hierboven als tweede belangwekkende omstandigheid werd gesignaleerd: uit de bewoordingen, waarin de aangehaalde stukken zijn gesteld. Wel verre van een door de Staten in het nauw gebrachten landsheer, die zich zelfs de samenstelling van zijn naaste omgeving moet laten dicteeren, doen deze stukken ons een zelfbewust vorst kennen, die in het volle besef van zijn autoriteit in zeer positieve termen een belangrijk geschil beslecht en die duidelijk doet uitkomen, dat degenen, die hem daarbij medewerking verleen, daar zijn als deel uitmakende van zijn „Hof“

1) Met vertegenwoordigers bedoel ik hier uiteraard vertegenwoordigers, die niet als zoodanig zijn aangewezen; zij vormen meer een afspiegeling dan een vertegenwoordiging, in den juridieken zin van het woord, van de Staten.

2) Vgl. bijv. Spangenberg, Vom Lehnstaat zum Ständestaat, p. 68 v.v.

en op zijn bevel. Zijn uitspraak is zelfs geen „zeggen”, zooals men in een zaak als deze, waarin partijen aan den Bisschop zijn „gebleven”, wellicht zou hebben verwacht, doch een *definitieve sententie*, door den Bisschop *gewezen*. Hij wees dit oordeel weliswaar met medewerking van de aanwezige prelaten, „geleerden”, ridderschap en de stad Utrecht, doch in de grosse van de sententie welke aan het slot van de geheele zaak is medegedeeld, wordt van deze medewerking met geen woord gerept. Dat men zulks in het eenige officieele stuk, in den executorialen titel, niet noodig achtte, geeft duidelijker dan iets anders te kennen, dat de uitspraak er een van den Bisschop was, zij het ook van den Bisschop in Rade. Uit de aanwezigheid van de doctoren en meesters in de rechten bij de interlocutoire uitspraak van 28 November 1459 blijkt, dat de Bisschop, hoewel erop bedacht, de verschillende groepen van het kapittel-generaal in zijn Raad te doen vertegenwoordigen, tevens erop uit was, door een zekere intellectueele selectie dezen Raad meer voor de beslissing van moeilijke rechtskwesties bekwaam te maken.

Intusschen blijkt, dat we hiermede eigenlijk reeds zijn aangeland bij den Raad in engen zin, en mitsdien bij het tweede gedeelte van deze paragraaf.

II. *De rechtspraak van den Raad in engen zin.*

Evenals overall elders, was ook in het Nedersticht der middeleeuwen de *arbitrage* een veel gebezigd middel ter beslechting van geschillen. Reeds vroeg treffen we er voorbeelden van aan. Ik breng slechts in herinnering de uitspraak van drie prioren der Utrechtsche kerk in het geschil tusschen het kapittel van St. Marie en de stad Utrecht o.m. over een huis bij de Borchbrug in 1196¹⁾. Deze uitspraak werpt tegelijkertijd een goed licht op het bijzonder karakter van de middeleeuwsche arbitrage in vergelijking met de rechtspraak van moderne scheidslieden. De beide soorten van arbitrage hebben de vrijwillige onderwerping van partijen aan één of meerdere rechtsgemeenen; met betrekking tot de plaats, welke de arbitrage in het algemeene bestel der jurisdictie inneemt, valt evenwel een belangrijk verschil te constateeren²⁾. Zijn de hedendaagsche arbi-

1) Ob. U. 529; zie boven, p. 49.

2) Ik zie hier dan nog af van het zeer ingrijpende onderscheid tusschen de moderne en de middeleeuwsche arbitrage met betrekking tot den aard van de geschillen, ten aanzien waarvan deze vorm van berechting is toegelaten.

ters in het algemeen particulieren, die als zoodanig in geenerlei relatie tot de rechterlijke macht staan, de scheidslieden, welke men in middeleeuwsche processen ziet optreden, blijken veelal in zeer nauw verband met de dragers van de rechtsmacht, in beginsel dus met den landsheer, te staan. Niet zelden treedt de landsheer als zoodanig op en wanneer anderen zich met die taak zien belast, dan kan dikwijls worden geconstateerd, dat hunne qualiteit van die van den landsheer is afgeleid.

Deze arbitrage is daarom, althans in vele en zeker in de belangrijkste gevallen, een vorm van landsheerlijke jurisdictie¹⁾. In de aangehaalde uitspraak van 1196 komt het tot uitdrukking niet alleen in de personen van de arbiters, die tot den kring van de Raden in engen zin behooren, maar bovendien en vooral in de omgeving, waarin het oordeel wordt uitgesproken. Die omgeving wordt immers gevormd door de hooge geestelijkheid, de ministerialen en schout en schepenen der stad Utrecht. Nemen we aan, dat de aanwezigheid van deze laatsten kan worden verklaard door de omstandigheid, dat de stad Utrecht partij is in het geding, de anderen zijn toch in ieder geval tegenwoordig in hunne qualiteit van leden van 's Bisschops grooten Raad. Ik ben echter geneigd ook in de aanwezigheid van de stedelijke regeering reeds een erkenning van haar recht op deelneming aan de vergaderingen van dezen Raad te zien; de uitspraak wordt nl. niet alleen door de beide eerstgenoemde groepen bevestigd, doch door de geheele vergadering. Hoe dit ook zij, het belangrijkste is hier voor ons, dat de uitspraak geschiedt door bisschoppelijke Raden — in engen zin — in tegenwoordigheid en onder bekrachtiging van eenige groepen van zijn „grooten Raad”.

Een ander geval van een scheidsrechterlijke uitspraak ten overstaan van den grooten Raad betreft een geschil tusschen de prelaten en „universalis ecclesia Trajectensis” ter eene en de stad Utrecht ter andere zijde over verschillende onderwerpen. Partijen zijn aan den Bisschop „gebleven” — „in nos pure et simpliciter. . . promiserunt” — en deze spreekt nu, onder dagteekening van 13 Januari 1256, zijn oordeel uit — „dicimus arbitrando”. De desbetreffende oorkonde²⁾ is behalve door den Bisschop bezegeld door de kapittelen, de ministerialen en de stad Utrecht; de bisschoppelijke uitspraak is dus klaarlijk in een vergadering van het kapittel-generaal gedaan.

1) De arbitrage in geschillen tusschen twee of meer landsheeren blijft hier uiteraard buiten beschouwing.

2) Brom 1325; gedr.: Heda, p. 216.

Zou men in de geciteerde gevallen het bijzondere karakter van deze arbitrage met de moderne rechtspraak door scheidsmannen nog in twijfel kunnen trekken in verband met de omstandigheid, dat een hedendaagsche arbitrale uitspraak eerst executoir wordt uit kracht van een bevelschrift van den president der arrondissementsrechtbank en dus ook thans een noodwendig verband tusschen arbitrage en publiek gerecht bestaat, een zoodanige twijfel is niet mogelijk, waar zulk een verband reeds van den aanvang af blijkt aanwezig te zijn. Dit nu is juist typeerend voor den hier bedoelden, meest voorkomenden, vorm van middeleeuwsche arbitrage. Deze vorm wordt gekenmerkt door een „geblif” van partijen, aangegaan hetzij voor den landsheer (en diens Raad), hetzij voor een ordinaris gerecht. De handeling van het „blijven” voltrekt zich dus in deze gevallen ten overstaan van een publiek gerecht. Verschillende redenen kunnen partijen tot het kiezen van dezen vorm hebben bewogen. Niet zelden wordt op deze wijze een voor het ordinaris gerecht hangend geschil aan de verdere berechting door dat gerecht onttrokken. In dat geval hebben partijen uiteraard de toestemming van den landsheer of diens plaatsvervanger noodig. Van het moment af, waarop het geschil aanhangig werd, staat immers vast, dat bij normale beëindiging ervan, dus door veroordeeling van één der partijen, den landsheer — c.q. diens ambtenaar — een boete zal verschijnen. Iedere andere wijze van beëindiging, hetzij door dading, hetzij door compromis, dreigt derhalve inbreuk te maken op het recht van den landsheer (of ambtenaar) en behoeft diensvolgens zijn instemming. Daarnevens heeft het „geblif” ten overstaan van het gerecht echter ook voor partijen bijzondere voordeelen. Door nl. het „geblif” ten overstaan van het gerecht te „verwillekeuren” of te „verpenen”¹⁾ en wel in dier voege, dat de „peen” of een deel daarvan bij niet-nakoming aan den landsheer zal zijn verbeurd, wordt de overheid reeds van den aanvang af bij de zaak geïnteresseerd en wordt deze rechtspraak als het ware geïncorporeerd in de landsheerlijke jurisdictie, wat uit den aard der zaak aan de executie van het „zeggen” ten goede komt. Men kan zeggen, dat alsdan het gerecht zijn jurisdictie *delegeert* aan den arbiter. In vele gevallen blijkt bovendien een zekere relatie te bestaan tusschen de arbiters en den landsheer, dikwijls in dien zin, dat de scheidslieden behooren tot de landsheerlijke Raden. Deze omstandigheid zal deels op rekening van een voorkeur van partijen, deels

1) Zie hierna, p. 268, n. 2.

ook op die van den door den landsheer uitgeoefenden drang tot „blijven” moeten worden gesteld. Al deze omstandigheden tezamen zijn oorzaak, dat deze categorie van arbitrage — en alleen deze categorie heeft onze aandacht — kan worden beschouwd als een onderdeel van de landsheerlijke jurisdictie, ook wanneer niet uitdrukkelijk van arbitrage door den landsheer in Rade sprake is.

Een geval van een „geblijf” ten overstaan van den „grooten Raad” troffen we in het bovenstaande reeds aan in het „zeggen” van Claes van Taets, ridder, in het geschil tusschen den Bisschop en Hendrik de Rover over de Montfoortsche goederen¹⁾. In zijn uitspraak deelt deze arbiter immers mede, dat partijen — de Bisschop van wege het Sticht — „voer die prelaten ende voer die mene ecclesie van Utrecht ende voer vele ghetruwer manne des Stichts op mijn segghen ghewilkoert waren ende ghebleven”²⁾. Zooals we boven zagen,

1) Brom 2041; zie boven, p. 248.

2) Het „geblijf” wordt „verwilkeurd” of „verpeend”, d.w.z. partijen verbinden zich op straffe van een zekere boete, zich aan het „zeggen” van de(n) arbiter(s) te zullen houden. Zoo vinden we in het judiciaal van bisschop Rudolf van Diepholt onder een rij van 14 namen (B.A. 200, p. 16) de volgende aantekening: „Item dese voirs. hebben verwilkoert ende verpeent an myns heren hant by een peen van dusent olden S. tot myns heren behoeff, off die verschene, alsullic seggen te holden, als Derick Grawert, Peter Lambertss. ende Mathys van Leersen by myns heren vrienden (let op de werkzaamheid van 's Bisschops Raad!) uitspreken soelen van sulken saken, als tusschen mynen here ende den van Emenesse gaende ende staende syn. . . .”. Niet alleen bij de ons bekende arbitrage, ook bij andere gevallen van rechtspraak kwam het voor, dat partijen verwilkeurden, zich aan de uitspraak te zullen houden. In het bijzonder bij de rechtspraak van den Bisschop over doodslag tusschen welgeborenen, welke in dezen tijd nog tot de arbitrage mag worden gerekend, komt het veelvuldig voor. De volgende aantekening uit het judiciaal van bisschop Frederik van Blankenheim (fol. 104vso) behoort dus in beginsel tot dezelfde soort als de zooeven aangehaalde: „In 't jair voirs. (1419) des Donresdages nae Invocavit hebben dese hiernaes bescreven an myns heren hant verwilkoert te vollendoen alsulke seggen als myne here off die syne van synre (wegen?) uitspreken van den doetslage, die geschiet is an Elyaes van der Haer als dat geddingt is; ende dit hebben sy verwilkoert by hoeren lyve”. Van anderen aard schijnt evenwel het volgende geval, uit hetzelfde judiciaal (fol. 93 vso): „In den jair van XIII^C ende XVII, des XXIII^C dages in den Meert, quam voir mynen heren Mechtelt van Oye, wedue Jacobs van Gronenwoude ende verwilkoerde an myns heren hant mit Rutger van Doernick, hoeren gekoren mombor, by allen hoeren gueden so wair die gelegen syn, rechtsgehoirsam te wesen voer mynen here van Utrecht van den saken, daer se Bernt Proeys die jonge om tosprekende is als van wegen Johans kyndere van Gronenwoude”. Om welke zaak het hier gaat, wordt niet gezegd, maar het is m.i. niet waarschijnlijk, dat het een doodslag betreft. Wel kan dit het geval

betrof het hier een zaak, die tot de competentie van den grooten Raad behoorde, voorzoover men in dezen tijd reeds van een vaste competentie van dien Raad kan spreken. In ieder geval was die Raad de eerste, die van de zaak kennis nam. Tot berechting door den Raad zelf kwam het evenwel niet, doch partijen „bleven” ten overstaan van den Raad aan een arbiter. In beginsel betreft het hier niettemin een geval van rechtspraak door het kapittel-generaal; immers het kapittel-generaal heeft a.h.w. zijn jurisdictie gedelegeerd aan den arbiter.

We hebben reeds gezien, dat de jurisdictie van het kapittel-generaal van zeer bijzonderen aard was en in het algemeen betrekking had op zaken, waarbij de hoogheidsrechten van den landsheer en de onderlinge verhouding van den landsheer en de groepen van het kapittel-generaal — de latere Staten dus — ten nauwste betrokken waren. In zooverre zijn ook de gevallen van „geblif” en „zeggen” in de vergadering van dit kapittel-generaal niet bij uitstek geschikt om als voorbeeld van de hier bedoelde soort van arbitrage in het algemeen te dienen. We behoeven het daarbij echter ook niet te laten; ook voor de ordinaris gerechten zullen we met voorbeelden van overeenkomstige arbitrage-overeenkomsten — „geblifven” — kennis

zijn geweest in de volgende zaak, die dateert uit 1427 (B.A. 200, p. 10): „Item Gijse Lodewychsoen heeft gewilkoert by eenre penen van C olde schilden, dat hy rechtens plegen sall ende rechtens wächten sall. Ende hirvoir synt borgen. . . .” (2 namen). „Item Gyse voirsr. dingede, dat he rechts plegen wolde voir mynen here optes marschalcks ansprake van myns heren wegen inden dat die marschalck hem weder opten staenden vote rechts plegen wolde; dat tot oirdell qwam ende dat oirdell wairt gevragt heren Deryc van Zuelen, ridder, die dairop wysede by den riddersen ende knapen, dat Gyse voirs. te rechte staen solde. Ende weert, dat hij op mynen here of opten marscalck van myns heren wegen wes myt rechte te spreken hadde, dat hij se dairvan aenspreken solde voir dieghene, dair hem mit rechte voir te recht behoert te staen”. Het kan nl. zijn, dat de maarschalk Gijse wegens doodslag heeft vervolgd. Opmerkelijk is in de laatstgeciteerde aantekening nog de zinspeling op de competentie van het kapittel-generaal.

Het is hier niet de plaats voor een verdere behandeling van dit onderwerp; mijn bedoeling was slechts duidelijk te maken, dat op dit gebied nog belangrijk werk te verrichten valt. Voorts wijs ik er nog op, dat de uitdrukking „verwilkeuren”, die in het algemeen „beloven” of „overeenkomen” beteekent, in de onderhavige gevallen, dooreen gebruikt met „verpenen”, een beperktere beteekenis heeft, nl. die van het sluiten van een overeenkomst met een strafbeding. Zie ook het Middelnederl. Wbk., i.v. „verwillcoren”.

Vgl. voor het „verpenen” van een „geblif” overigens De Monté ver Loren, Bezit en eigendom, p. 204, n. 1, die wijst op gelijkenis met overeenkomsten, gesloten voor het Frankische koningsgerecht.

maken; die voor het kapittel-generaal zijn evenwel, voorzoover mij bekend, de oudste¹⁾.

Er konden — De Monté ver Loren heeft dit in zijn proefschrift duidelijk uiteengezet²⁾ — twee redenen zijn, waarom men aan arbitrage de voorkeur gaf boven behandeling van de zaak door het ordinaris gerecht. Een algemeene reden was gelegen in de omstandigheid, dat men de voor het ordinaris gerecht gebezigde bewijsmiddelen als ontoereikend ging waardeeren. Daarnaast kon een bijzondere reden speciaal ten faveure van de landsheerlijke arbitrage zijn gelegen in het feit, dat één van de partijen — zoo niet beide — een politiek machtige figuur was: een machtig edelman, een hooge prelaat of een geestelijke stichting (bijv. één van de Utrechtsche kapittelen), een stad. Deze redenen hadden niet alleen beteekenis voor Holland; zij golden — uiteraard — ook elders en dus ook in het Nedersticht. Evenals in Holland spelen ook hier de Raden in engen zin een belangrijke rol in de landsheerlijke arbitrage, zij het ook, dat deze rol in de verschillende gevallen niet steeds dezelfde is. Soms is het de Bisschop zelf, die, al of niet met medewerking van eenige Raden, het geschil in kwestie beslecht, soms ook zijn het eenige Raden, die, met uitdrukkelijke of stilzwijgende goedkeuring van den Bisschop als arbiters optreden en als zoodanig uitspraak doen³⁾. Ondanks deze verschillen in de uitwerking blijft evenwel het beginsel onveranderd: afwijking van de gebruikelijke procedure voor de ordinaris gerechten onder goedkeuring en toezicht van den landsheer. Zoo is ook in het Nedersticht de landsheerlijke arbitrage een grondslag, waarop zich een vaste competentie van den Raad in engen zin zou kunnen ontwikkelen. Alvorens na te gaan, hoe de ontwikkeling zich in feite heeft voltrokken, zal ik hier enkele voorbeelden geven van de scheidsrechterlijke werkzaamheid van den Bisschop en zijn Raden.

Een duidelijk geval van bisschoppelijke arbitrage levert de in het eerste hoofdstuk reeds vermelde akte van 5 Juni 1248⁴⁾ betreffende het geschil over het patronaatrecht van de kerk te Jutphaas. Dit geschil werd immers door drie door den Bisschop voor dat geval aangewezen „mediatores” tezamen met de door

1) Uiteraard van de overgeleverde voorbeelden.

2) Bezit en eigendom, p. 206, 218 v.v.

3) Met betrekking tot geschillen, waarin de Bisschop zelf partij was, zagen we zulks reeds in het vorige hoofdstuk (p. 102, 103).

4) Boven, p. 51.

partijen gekozen arbiters („arbitri electi“) tot oplossing gebracht ¹⁾. Deze „mediatores dati inter predictas partes a venerabili patre ac domino Ottone episcopo Traiectensi“ waren de proost van Tiel en de deken van Oudmunster, zonder twijfel behorende tot 's Bisschops Raad in engen zin. De afstand van rechten door één der partijen, waartoe het werk van mediatores en arbiters heeft geleid, wordt gedaan „in ecclesia sancti Martini Traiectensis, ante altare sancti Dyonisii, in presentia prelatorum et canonicorum, ministerialium ecclesie et burgensium civitatis Traiectensis multorumque Christi fidelium“, m.a.w. voor 's Bisschops „grooten Raad“ ²⁾.

Iets minder zekerheid biedt het volgende geval. Den 9den Juni 1267 oorkondt Arnold van Amstel, ridder, inzake zijn geschil met het Domkapittel over de wetering van Achtersloot bij Eiteren, „quod . . . compromisimus hinc inde in dominos Henricum, Dei gratia abbatem sancti Pauli, Stephanum, decanum sancti Petri, Egbertum et Hermannum Album, canonicos ecclesiarum Traiectensium, ita ut ipsi super eo sine strepitu judiciali diligenter inquirant veritatem. Et quidquid ipsi sic inquisita veritate diffinierint seu ordinaverint inter nos super predictis, illud ego inviolabiliter et absque contradictione aliqua observabo“ ³⁾. Men kan inderdaad twijfelen, of het hier een landsheerlijke arbitrage betreft: de samenstelling van het gezelschap arbiters vertoont, afgezien van den deken van St. Pieter, een daarvoor ietwat ongebruikelijk aanzien. Ik zal dan ook niet met stelligheid beweren, dat we hier een arbitrage van vier bisschoppelijke Raden voor ons hebben. Alleen zou ik willen opmerken, dat zulks toch ook geenszins onmogelijk is en dat het aanzien van de beide partijen: een Amstel en het Domkapittel, er wel voor schijnt te pleiten. Zekerheid is intusschen uit dit stuk niet te putten en ik heb het dan ook alleen met het oog op de zoeven bedoelde mogelijkheid niet onvermeld willen laten, te minder, omdat het zoo treffend laat zien, hoe moeilijk het vaak is, het werkelijke karakter van een handeling uit de daarop betrekking hebbende stukken te determineren.

Wat het stuk wèl en zelfs zeer duidelijk illustreert, is de tegenstelling tusschen de rechtspraak der ordinarij gerechten

1) „diffinivimus arbitrando“.

2) Zie voor een geschil — in 1176 —, waarin de Bisschop zelf, „sicut dominus, sicut pius ecclesie advocatus“ als „mediator“ tusschenbeide komt — „mediatorem se interposuit“ — Ob. U. 485.

3) Brom 1635; gedr.: Cod. Dipl. Neerl. 2de S., IV, 2, p. 79.

en de arbitrage. De eerstgenoemde wordt gekarakteriseerd door de „strepitus judicialis”, het (strijd)gedruisch van een formeele terechtzitting, waartegenover de arbitrage zich afteekent als een poging tot het vinden van de waarheid. We zien hier in een paar woorden uitgedrukt, waar het bij de arbitrage om ging. Alle nadeelen van het formalistische proces worden ons daarin helder voor den geest gebracht. Het werven van de eedhelpers en, nog erger, van goedgezinde rechters brengen groote opschudding, moeten veelal leiden tot de verdeeling van een dorp of landstreek in twee vijandige kampen. Degeen, die tenslotte dank zij het aantal zijner hulptroepen als overwinnaar uit dezen strijd te voorschijn komt, heeft het beste „recht”. Tegenover deze procedure om „recht” stelt men nu de procedure om „billijkheid”, of, zooals het meestal wordt uitgedrukt, om „waarheid”¹⁾. Hier gaat het niet om het werven van goedgezinden, doch wordt aan enkele „goede mannen” opgedragen, een onderzoek naar de — materieele — waarheid in te stellen om dan naar bevind van zaken een uitspraak over die waarheid te doen. Voor de arbiters komt het dus aan op het vinden van de waarheid, d.i. in een wereld, waarin abstracte begrippen weinig in tel zijn en alles zooveel mogelijk naar gelang van het concrete geval wordt gerelationeerd, de *beste* waarheid. Is ook deze niet te vinden, dan rest tenslotte alleen nog de formeele waarheid, uit te maken bij wege van formalistisch bewijs. Dit ligt evenwel niet meer op den weg van de arbiters, doch behoort tot de taak van het ordinaris gerecht. Hier past dus een „non liquet” van de arbiters, waarmede de zaak weer voor het ordinaris gerecht aanhangig wordt.

Een en ander komt goed tot uitdrukking in het aangehaalde „zeggen” van Claes van Taets d.d. 16 April 1282²⁾: „Alreest so segghic overmids der bester waerheyt, die ic vernemen can. . . .” en, met betrekking tot een zeker onderdeel: „can ic ghene waerheide so claer vernemen, dat ick yet endelike segghen mach. . . .” (volgt verwijzing naar ordinaris gerecht).

Geen twijfel met betrekking tot de vraag, of we met rechtspraak van den bisschoppelijken Raad — in engen zin — hebben te doen, kan bestaan ten aanzien van het „zeggen” van den Domproost, den deken van St. Pieter en den heer van Vianen in het geschil tusschen den Bisschop en Luden „zinen borghman te Dullenborgh” c.s. eenerzijds en Steven en Dideric van Linden c.s. anderzijds, vermoedelijk uit het derde decen-

1) Zie de tegenstelling „geblif” en „recht” op p. 278.

2) Boven, p. 248.

nium van de 14de eeuw¹⁾, o.m. betreffende het gerecht van Linden²⁾, dat deels aan den Bisschop en deels aan Dideric van Linden toebehoort. Hier hebben we kennelijk een uitspraak van drie bisschoppelijke Raden voor ons.

Hetzelfde geldt met betrekking tot de uitspraak van Zweder van Abcoude en Gijsbert van Yselstein d.d. 22 Mei 1330 in het geschil tusschen den Bisschop en den heer van Voorst over Mastenbroek³⁾.

Een fraai voorbeeld is de beslechting van een geschil tusschen het kapittel van St. Pieter eenerzijds en de landgenooten en burenen⁴⁾ van Bunnik anderzijds over een watergang in 1337. Den 26sten Maart van dat jaar oorkonden de proost van St. Pieter en de dekens van St. Jan en St. Marie, dat partijen ter zake van dit geschil aan hen zijn „gebleven“, waarop zij dan hun „zeggen“ doen volgen. Het slot van dit „zeggen“ luidt: „... ende van desen voerscrevene punten sullen die lantghenoten ende die bure voerseyt den .. heren voerscreven (nl. van St. Pieter) leveren binnen eenre maent van desen daghe des .. Bisscops van Utrecht open brief van confirmacie...“⁵⁾. Gelukkig is ook deze confirmatie-brief bewaard gebleven. Nadat de Bisschop daarin alle punten van het vorenbedoelde „zeggen“ heeft herhaald, besluit hij dezen brief — gedateerd 10 April 1330 — als volgt: „Ende want onse ghetrouwe Raet⁶⁾, alsoe her Ricoud van Hezewijc, proest tot sinte Peters t'Utrecht, her Henric van Loenresloete, .. deken van sinte Johanne ende her Johan van Slewijc, .. deken van sinte Marien t'Utrecht, dit ghededincht⁷⁾ hebben van onser weghe, soe houde wi al dese vorwarden staede ende gheven daertoe onse consent ende onsen oerlof ende confirmeren alle dese dinc alsoe ein Biscop van Utrecht, alsoe alsi ghevorwaert siin bi onsen Raet voerghe-

1) R.B.A. 209; gedr.: Versl. en Med. O.V.R., I, p. 28.

2) D.i. Lienden (Betuwe).

3) B. v. d. Spr. 939.

4) Vgl. hierover mijn De stadsvrijheid van Utrecht, in Opstellen aangeboden aan Prof. Jhr. Dr. D. G. Rengers Hora Siccama, p. 363, 364.

5) B. v. d. Spr. 1202.

6) Uit het hierop volgende „alsoe“ blijkt onomstootelijk, dat „Raet“ hier als meervoud moet worden gelezen.

7) Het woord „dedingen“ is in dit verband veelbeteekenend. Het doet helder uitkomen, dat de arbiters als „goede mannen“ „naar billijkheid“ oordeelen en niet naar streng recht. Het legt den nadruk op den wensch, partijen tot elkander te brengen, door geven en nemen, door „schipperen“ tot een oplossing te geraken. Zeer goed komt dit tot uitdrukking in den soms voor arbiters gebezigden naam „mediatores“: bemiddelaars. Zie hier-voor, p. 51, 270.

noemt" ¹⁾). Dit voorbeeld is met name daarom zoo fraai, omdat, terwijl het eerste stuk evenals de boven reeds aangehaalde stukken, eenvoudig spreekt van een geblijf aan bepaalde personen, waarvan de relatie met den Bisschop en zijn Raad in het midden wordt gelaten, de tweede brief niet alleen met zooveel woorden de qualiteit dier personen als bisschoppelijke Raden in het licht stelt, doch bovendien — en dit is wel het belangrijkste — uitdrukkelijk mededeelt, dat die Raden vanwege den Bisschop zijn opgetreden. Daaruit volgt, dat het hier inderdaad een geval van bisschoppelijke jurisdictie betreft en dit bevestigt dus hetgeen daaromtrent in het bovenstaande werd uiteengezet.

Een merkwaardig geval is het volgende. In een oorkonde van 20 Augustus 1345 ²⁾ deelt bisschop Jan van Arkel mede: „dat eens segghens aen ons ghebleven is een eersam man haer Johan van Culenborch, here van Woudenberch, onse lieve neve ³⁾, van dier eenre side, ende die ghemeyne ghebuere van Loesden aen die ander side, alse van sulken stoet ende twist, alse si onderlinghe hadden van der lantsceydinghe tusschen den goede van Woudenberch ende onsen hofgoede van Loesden. . . .”. De inhoud van het „zeggen”, welke nu volgt, doet in dit verband niet ter zake. Het slot van den brief daarentegen is voor ons wèl van belang. Daarin wordt nl. het volgende bepaald: „Waer, dat enich van desen voerghenoemden partyen onse segghen brake, of niet en voldede, die hadde verboert al alsulc goet alse hi van ons ende van onsen Ghestichte hielde of heeft, want si hum des beyde partyen voer ons ende voer onse manne ende dienstmanne verwilkoert hebben, die hier over waren ende na bescreven staen, alse haer Robbrecht van Arkel here van den Berghe, onse broeder, haer Henric van Vyanen, haer Johan van Broechusen, ridders, Sweder van Culenborch, Sweder uter Lo ende Henric die Coninc ende anders veel goeder lude”. Het geschil loopt dus over de grensscheiding tusschen Woudenberg en het terrein, klaarblijkelijk de gemeene mark, van de buren van Leusden. Partijen zijn deswege „eens segghens” aan den Bisschop „gebleven” en dit „geblijf” is „verwilkoert”, d.w.z. partijen hebben zich verbon-

1) B. v. d. Spr. 1204.

2) Arch. Dom. 3387.

3) De Bisschop spreekt hier van een telg uit een ministerialengeslacht als van zijn „neve”. Vgl. te dezen p. 57, n. 1 en p. 254, n. 2. Men lette ook op het epitheton ornans „eersam”. In het midden van de 15de eeuw treffen we, in het judiciaal van bisschop Rudolf (B.A. 200, p. 334a), „den waelgeboeren joncher Geraert van Culenborch” aan.

den, zich aan het „zeggen” van den Bisschop te zullen houden¹⁾, voor den Bisschop en voor een aantal van diens „manne ende dienstmanne”, waarvan er eenige met name zijn genoemd. Wat wil dit laatste nu zeggen? We weten, dat „manne ende dienstmanne” als een tautologie op te vatten is en dat men met ieder dezer termen hetzelfde bedoelde als met „ridders en knapen”. Partijen hebben hun „geblif” dus „verwilkoert” voor een vergadering van ridders en knapen onder voorzitterschap van den Bisschop. Kan hiermede de Raad in engen zin of een gedeelte ervan zijn bedoeld? Naar alle waarschijnlijkheid niet; ware dit zoo, dan zou de Bisschop vermoedelijk niet over zijn „manne ende dienstmanne”, maar over zijn „Raden” hebben gesproken. De aanduiding „manne ende dienstmanne” wijst in een andere richting. Met die uitdrukking placht men, zooals we reeds konden opmerken, evenals met „ridders en knapen”, gewoonlijk de „gemeente” van het Landrecht aan te duiden. Gelet op de omstandigheid, dat uit het stuk tevens blijkt, dat de vergadering van ridders en knapen, waarvan hier sprake is, werd voorgezeten door den Bisschop, kan er m.i. nauwelijks aan worden getwijfeld, dat het „geblif” is aangegaan in een zitting van het Landrecht.

We hebben hier dus klaarblijkelijk te doen met een zaak, die, aanvankelijk aanhangig gemaakt voor het ordinaris gerecht, tenslotte door een „zeggen” wordt beëindigd, nadat partijen ten overstaan van dat gerecht aan een zegsman — i.c. den Bisschop — waren „gebleven”. Deze gang van zaken is, in het bijzonder in de 15de eeuw²⁾, zeer gebruikelijk. Een goed voorbeeld daarvan levert ook een stuk van 20 Mei 1410³⁾, waarin bisschop Frederik van Blankenheim oorkondt, dat Jacob, heer van Gaasbeek, Putten en Strijen, en het kapittel van St. Pieter een geschil hadden, „daarvan sy dingplichtich⁴⁾ ende ten recht voor ons gekomen waren, roerende van hantwissel, van nacoop, van den daghelickschen gerechte, van

1) Vgl. boven p. 188, n. 2.

2) Misschien ook wel in de 14de eeuw; het beschikbare bronnenmateriaal laat te dien aanzien echter geen positieve conclusies toe. Vast staat intuschen, dat aan het einde der middeleeuwen de arbitragepraktijk niet alleen hier, doch ook in de Deutsche territorien sterk toeneemt. „Seit dem Ende des Mittelalters nehmen wir eine ständig wachsende Neigung des Volkes war, seine Streitigkeiten vermitteltst der *Schiedsverträge* anstatt durch den ordentlichen Rechtsweg zu erledigen; und zwar wendet man sich dabei oft sogleich an den Hof, nicht an eine untergeordnete Stelle”, zegt Von Below (*Territorium und Stadt*, 1922, p. 198).

3) Matth., *De Jure Gladii*, p. 401.

4) Zie p. 241, n. 1.

tins, van tienden groot ende kleyn tot Abcoude ende Vinckeven.... (enz.)...., welcker twist ende schelinge neder te leggen tusschen den partyen voergenoemt, een seggen daartusschen te seggen aan ons gebleven was (lees: waren), daarop wy ons berieden met onsen vrienden¹⁾ van onsen Rade hierna beschreven, ende seggen aldus naa sulcken betoon, als wy gesien hebben ende ons die proost van sinte Peter voorsz. daaraf getoont heeft, dat die proost van sinte Peter voorsz. hantwissel, naecoop, gericht, thins ende thinden, grof ende cleyn voorsz. tot Abcoude ende Vinckeven voorsz..... rustelicke ende vredelicke onghindert ende ongelet van Iacob, heere van Gaesbeeck voorgenoemt, hebben, besitten ende gebruycken sal tot synen besten oirbaar. Hier waren over ende an heer Iohan van Vianen van Beverweerde, heer Iohan van Zuylen, heer Iohan van Schonauwen, heer Melis uten Eng, heer Iohan van Lymbeke, ridders, Iacob van Zulen, Iohan van Clarenborch, Goitschalck van Winsen, onse vrienden van onsen Rade, ende anders goeder luyden genoegh". Ook hier zien we een arbitrale uitspraak van den Bisschop „in Rade" ter beëindiging van een geschil, dat aanvankelijk voor het ordinaris gerecht — klaarblijkelijk het Landrecht — was aangekomen. Dit laatste blijkt uit de mededeeling, dat partijen „dingplichtich ende ten recht" voor den Bisschop waren gekomen: deze terminologie is die van de ordinaris justitie en niet die van het „geblif".

In de judicialen vinden wij herhaaldelijk melding gemaakt van zoodanige „geblijven", hetzij aan den Bisschop, hetzij aan anderen. In het laatste geval behield de Bisschop zich echter zijn boeten — die hem immers bij voortzetting van de procedure voor het Landrecht zouden toevallen — voor. Men leze slechts de volgende aantekening uit 1419²⁾: „Item een geblyf

1) De uitdrukking „vriend" wijst reeds op zichzelf op het optreden van den Raad; de bisschoppen bezigen het woord steeds ter aanduiding van hunne Raden. Het gebruik van dezen term voor de Raden is in zooverre opmerkelijk, dat het zoo duidelijk de nauwe band tusschen den landsheer en zijn Raden illustreert. Het woord „vriend" wordt nl. vooral gekenmerkt door het sterk bindende element, dat ook door „genoot" en „lid" wordt uitgedrukt. Men denke bijv. aan „bloedvrienden" en aan de „raadsvrienden" van een stedelijken raad.

2) B.A. 198, fol. 121. Zie ook fol. 103, zoomede de laatste alinea van de in het voorafgaande (p. 170) afgedrukte instructie voor de panders: „Item en waer, dat gheen van den partyen te recht en quaem ende hoer geen den anderen vellich en dingede, soe waeren sy beyde boete schuldich, ellic nae synre geboirte, alsoeverre als myn here off van myns heren wegen gheen oerloff in den rechtstage gegeven en is off en waer te dedingen buy-

is gegaen tusschen Johan van Tyele etc., daer Gysbert van der Eem een segsman af is, behoudelic mynen here synre boten . . .". Meestal werd aan deze voorwaarde in dier voege voldaan, dat den Bisschop een deel — de helft — van de te verbeuren boeten werd toegewezen. Dit gold niet alleen de boete, waarin de in het ongelijk gestelde partij verviel, doch ook die, op straffe waarvan partijen zich verbonden, het „zeggen" te zullen nakomen, m.a.w. de boete, waarbij het „geblif" was „verpeend" of „verwillekeurd". Dit wordt geïllustreerd door het volgende geval, dat tevens nog een goed voorbeeld is van een zaak, die tijdens de behandeling voor het ordinaris gerecht aan het oordeel van arbiters werd onderworpen. De desbetreffende aantekening¹⁾ dateert van 5 Juli 1463 en luidt als volgt: „Item Goessen Bosch Willems. ende Wouter van Hagenouwen sijn een geblif aengegaen, alse van sulcke saken ende rechtvoirderinge, als sie voir mynen genedigen here van Utrecht in den recht hangende hebben, roerende van sekeren pachten ende renthen etc., te weten Goessen voirs. aen Dirck van Oestrum ende Wouter voirs. aen Elys van Weede ende aen Johan van Renesse van Wulven tot eenen overman, te houden alsulck seggen ende uitsprake, als sie twee oft drie voirs. eendrachtelick seggen ende uitspreken sullen, op die pene van hondert olde scilde, die eene helft tot behoeff myns genedigen heren voirs. ende d'ander helft tot behoef desgheens, die dat seggen ende uitsprake houden sal . . .". Dit „geblif" werd aangegaan ten overstaan van den dingwaarder en nog twee anderen. De zaak hing dus „in den recht"²⁾ voor den Bisschop, d.w.z. was aanhangig voor het Landrecht; partijen zijn echter, hangende die procedure, aan de genoemde arbiters „gebleven". Zij hebben dit „geblif" „verpeend", d.w.z. zij hebben zich verbonden het te verwachten „zeggen" te zullen houden bij een boete van honderd oude schilden. De helft van deze boete zal, indien één der partijen daarin mocht vervallen, ten bate van den Bisschop komen.

Deze soort van arbitrage, welke in een procedure voor het ordinaris gerecht haar oorsprong vindt, doet sterk denken aan de „kenning". Ook deze laatste immers kwam, althans vóórdat zich de geheel zelfstandige kenningsprocedure had ontwikkeld, voort uit een procedure voor het ordinaris gerecht. Evenals

ten den recht: soe waer myn here synre boete quyt, then waer oft myn here dede behoudelike hem, synre ere off syns rechts".

1) B.A. 202, fol. 39vso.

2) Vgl. hierboven: „dingplichtich ende ten recht".

deze kenning nu, die we in het voorafgaande als een incident in het proces voor den ordinaris rechter hebben leeren kennen, schoof ook de arbitrage, welke een uitvloeisel was van een landrechtelijke procedure, zich als het ware — gelijk de kenning — als een nieuw, modern element in de formalistische procedure in. Terwijl echter de hierbedoelde kenning als een schakel in den overigens formalistischen procesgang werd opgenomen, had de arbitrage de strekking de zaak definitief aan de rechtspraak van het ordinaris gerecht te onttrekken. Dit neemt intusschen niet weg, dat, indien de arbiters niet tot een oplossing konden komen, het ordinaris gerecht er toch weer aan te pas moest komen. Wij kwamen in het bovenstaande reeds een voorbeeld van een verwijzing door den arbiter naar het ordinaris gerecht tegen ¹⁾. Iets overeenkomstigs geschiedde in het geval, waarop de volgende aantekening, d.d. 19 Juni 1488 ²⁾, betrekking heeft: „Item alsoe schelinge gheweest syn tusschen Ane Everts op die ene ende Ghysbert Aerntsz. op die Meline op die andere syden, roerende van enen erffpacht, welke schelingen gebleven waeren aen vier gueden mans, te weten van Anen wegen aen Werner Braem ende Tyman van Zyl ende van Ghysberts wegen aen Jacob van Dolre ende meester Jacob Dyer ende mynen genedigen heren als een overman; ende die parthien mitten seggers die saken nyet overcomende ³⁾, heeft myn genedige here dieselve parthyen in hoere tegenwoordicheit uut den giblyve ende elc op syn recht gestalt“ ⁴⁾.

Uit alles, wat in het voorafgaande met betrekking tot de arbitrage is medegedeeld, kunnen we leeren, dat we in veel meer gevallen met bisschoppelijke arbitrage hebben te doen dan de gebezigde terminologie of de namen van de zegslieden zouden doen vermoeden ⁵⁾. In het bijzonder is gebleken, dat naast een arbitrage van Bisschop en/of Raden in engen zin ook de arbitrage van anderen veelal tot de bisschoppelijke jurisdictie moet

1) P. 272.

2) B.A. 202, fol. 218vso.

3) Vgl. het „dedingen“ op p. 273.

4) Zie p. 272.

5) Leerzaam is in dit verband nog het volgende voorbeeld uit 1416, opgeteekend in het judiciaal van bisschop Frederik van Blankenheim (B.A. 198, fol. 92vso): „Item Henric van Zulen ende Johan van der Weteringe hebben hem verpeent (blijkbaar ten overstaan van het Landrecht) onder een peen van hondert nobelen die saken, die sy mit malcanderen te schaffen hebben, by hoeren vrienden te bliven (dus aan particulieren), ende kunnen die des niet eens geworden, so sal her Melys uten Enghe, ridder (één van 's Bisschops Raden in dien tijd) een overman dairvan wesen“.

worden gerekend, omdat zij in beginsel namens den Bisschop en onder diens toezicht wordt uitgeoefend. Thans mogen nog een aantal voorbeelden volgen van de rechtstreeksche uitoefening van jurisdictie door den Bisschop en/of zijn Raden in engen zin.

In 1360 heeft bisschop Jan van Arkel een „seggen gheseyt” tusschen den abt van Oostbroek ter eene en de nonnen van Vrouwenklooster ter andere zijde over het beheer en onderhoud van eenige watergangen c.a.¹⁾.

In 1382 vinden we een „zeggen” van den Domproost, den Domdeken en Johan die Wale in het geschil tusschen den Bisschop en den heer van Abcoude en van Duurstede over een „pensy” uit den tol te Rhenen en over de „rodetiende”²⁾ in het kerspel van Rhenen³⁾.

Zeven jaar later, in 1389, in een geschil tusschen den Bisschop en Bernt Proys over het bezit van den novalen tiend van Herberscoep, zijn het de Domdeken en de proost van St. Jan, die als scheidsmannen optreden⁴⁾.

In het laatst van de 14de eeuw en voorts gedurende de geheele 15de tot het tweede kwart van de 16de eeuw zijn er ernstige geschillen tusschen de heeren van Vianen eenerzijds en de kapittelen van den Dom en van Oudmunster anderzijds over tienden, gerechten en landerijen in het land van Vianen. In 1397 vinden we daaromtrent, dat de heer van Vianen is „gebleven” aan den Bisschop⁵⁾; den 16den September 1398 heeft deze zijn „zeggen” geuit en op 28 Juli 1400 wordt dit „zeggen” door den Bisschop nader verklaard⁶⁾. Tien jaar later blijken de kapittelen hun wederpartij met geestelijke wapenen te willen intimideeren⁷⁾; tevens hebben zij kans gezien het proces voor de Curie te brengen. Of deze procedure meer heeft opgeleverd dan een indrukwekkend aantal schrifturen, is mij niet bekend; in ieder geval blijken partijen in 1416 weer hun toe-

1) Cod. Dipl. Neerl., 2de S., IV, 2, p. 55.

2) „Rodetienden” is een veel voorkomende naam voor novale tienden, d.z. tienden van nieuwe, door ontginning (roding) in cultuur gebrachte gronden.

3) R.B.A. 1055.

4) R.B.A. 1123.

5) Arch. Dom 895.

6) Arch. Dom 963; hieruit blijkt ook de datum van des Bisschops „zeggen”.

7) „Mit abusy van clocluden ende keerschieten”, zooals de heer van Vianen het in een brief aan den Bisschop uitdrukt (Arch. Dom 964, I, fol. 173vso.). Wat men precies onder „keer(s)schieten” verstond, heb ik niet kunnen nagaan. Het woord komt ook voor in een door Burman (Utr. Jaarb., I, p. 330, n. 3) geciteerd stuk, evenwel zonder eenige toelichting.

vlucht tot de arbitrage te hebben genomen. Zij zijn nl. „gebleven” aan vier zegslieden, twee van elke zijde met als overman den proost van Oudmunster, zulks onder een boete van duizend gouden Engelsche nobels, voor de helft ten behoeve van den Bisschop en voor de andere helft ten behoeve van den graaf van Holland. In het „zeggen” van deze arbiters tenslotte — d.d. 20 Januari 1417¹⁾ — wordt bepaald, dat met betrekking tot de wederzijdsche kosten nog uitspraak — eveneens bij wege van een „zeggen” — zal worden gedaan door den Bisschop en den proost van Oudmunster gezamenlijk. Het zou mij te ver voeren, nog meer over deze geschillen mede te deelen; de bedoeling was slechts de rol van den Bisschop ook hier in het licht te stellen.

Op een bladzijde in het judiciaal van bisschop Rudolf van Diepholt treffen we een rijtje van veertien namen aan; daaronder volgt dan deze aantekening²⁾: „Item dese voirs. hebben verwilkoert ende verpeent³⁾ an myns heren hant by een peen van dusent olden schilden tot myns heren behoeff — off die verschene — alsullic seggen te holden, als Derick Grawert, Peter Lambertss. ende Mathys van Leersen by myns heren vrienden⁴⁾ uitspreken soelen van sulken saken, als tusschen mynen here ende den van Emenesse gaende ende staende syn, off dat die van Emenesse van den saken ten iersten richtdach weder to rechte comen ende staen soelen in alre maten als die nu syn sonder argelist”. De veertien genoemde personen zijn dus blijkbaar burgers van Eemnes, gequalificeerd om de stad te vertegenwoordigen. Zij verbinden zich hier voor de stad tot nakoming van een zeggen, dat eenige arbiters „by myns heren vrienden” zullen uitspreken. Uit dit laatste blijkt, dat de arbitrage plaats heeft onder auspiciën van den bisschoppelijken Raad (in engen zin). Voorts wijst het slot van de aantekening erop, dat, indien Eemnes toch zich aan deze arbitrage zou willen onttrekken, de zaak automatisch weer voor het ordinaris gerecht aanhangig zou worden.

In hetzelfde judiciaal vinden we — in 1450 — de vermelding, dat twee personen „voir mynen genadigen here ende den heren van zynen Raden” beloofd hebben al hunne geschillen aan de uitspraak van zekere arbiters te zullen onderwerpen⁵⁾.

1) Arch. Dom 965; hierin ook de brieven van compromts.

2) B.A. 200, p. 16 (16 Dec. 1427).

3) Zie boven, p. 268, n. 2.

4) Zie boven, p. 276, n. 1.

5) B.A. 200, p. 316.

„Dit geschiede — zoo lezen we daar verder — als voren stait in der vierscaren. . . .”. Ook hier dus weer een arbitrage onder auspiciën van den Raad. Belangrijk is voorts, dat de handeling heeft plaats gevonden voor de bisschoppelijke Raden „als voren stait in der vierscaren”, d.w.z. in een zitting van het Landrecht. Hieruit volgt tweeërlei. In de eerste plaats, dat het weer een geval betrof van een zaak, die reeds voor het Landrecht ahangig was en in de tweede plaats, dat bij de zittingen van het Landrecht ook onder de regeering van bisschop Rudolf van Diepholt bisschoppelijke Raden aanwezig waren en dat dit dus niet, gelijk Enklaar meende¹⁾, op een eerst door bisschop David van Bourgondië ingevoerde praktijk berustte.

Hierboven vestigde ik reeds de aandacht op een zekere overeenkomst tusschen de kenning en de arbitrage. Beide vertoonen zich in bepaalde gevallen als een „moderne” episode in het traditioneele, in beginsel streng formalistische proces. Het „moderne” van deze rechtspraak ligt vooral in de, in vergelijking met de normale justitie, groote vrijheid met betrekking tot de te bezigen bewijsmiddelen en de vormen, waarin het

1) Landsheerlijk bestuur, p. 51. Ten bewijze van zijn opvatting verwijst Enklaar naar het diversorium van bisschop David, B.A. 4, fol. 266vso. Op die plaats is evenwel niets te ontdekken, wat zelfs met deze kwestie maar eenig verband houdt. Vermoedelijk is de opgave dus onjuist. Intusschen, wat de door Enklaar bedoelde plaats ook moge behelzen, zij kan niet strekken ten bewijze van een algemeen en van ouds geldenden regel, volgens welken de Raden bij de zittingen van het Landrecht niet tegenwoordig mochten zijn; dit blijkt reeds voldoende uit de hier aangehaalde passage. In het voorafgaande heb ik er trouwens reeds de aandacht op gevestigd, dat van het begin van bisschop David's regeering af de bisschoppelijke Raden tot de trouwe bezoekers van deze zittingen behoorden. Ten overvloede nog twee bewijzen, één uit den tijd van bisschop Rudolf van Diepholt en één uit dien van zijn voorganger Frederik van Blankenheim. Wat het eerste aangaat: herhaaldelijk zien wij Coenraad van Diepholt, domproost te Osenbrugge (Osnabrück), een neef van den Bisschop, als eerste vermeld onder de aanwezigen ter zitting (B.A. 200, p. 292). Het tweede bewijs ligt in de volgende zinsnede uit een aantekening van 1413: „...is bij den ridders ende knapen gewijst, so als Ghijsbert van Loe, koekemeister etc. (één van 's Bisschops Raden!) dat uitsprack, daer dat oerdel aen bestaet wart. . . .” (B.A. 198, fol. 80). Het verschil, dat Enklaar op grond van zijn hier signaleerde opvatting ziet tusschen het Landrecht en de Overijselsche Klaring, bestaat dus in werkelijkheid niet. Daaruit mag evenwel niet — zooals deze vergelijking van Enklaar suggereert — worden opgemaakt, dat Landrecht en Klaring als twee overeenkomstige instituten moeten worden beschouwd: het zijn integendeel twee niet-vergelijkbare grootheden. Het eenige instituut in het Oversticht, dat met het Landrecht mag worden vergeleken, is de Hooge Bank. Zie in dit verband ook Fockema Andreae, Bijdr., IV, p. 211.

bewijs moet worden voorgedragen. Zoowel de arbitrage als de kenning worden dan ook als bijzondere procedure gekenmerkt door het veelvuldig voorkomen van getuigenverhooren. Hier volgen twee gevallen van getuigenverhoor door den Raad. In 1432: „Item Tydeman Dier, Willam Cuper, scepen tot Abcoude ende Tydeman Rycouts soen hebben by hoeren ede getuycht, dat Reynken Johan Reynerssoens soen myt den hemelkijker¹⁾ haerde woerde gehadt heeft voer den schouten ende scepenen tot Abcoude, daer se te gerichte saten; alsoe dat dieselve Reynken den voerscr. hemelkijker in ernste moede aen syn kynne greep off styete; ende die schoute voerscr. sette dat recht aen een syde ende seyde, dat he gheen rechte holen en wolde. Dit getuycht geschiede toe Utrecht in der scryffcameren voer myns heren Raet. . . .”²⁾. In 1442: „Wy Rolof, by der gnade Gods etc., voer ons, onsen Rade ende ander guede manne synt gecomen Dirc Ruessche Evertszoen ende Grete syn echte wiif, ende hebben liiflike ten hiligen gezworen ende by oeren eet getuget. . . .” enz. (de verklaring betreft hetgeen met een zekere geldsom van een zieke en vervolgens overleden vrouw is geschied). „Dit getuuch geschede als vorsz. is t'Utrecht in onzer camer. . . .”. Voorts is nog sprake van een eed, afgelegd — „ten hiligen gezworen” — „in handen magistri(?) Johans Bravel doctoers ons secretariis”³⁾. Ook in andere gevallen zien we telkens weer, dat de getuigenverhooren in 's Bisschops „camer” plaats vinden.

Trachten wij thans de indrukken, welke de in het vorenstaande geciteerde stukken ons omtrent de daarin tot uitdrukking komende rechterlijke werkzaamheid van den Bisschop en zijn Raden hebben verschaft, in het kort samen te vatten. Uit die verschillende stukken, die ik met opzet in vrij grooten getale heb bijeen gesteld, blijkt dan in de eerste plaats, dat de bisschoppelijke arbitrage een niet onbelangrijke plaats in de Nederstichtsche jurisdictie innam. In vele gevallen sloot deze arbitrage onmiddellijk aan bij een procedure voor het ordinaris gerecht en diende zij klaarblijkelijk om de bezwaren van deze — formalistische — procedure te ontgaan. Arbiters waren

1) Het komt mij niet waarschijnlijk voor, dat met dezen term een beroep of functie is gemeend. Zou het een scheldnaam, althans een bijnaam, kunnen zijn? Ik ben geneigd zulks aan te nemen in verband met de omstandigheid, dat ook thans nog in bepaalde deelen van ons land — vooral langs de Noordzeekust — de scheldnaam „hemelkijker” voorkomt.

2) B.A. 200, p. 50.

3) R.B.A. 3179.

hetzij de Bisschop, al of niet met zijn Raden, hetzij enkele van zijn Raden, hetzij ook personen, die, voorzoover we kunnen nagaan, niet tot den Raad behoorden. Steeds echter had de arbitrage in deze gevallen plaats in naam en onder auspiciën van den Bisschop, veelal van den Bisschop in Rade. De zaken, welke aan deze rechtspraak werden onderworpen, waren van zeer onderscheiden aard; eenige regel valt daarin niet te onderkennen. Wat de partijen aangaat, kan worden vastgesteld, dat vooral in geschillen, waarbij de Bisschop zelf, hooge geestelijken of stichtingen, machtige edelen of gemeenschappen betrokken waren, de arbitrage een groote rol speelde. Dit schijnt zeer in het bijzonder in het vroegere deel van de hier besproken periode het geval te zijn geweest; later werd de arbitrage ook in geschillen tusschen minder machtige partijen meer en meer gebruikelijk. De ontwikkeling van een vaste competentie kan niet worden geconstateerd. Bij vergelijking met de rechtspraak van den Raad der Hollandsche graven valt het in het bijzonder op, dat geschillen, welke daar zeer op den voorgrond treden, in de jurisprudentie van den Nederstichtschen Raad van weinig of geen belang zijn. Men kan zeggen, dat de aangehaalde voorbeelden nogal eens geschillen over onroerende goederen van den Bisschop zelf — nl. van den Bisschop als landsheer — en van geestelijke stichtingen betroffen, maar toch niet in die mate, dat men daaruit tot een ontwikkeling in de richting van een vaste competentie zou mogen besluiten. Opvallend is ook, dat we hier zoo zelden kwesties over het *bezit* van onroerende goederen tegenkomen.

Hiermede komen we m.i. onmiddellijk in aanraking met één van de belangrijkste oorzaken van de omstandigheid, dat zich in het Nedersticht geen vaste competentie van den Raad in engen zin heeft ontwikkeld. Want dat zich hier niet een zoodanige ontwikkeling heeft voltrokken, althans niet vóór 1474, mag thans wel als vaststaand worden aangenomen. Geen enkel van de aangehaalde gevallen geeft aanleiding, achter de uitgeoefende jurisdictie iets anders dan arbitrage te zoeken, zij het ook, dat deze arbitrage het boven reeds gesignaleerde bijzondere karakter vertoont door het nauwe verband met de publieke jurisdictie. Ook overigens heb ik geen enkel geval kunnen vinden, dat het aannemen van een zelfstandige competentie van den Raad in engen zin zou kunnen wettigen. Onder de oorzaken nu, waaraan dit verschil in ontwikkeling met bijv. Holland moet worden toegeschreven, moet als één van de voornaamste worden beschouwd het bestaan van een vast gerecht voor bezitsprocedures en voor jurisdictiegeschillen:

de Kenning. We hebben gezien, dat voor de Kenning met niet-formalistisch bewijs werd geprocedeerd; de voornaamste reden, welke in Holland tot het ontstaan van een vaste competentie van den Raad had geleid, was hier dus niet aanwezig. Voeg daarbij de belangrijke plaats, welke de rechtspraak van den bisschoppelijken officiaal hier innam¹⁾ en voorts in het algemeen de zwakkere positie van den Bisschop als landsheer, zoodat tenslotte de reeds besproken competentie van het kapittel-generaal voor geschillen over hoogheidsrechten e.d., en het wordt duidelijk, dat de factoren, welke elders den Raad in engen zin tot een — modern — gerecht met zelfstandige competentie deden groeien, in het Nedersticht, zoo niet geheel, dan toch grootendeels ontbraken.

Het gemis aan zelfstandige competentie was volledig: niet alleen in eerste instantie doch ook in appèl had de Raad geen bevoegdheid. Ten overvloede blijkt dit uit het bekende charter van keizer Frederik III d.d. 3 October 1473²⁾, waarbij deze den Bisschop o.m. machtigt vonnissen, gewezen door het Landrecht, te doen beroepen aan zijn Raad en waarin wordt overwogen: „... quia appellandi usus videlicet ad Consilium Episcopi hactenus ibi introductus aut receptus non fuerat...”. Met dit charter doet de competentie van den Raad in appèlzaken haar intrede en begint een nieuwe en interessante episode uit zijn geschiedenis. Een uitvoerige beschrijving van deze episode ligt niet in mijn bedoeling; ik moge te dezen verwijzen naar hetgeen Van de Water, Fockema Andreae en Enklaar daarover hebben geschreven. Het is echter voor ons onderwerp wel van belang, dat we ons een juist denkbeeld vormen van de juridieke beteekenis der maatregelen, welke in de jaren na 1473 op het gebied van de jurisdictie werden genomen. Een kort overzicht van de belangrijkste gebeurtenissen is dus onvermijdelijk.

Aan het slot van de bespreking van den „grooten Raad” hebben we gezien, dat bisschop David reeds in het begin van zijn regeering krachtige pogingen aanwendde om de jurisdictie in zijn gebied op een nieuwe leest te schoeien. Met name trachtte hij klaarblijkelijk door in zijn Raad (in engen zin) zorgvuldig alle drie de groepen van het kapittel-generaal te doen vertegenwoordigen, aan dien Raad meer beteekenis te geven, naar alle waarschijnlijkheid met de bedoeling om daaruit des te gemakkelijker een „modern” gerecht met zelfstan-

1) Zie p. 6, n. 1.

2) V. d. Water, II, p. 948.

dige competentie te kunnen verwekken. Zeker heeft het in het voornemen van dezen Bisschop gelegen de competentie van het kapittel-generaal op den Raad in engen zin te doen overgaan. Wanneer de competentie eerst was geschapen, zou de vorming van een afzonderlijk met rechtspraak belast college in den boezem van dien Raad de volgende stap kunnen zijn.

Deze eerste pogingen hebben echter blijkbaar niet tot het gewenschte resultaat kunnen leiden. Zonder twijfel zullen zij wel eenig succes hebben gehad, in dier voege, dat de rechtspraak van den Raad een steeds belangrijker plaats ging innemen, maar de vorming van een zelfstandige competentie hebben zij niet tengevolge gehad. De Bisschop gaf het echter niet op, doch trachtte nu langs een anderen weg zijn doel te bereiken. In het voorafgaande zijn de ernstige bezwaren, welke uit het oogpunt van een goede en onpartijdige rechtsbedeeling tegen de rechtspraak van het Landrecht waren in te brengen, reeds ter sprake gekomen. Deze bezwaren wogen te zwaarder doordat contrôle op de uitspraken van het Landrecht zoo goed als niet bestond. Immers in bepaalde gevallen stond tegen die uitspraken in het geheel geen beroep open en overigens moest, desgewenscht, beroep worden ingesteld bij den Koning of Keizer. Het behoeft geen betoog, dat dit laatste sporadisch voorkwam en dat mitsdien practisch het Landrecht in hoogste ressort vonniste. Het was deze zwakke plek, waarop de Bisschop thans zijn kracht beproefde, en ditmaal met het beoogde resultaat. Hij verzocht en verkreeg van den Keizer machtiging om van de vonnissen van het Landrecht beroep open te stellen op zijn Raad, zulks met behoud van het recht van beroep op den Keizer.

„Nos itaque — zegt de Keizer — praefatam observantiam de non appellando ad Consilium Episcopi cassamus, ordinantes, ut si quando causam vel causas coram ministerialibus ¹⁾ in terris diaecesis ²⁾ Trajectensis agitari contigerit, ut pars sentiens se gravamine aliquo, sive per interlocutoriam sive definitivam sententiam esse gravatam, ad Consilium Episcopi praefati, ejusve pro tempore successoris provocare, appellare, et quod Consilium, ubi etiam jurisperiti intervenire debent, hujusmodi provocationes et appellationes

1) N.B.; Vgl. boven, p. 143.

2) „Diaecesis“ heeft hier blijkbaar de beteekenis van Sticht; met de „terrae“ zijn dan Neder- en Oversticht bedoeld.

recipere et juxta juris ordinem et dispositionem de appellatio-
num et principalibus articulis et causis cognoscere, pronuntiare,
definire et pronunciata, nisi appellatione ad Caesareum nostrum
tribunal ¹⁾ facta suspensa essent, exequi facere et mandare
possint, valeant et debeant, more servato hactenus in contra-
rium prorsus non obstante, dantes et concedentes Consilio prae-
fato in hujusmodi appellationum causis cognoscendi, pronun-
tiandi et exequi faciendi potestatem et facultatem”.

Des Bisschops Raad, d.i. de Raad in engen zin — de „grootte Raad” is reeds lang bekend onder den naam van „Staten” —, verkreeg hiermede dus de bevoegdheid recht te doen in hoo-
ger beroep van alle vonnissen, gewezen door het Landrecht, waarover één der partijen zich bezwaard mocht gevoelen. Met betrekking tot de samenstelling van den Raad werd niets bepaald; alleen werd voorgeschreven, dat aan deze rechtspraak in appèl in ieder geval ook rechtsgeleerde Raden moesten deelnemen. Deze eisch is volkomen in overeenstemming met den geest, welken het geheele stuk ademt. Men lette slechts op de terminologie. De Keizer spreekt over den regel van Nederstichtsch recht, die beroep op des Bisschops Raad uitsloot, als over een „observantia”, een gewoonte of gebruik ²⁾. Zorgvuldig wordt het woord „jus” vermeden. Dit is veelzeggend. Weliswaar was men er zich in dien tijd volledig van bewust, dat „consuetudines, „observantiae”, of hoe men de regels van gewoonterecht ook verder mocht aanduiden, als rechtsregels moesten worden aangemerkt, doch in een stuk van de keizerlijke kanselarij, opgesteld door geleerde juristen, hadden deze woorden, evenals in den mond van onze latere Romanisten, een denigreerenden zin. Tegenover het onveranderlijke „jus” verschenen deze „consuetudines” als *slechts* „gebruiken”, die goed, maar ook slecht konden zijn. Had men met een slecht gebruik te doen, zooals in het onderhavige geval, dan behoorde daaraan een einde te worden gemaakt.

De tegenstelling „consuetudo” of, in dit geval, „observantia” — „jus” komt dan ook in de keizerlijke ordonnantie duidelijk tot uitdrukking. De slechte „observantia” wordt afgeschaft; in de plaats daarvan komt nu de regel, dat op den Raad van den Bisschop kan worden geappelleerd. Zulk een appèl zal o.a. door

1) Het keizerlijk Hofgerecht; in dezen tijd het sinds 1425 bestaande „Kammergericht”. Na 1451 was immers het „Reichshofgericht” geheel verdwenen (Schröder, R.G., p. 601).

2) „Observantia” komt betrekkelijk zelden in dezen zin voor; meer gebruikelijk zijn „consuetudo” en „usus”.

„*jurisperiti*” worden behandeld en wel „*juxta juris ordinem*”. . . . enz. Het „*jus*” wordt dus in de plaats gesteld van de (verkeerde) „*observantia*”.

Stellig voorzag deze nieuwe regeling in een behoefte. Dit blijkt ook uit de omstandigheid, dat reeds zeer spoedig nadat zij in het leven was geroepen, van het beroepsrecht gebruik werd gemaakt. Enklaar noemt twee voorbeelden d.d. 19 en 21 December 1473 ¹⁾; het judiciaal bevat er echter nog één van 15 November 1473 ²⁾, d.i. dus van iets meer dan een maand na de dagteekening van de keizerlijke ordonnantie. Voor bisschop David beteekende zij evenwel slechts een begin: zijn doel was concentratie van de jurisdictie in handen van ambtenaren, die deskundig en tevens voor den invloed der Staten zooveel mogelijk gevrijwaard waren. De eerste stap in deze richting was de aanstelling van een procureur-generaal, wiens uitvoerige commissie, d.d. 2 October 1471, Enklaar aan het licht heeft gebracht ³⁾. De tweede en belangrijkste stap was de instelling van de bekende „*Schive*”, het college van tien Raden, dat zijn naam dankte aan de tafel, waaraan de leden plachten te vergaderen ⁴⁾. In de desbetreffende akte, d.d. 17 Januari 1474 ⁵⁾, stelt de Bisschop het voor, alsof deze maatregel eenvoudig ter uitvoering van de aangehaalde keizerlijke ordonnantie was te beschouwen. Na immers te hebben gememooreerd, dat de Keizer op zijn verzoek had „gedetermineert, verklaart ende belieft, dat men van alle beswaringen in onsen lande beroepen sal mogen aan onsen Raad, ende ook onsen Raatsluyden ⁶⁾ gegeven volkomen magt van allen saken van beroep kennisse te nemen, die te tracteren ten eynde ende ter behoorlyke executie te brengen”, verklaart hij, dat hij, „opdat onse begeerte in dese sake ende de Keyserlyke verklaringe ende believen totter executie gebracht, ende onsen ondersaten

1) Landsheerlijk bestuur, p. 58.

2) B.A. 202, fol. 124vso. Uitdrukkelijk wordt hier medegedeeld, dat dit beroep „aen myns genedigen heren Hoge Rade” geschiedt „nae uitwysinge der Keyserliker ordinancien mynen genedigen heren dairaf gegeven”.

3) Alsv., p. 53, noot 2.

4) Alsv., p. 56. Zie over dit college voorts de kroniek van Arent toe Bocop, Cod. Dipl. Neerl., 2de S., V, p. 741 v.v.; V. d. Water, II, p. 947, 948; Matth., De Jure Gladii, p. 480 v.v.; Mr. J. C. Bijsterbos in Versl. en Med. Overijsselsch regt en geschiedenis, XVIII (1891), p. 1—22; Fockema Andreae, Bijdr., IV, p. 163 v.v. De naam „*schijve*” ter aanduiding in het bijzonder van de tafel, waaraan de Raad vergaderde, was ook in Holland niet onbekend: vgl. De Monté ver Loren, Bezit en eigendom, p. 448.

5) V. d. Water, II, p. 949.

6) De „*vrienden*”; vgl. boven p. 276, n. 1.

die weg van beroep geopent mag worden", tien met name genoemde Raden heeft „geordineert ende geschikt in onsen name¹⁾, om te sullen houden ende representieren onsen voorsz. Raad, ende hebben gedecerneert ende verklaart die voorgenoemde onse Raad te sullen houden ende maken, tot welken men beroepen mag, ende sal beroepen mogen na kracht der Keys. brieven voorsz., ende wy geven die voorgenoemde onse Raatsluyden alsulke macht ende vermogen, alse die keys. macht hem gegeven ende verklaart heeft gegeven ende gegunt te werden".

De in dit stuk gegeven voorstelling van zaken klopt niet geheel met de feiten. In de eerste plaats bepaalde de keizerlijke ordonnantie niet, dat men van *alle* „beswaringen in onsen lande" in beroep zou mogen gaan bij den Raad, doch alleen van de vonnissen van het Landrecht, waartegen men bezwaar had. Bovendien was ter executie van de keizerlijke ordonnantie de vorming van een bijzonder *college* uit den Raad niet vereischt en het is dan ook niet juist, wanneer de bisschoppelijke akte spreekt van den weg, die thans voor des Bisschops onderzaten naar het beroep wordt *geopend*. Wij zagen trouwens reeds, dat die weg tevoren, nl. onmiddellijk na de uitvaardiging van het besluit des Keizers, al openstond en dat er ook gebruik van werd gemaakt.

Of, wat het eerste betreft, de formulering in de bisschoppelijke akte met opzet werd uitgebreid, valt moeilijk na te gaan. De berichten, welke reppen van aanmatigingen van de Schive, bestaande in de kennismeming van zaken, welke in eerste instantie door de Utrechtsche schepenbank waren berecht, geven niet den indruk, dat deze reeds van den aanvang af regelmatig waren voorgekomen; veeleer schijnen gevallen daarvan zich eerst na jaren en dan nog tamelijk sporadisch te hebben voorgedaan²⁾. Dit neemt niet weg, dat de Bisschop

1) De Bisschop zegt, dat de Raden optreden: „in onsen name". Hier vindt men reeds een zeer vroeg voorbeeld van de formule: „rechtsprekende in naam des Konings" en daarmede een bewijs te meer voor de door Martens van Sevenhoven tegenover Thorbecke en De Bosch Kemper verdedigde stelling, dat deze formule niet is te verstaan in de tegenstelling landsheerlijke — bijzondere rechtspraak, doch in de tegenstelling landsheerlijke Raad — ordinair gerecht (Martens, De just. coll., p. 387 v.v.).

2) In het judiciaal heb ik geen enkel geval van dezen aard aangetroffen. Wel zien we de Schive reeds vroeg recht doen in appèl van een uitspraak van een plattelandsgerecht, dus in concurrentie met het Landrecht: „Opten XXIIIen dach in Aprill anno LXXIII is voir mynen genadigen heren van Utrecht gecomen Henrick Splinters. ende heeft beroepen aen myns genadichs heren Hoegen Raet all alsulcke oirdeel alse die schout, scepenen

zeer wel de bedoeling kan hebben gehad, de mogelijkheid daartoe te openen. In strijd met de keizerlijke ordonnantie was dit niet; de keizerlijke machtiging was, naar het mij voorkomt, alleen noodig in verband met het bestaande recht van beroep van het Landrecht op het keizerlijk Hofgerecht — het „Kammergericht“. Voorzoover dit beroep niet openstond en dus ook de mogelijkheid van inbreuk op 's Keizers rechten niet was gegeven, stond het den Bisschop, voorzoover ik zie, vrij om van de uitspraken van de gerechten in zijn gebied de mogelijkheid tot beroep op zijn Raad — d.i. op zichzelf — te openen¹⁾. De Bisschop was als landsheer de hoogste rechter — in Germaanschen zin — in zijn territor; zijn eerste plicht als zoodanig was te zorgen, dat er behoorlijk recht werd gedaan. Bij de behandeling van het kapittel-generaal hebben we al gezien, dat deze vergadering als „grote Raad“ van den Bisschop toezicht hield op de uitoefening van de jurisdictie. Ik kan niet inzien, waarom de Bisschop dit toezicht — ook dat van het kapittel-generaal behoort immers in beginsel tot zijn taak — niet zonder speciale keizerlijke machtiging zou mogen effectueeren door zichzelf als beroepsinstantie op te werpen. Niet geheel juist is alleen de door den Bisschop gevestigde indruk, dat de

ende bureu in Vechtenrebroeck gewesen hebben tegen den voirs. Henrick, tot behoef Willems Gysbertssoen, roerende van Willems voirs. vaderlike ende moederlike guede als hy meent, dair op dieselve Henrick mynen genadigen heren voirs. overgaff ene cedell, dewelcke mijn genadige here ontfangen hebbende terstont oversant syne Rade, bevelende, dat sie dair op mit recht voertvaeren ende den parthyen recht soud en doen“. (N.B. „recht doen“ hier in den modernen zin) (B.A. 202, fol. 129 vso; zie ook fol. 160vso voor een beroep van het gerecht van De Bilt).

Zie voor het verzet van de Overijselsche steden tegen het appèl van hare gerechten op de Schive Toe Bocop, p. 744 v.v.

1) In dit opzicht ben ik van een andere meening dan Fockema Andreae, die op het standpunt stond, dat de keizerlijke machtiging te dezen noodig was, doordat de landsheerlijkheid zich in het Sticht minder krachtig had ontwikkeld dan bijv. in Holland en Gelre, in verband waarmede hier het keizerlijk Hofgerecht nog de normale beroepsinstantie was gebleven. In het vorenstaande is reeds gebleken, dat het beroep van het Landrecht op den Koning (Keizer) m.i. op een anderen grond berust, nl. op het feit, dat het Landrecht zich als oorspronkelijk forum privilegiatum voor de ministerialen uit den bisschoppelijken Raad had ontwikkeld. Tevens heb ik er al de aandacht op gevestigd, dat deze opvatting wordt gesteund door de omstandigheid, dat niet alle vonnissen van het Landrecht appellabel waren. In dit verband breng ik voorts nog in herinnering, dat in dijkzaken reeds in de 13de eeuw beroep openstond op den Bisschop in Rade, immers op het kapittel-generaal (boven, p. 54 en 256). Op de beschouwingen van Bijsterbos over het hooger beroep — a.w., p. 5 — behoef ik niet in te gaan; zij zijn door de rechtshistorie reeds lang achterhaald.

ruime formulering van zijn ordonnantie geheel door het keizerlijk charter werd gedekt. De reden daarvoor moet, dunkt mij, worden gezocht in de behoefte van den Bisschop om zijn in wezen revolutionnair optreden te doen legaliseeren. Dit optreden maakte immers inbreuk, niet op de rechten van den Keizer, maar op de traditie, op de „observantia” in het Nedersticht; het was gericht tegen het feudale „land”, dat zich tegenover den „heer” had gevormd. Evenals alle revolutionnairen wilde David terug naar het „begin”, naar den tijd, waarin dit feudale „land” zich nog niet had gevormd, naar den monistischen, monarchalen „staat”. Bij dit streven nu zocht hij den steun van den Keizer en voorzoover hij dezen niet vond, schiep hij hem zelf door in de hier bedoelde keizerlijke ordonnantie meer te lezen dan erin stond.

De vorming van een vast college uit den Raad, belast met de uitoefening van de jurisdictie, was onmiskenbaar een groote verbetering. Even onmiskenbaar evenwel was ook de versterking van de landsheerlijke positie tegenover de Staten, welke er in lag opgesloten. Weliswaar wijst de samenstelling van dit college — nu veelal ook „Hooge Raad” genoemd — wat de *qualiteit* van de verschillende leden betreft erop, dat de Bisschop streefde naar een zekeren schijn van vertegenwoordiging¹⁾, doch in wezen was de invloed der Staten op dit deel van zijn Raad toch geëlimineerd. Dit was te meer het geval, doordat de *personen* voor een deel vreemdelingen waren; ik noem hier slechts Philips Duclerc, den rentmeester 's lands van Utrecht. Over de politiek van bisschop David, strekkende tot het in steeds groeiende mate opnemen van vreemdelingen in den Raad, vergelijkte men overigens de beschouwingen van Enklaar daaromtrent.

Eenige jaren na de oprichting van den „Hoogen Raad” of „Schive” zien wij Bisschop en Staten in een ernstig conflict met elkander gewikkeld. De Staten beklagen zich erover, dat de Bisschop in verschillende opzichten inbreuk maakt op hunne privilegiën²⁾. Den Bisschop wordt o.m. verweten, dat hij zich niet aan den „landbrief” heeft gehouden. Met name wordt hem

1) Het college bestond uit den Domdeken — tevens voorzitter van de Statenvergadering! — de proosten van Arnhem en van Leiden, tevens kanunniken van den Dom, Johan Bouchout, Johan van Renesse Johansz., en voorts uit den hofmeester, den rentmeester 's lands van Utrecht en den schout der stad van Utrecht. We treffen hieronder dus slechts één hof- of huisambt aan.

2) Zie hierover de stukken, door Muller bijeengebracht in Bijdr. en Med. H. G., XIV (1892), p. 236 v.v.

ten laste gelegd, dat de Schive zich het recht aanmatigde, in eerste instantie recht te doen met voorbijgaan van het Landrecht en in appèl ook van vonnissen van de Utrechtsche schepenbank en dat zij ook de immuniteit der kapittelen niet eerbiedigde. Daarenboven had de Bisschop tegen den landbrief gezondigd door verschillende ambten aan vreemdelingen te vergeven¹⁾ en dezen in zijn Raad op te nemen.

De Bisschop verdedigt zich o.m. met een beroep op het „profijt der armer luden, die somwijls in tiegenwoirdicheyt van sine gnaden in vonnisse the gheven verstemt werden by den ryken vervolgers“. Hij geeft verder te kennen, dat hij wel bereid is de bevoegdheid van de Schive, voorzooveel deze inbreuk maakt op die van de Utrechtsche schepenbank, in te perken, „mer zy (de Schive) wair noch . . . den lande oerberlick“²⁾. De Staten repliceren hierop als volgt: „indien dat onse gnedige heere die scive om profijt van den armen luden beworven hadde, als men zeit, ende want dan die schive in verderfnisse ende ter contrarie van den lantbrieff is, die schive alheell afgestelt the werden ende by den ouden lantrechten te bliven“³⁾.

De wederzijds aangevoerde argumenten zijn zeer opmerkelijk. De Bisschop treedt hier op ter bescherming van de belangen van de „arme luden“. Hierbij dient men te bedenken, dat „arm“ en „rijk“ in dezen tijd niet in de eerste plaats een economischen, doch veeleer een juridieken zin hebben. De „arme luden“ (le pauvre peuple) onderscheiden zich in dien zin van den „rijkdom“ niet zoozeer door hun minderen materielen welstand⁴⁾ als wel door hun inferieure juridieke positie: het zijn diegenen, die het niet te zeggen hebben, die niet behooren tot de „gemeente“. De „rijkdom“⁵⁾, de „gemeente“,

1) Wat dit punt aangaat merkt de Bisschop niet ten onrechte op, dat, voorzoover zulks geschied zou zijn, niet hij, doch de Staten „the berispen (zijn) ende the beschuldigen, dat zy in den generaell capittell dair niet tiegen geseit ofte dair gebreken te kennen gegeven en hebben, om hoir privilegiën tonderhouden“ (Alsv., p. 247, § 14). De ambtenaren moeten immers door het kapittel-generaal tot hun ambt worden toegelaten.

2) Alsv., p. 243, 244, § § 4 en 5.

3) Alsv., p. 253, § 5.

4) In laatste instantie ligt het verschil in sociale omstandigheden uiteraard wel mede aan het juridieke onderscheid ten grondslag.

5) Hetzelfde als door „rijk“ placht men ook wel uit te drukken door „goed“: de „goede steden“, de „goede luden van den lande“. „Rijke burenen“ waren de „volle“ burenen (Zie Mr. A. de Goede, De bestuurspolitiek in de Westfriesche heerlijkheid Waterland en de Zeevang tusschen 1282 en 1417 in Opstellen aangeboden aan Prof. Jhr. Dr. D. G. Rengers Hora Siccama, 1906—1942, p. 279).

van het Nedersticht wordt gevormd door de Staten en een politiek, die de belangen van de „arme luden” voorstaat, komt dus eo ipso in conflict met de belangen van de Staten. Als bisschop David betoogt, dat de Schive „den lande oeberlick” is, d.w.z. — dit blijkt uit de tegenstelling tot de stad Utrecht — het *platteland*, dan heeft hij hier een ander (platte) *land* op het oog dan hetgeen is bedoeld in uitdrukkingen als „de goede luden van den lande”. Voor hem is dat platteland niet meer de „gemeente” van ridders en knapen, doch beteekent het het geheel van zijn onderzaten op het land. Hij is er derhalve op uit de middellijke betrekking, welke tusschen den landsheer en zijn huislieden-onderzaten bestaat, in een onmiddellijke te doen verkeer. In dezen gedachtengang, d.i. in dien van den naar de soevereiniteit strevend landsheer, verkrijgt het begrip „land” — en niet alleen als platteland, maar evenzeer als „patria” — een nieuwen zin, is het de aankondiging van den modernen staat ¹⁾. Het antwoord van de Staten tegenover deze rechtstreeks tegen hen gerichte politiek laat aan duidelijkheid niets te wenschen over en ligt volkomen in de traditioneele lijn: zij beroepen zich op den *landbrief*, het charter van het „land” in den ouden zin, van de Staten dus.

Het geschil werd door bemiddeling van gedeputeerden der Overijselsche steden, die te dezer zake als arbiters waren gekozen, beslecht. In een op grond van die arbitrage uitgevaardigde akte van 28 Juli 1477 ¹⁾ verklaart de Bisschop de privilegiën, rechten, gewoonten en herkomens der Staten en van het geheele Sticht te zullen eerbiedigen en handhaven en ieder van zijn onderzaten, hij zij geestelijk of wereldlijk, volgens den *landbrief* te doen berechten, „dair hy van rechts wegen, privilegiën ofte gewoonten te recht behoert”. Voorts belooft hij, „dat voertaan geen walsche tongen in saiken onsen landen, steden ofte singulaar persoonen ons lants voirschreve aangaande, raiden en sellen”. En: „oick mede alsoe wy in tyden verleden een recht gestelt hadden binnen onser stad Utrecht, geheeten die Scive, soe hebben wy dat voirsz. recht van der Scive voor ons ende onsen nakomelingen geheel ende all ten eeuwigen dagen afgestelt”. Een aantal leden van de Schive,

1) Het is duidelijk, dat hiermede tevens een verdere ontwikkeling van het vertegenwoordigingsbegrip is gegeven: het hierbedoelde, nieuwe, begrip „land” bergt de kiem van de democratische, electorale vertegenwoordiging in zich. Zoo komen we dan tot de, haast paradoxale, conclusie, dat absolutisme en democratie zich doen kennen als twee onafscheidelijke factoren van eenzelfde ontwikkeling.

2) V. d. Water, II, p. 950.

zoomede eenige andere Raden worden uit de stad Utrecht gebannen, totdat door Bisschop en Staten gezamenlijk zal zijn onderzocht, in hoeverre zij zich nog in rechte voor hunne daden te verantwoorden zullen hebben.

Wat er in de hierop volgende jaren is gebeurd, is slechts gebrekkig bekend en veel nieuws kan ik aan het reeds bekende niet toevoegen. Slechts één zaak van belang, die tot op heden, naar ik meen, aan de aandacht is ontsnapt, zij hier vermeld. Ik bedoel het feit, dat in 1481 de overeenkomsten van 1477 weer uitdrukkelijk ongedaan zijn gemaakt. Dit blijkt nl. uit het volgende. In een zich in het bisschoppelijk archief bevindend register van stukken, welke o.m. op de geschillen tusschen bisschop David en de Staten betrekking hebben ¹⁾, vinden we zoolwel de zoeven aangehaalde akte van 28 Juli 1477 als de daarin vermelde, door Burman ²⁾ tamelijk slordig uitgegeven „placaat-cedule“ van denzelfden datum. De beide stukken ³⁾ zijn daar doorgeschrapt en in margine treffen we de volgende aantekening aan: „Opten XIen dach in Meye anno etc. LXXXI hebben meester Cornelys van Brouwershaven, notarys van den Doem, ende Tielmanus, clerck der stat van Utrecht, van wegen der drien Staten mynen genedigen heren tot Wyck dese twee brieve weder geleverd, doet ende te nyete te wesen. Presentibus deputatis consulum trium opidorum Transyssulanorum a casu hic existentibus“. Ten overstaan dus van de afgevaardigden der drie Overijselsche steden, door wier bemiddeling de beide stukken zijn tot stand gekomen, worden ze thans weder namens de Staten aan den Bisschop overhandigd, om te worden vernietigd.

De beloften, door den Bisschop in de beide brieven afgelegd, waren daarmee dus weer ingetrokken en de maatregelen, genomen ter vervulling ervan, konden worden ongedaan gemaakt. In hoeverre dit is geschied, is mij niet bekend. Zeker is evenwel, dat de Schive niet meer is herleefd. Wat wil dit nu zeggen? Beteekent het alleen, dat de Raadscommissie voor de rechtspraak in hooger beroep was opgeheven of moeten we eruit opmaken, dat ook de geheele competentie van den Raad (in engen zin) in appèlzaken aan de politiek der Staten was ten offer gevallen? Klaarblijkelijk was dit laatste het geval. Immers, de reeks van mededeelingen in het judiciaal inzake de aantekening van beroep van oordeelen van het Landrecht bij

1) B.A. 183.

2) Utr. Jaarb., III, p. 183.

3) Fol. 29 en 29vso.

des Bisschops Raad houdt hier plotseling op: na 1477 vinden we geen enkel geval van een zoodanig beroep meer vermeld ¹⁾).

Wel is na dat jaar een paar maal sprake van beroep op het keizerlijk Hofgerecht („Kammergericht“). Het eerste geval betreft een vonnis van het Landrecht in een geschil tusschen Goyert Jacopsz. en Willem van Byler over zekere erven en venen onder Baarn. Gewezen werd — 31 Januari 1488 ²⁾): „want Goyert mit slechten woerden ³⁾ spreket, sal Willem in den besitte van den voirs. gueden blyven thenter tyt Goyert Willem dairuut wynnet mit segelen ende brieven, dair Willem mit rechte nyet tegens seggen mach Ende want Goyert Jacopsz. van deser sake drie oirdelen tegens gewesen syn, heeft Florys van Pallaes by goitduncken ridderen ende knapen gewesen, dat Goyert dairomme Willem voirs. van deser saken nyet meer bespreken en sall, mer hy mach dat oirdell voirs. beroepen voir den Kyser van Romen, als dat nae rechte geboirlyken is” ⁴⁾). Het andere geval betreft een oordeel over het huis te Amerongen, dat volgens Gijsbert van Hemerten hem eertijds door Joost van Hemerten met geweld is ontnomen en door dezen vervolgens aan jonker Everwijn „oehem tot Culenborch ⁵⁾” is verkocht. Gijsbert sprak nu jonker Everwijn aan om het huis te ontruimen; het Landrecht wees evenwel den 14den Juli 1491: „alsoe joncker Everwyn dat voirs. huys in voirtyden gecoft ende des belenyngen hoff ende heere heeft van dengenen, dair dat behoirt, nae uutwysinge synre zegele ende brieve, by hem dairaff getoent ende men nergent en bevyndet, dat by hem weder overgegeven is, soe en is hie des geweldes van heren Joost voirs. nyet sculdich, ende sall in dat huys mit synen toebehoren blyven ter tyt toe hie mit rechte dairuut gewonnen sall werden. Dit voirsz. oirdell heeft Gysbert van Hemerten, soeveer hem dat tegendraicht aen syne beleninge, leenguede ende anders van den huysse tot Amerongen, beroepen aen den Roemschen Konyneck, ofte aen dengenen, dair dat mit rechte behoert, ende heeft in syne hant gehadt enige

1) Voor zooveel noodig, moge er in dit verband aan herinnerd worden, dat de Keizer den Bisschop niet had bevolen, doch slechts gemachtigd, beroep op zijn Raad open te stellen.

2) B.A. 202, fol. 205vso.

3) Vgl. te dezen hierboven, p. 242, n. 1.

4) Het beroep op den Keizer was „nae rechte geboirlyken”, was niet maar een „observantia”. Men ziet, hoe consequent men deze tegenstelling wist door te voeren. Vgl. boven, p. 286.

5) D.i.: oom van den heer van Culemborg.

silveren penninge tot getuge¹⁾), seggende gene macht te hebben vorder gelde dairtoe geboerende in te leggen, soe hy van den synen gespolyeert was''²⁾).

Het laatst geciteerde voorbeeld zegt niets omtrent de vraag, of naast den „Roemschen Konyneck'' nog andere instanties bestaan, waaraan vonnissen van het Landrecht mogen worden beroepen. De woorden: „ofte aen dengenen dair dat mit rechte behoert'' duiden kennelijk niet op een andere instantie, doch vormen een formule, waarmede men vermoedelijk het keizerlijk Hofgerecht („Kammergericht'') heeft willen aanduiden. Wèl zou men uit de bewoordingen van dit beroep wellicht mogen opmaken, dat zij een bevestiging bevatten van mijn in het vorenstaande weergegeven meening, dat in beginsel uitsluitend vonnissen betreffende dienstlieden of dienstleenen voor den Koning (of Keizer) appellabel waren³⁾.

In het andere geval ligt de zaak anders. Het betreft daar niet de mededeeling, dat beroep is ingesteld, doch de constatering van het *recht* van beroep. Het bewuste oordeel wijst er nl. op, dat de in het ongelijk gestelde partij „dat oirdell voirs. (mach) beroepen voir den Kyser van Romen, als dat nae rechte geboirlyken is''. Dat hij het ook zou mogen beroepen voor den bisschoppelijken Raad, wordt niet gezegd, hoewel daarvoor toch, indien de mogelijkheid daartoe bestond, alle aanleiding zou zijn geweest. Ik meen hieruit, in verband met het ontbreken van alle overige aantekeningen, welke op de rechtspraak in appèl van den Raad zouden kunnen wijzen, te mogen concludeeren, dat met de Schive ook de op de keizerlijke ordonnantie van 1473 berustende competentie van den Raad is verdwenen.

Hoogst opmerkelijk is in dit stuk de betiteling van den Keizer als „Kyser van Romen''. Deze titel, die met een kleine variatie ook door bisschop David wordt gebezigd in de boven⁴⁾

1) D.i. als „wedde''.

2) B.A. 202, fol. 264vso.

3) „soeveer hem dat tegendraicht aen syne beleninge, leengûede ende anders van den huysse tot Amerongen''. *Zekerheid* geeft deze zinsnede echter niet, vooral ook omdat de leenverhoudingen met betrekking tot het huis Amerongen gecompliceerd zijn. Het huis werd nl. in leen gehouden van de graven van Holland, de „voorburg'' echter van de bisschoppen.

4) P. 287. De Bisschop spreekt van „den Roomschen Keyser''. Vgl. de brieven van de drie Overijselsche steden van 18 April 1475 onderscheidenlijk aan bisschop David en aan den bisschop van Münster: „den onverwytelicksten herre Roms Kesser'' en den brief van dezelfden d.d. 6 Mei 1475 aan bisschop David: „Onsse alderdorluchtichste herre Roms Kesser''. (Toe Bocop, p. 761 v.v.).

aangehaalde akte van 17 Januari 1474, waarbij hij kond doet van de instelling van zijn Hof van appèl — de Schive —, werpt een helder licht op de verhouding van het Sticht en daarmee ook van de andere Nederlanden tot het Rijk. Het is de Keizer van het Heilige Roomsche Rijk, aan wien de Bisschop zich ondergeschikt acht, de Keizer van het gekerstende Romeinsche rijk. De hoofdstad van dit Rijk was Rome, het allesbeheerschende centrum van Christelijk Europa. Van dit centrum uit ging de missiegedachte, die gepaard met den veroveringsdrang der Keizers, de bisschoppen zoo ver mogelijk in de geestelijk en wereldlijk te onderwerpen gebieden naar voren schoof. Dit Rijk, met Rome als hoofdstad, dit Heilige Roomsche Rijk omvatte, mede dank zij het werk dier bisschoppen, o.a. de Nederlandsche gewesten. Het recht van dit Rijk was het Romeinsche recht, dat dan ook, consequent, Keizerrecht of keizerlijk recht werd genoemd. Dit recht van het *Rijk* geldt in de *landen* subsidiair, nl. als het *landrecht* zwijgt. Zeer fraai komt dit tot uitdrukking in den eisch van den burggraaf van Montfoort in 1386, dat hem landrecht of keizerrecht zal worden gedaan¹⁾. Het is onhistorisch, wanneer men dit Rijk *veenzelvigt* met het Duitsche Rijk, zooals we dat uit lateren tijd kennen. Stellig is dit laatste uit het eerste voortgekomen en kan het in zekeren zin als de voortzetting ervan worden beschouwd. Men lette evenwel op dit „in zekeren zin“. Immers, van het oogenblik af, dat de hoofdstad van dit Rijk niet meer Rome was, in dien zin, dat men niet meer kon spreken van den „Kyser van Rome“, was de band, welke deze gewesten, bijeengehouden door het bisdom Utrecht, daaraan verbond, feitelijk verbroken. Er mocht formeel nog eenig verband met de *Duitsche* Keizers blijven bestaan, zij miste de kracht van het levende beginsel. Van een *afscheiding* der Nederlanden van het Duitsche Rijk is dan ook, wanneer men goed onderscheidt, geen sprake: slechts van een oplossing van het Heilige Roomsche Rijk, dat die beide deelen eertijds samenhiel. Na deze oplossing ging ieder der deelen zijn eigen weg.

Keeren wij van dit kleine zijspoor weer naar den hoofdweg terug.

Uit de boven geciteerde stukken zou men kunnen afleiden, dat nu de toestand van vóór 1473 weder teruggekeerd was. In zekeren zin was dit ook zoo: de werkzaamheden van den Raad op het terrein van de rechtspraak waren weer beperkt tot de arbitrage. Toch, bij nadere beschouwing blijkt er wel

1) Zie hiervóór, p. 91. Zie ook p. 261, n. 1.

iets te zijn veranderd. Ik zie daarbij af van de gebeurtenissen in de jaren onmiddellijk na 1477, voorzoover die moeten worden gezien als *directe* gevolgen van den in die jaren steeds weer opblaaïenden strijd tusschen Bisschop en Staten. Deze *directe* gevolgen van den strijd, waarover wij, zooals gezegd, slechts gebrekkig zijn ingelicht, geven, voorzoover wij ze kennen, weinig meer te aanschouwen dan een bevestiging van het door de Staten in 1477 bereikte resultaat, d.w.z.: de Schive was afgeschaft en zij bleef afgeschaft. Achter deze ondubbeltzinnige blijken van de overwinning der Staten ontdekken we echter, als wij goed zien, verschijnselen, die erop schijnen te duiden, dat de energie van den Bisschop toch niet tevergeefs is aangewend. Het is, alsof zich tijdens de worsteling der partijen en onafhankelijk van den uitslag daarvan een zekere *décor*verandering heeft voltrokken. De Staten streden voor behoud van het oude tegen de nieuwe, op de souvereiniteit gericht denkbelden van dezen landsheer en, hoewel zij den Bisschop inderdaad een nederlaag toebrachten, konden zij het dóórwerken van die denkbelden slechts matigen, niet verhinderen.

Opvallend is vooral de toeneming van de bisschoppelijke arbitrage. In het bijzonder in de jaren 1488 en volgende zien wij zeer veelvuldig dit middel ter beslechting van geschillen te baat nemen. Wanneer wij dan daarbij zien, dat als Raden, die met den Bisschop „over” een arbitrale uitspraak „zijn”, vrijwel steeds één of meer voormalige leden van de vroegere Schive optreden, dan kunnen we moeilijk meer aannemen, dat de werkzaamheid van deze Schive zoo impopulair was als de bezwaren van de Staten ons reeds hadden doen gelooven. Inderdaad, de Schive zal zonder twijfel getracht hebben haar werkingssfeer uit te breiden ten koste van de privilegiën der verschillende Staten en als zoodanig konden de Staten zulks niet dulden, maar voor partijen in geschil sprongen de voordeelen van deze nieuwe rechtspraak meer in het oog¹⁾. In verband hiermede is het ook niet bevreemdend, dat het aandeel van Bisschop en Raden in deze scheidsrechtelijke jurisdictie meer op den voorgrond komt.

Ik zal thans enkele voorbeelden geven van arbitrage uit de zoeven bedoelde jaren.

Den 31sten Januari 1488 „hebben” de bewaarders van het St. Barbara-gasthuis te Utrecht ter eene en de gebroeders Willem

1) Denk aan de opkomende tegenstelling „land” in den ouden (de Staten) en „land” in modernen zin (de staat). Vgl. boven, p. 291, 292.

en Lodewijk de Waill ter andere zijde „then rechte gebleven alle alsulke schelinge (als) tusschen den parthien is van enen tiende, gelegen op die Vaert, dairaff sij voir mynen genedigen heren ende riddere ende knapen in den Lantrechte waeren, te weten . . .“: iedere partij aan twee met name genoemde zegslieden, „ende mynen genedigen heren als een overman“¹⁾. Op 17 November 1489 volgt de uitspraak ten possessoire. In de desbetreffende akte van dien datum²⁾ oorkondt de Bisschop, na eerst het „geblif“ weer te hebben gereleveerd, dat na onderzoek van het van beide zijden aangevoerde bewijs de bewaarders van het gasthuis „in den laetsten besitte“ van de tienden waren bevonden, weshalve: „wy mit onsen Raden ende den segsluden voirs. geordiniert ende gewesen (hebben), ordinieren ende wysen mit desen onsen brieve, dat die bewaerres van den gasthuse voirs. in den besitte van den tienden voirs. syn ende wesen sullen ter tyt toe die saicke voert voir ons ende die seggeslyude als voirs. in 't principaill van die leenweere³⁾ ten rechte vervolcht ende geeyndet sy nae vermoege van den compromisse voirs. soonder argelist“. Het zijn dus niet de zegslieden met den Bisschop als „overman“, die de uitspraak doen; het is de Bisschop die, met zijn Raden en met de zegslieden, *ordineert* en *wijst*. Dat deze soort van arbitrage in wezen niet anders dan een vorm van bisschoppelijke jurisdictie is, hebben we in het bovenstaande ook voor veel vroegeren tijd reeds kunnen constateeren; in het aangehaalde geval treedt dit echter wel zeer bijzonder op den voorgrond. Waren het vroeger toch steeds de arbiters, die onder auspiciën en toezicht van den Bisschop en zijn Raad de uitspraak deden, thans wijst de Bisschop in Rade het oordeel en de zegslieden worden met de Raden op één lijn gesteld; zij behooren trouwens wel meestal tot den Raad. Ook de terminologie is veelzeggend: werden vroeger de werkzaamheden van arbiters zoowel als het resultaat daarvan als „zeggen“ aangeduid, zulks ter onderscheiding van het „wijzen“ door en de „vonnissen“ van ordinaris gerechten, nu zien wij den Bisschop „ordineeren“ en „wijzen“. Uit alles blijkt, dat de arbitrage in tweeërlei opzicht een belang-

1) B.A. 202, fol. 208vso.

2) Alsv., fol. 237 (R.B.A. 4666).

3) Hieruit blijkt, hoe voorzichtig men met een woord als „weer“ moet zijn; een oordeel over de „leenweer“ is niet possessoir, maar petitoir. De leenweer heeft dan ook niets met „bezit“ te maken, doch is het (eigendoms) recht van den leenman, zulks in tegenstelling tot het recht van den leenheer. Op den aard van dit recht zal ik in het tweede deel van dit werk uitvoerig terugkomen.

rijke plaats is gaan innemen: eensdeels doordat de justiciabelen er veelvuldiger gebruik van maken, anderdeels doordat zij met meer autoriteit wordt bedreven.

Een volgend geval is een stuk van 4 Juli 1488¹⁾. De Bisschop deelt daarin mede, dat voor hem is gekomen zijn Raad Melys uten Eng, te kennen gevende, dat Johan van Zuilen van Natewisch, dijkgraaf en eveneens Raad van den Bisschop, ten aanzien van zijn „erve ende guet“, gelegen onder Amerongen, „voertze ende gewelde“ had gepleegd en den Bisschop verzoevende, dat hij hem „tot synen rechten voirstant“ zou doen. De Bisschop liet daarop de wederpartij voor zich verschijnen. Deze beriep er zich op, het goed van Melys „mit eenre eyghenschap²⁾ voir den schoute ende buere tot Amerongen gewonnen te hebben“. Melys beweerde daartegenover, dat die eigenschap „backweerdich“³⁾ verworven zou zijn. Daarop heeft de Bisschop de zaak een maand lang doen „versten“, om partijen de gelegenheid te geven „die saken vrientlike the verlyken“, „ende waert die sake nyet vrientlike verliket worde, sy souden beyde naegaen ende volgen tgene wy dairinne voegende ende wysende solden werden, dat beyde parthyen beliefdn“. Na verloop van dezen termijn kwamen partijen weer voor den Bisschop, „die saken onverlykt, begerende wy des onse uitsprake deden“. De Bisschop heeft „op die tyt noch die sake. . . by consent van den parthien geverstet, hoir bescheit, scryfften ende bewys te ontfangen“. Ten dienenden dage heeft hij vervolgens „beyde parthijen voir ons wesende, hoere scryfften ghe-doirsien ende alle bescheit waill verstaen, . . . by hoeren consente ende geblyve sy beliefdn, ene uitsprake gedaen“⁴⁾, inhoudende, „dat Johan van Zulen voirs. sulken eyghenschap als hie op dese tyt gewonnen heeft in den gerichte van Amerongen op Melys voirs. guede aldair gelegen, bynnen achte dage in onsen handen leveren ende stellen sall omme die te nyete te doen ende machteloes te stellen. Ende heeft Johan voirs. enig aensprake aen Melis voirs., hie mach dat op 't nije ende anders mit rechte geboirlike vervolligen“. Ook dit is on-

1) B.A. 202, fol. 225 (R.B.A. 4620).

2) Zie boven, p. 225, n. 2.

3) D.w.z., achterbaks; achter zijn rug: „soe hie — Melys — gene wete meer dan eens gehadt hadde ende op die tyt lyet Johan voirs. dat recht vallen ende vorder en was des nyet“. Johan had dus in plaats van drie-maal, zooals rechtens was vereischt, slechts éénmaal een „wete“ aan Melys gedaan.

4) Een overeenkomstige terminologie: 8 Juli 1490; B.A. 202, fol. 315vso (R.B.A. 4705).

miskenbaar een geval van arbitrage en wel door den Bisschop in Rade ¹⁾. Opmerkelijk is evenwel de wijze, waarop het „geblijf” tot stand komt. Hier zijn aanvankelijk niet, zooals in dergelijke gevallen gebruikelijk was, beide partijen voor den Bisschop gekomen om aan hem te „blijven”, doch heeft de Bisschop op klachte van de eene partij de andere voor zich doen verschijnen. We zullen dus wel eenigen aandrang van wege den Bisschop om aan hem te blijven mogen veronderstellen, te meer omdat beide partijen tot zijn Raad behoorden.

Vaste regels voor de formuleering van de arbitrale uitspraken hadden zich nog niet gevormd. Zoo zien we in 1490 nog weer eens een uitspraak van vier bisschoppelijke Raden als arbiters in een geschil over achterstallige pacht ²⁾. Het slot van die uitspraak luidt: „Ende dit is wutsprake Jans van Amerongen dingweerder myns genedigen heren van Utrecht ende Engbert van Zulen van wegen Jans van Zulen voirz. (de eene partij) ende Jans van Hemerten hovemeister etc. ende Eernst Taetz van Meerten van wegen Beernts uten Enge. Ende dese wutsprake gedaen in tegenwoordicheit myns genedigen heren van Utrecht, joncker Jaspar, here tot Culenborch, heren Jan van Rynesse van Rynouwen, ridder, ende voert gemene riddere ende knapen”. De handeling geschiedde dus ten overstaan van den Bisschop en van ridders en knapen, dus niet van Bisschop en Raden, zooals te dezen gebruikelijk was. Dit geval behoort dus eigenlijk thuis onder de in het voorafgaande geciteerde voorbeelden uit een vroegere periode, waarbij somtijds een zeker verband tusschen de arbitrage en de rechtspraak van het Landrecht tot uitdrukking kwam. Het is echter in de hier aan de orde zijnde periode uitzondering; regel is thans, dat, in welken vorm dan ook, de werkzaamheid van den Bisschop in Rade op den voorgrond wordt gesteld.

Een enkele maal is de formuleering der uitspraken zelfs van dien aard, dat zij ons den indruk geeft, dat wij met een rechterlijk college met zelfstandige competentie hebben te doen. Dit is bijv. het geval in het geschil tusschen de stad 's-Hertogenbosch en des Bisschops tollenaar te Utrecht over het door de Bossche burgers te betalen tarief ³⁾. Wij lezen daaromtrent, dat

1) Als Raden, die hier „aen ende over” waren, worden genoemd „meister Ludolph van den Vene, domdeken onser kercken ten Dom t'Utrecht, Danyel van Bouchout here tot Bocler etc., Johan van Hemerten onse hovemeister, meister Johan Keyl onse medicus ende meer andere”.

2) 23 April 1490; B.A. 202, fol. 255vso (R.B.A. 4691 en 4692).

3) 25 Augustus 1489; B.A. 202, fol. 231 (R.B.A. 4652).

te dezen, nadat „beyde parthijen in 't lange gehoert ende hoere rechte ende bewys aen beiden syden waill doirgesien" zijn, „is geappointeert ende ordiniert by den Raden myns genedigen heren van Utrecht, dairtoe beveell hebbende, dat die van den Bossche vaeren ende keeren sullen moegen opten tolle voirs. . . . ter tyt toe, dat men bevynnen kan, dat sy opten toll voirs. meer schuldich syn, 't welcke sy alsdan betalen sullen" ¹⁾). Niets doet hier denken aan een „geblif", alles schijnt erop te wijzen, dat we met een geval van gewone rechtspraak te doen hebben.

Eenige overeenkomst met dit voorbeeld heeft het volgende. Er was geschil tusschen Willem van Culemborch en Agniese van Culemborch over zekere goederen en over de voogdij over den zoon van Agniese. Dit geschil was aanvankelijk voor het Landrecht aanhangig gemaakt, doch door partijen „geheell uut den rechte getogen" en ter beslissing opgedragen („gebleven") aan vier zegslieden met den Bisschop als „overman" ²⁾). Aangezien de zegslieden het binnen den gestelden tijd niet eens konden worden, heeft de Bisschop tenslotte „den parthien doen weten opten dach naebeschr. sy elcx myt horen segsluden quamen voir mynen genedigen heren omme die sake te eynden, des Willem myt synen segsluden nyet ende Joffr. Agniese myt horen segsluden, alse. . . . , gecomen syn, begerende die sake geboirlyke te eynden, soe heeft myn genedige here alse overcomen myttie segsluden voirs. by guetduncken van synre genaden Rade geordinert ende uutgesproken, dat" enz. ³⁾). Deze beslissing betrof in hoofdzaak de bedoelde *goederen*; over de voogdij heeft de Bisschop nog niets anders „uutgesproken", eerst later, nl. wanneer de Bisschop, op een daartoe door Agniese in een zitting van het Landrecht gedaan verzoek, „aenmerckende des hoire begeerte waill redelyke te wesen nae die rechte ende gewoente van onsen lande, . . . by guet-

1) „Hyer waeren over ende aen meister Ludolph van den Vene, doctoer in beiden rechten, doemdecken der kercken then Doem, meister Johan de Witte, vicarys myns genedigen heren, canonick t' sant Peter, meister Steven Petersz. van Haerlem, officiaell 's Hoofs t' Utrecht ende meister Johan Keyll, doctoer in medicinis, alse Rade myns genedigen heren van Utrecht voirs". Het veelvuldig voorkomen van den lijfarts bij de rechtspraak van Bisschop en Raden stelt duidelijk in het licht, dat de Raden in beginsel de naaste omgeving van den landsheer uitmaken. Overigens schenen deze medici zich ook wel een zekere kennis op het gebied der rechtswetenschap eigen te maken. Fockema Andreae (Bijdr., IV, p. 227) vermeldt een geval van een medicus, die — in 1544 — onderwijs gaf in het Romeinsche recht.

2) 29 Nov. 1492; B.A. 202, fol. 283vso.

3) 25 Jan. 1493; alsv., fol. 295vso.

duncken van onsen Raden (heeft) geordineert ende ordineren mit desen onsen brieve, dat Agniese voirs. die voechdye ende mombairschap van horen kynderen ende horen renthen ende gueden voirs. hebben ende gebruiken sall nae rechte ende gewoente van onsen lande. . . .¹⁾

In beide gevallen wordt door den Bisschop (den Raad) „geordineerd“ in termen, die aan de gewone terminologie der arbitrage vreemd zijn. In het eerste geval blijkt ook niets van een eventueel „geblif“, zulks in tegenstelling tot het tweede, waar het in de eerst aangehaalde stukken met zooveel woorden wordt genoemd. In de laatste beslissing van den Bisschop, nl. die betreffende de voogdij over Agniese's kinderen kan de autoritaire terminologie een verklaring vinden in het feit, dat de beslechting van het geschil verband houdt met de uitoefening van rechten, die tot de landsheerlijke regaliën²⁾ behooren: nl. des Bisschops bevoegdheid om, zoo noodig, in de voogdij over weezen te voorzien. Het geschil over het toltarief te Utrecht raakt trouwens eveneens een landsheerlijk regaal en is wellicht om die reden door den Bisschop in Rade uit eigen „macht en autoriteit“ berecht. Tevens kan hiertoe de omstandigheid hebben bijgedragen, dat dit geschil in wezen een bezitskwestie betrof, nl. het bezit van de Bossche burgers met betrekking tot het door hen van ouds verschuldigde tolgeld. Men herinnere zich, dat in dezen tijd de kenning maar zelden meer voorkomt.

Ook afgezien van een dergelijken samenloop treffen we echter wel uitspraken van Bisschop en Raden aan, welker terminologie er ons aan kan doen twijfelen, of we daarin inderdaad wel het resultaat van arbitrage voor oogen hebben. Zoo lezen wij in een akte van bisschop David d.d. 28 September 1492³⁾ betreffende een geschil over de vestiging van een lijftocht op onroerend goed bij Wijk: „des beyde parthien voir ons ende onsen Raden the rechte coemende, aensprake ende antwoirde doende, mit allen scrijften, zegelen, brieven ende

1) 13 Juni 1493; alsv., fol. 313vso (R.B.A. 4837). De aanwezigen waren meester Ludolf van der Veen, Domdeken, Johan Keyll (de medicus), meester Evert van Ensse, Johan van Hemerten, hofmeester, Roelof de Vos van Steenwijk, huismaarschalk, „ende meer anderen van onsen Raden ende voele guede lude genoich“.

2) In den zin van *de*, d.i. dus alle, landsheerlijke hoogheidsrechten.

3) B.A. 202, fol. 317 (R.B.A. 4800). Aanwezig waren dezelfden als bij het vorige geval en voorts meester Johan Martijn, vicaris, meester Steven Peterszoon van Haarlem, officiaal, Johan van Auxy „ende meer andere“.

bewyse sy then beyden syden hadden, diewelcke by ons ende onsen Raden, oick der rechten geleert ¹⁾, waill in 't lange mit seere vole beraets ende verhails rypelyken doirsien, gehoirt ende gelesen wesende, hebben wy by guetduncken van onsen Raden voir recht gewesen aldus als hyernae volget: In der sake, hangende voir ons. . . . , waill doirgesien antsprake ende antwoerde mit bewys van beyden parthien voirs. ende dairop rait gehadt mit onsen Raden, wysen wy, dat. . . ." enz. Het geheele stuk bevat geen woord, dat op arbitrage zou kunnen duiden.

Nog sterker is het volgende geval, vermeld in een bisschoppelijke akte van 24 Februari 1492 ²⁾. Voor het gerecht van Hagestein is een proces gevoerd over de geldigheid van een volmacht. De schepenen hebben gewezen, dat de volmacht „van geenre werden is”: „welck oirdeell Johan Meeuwe voirs. (één der partijen) tot ons beropen heft ende ons aengebracht is nae rechte geboirlyke, alsoe dat wy die oirdele doirsiende ende lange waill beraden, myt guetduncken van onsen Raden gewesen hebben, dat een onstantachtich oirdel by den scepenen tot Hagensteijn gewesen ende een recht beroip by Johan Meeuwe als voirs. gedaen is ende die macht myt rechte van werden wesen sall, roerende van der sake, in den machtbyve voirs. begrepen”. Hier duikt dan plotseling de Raad weer als beroepsinstantie op, maar — en dit maakt de zaak te merkwaardiger — niet in zijn ouden vorm ter berechting van beroepen oordeelen van het Landrecht, doch concurreerend met het Landrecht als hof van appèl ten aanzien van een vonnis, gewezen door één van de lagere gerechten. De Raad doet hier dus iets, wat eertijds door de Staten met betrekking tot de Schive, toen deze nog rechtens kennis nam van het beroep van vonnissen van het Landrecht, als een overschrijding van haar bevoegdheid werd gelaakt. Moeten we dan aannemen, dat de Raad in 1492 in dit opzicht een uitgebreidere bevoegdheid had dan de Schive in 1477? Naar mijn meening stellig niet. Het geval staat geheel op zichzelf; andere voorbeelden van soortgelijke appèlzaken heb ik niet kunnen vinden ³⁾. Ware de Raad

1) De „jurisperiti” van de keizerlijke ordonnantie.

2) B.A. 202, fol. 282vso (R.B.A. 4763). Aanwezig: meester Ludolf van der Veen, Domdeken, Johan van Hemerten, hofmeester, Johan van Amerongen, dingwaarder „ende meer guede luden genoegh”.

3) Volgens Enklaar, Landsheerlijk bestuur, p. 66, n. 4 j^o. p. 85, hield dit beroep verband met de bepalingen in den leenbrief voor Johan van Egmond van Baer, dat van het Hagesteinsche gerecht beroep op den Bisschop zou zijn. Ook naar mijn meening zal het daarmede wel verband houden. Ik moet hier echter aanstonds aan toevoegen, dat de bewuste bepaling, zoals

inderdaad te dezen competent geweest in concurrentie met het Landrecht, dan zouden toch zeker meerdere bewijzen daarvan in de registers zijn overleverd. Ik meen dan ook de behandeling van dit beroep van de schepenbank van Hagestein te moeten rangschikken naast de andere hierboven aangehaalde voorbeelden en het dus te moeten beschouwen als één van de symptomen, welke den veranderden toestand, of liever de *verandering* kenmerken. Ook al kon de bisschoppelijke Raad het niet tot een eigen competentie brengen, de tendenzen, welke elders tot het ontstaan van een zoodanige competentie leidden, waren aanwezig en de manifestaties ervan worden, naarmate de 15de eeuw haar einde nadert, veelvuldiger en sterker sprekend. Zooals in iederen overgangstijd, valt ook hier een verward door elkander van oud en nieuw te bespeuren. Doch juist in die verwarring vertoont zich voor wie goed toeziet, meer dan in andere — normalere — tijden, de *stroom* van den tijd, die onweerstaanbaar zijn weg vervolgt en waartegenover de toevallige — politieke constellaties en ook de wisselingen in die constellaties zich als onbeteekenend en van weinig of geen invloed afteekenen. De verschillende hier bedoelde symptomen zijn de symptomen van een zich reeds meldende toekomst. Langzaam maar zeker worden de geesten aldus voorbereid op hetgeen, ook voor het geval een figuur als Karel V niet ten tooneele ware verschenen, wel als een onvermijdelijke afsluiting van deze ontwikkeling mag worden beschouwd: de instelling van het Hof Provinciaal. Indien de lezer na bestudeering van het vorenstaande met mij tot deze conclusie komt, zal ik mij verontschuldigd achten wegens het groote aantal voorbeelden, dat ik heb geciteerd. Bij de ingewikkelde verhoudingen, die voor het laatst van de 15de eeuw karakteristiek zijn, vooral in verband met de voortdurende doorkruising van juridieke normen door politieke factoren, meende ik goed te doen, van de belangrijke arbitrage-gevallen zoo weinig mogelijk achterwege te moeten laten, omdat alleen een zoo volledig

ik haar lees, een beroep op het Landrecht op het oog had. Zij luidt als volgt: „... dat men uut allen gericht in onse lande van Hagensteyn tot ons (den Bisschop) ende onsen naecomelingen beropen ende appelleren sal mogen ende dat geroep gedaen alsdan die bijedinge van der saken omme voir ons ofte onse naecomelingen ten rechten te voirderen by onsen dienen geschien sal mogen ende tgene voir ons ende onsen naecomelingen voir recht gewesen sal onse lieve neve voirs. (Johan van Egmond) ende syne leenvolgere van weerden houden...” (B.A. 275, fol. 126vso, 127). Het wijzen van het oordeel *voor* en niet *door* den Bisschop wijst erop, dat hier een procedure voor den Raad, maar voor een ordinaris gerecht, i.e. voor het Landrecht is bedoeld.

mogelijk overzicht over het zooveel verscheidenheid vertoonende materiaal een juiste onderkenning van de zich daarin manifesterende tendenzen kan waarborgen.

Tot slot nog een bewijs, dat de Bisschop, ondanks het streven naar het vestigen van een competentie voor zijn Raad, terdege rekening wist te houden met de heerschende praktijk en de bevoegdheid van de ordinaris gerechten wist te eerbiedigen. In een akte van 10 December 1490¹⁾ oorkondt de Bisschop, dat voor hem is gekomen „meister Reyner de Ricassolis, coepman van Florens“, te kennen gevende, dat de stad Amersfoort weigerde hem te voldoen van een in zijn bezit zijnden schuldbrief van die stad, „begerende dairomme dieselve meister Reynalt van ons als hoeren — dit slaat op de burgemeesteren, schepenen, raden en burgers van Amersfoort — rechten lanthere, dat wy hem onse ondersaten van Amersfoort in manieren van rechte voir ons deden verdachvaerden²⁾, omme voir ons als hoeren heer ende richter³⁾ te comen ende te sien die execucie op hem ende hoere guede nae vermoege van hoeren brieven te stellen, ofte reden te seggen, wairomme dat alsoe nae rechte nyet geboeren soude, seggende mede dieselve meister Reynalt wy dat nae rechte schuldich waren te doen.“ Wat doet nu de Bisschop? Hij gaat voort als volgt: „wairop wy ons waill in 't lange beraden hebben ende gemerct wy allen onsen ondersaten die rechten ende gewoenten van onsen lande besegelt, beloeft ende beswoeren hebben geheel ende all te sullen onderhouden, hebben wy denselven meister Reynalt ter antworde gedaen, hy die onse ondersaten nae die rechten ende gewoenten van onsen lande geboirlyke vervolgede, wy souden hem gerne des doen ende doen doen alle datgene nae die rechten van onsen lande geboirlyke waer sonder innevallen“.

Vreemdelingen plachten onder de bijzondere bescherming van de landsheeren te staan. In Holland had deze omstandig-

1) B.A. 202, fol. 256 (R.B.A. 4722; het regest geeft den inhoud van de akte niet geheel juist weer).

2) Een goed voorbeeld van den toen ter tijd geldenden regel, volgens welken niet de partij, maar slechts de rechter — in Germaanschen zin, m.a.w. het tegenwoordige Openbaar Ministerie — de wederpartij kon dagvaarden.

3) Nog steeds is men er zich van bewust, dat de heer in de eerste plaats rechter is, d.w.z., dat een van de eerste plichten des heeren is te zorgen, dat een ieder recht wordt gedaan. In den — modernen — gedachtengang van Ricassolis gaat dit zoover, dat het rechterschap van den heer zich zou kunnen doen gelden met voorbijgaan van de stedelijke immuniteit.

heid al vroeg geleid tot het ontstaan van een eigen competentie van Graaf en Raden voor geschillen, waarbij vreemdelingen waren betrokken¹⁾. In het Nedersticht daarentegen had zich — hier zoomin als op ander gebied — een vaste competentie van den Raad voor dergelijke geschillen niet kunnen vormen. De reeds sedert tal van jaren in Holland bestaande praktijk in aanmerking genomen kan het ons echter niet verwonderen, dat vreemdelingen, die zich in het Nedersticht in hunne rechten te kort gedaan voelden, zich ook hier rechtstreeks tot den landsheer wendden, om van hem herstel van recht te verkrijgen. Zoo wendt dan in het onderhavige geval Reyner de Ricassolis zich tot den Bisschop met verzoek de wederpartij — de stad Amersfoort — voor zich te ontbieden om hetzij den schuldbrief te zien executeeren hetzij de redenen aan te voeren, op grond waarvan zij meent rechtens niet tot betaling gehouden te zijn.

Men kan er over twisten, of de zorg voor de handhaving van de rechten en gewoonten van het land, welke in des Bisschops antwoord tot uitdrukking komt, oprecht is gemeend of niet; voor ons heeft deze vraag geen belang. Uit rechtshistorisch oogpunt is alleen belangrijk het feit, *dat* de Bisschop deze zorg voor 's lands privilegiën aan den dag legde en wel in dier voege, dat hij, zichzelf onbevoegd verklarende van de zaak kennis te nemen, den eischer verwees naar het competente ordinaris gerecht. Slechts voorzoover de eischer dien weg volgt, kan de Bisschop — dit is de strekking van de slotpassage — bevorderen, dat hem recht zal worden gedaan.

Zoo zien we den landsheer nu eens als belager, dan weer als beschermer van 's lands privilegiën. In de laatstbedoelde functie treedt hij echter slechts zelden op. In het gunstigste geval is zijn houding tegenover de privilegiën passief, erkent hij zijn plicht om deze te eerbiedigen. Toch is het belang van het gemeene land hem geenszins onverschillig; wij zien hem integendeel telkens weer bij de doorvoering van revolutionaire maatregelen of bij de pogingen daartoe, zich juist op het belang van het gemeene land beroepen. In het bijzonder in het volgende hoofdstuk zullen we hiervan tal van treffende voorbeelden tegenkomen. Ook hier is het echter weer de strijd tusschen formeel en niet-formeel, waarin de beide standpunten hunne meest beknopte uitdrukking vinden: tegenover het belang van het land in formeelen zin — d.z. de Staten — bij de handhaving van de privilegiën stelt de landsheer het belang

1) Vgl. De Monté ver Loren, Bezit en eigendom, p. 188 v.v.

van het land in materieelen zin, dat naar zijn oordeel door de privilegiën eerder wordt geschaad dan bevorderd.

De verdere behandeling van dit onderwerp blijve echter gereserveerd voor het volgende deel.

§ 5. *Samenvatting.*

Een overzicht van het in de vier voorafgaande paragrafen behandelde leidt tot formuleering van de volgende resultaten.

Vier vormen van bisschoppelijke jurisdictie zijn in die paragrafen besproken: de rechtspraak van het Landrecht, die van de Kenning, die van het kapittel-generaal en die van den Raad in engen zin. Met uitzondering van de laatstgenoemde vonden zij alle hun grondslag in des Bisschops „grooten Raad”, in laatste instantie dus in de diocesane synode. Terwijl het Landrecht — en dus ook de daaruit voortgekomen Kenning — zich uit een onderdeel, nl. uit het ministerialen-element van dien Raad ontwikkelde, werd deze zelf tengevolge van de territorialiseering tot het kapittel-generaal, zooals de bronnen van de 14de eeuw en later het ons doen kennen, tenslotte dus tot de Statenvergadering. Aangezien de kiemen van het „moderne” vertegenwoordigingsbegrip reeds zeer vroeg in dezen Raad aanwezig waren, ligt het in de rede, dat alles, wat in dat lichaam zijn uitgangspunt vond, een sterk landrechtelijk accent vertoonde. Zoo kan het niet verwonderen, dat het dienstliedengerecht, aanvankelijk op de uitsluitend monarchistische leest van de dienstverhouding geschoeid, zich ten slotte tot een *Landrecht* ontwikkelde, tot een gerecht, waarin het dualisme landsheer — gemeene land op dezelfde wijze en in nagenoeg dezelfde mate uitdrukking vond als in de lagere gerechten van zuiver landrechtelijken oorsprong. In *nagenoeg* dezelfde mate: de herinnering aan het monarchale verleden van het gerecht, in het bijzonder aan de raadsfunctie van zijn leden, ging niet volkomen teloor. Juist dank zij deze herinnering kon zich uit dit Landrecht weer een gerecht, vel quasi, met monarchistischen inslag ontwikkelen, t.w. de Kenning. Toen de bezwaren van de formalistische procedure zich met betrekking tot bepaalde soorten van geschillen ernstig deden gevoelen, kon de Bisschop, een appèl doende op de *raadsfunctie* van de het Landrecht vormende ridders en knapen, deze „gemeente” gebruiken voor een monarchalen vorm van rechtspraak, die elders — bijv. in Holland — een eigen competentie voor den landsheerlijken Raad in engen zin deed ontstaan. Aldus begon zich hier in den

boezem van het Landrecht, door de invoering van een nieuwe, volkomen van den gebruikelijken gang van zaken afwijkende procedure, als het ware een nieuw gerecht te ontwikkelen, samengesteld uit dezelfde elementen als het Landrecht zelf, maar volgens een andere structuur. Dit nieuwe gerecht, waarin de Bisschop tezamen met zijn ridders en knapen — als Raden — het oordeel vond en wees, onderscheidde zich bovendien van het Landrecht — en van de overige ordinarij gerechten — door de bewijsmiddelen, welke het voor de vorming van het oordeel in aanmerking deed komen, met name door de toelating van het getuigenbewijs. Zoowel wat hare structuur aangaat, als wat betreft den aard van het door haar toegelaten niet-formalistische bewijs, stond de Kenning in het Nedersticht dus op één lijn met 's Graven Raad in Holland. Met betrekking tot den oorsprong is er echter een zeer belangrijk verschil: terwijl wij met 's Graven Raad hier den Raad in engen zin op het oog hebben, zijn de ridders en knapen, die met den Bisschop de Kenning vormen, afkomstig uit 's Bisschops grooten Raad. In tegenstelling tot de Raden in engen zin staan de ridders en knapen derhalve in nauwe relatie tot de tegenpool van den landsheer, de Statenvergadering, waarin zich geleidelijk het republikeinsche vertegenwoordigingsbegrip heeft ingeburgerd.

Op dezelfde republikeinsche basis als de rechtspraak van Landrecht en Kenning staat die van het kapittel-generaal, d.i. van de Statenvergadering zelve. Deze jurisdictie, eveneens afkomstig uit de werkzaamheid van den „grooten Raad”, betreft in het bijzonder de hoogheidsrechten van Bisschop en Sticht, de bezwaren van den Bisschop jegens zijn onderzaten en die van de onderzaten jegens den Bisschop, vooral die wegens beweerde rechtsweigering en in het algemeen bij voorkeur die zaken, waarbij politieke factoren een rol spelen. Op zichzelf is het optreden van de Staten in dergelijke zaken niets bijzonders; ook in Holland treffen we voorbeelden daarvan aan. Terwijl echter die voorbeelden den indruk wekken van een voor het bijzondere geval noodig geachte uitbreiding van den Raad in engen zin met — om met De Monté ver Loren te spreken — quasi-Raden, waarbij dus het accent valt op den Raad in engen zin, kunnen wij in het Nedersticht een eigen competentie van het kapittel-generaal voor de bewuste zaken constateeren, een competentie, die de kennisneming van dergelijke zaken door den Raad in engen zin juist uitsluit. Daarnevens vonden we het kapittel-generaal bevoegd met betrekking tot appèl in dijkzaken.

Naast deze verschillende vormen van bisschoppelijke jurisdictie, welke hun gemeenschappelijken wortel hadden in den „grooten Raad“, bleef er uiteraard niet veel plaats over voor een afzonderlijke rechtspraak van den Raad in engen zin. Gezien het feit, dat deze Raad, evenals elders, oorspronkelijk zijn justitieele taak uitsluitend vond op het terrein van de arbitrage, konden de omstandigheden voor de ontwikkeling van een eigen competentie nauwelijks ongunstiger zijn dan hier. In de behoefte aan toepassing van niet-formalistisch bewijs werd reeds voorzien door de Kenning en zaken met een belangrijken politieken inslag werden berecht door het kapittelgeneraal; de belangrijkste drijfveeren, welke bijv. in Holland leidden tot het ontstaan van een bijzondere bevoegdheid van den Raad in engen zin, waren derhalve hier niet aanwezig. Het kan dan ook niet bevreemden, dat de bisschoppen er niet in slaagden een zoodanige bevoegdheid in het leven te roepen, te minder, omdat in de tegenstelling tusschen den Raad in engen zin en de andere gerechten de antithese landsheer — gemeene land zich weerspiegelde. Juist daarom echter is de strijd in het Nedersticht om de competentie van den Raad zoo interessant. Juist de groote macht van des Bisschops tegenstander, die verhinderde, dat de Bisschop zijn plannen ten uitvoer bracht, doet ons beter beseffen, hoe sterk de tendenzen waren, welke de landsheerlijkheid onweerstaanbaar naar de souvereiniteit en het „land“ naar den „staat“ voortstuwden. Immers, ondanks de nederlagen van den Bisschop, ondanks het feit, dat hij van de eindelijk veroverde, nog zeer beperkte, competentie van zijn Raad na eenige jaren weer afstand moest doen, zien wij toch langzaam maar zeker dien Raad, ook op het terrein van de jurisdictie, in beteekenis groeien, zien wij het monarchale beginsel bezig, het republikeinsche, zij het ook uiterst geleidelijk, te verdringen.

Nergens komt duidelijker tot uitdrukking, dan in deze geschiedenis van den strijd tusschen Bisschop en Staten, hoe ontoereikend een beschrijving van de belangrijkste uiterlijke gebeurtenissen op zichzelf moet zijn; nergens gevoelt men sterker, hoe diep de zin is van Montaigne's prachtige woorden: „Je ne peints pas l'estre. Je peints le passage“.

LIJST VAN DE MEEST VOORKOMENDE AFKORTINGEN.

Arch. Dom.	Archief van het Domkapittel (Rijksarchief Utrecht).
B.A.	Bisschoppelijk Archief (Rijksarchief Utrecht).
V. d. Bergh.	Oorkondenboek van Holland en Zeeland door Mr. L. Ph. C. van den Bergh. Amsterdam/'s-Gravenhage, 1866.
B. v. d. Spr.	Dr. J. W. Berbelbach van der Sprenkel, Regesten van oorkonden betreffende de bisschoppen van Utrecht uit de jaren 1301—1340. Utrecht 1937.
Bijdr. en Med. H. G.	Bijdragen en mededeelingen van het Historisch Genootschap, gevestigd te Utrecht. Utrecht 1877 en volgende jaren.
Brunner-v. Schwerin.	H. Brunner, Deutsche Rechtsgeschichte, II, 2de dr., nieuw bewerkt door Cl. Frh. von Schwerin, München und Leipzig, 1928.
Buch. ad. Hed.	Zie Heda.
Burman, Utr. Jaarb.	Mr. Kaspar Burman, Utrechtsche Jaarboeken van de vijftiende eeuw. Utrecht 1710.
Cod. Dipl. Neerl.	Codex Diplomaticus Neerlandicus. Verzameling van oorkonden, betreffelijk de vaderlandsche geschiedenis. (Uitgave van het Historisch Genootschap).
Van Doorn, Het oude Miland.	C. J. van Doorn, Het oude Miland en zijn waterstaatkundige ontwikkeling. Pft. Utrecht 1940.
Enklaar, Landsheerlijk bestuur.	D. Th. Enklaar, Het landsheerlijk bestuur in het Slicht Utrecht aan deze zijde van den IJsel gedurende de regeering van bisschop David v. Bourgondië 1456—1496. Pft. Utrecht 1922.
Fockema Andreae, Bijdr.	Mr. S. J. Fockema Andreae, Bijdragen tot de Nederlandsche Rechtsgeschiedenis, Haarlem 1900.
De Fremery.	James de Fremery, Supplement op het Oorkondenboek van Holland en Zeeland, 's-Gravenhage 1901.
Gosses en Japikse, Handboek.	Dr. I. H. Gosses en Dr. N. Japikse, Handboek tot de staatkundige geschiedenis van Nederland, 2de dr., 's-Gravenhage 1927.
Hamaker, Rek. Holl.	Dr. H. G. Hamaker, De rekeningen der grafelijkheid van Holland onder het Henegouwsche huis. Utrecht 1875—1878.
Hamaker, Rek. Zeel.	Dr. H. G. Hamaker, De rekeningen der grafelijkheid van Zeeland onder het Henegouwsche huis. Utrecht 1879—1880.
Heda.	J. de Beka en W. Heda: Historia Ultrajectina. ed. A. Buchelius. Utrecht 1643.

- Hora Siccama, Over welgeborenschap en schotbaarheid. Jhr. Mr. D. G. Rengers Hora Siccama, Over welgeborenschap en schotbaarheid, in: Rechtshistorische opstellen aangeboden aan Mr. S. J. Fockema Andreae. Haarlem, 1914.
- De Hullu, Gesch. Utr. Schisma. Dr. J. de Hullu, Bijdrage tot de geschiedenis van het Utrechtsche Schisma. 's-Gravenhage 1892.
- Jansma, Raad en Rekenk. in Holl. T. S. Jansma, Raad en Rekenkamer in Holland en Zeeland tijdens hertog Philips van Bourgondië. Pft. Utrecht 1932.
- Joosting, Zeventuigsrecht. J. G. C. Joosting, Onuitgegeven oorkonden betreffende het zeventuigsrecht. Pft. Utrecht. Nijmegen 1890.
- Martens, De just. coll. A. H. Martens van Sevenhoven, De justitieele colleges in de steden en op het platteland van Holland. Pft. Utrecht 1912.
- Matth., Anal. Antonius Matthaëus, Veteris Aevi Analecta. Hagae-Comitum 1738.
- Matth., De Jure Gladii. Antonius Matthaëus, De Jure Gladii Tractatus. Lugd. Batavor. 1689.
- Matth., De Nob. Antonius Matthaëus, De Nobilitate. Amstelodami, Lugd. Batavor. 1686.
- V. Mieris, Chb. F. van Mieris, Groot charterboek der Graaven van Holland en Zeeland en Heeren van Friesland. Leiden 1753—1756.
- De Monté ver Loren, Bezit en Eigendom. J. Ph. de Monté ver Loren, De historische ontwikkeling van de begrippen bezit en eigendom in de landsheerlijke rechtspraak over onroerend goed in Holland. Pft. Utrecht 1929.
- Muller, Rbr. v. U. Mr. S. J. Muller Fz., De middeleeuwsche rechtsbronnen der stad Utrecht. 's-Gravenhage 1885.
- Muller, Reg. en Rek. Mr. S. Muller Fz., De registers en rekeningen van het bisdom Utrecht 1325—1336. 's-Gravenhage 1889/1891.
- Muller, Schetsen 1900. Mr. S. Muller Fz., Schetsen uit de middeleeuwen. Amsterdam 1900.
- Ob. U. Oorkondenboek van het Sticht Utrecht; Deel I: Dr. Mr. S. Muller Fz. en Dr. A. C. Bouman. Utrecht 1920. Deel II; Dr. K. Heeringa. Utrecht 1940.
- Oppermann, Unters. z. Nordniederl. Gesch. O. Oppermann, Untersuchungen zur nordniederländischen Geschichte des 10. bis 13. Jahrhunderts. Utrecht 1920/21.
- Oppermann, Westd. Zschr., XXVII en XXVIII. O. Oppermann, Untersuchungen zur Geschichte von Stadt und Stift Utrecht, in Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst, XXVII en XXVIII. Trier 1908 en 1909.
- Post, Eigenkerken. Dr. R. R. Post, Eigenkerken en bisschoppelijk gezag in het diocees Utrecht tot de XIIIe eeuw. Pft. Utrecht 1928.
- Post, Gesch. Bisschopsverk. Dr. R. R. Post, Geschiedenis der Utrechtsche bisschopsverkiezingen tot 1535.

- R.B.A. Regesten van het archief der bisschoppen van Utrecht door Mr. S. Muller Fz. Utrecht 1917.
- Recueil Louvain. L'Organisation corporative du Moyen Age à la fin de l'Ancien Régime. Etudes présentées à la Commission Internationale pour l'Histoire des Assemblées d'Etats. II. Louvain 1937.
- Reg. Arch. H. v. M. Regesten van de oorkonden in het archief der heeren van Montfoort, door Mr. R. Fruin Th. Az. en Mr. A. Le Cosquino de Bussy. Utrecht 1920.
- Reg. Stad. Regesten van het archief der stad Utrecht door Mr. S. Muller Fz. Utrecht 1896.
- Schröder, R. G. Richard Schröder und Eberhard Frh. v. Künsberg, Lehrbuch der deutschen Rechtsgeschichte. Berlin und Leipzig 1932.
- Sloet. Mr. L. A. J. W. Baron Sloet, Oorkondenboek der Graafschappen Gelre en Zutten. 's-Gravenhage 1872.
- Tenhaeff. Diplomatische N. B. Tenhaeff, Diplomatische Studiën over Studiën. Utrechtsche Oorkonden der Xe tot XIIe eeuw. Pft. Utrecht 1913.
- T. v. G. Tijdschrift voor Geschiedenis.
- T. v. R. G. Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis.
- Versl. en Med. O.V.R. Verslagen en Mededeelingen der Vereeniging tot uitgave der bronnen van het oude vaderlandsche recht.
- V. d. Water. Johan van de Water, Groot Utrechtsch Placaatboek. Utrecht 1729.
- Wstinc. Het rechtsboek van den Dom van Utrecht door Mr. Hugo Wstinc (uitg. S. Muller Fz., O.V.R.).
- Z. Sav. St. f. RG. Zeitschrift der Savignystiftung für Rechtsgeschichte.

STELLINGEN.

I.

De zeer verbreide opvatting, dat het privaatrecht het gemeene recht zou zijn, vindt geen steun in de geschiedenis van het inheemsche recht.

II.

Ten onrechte acht Van Apeldoorn (Inleiding tot de studie van het Nederlandsche recht, 4de dr., p. 101) de privaatrechtelijke beschouwing van het staatsgezag het meest karakteristieke kenmerk van de feodale staatsinrichting.

III.

De rechten van den leenman, den tijnsman en den erfpachter zijn naar hun oorsprong geen jura in re aliena.

IV.

De op § 5, eerste lid, van het Academisch Statuut berustende splitsing van de studie voor het doctoraal examen in het Nederlandsche recht in een publiekrechtelijke en een privaatrechtelijke richting is verwerpelijk.

V.

Aan abandonnement (derelictie) van een weg, tot welks aanleg door den Souverein concessie (octrooi) is verleend, staan de bepalingen van de Wegenwet niet in den weg; de provinciale wegenreglementen *kunnen* daaraan zelfs niet in den weg staan.

VI.

Het Openbaar Ministerie is hier te lande niet geïmporteerd, doch heeft zich ontwikkeld uit de inheemsche rechterlijke organisatie. (Aldus reeds A. H. Martens van Sevenhoven, *De justitieele colleges in de steden en op het platteland van Holland — 1795-1811*, p. 390. Anders: Simons, *Beknopte handleiding tot het Wetboek van Strafvordering*, 7de dr., p. 60).

VII.

Met recht heeft Cleveringa, W.P.N.R. 2823, 2824 (1924), tegenover Diephuis (*Het Nederlandsch Burgerlijk Recht*, 2de dr., VI, p. 121) de stelling verdedigd, dat derelictie (abandonnement) van onroerende zaken mogelijk is.

VIII.

Het beroep van Cleveringa in zijn in stelling VII aangehaald opstel op den Franschen oorsprong o.m. van artikel 576 B.W. berust op miskenning van de continuïteit in ons recht.

VI.

Het Openbaar Ministerie is hier te lande niet geïmporteerd, doch heeft zich ontwikkeld uit de inheemsche rechterlijke organisatie. (Aldus reeds A. H. Martens van Sevenhoven, De justitieele colleges in de steden en op het platteland van Holland — 1795-1811, p. 390. Anders: Simons, Beknopte handleiding tot het Wetboek van Strafvordering, 7de dr., p. 60).

VII.

Met recht heeft Cleveringa, W.P.N.R. 2823, 2824 (1924), tegenover Diephuis (Het Nederlandsch Burgerlijk Recht, 2de dr., VI, p. 121) de stelling verdedigd, dat derelictie (abandonnement) van onroerende zaken mogelijk is.

VIII.

Het beroep van Cleveringa in zijn in stelling VII aangehaald opstel op den Franschen oorsprong o.m. van artikel 576 B.W. berust op miskenning van de continuïteit in ons recht.

